

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE ÖFKE

Kadriye ORTAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. HARUN ÖĞMÜŞ

KONYA-2012

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kadriye ORTAK	
	Numarası	0842 440 110 10	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Teftiş	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Harun ÖGMÜŞ	
Tezin Adı		Kur'an-ı Kerim'e Göre Öfke	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim'e Göre Öfke başlıklı bu çalışma 14.09.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı Danışman ve Üyeler

1.(Asıl) Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Harun ÖGMÜŞ

2. Prof. Dr. ALİ AKPINAR

3. Yrd. Doç. Dr. Vehbi Dereli

İmza

Mezuniyet ve İlişik Kesme Formu

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı

Kadriye ORTAK

Numarası

0842 440 110 10

Ana Bilim / Bilim Dalı

Temel İslam Bilimleri / Tefsir

Programı

Tezli Yüksek Lisans

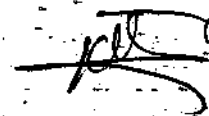
Doktora

Tezin Adı

Kur'an-ı Kerim'e Göre Öfke

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

 (imza)

Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090

Meram Yeni Yol/Meram/KONYA

Tel: 0 332 324 76 60 Faks: 0 332 324 55 10 www.konya.edu.tr e-mail: ebil@konya.edu.tr

ÖNSÖZ

İnsanın hayatında duygular oldukça önemli bir yer kaplar. İnsan, duygularına göre önemli kararlar alır, hayatına şekil verir ve davranışlarını değiştirir. İnsanın kararlarını, hayatının yönünü ve davranışlarını etkileyen önemli duygulardan biri de öfkedir. Olumlu bir şekilde kullanıldığı takdirde insanın dış tehlikelere karşı korunmasını sağlar. Ancak olumsuz şekilde kullanılırsa insan hayatında oldukça büyük yıkımlara yol açar.

Bu itibarla insanlığa rehber olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerim'in öfke olgusuna yaklaşımı araştırma konusu olarak tespit edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de öfke konusu çalışılırken gerek ansiklopedik gerekse akademik çalışmalarda daha çok Allah'ın (c.c) öfkesi üzerinde durulduğu görülmüştür. Mesela Ahmet Gündüz'ün *Kur'ân'da Allah'ın Rahmet ve Gazabı*, isimli çalışmasında Allah'ın (c.c) genelde rahmetiyle değil de gazabıyla tanıtılmasının üzerinde durularak rahmetinin gazabından fazla olduğu konusuna dikkat çekilmiş, Allah'ın (c.c) rahmet sıfatıyla da tanıtılması gerektiği vurgulanmıştır. Daha sonra Allah'ın (c.c) gazabı tanıtılmış, O'nun gazabının da adaletinin bir gereği olduğu belirtilmiştir.

Hatice Başkaya'nın *Kur'ân'da Allah'ın Gazabına Uğramış İnsanlar ve Toplumlar* isimli çalışmasında Allah'ın (c.c) gazabının dünyadaki tezahürleri ele alınarak incelenmiştir. Cafer Kaysıcı'nın *Kur'an'da Mükâfat ve Ceza* isimli çalışmasında ise Allah'ın (c.c) gazabının dünya ve ahiretteki tezahürleri ve bu gazabın insan davranışlarının düzeltilmesindeki etkisi üzerinde durulmuştur.

Araştırma konusu tespit edilirken Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın (c.c) gazabının dışında Hz. Musa ve Hz. Yunus'un (a.s), cehennem, kız çocuğuyla müjdelenenin öfkesinden de bahsedildiği fark edilmiştir. Bunun için Allah'ın (c.c) gazabının yanı sıra öfkenin insan psikolojisi üzerindeki etkileri de incelenerek bu konudaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in insandaki öfke duygusuna bakışı belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de verilen örneklerle öfke duygusunun insan üzerindeki etkilerini gözlemleme imkânı bulunmuştur. Kontrol edilmeyen öfkenin insana verebileceği zararlar tespit edilmiştir.

Bu çalışma bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun amaç ve önemi, çalışmada kullanılan yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Kur'ân-ı Kerim'de öfkeyle ilgili olarak kullanılan kelime ve kavramlar incelenmiştir. Ayrıca İslam'ın ve psikoloji ilminin öfkeye bakış açısı sunulmuştur. İkinci bölümde öfkeyle ilgili ayetler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Kur'ân-ı Kerim'in öfke kontrolüyle ilgili prensipleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma esnasında yardımları, destekleri ve yol gösterici ikazlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Ali Akpınar ve Yrd. Doç. Dr. Harun Ögmüş'e, tezin hazırlanmasında katkıda bulunan diğer hocalarıma, ayrıca bu günlere gelmemde büyük emeği olan anne ve babama, bu çalışma süresince bana destek olan ablama teşekkürlerimi sunarım.

Kadriye ORTAK

Konya- 2012

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	KADRİYE ORTAK
	Numarası	084244011010
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ /TEFSİR
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ X ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	HARUN ÖĞMÜŞ
Tezin Adı		KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE ÖFKE

ÖZET

İnsanlara yol gösterici olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm sadece ahirete yönelik tavsiyelerde bulunmaz. Onun bu dünyada, insanların birbirlerine zarar vermeden birbirleriyle iyi bir şekilde geçinmelerine yönelik de pek çok tavsiyesi vardır. Bu tavsiyelerle insanlara hem bu dünyadaki hem de ahiretteki mutluluğun yolu gösterilir. Bu tavsiyeler arasında Allah'tan (c.c) başka varlıklara kul olmamak, kasıtlı olarak bir mü'mini öldürmemek, namuslu kadınlara zina isnat etmemek, savaştan kaçmamak, dinden dönmek, yeme içmede nankörlük ve taşkınlık etmemek, yapmayacağı şeyi yapacağını söylememek ve kasten suçu tekrar etmemek gibi davranışlar yer alır. Toplumsal hayata büyük zararlar veren bu davranışlar aynı zamanda Allah'ın (c.c) öfkesine sebep olur. Kur'ân-ı Kerîm'de bu davranışları yapan kişilerin büyük cezalarla karşılaşacağı bildirilerek insanlar bu davranışlardan uzak tutulur.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın öfkesiyle ilgili tavsiyeler de yer alır. Kur'ân-ı Kerîm öfkeden ve öfkeli insanlardan Allah'a (c.c) sığınılmasını ve sabredilmesini tavsiye eder. Hakkın sağlanması için çalışılırken öfkeli insanlarla karşılaşıldığında onlardan çekinilmemesi gerektiğine dikkat çeker. Öfkenin insana yanlış kararlar verdirebileceğini ve insanı adaletten ayırabileceğini vurgular. Öfke gerektirecek bir davranışta bulunan insanın, öfke kontrol edilerek affedilmesi durumunda onun dostluğunun kazanılabileceğini, böyle davrananların hoşgörülü ve affedici birer insan haline geleceğini hatırlatır.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Kur'ân-ı Kerîm insandaki öfke duygusunun tamamıyla yok edilmesini istemez. Ancak insan hayatında olumlu ve olumsuz etkileri bulunan öfke duygusunun kontrol altında tutulmasını ve yerli yerince kullanılmasını tavsiye eder. Allah'ın (c.c) kalpteki öfkeyi gidereceğinden ve şeytanın insanların arasına kin ve öfke sokmak istediğinden bahseder.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa ve Hz. Yunus'un, kız çocuğuyla müjdelenenin, kâfirlerin, cehennemden, cehennemdekilerin, maldan mahrum edilenin ve Firavunun öfkesinden de bahsedilir.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, tefsir, öfke, öfke kontrolü.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	KADRIYE ORTAK
	Numarası	084244011010
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ /TEFSİR
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ X ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	HARUN ÖĞMÜŞ
Tezin İngilizce Adı	ANGER ACCORDİNG TO KORAN	

SUMMARY

Holy Koran that sent as a guide for people, does not give advises for only life-of-come. It has a lot of advises for people to live together without hurt each other and to get along well together in the world. Upon these advises, the way of happiness either in this world and life-of-come is shown to people. These advices are including: to be not vassal of anyone else than Allah; to do not kill a Muslim purposely; to do not accuse virtuous women with fornication; to do not escape from war; to do not apostatize; to be not ungrateful and delirious about eating and drinking; to do not say anything about a thing, which will be not be done by him/ her and to do repeat same mistake, purposely. These behaviours damage social life and they also cause anger of Allah. There is stated that people who are in these kind of behaviours, will be punished, in Holy Koran and people are kept away from these behaviours.

There are also some advises about anger of the people in Holy Koran. Holy Koran advises to shelter to Allah for anger of people and angry people and to be patient. It pays attention that if there is met with angry people when a right is defended, to be not abstained from these people. It emphasizes that anger may cause the people to give wrong decisions and move people away from justice. It memorizes that in order to a person, who shows angry behaviours, is forgiven, his/her friendship may be gained, these people may turn into tolerant and forgiving people.

Holy Koran does not want to dispose of anger feeling of people wholly. However, it advises to control anger feelings, which affects people life positively and negatively and use it properly. It states that Allah will remove the anger in heart and devil wants to induct hate and anger between people.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Holy Koran also states Prophet Musa (Moses) and Prophet Yunus (Jonah), god news, given by girl children, anger of infidels, hell and people in hell, people who deprived from property rights and pharaoh.

Key Words: Koran, comment, anger, anger control.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	I
TEZ KABUL FORMU	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XIII

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

A. KONU	1
B. AMAÇ VE ÖNEMİ	1
C. YÖNTEM	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖFKENİN TANIMI VE ÖFKEYLE İLGİLİ GENEL AÇIKLAMALAR

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1.1. Öfke Kavramının Tanımı.....	3
1.1.2. Kur'ân'da Öfkeyle İlgili Olarak Kullanılan Kavramlar.....	5
1.1.2.1. الغضبُ Gazab.....	6
1.1.2.2. الغَيْظُ Gayz.....	8
1.1.2.3. الأَسْفُ Esef.....	9
1.1.2.4. الحَزْنُ Hard.....	11
1.1.2.5. الكَظِيمُ Kezîm.....	11
1.1.2.6. عَضَّ Azza.....	12
1.1.2.7. الشَّهيقُ Şehîk.....	13

1.1.2.8. الغبطة Gilzet.....	14
1.1.2.9. الشدة Şiddet.....	14
1.1.2.10. البغض Buğz.....	15
1.1.2.11. أضغان Ezğân.....	16
1.1.2.12. شنآن Şeneân.....	16
1.1.2.13. الغل Gill.....	16
1.1.2.14. قلى Galâ	17
1.1.3. Kur'ân'da Allah'ın (c.c) Öfkesiyle İlgili Olarak Kullanılan Kavramlar.....	17
1.1.4.1. الغضب Gazab.....	17
1.1.4.2. السخط Sahat.....	18
1.1.4.3. اللعن La'net.....	19
1.1.4.4. العذاب Azâb.....	21
1.1.4.5. القهر Kahr.....	26
1.1.4.6. الإنتقام İntikâm.....	27
1.1.4.7. السحت Suht.....	28
1.1.4.9. المفت Makt.....	29
1.2. İSLAM'DA ÖFKEYE GENEL BAKIŞ.....	31
1.2. 1. Hadislere Göre Öfke.....	31
1.2. 2. İslam Ahlakına Göre Öfke.....	43
1.3. PSİKOLOJİ İLMİNDE ÖFKE KAVRAMI.....	61
1.3.1. Öfkenin Tanımı ve Özellikleri	61
1.3.2. Öfkenin Sınıflandırılması	72
1.3.3. Öfkenin Fizyolojik Etkileri.....	73
1.3.4. Öfkenin Psikolojik Etkileri.....	77
1.3.5. Öfkenin Değişkenleri.....	79
1.3.6. Öfkenin Ortaya Çıkış Süreci.....	81

1.3.7. Öfkenin Ortaya Konuluş Biçimleri	87
1.3.8. Öfke Kontrolünde Kullanılan Yöntemler	93

İKİNCİ BÖLÜM

ÖFKE KAVRAMINI İÇEREN AYETLERİN İNCELENMESİ

2.1. ALLAH'IN ÖFKESİ	111
2.1.1. Allah'ın (c.c) Öfkesinin Sebepleri.....	112
2.1.1.1. Küfre Girme.....	112
2.1.1.2. İrtidat Etme.....	121
2.1.1.3. Zina İsnat Etme.....	122
2.1.1.4. Kasıtlı Olarak Bir Mü'mini Öldürme.....	124
2.1.1.5. Savaştan Kaçma.....	125
2.1.1.6. Yeme-İçmede Taşkınılık ve Nankörlük Etme	126
2.1.1.7 Yapamayacağı Şeyi Yapacağını Söyleme.....	127
2.1.1.8 Kasten Suçu Tekrar Etme.....	128
2.1.2. Allah'ın (c.c) Öfkesinin Tezahürleri.....	130
2.1.2.1. Allah'ın (c.c) Öfkesinin Dünyadaki Tezahürleri	130
2.1.2.2 Allah'ın (c.c) Öfkesinin Ahiretteki Tezahürleri.....	133
2.1.3. İtikadi Mezhepler Açısından Allah'ın (c.c) Öfkesi.....	134
2.2. HZ. MUSA'NIN ÖFKESİ	136
2.3. HZ. YUNUS'UN ÖFKESİ	141
2.4. KIZ ÇOCUĞUYLA MÜJDELENENİN ÖFKESİ	142
2.5. KÂFİRLERİN MÜ'MİNLERE ÖFKESİ	144
2.6 CEHENNEMİN ÖFKESİ	155
2.7 CEHENNEMDEKİLERİN ÖFKESİ	160
2.8 MALDAN MAHRUM OLANIN ÖFKESİ	164
2.9 FİRAVUNUN ÖFKESİ	168

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ÂN'A GÖRE ÖFKENİN YÖNETİMİ

3.1. ÖFKE DUYULACAK YERLER.....	182
3.1.1. Haram İşlenmesine Öfkelenme.....	173
3.1.2. Kâfirlere Öfkelenme.....	175
3.2. ÖFKENİN BASTIRILACAĞI YERLER	176
3.3. ÖFKEYE DIŞARDAN MÜDAHALE.....	185
3.3.1. Allah'ın (c.c) Kalpteki Öfkeyi Gidermesi.....	185
3.3.2. Şeytanın Araya Kin Sokması.....	187
3.4. ÖFKEYİ YERLİ YERİNCE KULLANMANIN KAZANIMI.....	189
3.4.1. Hoşgörülü olma (Yumuşak Davranma)	189
3.4.2. Affetme.....	194
3.4.3. Dost Kazanma.....	200
3.5. ÖFKEYİ YERSİZ KULLANMANIN ZARARI.....	201
3.5.1. Öfkelenerek Yanlış Kararlar Verme	201
3.5.2. Kendine Öfkelenme.....	205
3.5.3. Adaletten Ayrılma.....	207
3.6. ÖFKELENENLERE KARŞI TAKINILACAK TAVIR.....	211
3.6.1. Hakkı Yerine Getirmek İçin Hiç Kimseden Çekinmeme.....	211
3.6.2. Allah'a Sığınma.....	213
3.6.3 Sabretme.....	216
SONUÇ.....	218
KAYNAKLAR.....	221

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhi's- Selâm
a.ş	: Anonim Şirketi
b.	: İbn
c.	: Cilt
cc	: Celle Celâluhu
Dr.	: Doktor
dağ.	: Dağıtım
Dib	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
İst.	: İstanbul
ltd.	: Limitet
md.	: Maddesi
MÜ	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
ö	: Ölüm tarihi
Prof.	: Profesör
r.a	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
s.a.s	: Sallallâhu aleyhi vesellem
sd.	: Sadeleştiren
şti.	: Şirketi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
thk.	: Tahkik
tr.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
v. dğr.	: Ve diğerleri
yay.	: Yayınları
y.y	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

A. KONU

İnsan davranışları, insanın içinde hissettiği duygulara göre şekil almaktadır. Bu duygulardan bir kısmı sevgi, kardeşlik, yardımseverlik gibi olumlu duygulardır ve insan davranışlarını olumlu yönde etkiler. Bir kısmı ise kin, nefret, düşmanlık gibi olumsuz duygulardır ve insan davranışlarını olumsuz yönde etkiler. İnsanlara bir yaşam tarzı belirleyen Kur'ân-ı Kerîm'de de insan davranışlarını etkileyen bu duyguların yönlendirilmesiyle ilgili mesajlar yer almaktadır.

Öfke duygusu da Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ve insan davranışlarını çoğu zaman olumsuz yönde etkileyen duygulardan birisidir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanın doğasında var olan bu duygu kontrol edilmeli, insanın kendisine ve çevresine zarar vermeden olumlu bir şekilde kullanılmalıdır.

B. AMAÇ VE ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerîm tüm insanlara yol gösterici olarak indirilmiş bir kitaptır. Onda insanın dünya ve ahirette mutluluğu yakalaması için kendisine gerekli olan bilgiler bulunur. Herkes mutlu olmaya çalıştığı halde pek çok insan mutlu değildir. Bunun sebebi yaptığı mutlu olacağını düşündüğü, yaparken de geçici olarak mutlu olduğu ama sonuç itibarıyla kendisine mutluluk getirmeyen davranışlarda bulunmasıdır. Bu tür davranışlardan biri de öfke anında çevresine zarar vermektir. İnsan öfkelenildiğinde öfkesini dışarı atmak için zarar verici davranışlarda bulunur. Öfkesini dışarı atarken bir rahatlık duyar. Öfkesi geçtikten sonra ise durum değişir. Çoğu zaman yaptığına pişman olarak üzülür. Çünkü çevresine, telafisi zor olan zararlar vermiştir. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'in öfkeye bakışı ve onun yönetilmesiyle ilgili mesajları biz Müslümanlar için çok önemlidir. Bundan dolayı bu çalışmada iyi yönetilmediğinde çok zararlı olan öfke duygusuna Kur'ân-ı Kerîm'in bakışını tespit etmeye çalıştık. Konuyla ilgili ayetleri tek tek ele alarak inceledik.

Daha önce ahlak kitapları içinde yer alan öfke konusunu konulu tefsir çalışması olarak sunmak için çaba sarf ettik. Bu hususta İmam'ı Gazâlî'nin (505/1111) *İhyâu Ulumi'd-Dîn* isimli eseri ve Râğîb el- İsfehânî'nin (502/1108) *El-Müfredat* isimli eserlerine müracaat ettik. Psikoloji alanında da üzerinde durulan öfke olgusunu inceleyerek Kur'ân-ı Kerîm perspektifinden bu olguya bakmaya çalıştık.

C. YÖNTEM

Çalışmamızın odak noktası Kur'ân-ı Kerîm ve ilgili tefsir kitapları oldu. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk müfessiri olan Hz. Peygamber'in (s.a.s) konuyla ilgili hadislerine de başvurduk.

Öfkeyle ilgili Kur'ân kelimelerini ve bunların türevlerini M. Fuad Abdalbâkî'nin (1376/1957) *el-Mu'cem'ül-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserinden yararlanarak çıkarıp belirledik. Kelimelerin anlamlarını Râğıb el-İsfehânî'nin (502/1108) *Müfredât*'ı ve A. Râzî'nin (666/1268) *Muhtâru's-Sihâh*'ı gibi eserlere, lügatlere ve vücut ve nezâir kitaplarına bakarak belirledik. Ayetlerin mealini verirken farklı meal çalışmalarına başvurduk. Ayetlerin yorumlarını aktarırken de öncelikle F. Râzî'nin (606/1209) *Tefsîr-i Kebîr* ve Kurtubî'nin (648/1251) *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*'ına başvurduk. Diğer tefsir çalışmalarından da istifade ettik.

Birinci bölümde öfkenin tanımı, gazab kelimesinin kök anlamları ve türevlerini verdik. Kur'ân-ı Kerîm'de öfke anlamında kullanılan diğer kelimeleri araştırdık. Ayrıca psikoloji alanında öfke hakkında serdedilen bilgilere yer verdik. Hadislerde ve İslam ahlak kitaplarında öfkenin ele alınış biçimini incelenmeye çalıştık.

İkinci bölümde Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan öfkeyle ilgili ayetleri tefsir kitaplarından istifade ederek açıkladık. Allah'ın (c.c) öfkesiyle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kelimeler hakkında bilgi verdik, Allah'ın (c.c) gazabının sebeplerini işledik, gazabın dünya ve ahiretteki tezahürlerini açıkladık. Ayrıca Allah'ın (c.c) gazabı hakkındaki itikadî mezhep görüşlerini verdik.

Hız. Musa ve Hız. Yunus'un (a.s) öfkelerini tefsir kitaplarından istifade ederek açıkladık, kız çocuğuyla müjdelenen müşriklerin durumu, müşriklerin mü'minlere duydukları öfke ve öfkelerini yutan muttakiler hakkında bilgi verdik.

Üçüncü bölümdeyse Kur'ân'da öfke konusunu niçin işlediğimizi açıklamaya çalıştık ve evrensel mesajlarla sonuca vardık.

Şüphesiz ki bu araştırma boyunca tefsir kitaplarından istifade ettik. Onlarla yetinmeyip, ulaşabildiğimiz güncel eserlerden faydalanarak kendi kanaat ve görüşlerimizi ortaya koyduk. Psikoloji alanındaki öfkeyle ilgili çalışmalardan da istifade ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖFKENİN TANIMI VE ÖFKEYLE İLGİLİ GENEL AÇIKLAMALAR

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.1. Öfke Kavramının Tanımı

Türkçe sözlükte öfke, şiddetli kızgınlık hissi, hiddet, gazap,¹ engellenme, incinme ya da gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi² olarak tanımlanmıştır. Çankı ise öfke kelimesinin eş anlamlısı olan “gazap” kelimesini şöyle tanımlamıştır: “Türkçede öfke, öyke ve ök sözcüklerinden türeyen öfke kelimesinin karşılığıdır. Ök ise ciğerden ve göğüsten gelen hararet, kızgınlık manasına gelir. Nitekim öykelenmek mastarı da buradan türemiştir. Bundan başka öğü ve öngü kelimeleri de öfke ve hiddet manasına kullanılmaktadır. Ayrıca kağımak, kakım, kakımak, kakınmak ve kagan gibi kelimeler de hiddet ve öfkeyi ifade eder.”³

Dilimizde, aralarında nüans farkları olsa da kızgınlık ve öfke gibi kelimeler birbirlerinin yerine sıklıkla kullanılır. Bu kelimelere düşmanlık, hiddet ve şiddet gibi kavramlar eklenebilse de aslında, saldırganlık olarak tanımlanabilecek şiddet durumları öfkenin davranışsal ve kontrolsüz olarak ortaya çıktığı durumlar için kullanılırken, düşmanlık ise öfkenin daha çok kronikleşmiş haline işaret eder.⁴

Topçu, öfkeyi “Yönelişimizi gidermeye karşı gelen kimsede elem doğurmak için içimizden gelen bir itilme.”⁵ şeklinde tanımlarken Enç, ruhun infiallerinden biri olan öfkeyi, “Engellenme, incinme ya da gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi.”⁶ şeklinde tanımlamıştır. Foulqure ise “Genellikle şiddetli bir haksızlığa uğramışlık duygusunun ve affedilmez diye düşünülen bir halin ifadesi, sorumlu sayılan kimseye ya da –o kimse ortada yoksa – sırf rahatlamak için çevresindeki herhangi bir şey üzerine sözle veya fiili olarak boşalan mütecevaz bir heyecan.” şeklinde tanımlamıştır.⁷

Öfke “Psişik ve sinir yönünden zayıflıktan kaynaklanan kızgınlığın bir neticesi olup, şiddetle tepki gösterme şeklinde ortaya çıkarak düşünce yetimizi işlemez hale getiren bir

¹ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 8. Baskı, Rehber yay., Ankara, 1990, “öfke” md., s. 880; Koçak, Sevinç, *Türkçe Sözlük*, Dil Derneği, Ankara, 1999, “öfke” md., II, 1031.

² Koçak, Sevinç, *Türkçe Sözlük*, 1999, “öfke” md., II, 1031.

³ Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lûgatı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1954, “colère” md., I, 388.

⁴ Soykan, Çiğdem, “Öfke ve Öfke Yönetimi”, *Kriz Dergisi*, c. 11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 21.

⁵ Topçu, Nurettin, *Psikoloji*, Dergâh yay., İstanbul, 2003, s. 94.

⁶ Enç, Mithat, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Karatepe Yay., Ankara, 1990, “öfke” md., s. 115.

⁷ Foulquie, Paul, *Pedagoji Sözlüğü* (tr. Cenap Karakaya), Sosyal yay, İstanbul, 1994, “öfke” md., s. 373.

heyecan,⁸ doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara ve karşılanmayan beklentilere verilen, son derece doğal, evrensel ve insani bir duygusal tepki.”⁹ olarak da tanımlanmıştır. Öfke diğer duygular gibi son derece doğal, evrensel ve sağlıklı olarak ifade edildiğinde yapıcı ve kişiler arası iletişimi düzeltici bir duygu iken kontrol edilemeyip yıkıcı bir biçimde davranışlara yansıtıldığında saldırgan ve son derece tahrip edici tepkilere dönüşme potansiyeline de sahiptir.¹⁰

Duygular, insanın kendisini daha iyi veya daha kötü hissetmesine sebep olur, ama bir insanı iyi ya da kötü olarak değerlendirmeye tek başına yetmez. Sevilmemek ve sayılmamak her insanı üzer; başarılı olmak ise mutlu eder; engellenmek ve hakarete uğramak ise öfkelenendir. İnsanın olumlu duygular hissedilebilmesi için öncelikle yeme, barınma ve korunma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmış olması gerekir. Temel ihtiyaçları karşılanmayan insanlarda olumsuz duygular harekete geçer. Öfke de bu olumsuz duygulardan biridir.¹¹

Tıbbi açıdan öfke ve diğer heyecan hallerinin oluşumu şöyle açıklanmaktadır: İnsanlarda heyecan halini oluşturan fizyolojik değişiklikler otonom sinir sisteminin sempatik ve parasempatik sistemleri tarafından yönetilir. Sempatik sistem vücudumuzu enerji boşalımı için donatırken parasempatik sistem heyecan hali yatıştıktan sonra vücudu normal haline çevirir. Otonom sinir sistemindeki bu faaliyetlerin tetiğini çeken ise beyindeki hipotalamus ve limbik sistemdir. Bu bölgelerin yolladığı sinyaller, otonom sinir sisteminin işleyişini kontrol eden beyin sapındaki çekirdeğe aktarılır. Bunun üzerine otonom sinir sistemi, doğrudan kaslar ve iç organlar üzerinde harekete geçerek bazı bedensel değişiklikleri (kalp atışı, nefes alma, terleme gibi) başlatır, adrenal hormonları da dolaylı olarak uyarıp diğer bedensel değişiklikleri ortaya çıkartır. Doğrudan hipotalamustan gelen sinyaller troid bezinin kişinin strese olan tepkisinde önemli rolü olan ilave hormonların salgılanmasını sağlar.¹²

Kısaca beynimizin bölgelerinden hipotalamus ve limbik sisteme bağlı olarak meydana gelen duygu boşalması öfkedir. Öfke, bütün diğer duygular gibi karşıtı ile vardır. Öfkenin karşıtı olan sakinliği meydana getiren merkezlerde yine bu sistem içerisinde

⁸ Aydın, *Hayati, Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 118.

⁹ H. Şahin, Nesrin, D. Batıgün, Ayşegül, *Kişiler Arası Tarz, Öfke ve Benlik Algısı: Psikopatolojilerde Ortak Ögeler*(Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009, s. 11.

¹⁰ Soykan, *Kriz Dergisi*, c. 11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 19–20.

¹¹ Yeğin, İ. Hüseyin, “Öfke Duygusu ve Dinî Açısından Baş Edebilme Yolları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 236.

¹² Arkonaç, Sibel Ayşen, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, Alfa Basım Yay. Dağ. Ltd. Şti., İstanbul, 2003, s. 268.

yerleştirilmiştir. Beynimizde öfkeyi baskılayan merkez olmasaydı insanlar öfke yüklü, toplumsa öfke toplumu olurdu.¹³

Tehânevî (1158/1745) öfkeyi “Ruhun hareketini, intikam isteğiyle bedeninin dışına taşıran nefsi bir keyfiyet.” olarak tanımlarken¹⁴ Ebu'l-Bekâ (1095/1684), gazap hakkında, “Öfke duyulan şeye zarar verme arzusu şeklinde tezahür eder.” demiştir.¹⁵ İslam ahlakına göre öfke, ancak Allah (c.c) rızasına yönelik bir şey söz konusu olduğu zaman hoş görülecek bir niteliktir. Allah (c.c) ve Hz. Peygamber (s.a.s) öfkeyi kontrol etmeyi tavsiye etmektedir. İslam'da öfkeyi kontrol edip öfkeye sebep olan kişiyi bağışlamak güzel ahlakın gereklerinden sayılmıştır.¹⁶

Gazaba sebep olan şeylerin, şahıslara ve yere göre farklılık arz ettiği de söylenmiştir. Mesela insanlar genelde maddî şeyler için gazaplandığı halde, Yüce Allah'ın (c.c) gazaplanma sebebinin temelinde din ile ilgili şeyler yer alır. Yine gazaplanan insan olup da karşı taraftan daha güçlü ise zulüm gibi bir netice ortaya çıktığı halde, gazaplanan Allah (c.c) olunca aynı durum ortaya çıkmaz.¹⁷

1.1.2. Kur'ân'da Öfkeyle İlgili Olarak Kullanılan Kavramlar

Öfke tabiri Kur'ân-ı Kerîm'in birçok ayetlerinde kullanılmıştır. Öfkeden söz eden ayetlerden birkaçı şunlardır: “Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar.”¹⁸

“İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, oysa onlar sizi sevmezler. Siz kitabın tümüne inanırsınız, onlarsa yalnız sizinle karşılaşınca inandıklarını söylerler, kendi kendilerine kalınca da size olan öfkelerinden parmaklarını ısırırlar. Onlara de ki: ‘Öfkenizden geberin.’”¹⁹

“Onlar Allah uğrunda susuzluk, yorgunluk, açlık çeksinler, inkârcıları öfkeli edirecek bir yere bassınlar da bunların karşılığı yazılmasın; olmaz.”²⁰

“O sakınanlar bollukta olsunlar, darlıkta olsunlar, yoksulları geçindirirler, öfkelerini yenerler, insanların suçlarını bağışlarlar, Allah iyilik edenleri sever.”²¹

¹³ Mayda, Arslan, “Öfke”, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 267.

¹⁴ Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî, *Keşşâf'ü Istilâhati'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006, “gdb” md., III, 387.

¹⁵ Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî, *Külliyât'ü Ebi'l-Bekâ*, Matbuat'ü-Âmire, y.y., h. 1287, “gdb” md., s. 486.

¹⁶ Akay, Hasan, *İslami Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul, 1995, “öfke” md., s. 371.

¹⁷ Gündüz, Ahmet, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2005, s. 51.

¹⁸ eş-Şûrâ 42/37.

¹⁹ Âl-i İmrân 3/119.

²⁰ et-Tevbe 9/15.

“Her kim Allah’ın kendisine ne bu dünyada ne de öbür dünyada yardımında bulunmayacağını sanarak öfkeleniyorsa kendisini tavana bir iple assın, sonra da bu ipi kesip bir baksın, bu oyun, onu öfkeliendiren nedeni ortadan kaldırmış mıdır?”²²

“Allah (c.c) kâfirleri öfkeliendirmek için şu örneği verdi.”²³

Kur’ân-ı Kerîm’de ‘gazab’ın dışında direk öfkeyi ifade eden kelimeler “gayz”, “esef”, “sahat”, “azza” kelimeleridir. “Hard”, “kezîm”, “galâ” ve “şehîk” kelimelerinin anlamları arasında öfke anlamı da yer alır. “Gıll”, “ezğân”, “buğz”, “makt” kelimeleri kin anlamına gelmekle birlikte kinin tanımı öfkenin içte gizlenerek biriktirilmesi olunca bu kelimelerin geçtiği ayetleri de araştırmamıza katmayı uygun gördük. Ayrıca “azza” ve “şehîk” kelimeleri öfkenin insan davranışlarına yansımalarını ifade etmektedir.

“Gılzet” ve “şiddet” kelimeleri ise, öfke ile bağlantılı olmakla birlikte, öfkeden daha çok müsamahasızlık, kabalık ve sertlik anlamlarında kullanılmıştır.²⁴ Öfkenin neticeleri arasında bu özellikler de yer aldığından bu kelimeleri içeren ayetlere de değindik. Ayrıca “gılzet” ve “şiddet”, güç ve koruma çabasının eseridir. Bu da gazap (öfke)tir.²⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de öfkeyle ilgili olarak kullanılan kelimelerden ilk inceleyeceğimiz “gazab” kelimesidir.

1.1.2.1. الغضب Gazab

الغضب (Gazab): Sözlükte “öfkelenmek, kızmak” anlamında mastar ve “öfke, kızgınlık” anlamında isim olarak yer alır. Ebu’l-Bekâ (1095/1684) mutlak olarak gazaba, “Gazap edilene zarar vermeyi murat etmek.” şeklinde mana vermiştir.²⁶ Cürçânî (816/1413), “Göğsün rahatlaması için kalp kanının kabarıp kaynaması (galeyanı) sırasında hâsıl olan değişmedir.” demiştir.²⁷ Zebidî (1205/1790) gazabı “Rızanın zıddı.” olarak tanımlamıştır. Ancak rızanın zıddı olan durumlardan hangisinin öfkeye sebep olduğu noktasında farklı görüşlerin olduğunu belirtmiştir. Kimisi intikam alma amacıyla kalp kanının kaynaması, kimisi acı veren her şey, kimisi de can sıkın şey için üzülmünün söz konusu olmadığı durumlarda hissedilen duygudur demiştir. Ayrıca öfkenin kibirden

²¹ Âl-i İmrân 3/134.

²² el-Hacc 22/15.

²³ el-Fetih 48/29.

²⁴ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 2001, s. 118.

²⁵ Gazâlî, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (tr. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul, ts., I, 376.

²⁶ Ebu’l-Bekâ, *Külliyât’ü Ebi’l-Bekâ*, h. 1287, “gdb” md., s. 486.

²⁷ Cürçânî, Ebu’l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta’rifât*, Matbûat’ü-Âmire, İstanbul, h. 1269, “gdb” md., s. 66.

kaynaklandığı için tüm kötülüklerin kaynağı olduğunun söylendiğini de belirtmiştir.²⁸ Râğıb (502/1108) ise “İntikam arzusuyla kalp kanının kabarmasıdır şeklinde tarif etmiştir.”²⁹ Gazab, “Kızılana zarar verme iradesi ve intikam alma hissi ile yüze yansıyan şiddetli kızgınlık ve öfke.” olarak da tarif edilmektedir.³⁰

Allah’a (c.c) izafe edildiği yerlerde gazab “Lanet etmek, rahmetinden uzaklaştırmak, azap etmek, yoksulluğa, zillete ve helâke maruz bırakmak.” gibi anlamlara gelir.³¹ Öfke övülmüş ve yerilmiştir. Yerileni; haksız yere öfkelenmektir. Övüleni ise din ve hak için öfkelenmektir. Allah’ın (c.c) gazabı ise kendisine isyan edeni yadırgaması ve onu cezalandırmasıdır.³² Yüce Allah (c.c) bu kavramla nitelendirildiğinde sadece intikam anlamı kastedilir.³³ Öfkenin bedende meydana getirdiği değişiklikler kastedilmez.

Gazab kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle birlikte yirmi üç ayette geçmektedir. Bakara Suresi 90. ayette “بِعْصَبٍ عَلَىٰ عَصَبٍ” şeklinde geçerken Tâhâ 81 ve 86. ayetlerinde iki kere geçmektedir. Ayetlerin on dokuzunda Allah’a (c.c) dördünde kula nispet edilmiştir.

Gazap kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de müfret-mazi fiil “عَصَبٌ” şeklinde Allah’ın öfkesini, kızgınlığını ifade etmek üzere altı yerde geçmektedir. Ancak bu haliyle kullanılırken Allah’ın öfkesini pekiştirmek için bazen lanet kelimesiyle beraber kullanılmıştır. Bir ayette “عَصَبُوا” şeklinde³⁴ mü’minlere izafeten cemi-mazi sığasında geçmiştir. Gazap kelimesi, nefis-i mütakellim zamirine muzaf olarak Allah’ın gazabını ifade etmek üzere “عَصَبِي” (Benim gazabım) şeklinde³⁵ iki yerde geçmektedir. İki yerde de sıfat-ı müşebbehe olarak “عَصْبَانٌ” şeklinde³⁶ kullanılmıştır. Bu iki kullanım sadece Hz. Musa hakkında yer almaktadır. Hz. Yunus’un öfkesini ifade etmek için ise “مُعَاضِبًا” ifadesi³⁷ kullanılmıştır. Hz. Musa için kullanılan “عَصْبَانٌ” ifadesi, Hz Yunus için kullanılan

²⁸ ez-Zebidî, Seyyid Muhammed Murtaza’l-Hüseyin, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* (nşr. Abdü’s-Settâr Ahmed Ferrâc), Dâru’l-Hidâye, Kuveyt, 1965, “gzb” md., s. 485.

²⁹ er-Râğıb, el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân* (tr. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu), Çıra yay., İstanbul, 2006, “gdb” md., II, 283.

³⁰ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 2001, s. 118.

³¹ Üzümlü, İlyas, “Gazap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, XXXIII, 434.

³² ez-Zebidî, *Tâcü’l-Arûs*, 1965, “gzb” md., s. 485.

³³ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “gdb” md., II, 283.

³⁴ eş-Şûrâ 42/37.

³⁵ Tâhâ 20/81.

³⁶ el-A’râf 7/ 150; Tâhâ 20/86.

³⁷ el-Enbiyâ 21/87.

“مُعَاضِبًا” ifadesinden daha mübalağalıdır. “المَعْضُوبِ” ifadesi sadece Fatiha Suresinde³⁸ geçmektedir. Mastar olarak “غَضَبٌ” ifadesi Kur’ân-ı Kerîm’de on iki yerde geçmektedir. Bunlardan Nûr Suresi 9. ayetteki öfke ve kızgınlık manalarına gelmekte iken, Bakara Suresi 90. ayetteki ise bela ve musibet manasına gelmektedir.³⁹

1.1.2.2. الغَيْظُ Gayz

الغَيْظُ (Gayz): Râğıb (502/1108) bu kelimeyi “şiddetli öfke; insanın kalp kanının kaynamasından dolayı hissettiği hararet.” şeklinde tarif eder.⁴⁰ Seâlibî (429/1038) ‘gayz’ı, gazap hallerinin dördüncü derecesi olarak belirler ve Ali İmran Suresinin 119. ayetini delil göstererek “İntikam almaktan aciz olanların içten içe duydukları öfke.” şeklinde tanımlar.⁴¹

İbn Manzûr (711/1311) ve Zebidî (1205/1790) de aynı tanıımı yaptıktan sonra “Gayz’ın ‘gazab’tan daha şiddetli; ‘gazab’ın doruk noktası ve başladığı an” olduğunu söyleyenlerden bahsederler.⁴²

Zebidî, bazı dil bilimcilerin “gayz” ve “gazab” arasını ayırdıklarını belirterek “Gayz’ın ‘gazab’tan daha şiddetli.” olduğunu aktarır. Bir gurup tarafından da: “Gayz’ın gizlenen öfke, ‘gazab’ın ise gizlenmeyen öfke olduğu veya ‘gazab’ın güçlü kimselerde, ‘gayz’ın ise aciz kimselerde görüldüğü” şeklinde açıklama yapıldığını aktarır.⁴³

Ebu’l- Bekâ (1095/1684) “gazab” ile “gayz” arasındaki en önemli farkın “gazabın özü itibarıyla istek (irade) veya hoş görmemeyi ifade ederken ‘gayz’ın gayza gelen kişinin cisminde değişiklikler yapması, sinirlendiğini iyice belli etmesi olduğunu; ayrıca “gazab”ın Allah (c.c) hakkında kullanılabilmesine rağmen, “gayz”ın sadece Allah (c.c) dışındaki varlıklar için kullanılması” olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Ayrıca dengeli bir “gazap” duygusu fazilet sayılırken, “gayz” daima yerilmiştir. Develioğlu ‘gayz’ın Türkçede daha çok hınç kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığını söylemiştir.⁴⁵

³⁸ el-Fâtiha 1/7.

³⁹ Gündüz, *Kur’an’da Allah’ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 52.

⁴⁰ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “gyz” md., II, 302; Kurtubî, Ebu Abdullah b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân* (tr. M. Beşir Eryarsoy), 2. Baskı, Buruc Yay., İstanbul, 2001, XIII, 30.

⁴¹ Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil, *Fıkhü’l-Lüga*, Şeriketü Dâri’l-Erkâm, Beyrut, 1999, “gyz” md., s. 164.

⁴² İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâleddin Muhammed İbn Mükerrerem, *Lisânü’l-Arab*, 3. Baskı, Dâru’s-Sadr, Beyrut, 1994, “gyz” md., VII, 449; ez-Zebidî, *Tâcü’l-Arûs*, 1965, “gyz” md., s. 248.

⁴³ ez-Zebidî, *Tâcü’l-Arûs*, 1965, “gyz” md., s. 248.

⁴⁴ Ebu’l-Bekâ, *Külliyât’ü Ebi’l-Bekâ*, h. 1287, “gdb” md., s. 486.

⁴⁵ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 11. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 1993, “öfke” md., s. 283.

Râğıb (502/1108) “تَغِيْطٌ” kelimesinin “Öfkeyi dışa vurmak” anlamına geldiğini söylemiş ve öfkenin bazen duyulan bir sesle dışa vurulduğunu” belirtmiştir.⁴⁶

“Gayz”, gazab gibi öfke anlamına gelse de öfkeden daha büyük sırf kalpte olan, öfke ve hışım şeklinde oluşan bir alt duygudur. Ayrıca “Gazab” Allah’a (c.c) isnat edilebildiği halde “gayz” yalnızca kullara isnat edilir.⁴⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de “gayz” kelimesi türevleriyle beraber on yerde on bir kere geçmektedir. “غَيْطٌ” kelimesi Âl-i İmrân Suresi 119. ayetinde iki kere olmak üzere, toplam altı yerde geçmektedir. “يَغِيْطُ” şeklinde muzari fiil olarak üç yerde⁴⁸ geçmektedir. “تَغِيْطُ” ve “غَانِطٌ” kalıplarında⁴⁹ ise birer kere geçmektedir.

1.1.2.3. الأَسْفُ Esef

الأَسْفُ (Esef): Üzüntü ve öfkede mübalağa ifade eder.⁵⁰ Aşırı derecede öfkelenme ya da aşırı derecede üzülmeye için ayrı ayrı kullanıldığı da olur.

“Esef” kalpteki kanın, intikam duygusunu harekete geçirmesi diye de tanımlanmıştır.⁵¹ Bu duygu kişinin mevki ya da güç açısından altında bulunan bir kişiye karşı oluşursa yayılır, öfke olur; eğer kendisinin mevki ya da güç açısından üstünde birine karşı oluşursa o zaman da büzülür, üzüntü olur. Onun için İbn Abbas’a (65/687–688) üzüntü ve öfke nedir diye sorulduğunda şöyle demiştir: “Kaynakları birdir ama isimleri farklıdır. Eğer bir kişi, kendisine güç yetirdiği birisiyle sürtüşürse, ona karşı öfke veya aşırı öfke halini gösterir. Bir kişi de gücünün yetmediği bir kişiyle sürtüşecek olursa üzüntü ve aşırı üzüntü halini gösterir.”⁵²

Zebidî (1205/1790) “الأَسْفُ” i şiddetli üzüntü; “أَسْفَ عَلَيْهِ” yi de öfkelenmek olarak tanımlamıştır. Bazı dilbilimcilerin ise “Bir şeyi kaybetmekle üzülmektir.” diye tanımladıklarını aktardıktan sonra bunun genel anlam olmadığını belirtmiştir.⁵³

⁴⁶ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “ğyz” md., II, 302.

⁴⁷ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 2001, s. 118.

⁴⁸ et-Tevbe 9/120; el-Hacc 22/15; el-Fetih 48/29.

⁴⁹ el-Furkân 25/12; eş-Şuarâ 26/55.

⁵⁰ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “esf” md., I, 62; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “esf” md., IX, 5.

⁵¹ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “esf” md., I, 62.

⁵² er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “esf” md., I, 62; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “esf” md., s. 14.

⁵³ ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “esf” md., s. 14.

Bu kelime Allah (c.c) hakkında kullanıldığında “Allah’ın (c.c) cezalandırmayı istemesi ya da azabın kendisi olur. Allah’ın (c.c) cezalandırmayı istemesi onun zafî sıfatıdır. Azabın kendisi anlamında olursa Allah’ın (c.c) fiilî sıfatlarından olur.”⁵⁴ Ebu Abdullah İbnü’r-Rıza “Allah (c.c) bizim üzüldüğümüz, öfkelendiğimiz gibi üzülmeyiz/öfkelenmeyiz; yalnız onun üzülen ve hoşnut olan dostları vardır; onların rızasını, kendi rızası; öfkelerini de kendi öfkesi kılmıştır.” der.⁵⁵

İbn Abbas’tan (65/687–688) rivayetle Ali İbn Ebû Talhâ (143/760) ve Dehhâk (67/686) “أسَفٌ” fiilini kızdırmak, öfkelenmek ve gazaplandırmak şeklinde tercüme etmişlerdir.⁵⁶ الأَسْفُ : Bir şeye üzülmüş öfkelenme,⁵⁷ “أسَفٌ” kelimesi⁵⁸ ise üzüntü anlamındadır.

Yukarıda temas edildiği gibi Kur’ân-ı Kerîm’de öfke, “gazab” kelimesinin yanı sıra “esef” kelimesiyle de ifade edilmektedir. Ancak “esef” öfkenin yanında şiddetli hüznün ve kalp inceliği anlamında da kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de “esef” kelimesinin, Allah’a (c.c) isnat edildiğinde “gazab”, kullara isnat edildiğinde ise, hüznün anlamını ifade etmesi, bu kelimenin farklı boyutlarda kullanıldığını göstermektedir.⁵⁹

İbnü’l-Cevzî (597/1201) de Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelimenin الحزن hüznün⁶⁰ ve الغضب öfke⁶¹ anlamlarında kullanıldığını söyler.⁶²

Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle birlikte “esef” kelimesi beş yerde geçmektedir. “أسَفٌ” şeklinde⁶³ bir yerde, “أسِفٌ” şeklinde⁶⁴ iki yerde, “أسَفٌ” şeklinde⁶⁵ bir yerde, “أسَفَى” şeklinde⁶⁶ de bir yerde geçmiştir.

⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XV, 522.

⁵⁵ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “esf” md., I, 62.

⁵⁶ İbn Kesîr, İmâdü’l-Dîn Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Ömer (774/1373), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (tr. Bekir Karlıağa–Bedrettin Çetiner), I–XVI c., Çağrı Yay., İstanbul, 1985, XIII, 7157–7158.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1994, “esf” md., IX, 5.

⁵⁸ el-Kehf 18/6.

⁵⁹ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 2001, s. 118.

⁶⁰ el-A’râf 7/150; Yûsuf 12/84.

⁶¹ ez-Zuhruf 43/55.

⁶² İbnü’l-Cevzî, Cemâleddîn Ebu’l-Ferâc Abdurrahmân b. Ali (597/1201), *Nüzhetü’l-E’yuni’n-Nevâzir fî İlmi’l-Vücûh ve’n-Nezâir* (thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî), 3. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1987, s. 91.

⁶³ ez-Zuhruf 43/55.

⁶⁴ el-A’râf 7/150; Tâhâ 20/86.

⁶⁵ el-Kehf 18/6.

⁶⁶ Yûsuf 12/84.

1.1.2.4. الْحَزْدُ Hard

الْحَزْدُ (Hard): Kızmak ve öfkeyle bir şeye engel olmak manasına gelir. “حَزَدَ” fiili ise öfkeleni anlamındadır. Kızdırmak anlamı da vardır.⁶⁷ F. Râzî (606/1209) bu kelimenin “men etmek, engellemek, vermemek, kızgınlık ve öfke; yönelmek, niyet etmek ve hızlı olmak” anlamlarına geldiğini söylemiştir.⁶⁸ İbn Manzûr (711/1311) ve Zebidî (1205/1790) de “kast etme, engelleme, kızgınlık ve öfke anlamlarına geldiğini” ifade etmişlerdir.⁶⁹ İbn Manzûr bu anlamların hepsi için kullanımının uygun olduğunu söylemiştir.⁷⁰ Zemahşerî (538/1144) ise “öfkeli insanın, kendisini öfkeleniren kimseye vurmaya kalkışması halini ifade eder.” demiştir.⁷¹

Bu kelime sadece Kalem Suresi 25. ayette geçmektedir.

1.1.2.5. الْكَظِيمُ Kezîm

الْمَكْظُومُ ؛ الْكَظِيمُ (Kezîm- Mekzûm): F. Râzî “mekzûm” ifadesini açıklarken “kederle dopdolu” anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁷² “كَظِيمٌ” ifadesi için de “Gam ve öfkeyle dolu olduğunda sesini çıkarmayan kimsedir.” demiştir.⁷³ Kurtubî (671/273) ise “Kederinden dolayı ağzını kapatıp hiçbir şekilde konuşmayan kederli, üzüntülü kimsedir.” diye açıklamada bulunmuştur.⁷⁴

İbn Manzûr ise “Öfkeyle beraber üzüntü başladığındaki kederdir.” demiştir. “وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ” ifadesinin “öfkeyi gizlemek” anlamına geldiğini belirterek Sa’leb’in “Öfkeyi hapsedip ona izin vermemektir.” şeklindeki tarifini aktarmıştır. “كَظَمَ” için ise “Kişinin öfkeyle dolduğu andaki kızgınlığıdır.” demiştir.⁷⁵ Elmalılı Hamdi Yazır’da “Mekzûm” ifadesini “öfkeyle nefesi tıkanmış” olarak açıklar.⁷⁶ Bayraktar Bayraklı

⁶⁷ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “hrd” md., I, 299.

⁶⁸ er-Râzî, Fahrüddîn, *Tefsîr-i Kebîr* (tr. Suat Yıldırım v. dğr.), Akçağ Yay., Ankara, 1998, XXII, 58.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “hrd” md., III, 145; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “hrd” md., s. 16–17.

⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “hrd” md., III, 145.

⁷¹ ez-Zemahşerî, Cârullâh Ebi'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa* (thk. Abdurrahîm Mahmûd, Emîn Hûlî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., “hrd” md., s. 79.

⁷² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 74.

⁷³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 275.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, X, 183.

⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “kzm” md., XII, 519.

⁷⁶ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili* (sd. M. Nur Çetin v. dğr.), Birleşik Yay., İstanbul, ts., VIII, 292.

“kezîm” kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de “kinini yutmak,⁷⁷ yutkunmak⁷⁸ ve dertli⁷⁹ anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir.⁸⁰

Tüm bu bilgileri ve bu kelimenin Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği yerleri birlikte düşündüğümüzde bu kelimenin anlamının “Kırılıp üzölmüş de olsa insanın duygularını içinde tutup açığa vurmaması,⁸¹ vuramaması⁸² ya da açığa vurmamayı⁸³ tercih etmesidir.” diyebiliriz.

Kur’ân-ı Kerîm’de “كَظَمَ” fiilinin türevleri altı yerde geçmektedir. Bunlardan üçü “كَظِيمٌ” şeklinde,⁸⁴ ikisi “كَاطِمٌ” şeklinde,⁸⁵ biri de “مَكْظُومٌ” şeklinde⁸⁶ gelmiştir.

1.1.2.6. عَضَّ Azza

عَضَّ (Azza): Dişlerle bir şeyi ısırarak,⁸⁷ bir şeyi tutmak, kavramak, bir şeyi dişlerle tutmak, dişlerle kuvvetli tutmak⁸⁸ anlamlarına gelir. Bundan dolayı yılan için bu fiil “الْحَيَّةُ عَضَّتْ” (yılan ısırıldı) şeklinde kullanıldığı halde akrep için kullanılmaz. Çünkü akrep kuyruğunun ucundaki çatalda bulunan iğnesiyle sokar.⁸⁹

“عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَثَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ” “Onlar öfkeden parmaklarını yiyorlar.”⁹⁰ Ayet-i kerimesinde Allah (c.c) kâfirlerin müminlere karşı olan kinlerinin şiddetini haber vermiştir.⁹¹ F. Râzî (606/1209) bu davranışın istediğini elde edemeyip iyice öfkelenerek alabildiğine hüznölenen insanlarda göröldüğünü belirtir. Öfkelenen insanların bu davranışına sıkça rastlanıldığı için kişi bu davranışı göstermese bile kişinin çok öfkelenildiğini ifade etmek için bu deyim kullanıldığını aktarır.⁹²

⁷⁷ Âl-i İmrân 3/134.

⁷⁸ el-Mü’min 40/18.

⁷⁹ el-Kalem 68/48.

⁸⁰ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 1. Baskı, Bayraklı Yay., İstanbul, 2001, IX, 480.

⁸¹ el-Mü’min 40/18; el-Kalem 68/48.

⁸² en-Nahl 16/58; ez-Zuhuf 43/17.

⁸³ Âl-i İmrân 3/134; Yûsuf 12/84.

⁸⁴ Yûsuf 12/84; en-Nahl 16/58; ez-Zuhuf 43/17.

⁸⁵ Âl-i İmrân 3/134; el-Mü’min 40/18.

⁸⁶ el-Kalem 68/48.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1994, “azz” md., VII, 188.

⁸⁸ ez-Zebidî, *Tâcü’l-Arûs*, 1965, “azz” md., s. 433.

⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1994, “azz” md., VII, 188; ez-Zebidî, *Tâcü’l-Arûs*, Dâru’l-Hidâye, Kuveyt, 1965, “azz” md., s. 433.

⁹⁰ Âl-i İmrân 3/119.

⁹¹ ez-Zebidî, *Tâcü’l-Arûs*, 1965, “azz” md., s. 433.

⁹² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VII, 30.

Kurtubî (648/1251) ise “عَضُّ” kelimesi için “İstedliğini elde edemeyerek ileri derecede öfke ve kin duymayı anlatır.” şeklinde açıklamada bulunmuştur. “Parmakları ısırma” deyimini için de “Kişinin güç yetiremediği şeyleri elinden kaçırmaktan veya güç yetiremediği musibetlerle karşılaşmaktan dolayı öfkeli ve kızgın kişinin davranışı.” olarak açıklamıştır.⁹³ İbn Kesîr (774/1373) ise bu davranışı “Öfke ve kinin en şiddetli derecesi.” olarak açıklar.⁹⁴ Kısaca “parmak ısırma” kızgınlık, ümitsizlik,⁹⁵ şiddetli öfke ve pişmanlık ifade eden bir davranıştır.⁹⁶

“عَضُّ” fiilinin türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde geçmektedir. Bunlar da “يَعَضُّ” ve “عَضَّ” şeklinde⁹⁷ geçmiştir.

1.1.2.7. الشَّهِيقُ Şehîk

الشَّهِيقُ (Şehîk): Bu kelime pek çok anlama gelebilmektedir. Bunları şöyle sınıflayabiliriz:

- a) Üzüntülü ve kederli kimselerin çıkardığı seslerdendir. Gamla dolup taşmış kişinin derin nefes almasıdır.⁹⁸ Alınan bu nefesin birden salınması olduğu da söylenmiştir.⁹⁹
- b) Merkebin anırmasının sonunda çıkardığı sestir.¹⁰⁰
- c) Yükselmektir.¹⁰¹
- d) Çok sıkıntı ve keder anında dışarı verilen nefestir.¹⁰²
- e) Göğüste olan nefestir.¹⁰³
- f) Çok zayıf olan sestir.¹⁰⁴
- g) Gerçekten yüksek iniltidir.¹⁰⁵

⁹³ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, IV, 344.

⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, IV, 1350.

⁹⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, ts., V, 427.

⁹⁶ Hicâzî, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîr el-Vâdih* (tr. Mehmet Keskin), İlim Yay., İstanbul, ts., I, 322.

⁹⁷ el-Furkân 25/27; Âl-i İmrân 3/119.

⁹⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 10; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, IX, 153; XVII, 507; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “şhg” md., 541.

⁹⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 123-124; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “şhg” md., X, 190.

¹⁰⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 123-124; XXII, 10; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XVII, 507; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “şhg” md., X, 190; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “şhg” md., 541.

¹⁰¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 123-124.

¹⁰² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 123-124; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “şhg” md., X, 190; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “şhg” md., s. 540.

¹⁰³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 123-124; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XVII, 507; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “şhg” md., X, 190.

¹⁰⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 123-124.

¹⁰⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 123-124; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “şhg” md., 541.

h) Öfkeli bir kimsenin aldığı nefes gibi, alınan bir nefes sesidir."¹⁰⁶

”شَهيقٌ” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde geçmektedir. Bunlar Hûd Suresinin 106. ve Mülk Suresinin 7. ayetidir.

1.1.2.8. الْغِلْظَةُ Gılzet

الْغِلْظَةُ (Gılzet): Kalınlık, sertlik anlamlarına gelir; رِقَّةٌ (incelik) kelimesinin zıddıdır.

Bu kelimenin cisimlerde kullanılması asıldır; ancak kimi zaman soyut şeyler için de kullanılır.¹⁰⁷ ”غَلْظٌ” yaratılıştta, ahlakta, davranışta, düşüncede, yaşayışta v.b inceliğin zıddıdır.¹⁰⁸

”اسْتَغْلَظَ”: Kalınlaşmak için hazır hale geldi demektir. Bazen de “kalın oldu” anlamında kullanılır.¹⁰⁹ ”غَلِيظًا” sağlamaştırılmış, kuvvetlendirilmiş demektir.¹¹⁰ ”غَلْظٌ” birini öfkelenendirip gücendirmek demektir. Bu kullanımı mecazîdir.¹¹¹

Kur’ân-ı Kerîm’de ”غِلْظَةُ” kelimesi türevleriyle birlikte on üç yerde geçmektedir. ”غَلِيظًا” şeklinde sekiz yerde, ”غَلْظٌ” şeklinde iki yerde¹¹² ”اسْتَغْلَظَ” şeklinde bir yerde,¹¹³ ”غِلَاطٌ” şeklinde bir yerde,¹¹⁴ ”غِلْظَةٌ” şeklinde bir yerde¹¹⁵ geçmektedir.

1.1.2.9. الشِّدَّةُ Şiddet

الشِّدَّةُ (Şiddet): Bu kelime; akit, beden, nefsi güçler ve azapla ilgili kullanılır.¹¹⁶

ed-Damegânî (478/1086) Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelimenin altı anlamda kullanıldığını söylemiştir.¹¹⁷ Bu anlamlar: ”أَدومٌ” süreklî; devamlı,¹¹⁸ ”أَغْلَظٌ” zorlu; çetin,¹¹⁹

¹⁰⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 10.; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XVII, 507, 508.

¹⁰⁷ er-Râzî, *Müfredât*, 2006, “glz” md., II, 289.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “glz” md., VII, 312-313; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “glz” md., s. 245.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “glz” md., VII, 312-313.

¹¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “glz” md., VII, 312-313.

¹¹¹ ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “glz” md., s. 245.

¹¹² et-Tevbe 9/73; et-Tahrîm 66/9.

¹¹³ el-Fetih 48/29.

¹¹⁴ et-Tahrîm 66/6.

¹¹⁵ et-Tevbe 9/123.

¹¹⁶ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “şdd” md., I, 640.

¹¹⁷ ed-Damegânî, Abdullâh Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbillâhi'l-Azîz* (thk. Arabî Abdulhamîd Ali), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 292.

“أشر” daha kötü,¹²⁰ “أقوى” en güçlü,¹²¹ “أعدى” amansız düşman¹²² ve “الأشد” ergenlik çağıdır.¹²³

Kur’ân-ı Kerîm’de “شِدَّةٌ” kelimesi ve türevleri yüz iki yerde geçmektedir. “شَدَدْنَا” şeklinde iki yerde¹²⁴ pekiştirmek, sağlam yapmak anlamında, “سَنَشُدُّ” şeklinde bir yerde¹²⁵ destekleme anlamında, “أَشَدُّ” şeklinde iki yerde¹²⁶ sıkılamak, kuvvetlendirmek anlamında, “شُدُّوا” şeklinde bir yerde¹²⁷ sağlamlaştırmak anlamında, “أَشَدَّتْ” şeklinde bir yerde¹²⁸ şiddetle savurmak anlamında, “شَدِيدٌ” şeklinde elli iki yerde genelde şiddetli azap anlamında ve tamlama biçiminde, “شِدَادٌ” şeklinde üç yerde¹²⁹ zor, haşin, sağlam anlamlarında, “أَشِدَاءٌ” şeklinde bir yerde¹³⁰ sert davranışlı anlamında, “أَشَدُّ” şeklinde otuz dokuz yerde daha kuvvetli, daha zorlu, daha sağlam gibi anlamlarda kullanılmıştır.

1.1.2.10. البُغْضُ Buğz

البُغْضُ (Buğz): Sevginin zıddıdır.¹³¹ “الْبُغْضَاءُ” En şiddetli kin anlamına gelir.¹³² Bu kelimenin “genelde düşmanlığın da devam ettiği sevginin zıddı.” anlamına geldiği de söylenmiştir.¹³³ Birinin buğz etmesi, tiksiniş nefret etmesidir. Allah’ın (c.c) insanlara buğz ettirmesi ise onları bir şeyden nefret ettirmesidir.¹³⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de “الْبُغْضَاءُ” kalıbıyla beş yerde¹³⁵ geçmiştir.

¹¹⁸ el-Bakara 2/85, 165.

¹¹⁹ el-Fetih 48/29.

¹²⁰ el-Bakara 2/191.

¹²¹ Fussilet 41/15.

¹²² el-Mâide 5/82.

¹²³ Yûsuf 12/22; el-Kasas 28/14.

¹²⁴ es-Sâd 38/20; el-İnsân 76/28.

¹²⁵ el-Kasas 28/35.

¹²⁶ Yûnus 10/88; Tâhâ 20/31.

¹²⁷ Muhammed 47/4.

¹²⁸ İbrâhîm 14/18.

¹²⁹ Yûsuf 12/48; et-Tahrim 66/6; en-Nebe 78/12.

¹³⁰ el-Fetih 48/29.

¹³¹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, IV, 342; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “zğn” md., XIII, 255; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “bğz” md., s. 247.

¹³² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VII, 26.

¹³³ ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “bğz” md., s. 247.

¹³⁴ er-Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, Matbaatü'l-Küllîye, Mısır, h. 1329, “bğz” md., s. 267.

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/118; el-Mâide 5/14; el-Mâide 5/64; el-Mâide 5/91; el-Mümtehine 60/4.

1.1.2.11. أَضْغَانٌ Ezğân

الضَّغْنُ ؛ الضَّغْنُ (Zağân- zığn): Kin tutmak, düşmanlık yapmak, nefret etmek, hınçlanmak anlamlarına gelir.¹³⁶ Kalbin gizlediği haset, kin, düşmanlıklar, hile ve aldatmalar anlamında olduğu da söylenmiştir.¹³⁷

Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de "أَضْغَانٌ" kalıbıyla iki yerde geçmektedir. Bunlar Muhammed Suresinin 29 ve 37. ayetlerinde yer almaktadır.

1.1.2.12. شَنَّانٌ Şeneân

شَنَّانٌ (Şeneân): Buğz etmek, kin tutmak demektir.¹³⁸ Şiddetli kin beslemek anlamında olduğu da söylenmiştir.¹³⁹ "شَنَّانُ قَوْمٍ" bir topluluğa kin duymaktır.¹⁴⁰

Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de "شَنَّانٌ" kalıbıyla iki yerde geçmektedir. Bunlar Mâide Suresinin 2. ve 8. ayetlerinde yer alır.

1.1.2.13. الغِلُّ Gıll

الغِلُّ (Gıll): Kin beslemek, düşmanlık yapmak, amansız kin tutmak, nefret etmek, kıskanmak,¹⁴¹ kalpte gizlenen kin ve düşmanlık¹⁴² anlamlarına gelir.

ed-Damegânî (478/1086) bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de beş anlamda kullanıldığını söyleyerek bunları şöyle açıklar:¹⁴³ "الشدة" tahammülü güç olan iş, ağırlık,¹⁴⁴

¹³⁶ er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, h. 1329, "zğn" md., s. 537; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, "zğn" md., XIII, 255.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XVI, 150-151; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIII, 7310.

¹³⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VIII, 454.

¹³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, "şne" md., I, 101.

¹⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, "şne" md., I, 101; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, "şne" md., 286.

¹⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, "gll" md., XI, 499.

¹⁴² er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, h. 1329, "gll" md., s. 439.

¹⁴³ ed-Damegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, ts., s. 352.

¹⁴⁴ el-A'râf 7/157.

“الإمساك” eli bağlı,¹⁴⁵ “الأغلال من الحديد” demir halka,¹⁴⁶ “الخيانة” ihanet,¹⁴⁷ “الحسد والبغض” kin tutmak ve kıskançlık yapmak.¹⁴⁸

İbnü'l-Cevzî (597/1201) ise üç anlamda geçtiğini söylemiştir.¹⁴⁹ Bunlar: “الأغلال” demir halka,¹⁵⁰ “الشدائد” tahammülü güç olan iş, ağırlık¹⁵¹ ve “الإمساك” eli bağlıdır.¹⁵²

Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de “عَلَّ” kalıbıyla üç yerde geçmektedir. Bunlar A’râf Suresi 43, Hicr Suresi 47, Haşr Suresi 10. ayetlerde yer almaktadır. Kelimenin diğer türevleri on üç yerde; eli sıkı olma, elini bağlama, hıyanet etme, demir halka, ağırlık anlamlarında kullanılmıştır.

1.1.2.14. قَلَى Galâ

قَلَى (Galâ): Kin tutmak demektir.¹⁵³ Şiddetli buğz,¹⁵⁴ şiddetle karşı çıkmak ve öfkelenmek¹⁵⁵ anlamlarına geldiği de söylenmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de bir yerde “قَلَى”,¹⁵⁶ bir yerde de “الْقَالِينَ” şeklinde¹⁵⁷ toplam iki yerde geçmektedir.

1.1.4 Kur’ân’da Allah’ın Öfkesiyle İlgili Olarak Kullanılan Kavramlar

1.1.4.1. العَضْبُ Gazab

العَضْبُ (Gazap): Rıza ve hilm kavramlarının karşıtı olarak tanımlanır.¹⁵⁸ Gazap kavramının içinde intikam alma ve cezalandırma isteği de bulunur ve bu kelime Allah (c.c) hakkında kullanıldığında intikam alma ve cezalandırma anlamları kastedilir.¹⁵⁹

¹⁴⁵ el-Mâide 5/64; el-İsrâ 17/29.

¹⁴⁶ Sebe’ 34/33; el-Mü’min 40/71.

¹⁴⁷ Âl-i İmrân 3/161.

¹⁴⁸ el-A’râf 7/43; el-Hicr 15/47.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-E'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, Beyrut, 1987, s.101–102.

¹⁵⁰ Sebe’ 34/33.

¹⁵¹ el-A’râf 7/157.

¹⁵² el-Mâide 5/64.

¹⁵³ er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, h. 1329, “gly” md., s. 630.

¹⁵⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVII, 367.

¹⁵⁵ et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Gâlib, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur’ân* (tr. Hasan Karakaya- Kerim Aytekin), Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996, VI, 241.

¹⁵⁶ ed-Duhâ 93/3.

¹⁵⁷ eş-Şuarâ 26/168.

¹⁵⁸ Çağrıci, Mustafa, “Gazap Maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, XIII, 436.

“Gazab” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de 14 yerde geçer; dokuz ayette de aynı kökten türeyen isim ve fiil şekilleri yer alır. On dokuz yerde “gazab” kelimesi Allah’a (c.c) nispet edilmiştir.

Bu kelimeyle ilgili geniş açıklama “Gazab Kavramının Kökü, Türevleri ve Tanımı” başlığı altında sunulmuştur.

1.1.4.2. السَّخَطُ Sahat

السَّخَطُ (Sahat): “سَخَطَ-يَسْخَطُ-سَخَطًا” “Kızmak, içlenmek, öfkelenmek” vb. anlamlara gelmektedir. Hoşa gitmedi anlamı da vardır.¹⁶⁰ Rızanın zıddı olarak da tarif edilmiştir.¹⁶¹ Râğıb (502/1108) bu kelimeyi “Cezayı gerektiren şiddetli kızgınlık.” olarak tarif etmiştir.¹⁶² “أَسَخَطَ” kalıbı ise öfkelenmek, gazaplandırmak, acı hisler uyandırmak, kızmak anlamlarına gelir.¹⁶³

Bu kelime Allah (c.c) için kullanıldığında azap etme¹⁶⁴ yasaklama, cezalandırma, cezalandırmayı isteme anlamlarına gelir.¹⁶⁵

“Sahat” kelimesi öfkeyle aynı manaya gelmekle birlikte aralarında bazı nüanslar vardır. “Gazab” birbirine denk ve akran kimselerde olabildiği halde “sahat” büyük ve üstün kimseden küçük olana karşı ortaya çıkar. Örnek verecek olursak hükümdar muhafıza kızdığına “sahat” kelimesi kullanılabilirken muhafız hükümdara kızdığına “sahat” kelimesi kullanılmaz.¹⁶⁶ “Sahat”, yüz çevirmeyi ve ilgi göstermemeyi ifade ederken, “gazab” azabı gerektirir.¹⁶⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de “السَّخَطُ” kelimesi ve türevleri dört yerde geçmektedir. “سَخَطَ” şeklinde bir yerde,¹⁶⁸ “يَسْخَطُ” şeklinde bir yerde,¹⁶⁹ “أَسَخَطَ” şeklinde bir yerde,¹⁷⁰ “سَخَطَ”

¹⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “ğzb” md., I, 649.

¹⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “shd” md., VII, 191; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “ghr” md., s. 340; Çağrıçı, Mustafa, “Gazap Maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 436; Genç, Mustafa, *Hz. Peygamberimizin Öfkeleri* (Yüksek lisans tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999, s.13–14.

¹⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “shd” md., VII, 191; Çağrıçı, Mustafa, “Gazap Maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 436; Genç, *Hz. Peygamberimizin Öfkeleri*, 1999, s.13–14.

¹⁶² er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “shd” md., I, 570.

¹⁶³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, VI, 120–121.

¹⁶⁴ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “shd” md., I, 570.

¹⁶⁵ ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “shd” md., s. 340–341.

¹⁶⁶ Ebu'l-Bekâ, *Külliyyâtü'ü Ebi'l-Bekâ*, h. 1287, “shd” md., 378; Üzüm, İlyas, “Gazap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 435; Genç, *Hz. Peygamberimizin Öfkeleri*, 1999, s.13–14; Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 54.

¹⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XV, 522; Genç, *Hz. Peygamberimizin Öfkeleri*, 1999, s. 13–14.

¹⁶⁸ el-Mâide 5/80

şeklinde¹⁷¹ ise bir yerde geçmektedir. Geçtiği bu yerlerden üçünde Allah'a (c.c) birinde kullara¹⁷² nispet edilmiştir.

1.1.4.3. اللَّعْنُ La'net

لَّعْنُ (Lanet): Hayırdan uzaklaştırmak, kovmak demektir.¹⁷³ Lanet etmek, beddua etmek anlamlarında da kullanılır.¹⁷⁴ Bu kelime kula izafe edildiğinde insanın öfkelenerek beddua etmesi,¹⁷⁵ sövmesi¹⁷⁶ anlamlarında kullanılırken Allah'a (c.c) izafe edildiğinde gazabı sebebiyle kulunu hayırdan, mağfiretinden, cennetinden kovması, uzaklaştırması anlamına gelir.¹⁷⁷ Râğıb (502/1108), Allah'ın (c.c) lanetini “Ahirette, cezaya müstahak olmak; dünyada ise Allah'ın (c.c) rahmetinden ve yardımından uzak düşmek ve onlardan kopmak.” olarak açıklamıştır.¹⁷⁸

ed-Damegânî (478/1086) bu kelimenin sekiz anlamda kullanıldığını söyleyerek bunları: “المَسْخُ” şeklini değiştirme,¹⁷⁹ “ضرب الجزية عليهم” cizye verme,¹⁸⁰ “السخط الله” Allah'ın (c.c) gazabı,¹⁸¹ “العذاب في القبر” kabir azabı,¹⁸² “الحدد” hadd cezası,¹⁸³ “الدعاء والطرده” beddua ve kovma, uzaklaştırma,¹⁸⁴ “النار” ateş,¹⁸⁵ “الغرق في الدنيا” dünyada suya batmak, boğulmak¹⁸⁶ şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁷

¹⁶⁹ et-Tevbe 9/58.

¹⁷⁰ Muhammed 47/28.

¹⁷¹ Âl-i İmrân 3/162.

¹⁷² et-Tevbe 9/58.

¹⁷³ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “l.a.n” md., II, 547; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “l.a.n” md., XIII, 387; Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 54.

¹⁷⁴ Firûzabâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-Muhîd*, Matbaatü'l-Mustafâ, Mısır, 1956, “l.a.n” md., s.269; Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 54.

¹⁷⁵ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “l.a.n” md., II, 547; Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 55.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “l.a.n” md., XIII, 387.

¹⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “l.a.n” md., XIII, 387; Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 55.

¹⁷⁸ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “l.a.n” md., II, 547.

¹⁷⁹ en-Nisâ 4/47; el-Mâide 5/78.

¹⁸⁰ en-Nisâ 4/52; el-Mâide 5/64.

¹⁸¹ el-Bakara 2/89; en-Nûr 24/7.

¹⁸² el-Bakara 2/159.

¹⁸³ en-Nûr 24/23.

¹⁸⁴ el-A'râf 7/38, 44.

¹⁸⁵ el-Bakara 2/161–162.

¹⁸⁶ Hûd 11/99.

¹⁸⁷ ed-Damegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, ts., s. 410.

Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle birlikte kırk bir yerde geçmektedir. “لَعْنٌ” şeklinde on dört yerde, “يَلْعُنُ” şeklinde beş yerde,¹⁸⁸ “الْعُنُّ” şeklinde bir yerde,¹⁸⁹ “لُعِنٌ” şeklinde üç yerde,¹⁹⁰ “لَعْنٌ” şeklinde bir yerde,¹⁹¹ “لَعْنَةٌ” şeklinde on dört yerde, “اللاعِنُونَ” şeklinde bir yerde,¹⁹² “مَلْعُونٌ” şeklinde iki yerde¹⁹³ geçmektedir.

Bu ayetleri şu konular çerçevesinde sınıflandırabiliriz:

- a)** Allah’ın (c.c) kâfirlere laneti,
- b)** Şeytanın lanetlenmesi,
- c)** Cehennemdekilerin kendilerinin cehennemlik olmalarına sebep olanlara laneti,
- d)** Münafıkların lanetlenmesi,
- e)** Yahudi ve Hıristiyanların yaptıklarından dolayı lanetlenmesi,
- f)** Hak din hakkında bir takım gerçek bilgilere sahip olduğu halde bunu diğerlerinden gizleyenlere Allah’ın laneti,
- g)** Allah’ı (c.c) ve Hz. Peygamber’i (s.a.s) incitenlerin lanetlenmesi,
- h)** Bir mü’mini kasten öldürenin lanetlenmesi,
- i)** Bir şeyden haberi olmayan mü’min kadına zina iftirasında bulunana lanet edilmesi.

Lanet kelimesi 32 yerde Allah’a (c.c) nispet edilmiştir.

Ehl-i Sünnet âlimleri, Müslümanlara lanet edilmesinin caiz olmadığı konusunda görüş birliği içerisindedirler. Ancak liân ayeti kâfir ve fasıkları lanetlemenin caiz olduğuna delalet eder. Fakihler Ebu Cehil ve Ebu Leheb gibi küfür üzere ölenleri lanetlemenin caiz olduğunda ittifak ettikleri gibi genel olarak kâfir, fasık ve zalimleri lanetlemenin caiz olduğunda da ittifak etmişlerdir. Çünkü Allah (c.c) da “Allah’ın laneti zalimlere”,¹⁹⁴ “Allah’ın laneti fasıklara ve kâfirlere olsun.”¹⁹⁵ şeklinde ayrı ayrı beyan etmiştir. Yalnız belirli bir kişiyi kâfir de olsa lanetlemek caiz değildir. Zira lanetin manası, onun Allah’ın (c.c) rahmetinden kovulmasını ve küfür üzere ölmesini istemektir. Hiçbir Müslüman’ın bir

¹⁸⁸ el-Bakara 2/159, 159; en-Nisâ 4/47, 52; el-Ankebût 29/25.

¹⁸⁹ el-Ahzâb 33/68.

¹⁹⁰ el-Mâide 5/64, 78; en-Nûr 24/23.

¹⁹¹ el-Ahzâb 33/68.

¹⁹² el-Bakara 2/159.

¹⁹³ el-Ahzâb 33/61.

¹⁹⁴ el-A’râf 7/79.

¹⁹⁵ el-Bakara 2/89.

insanın küfür üzere ölmesini temenni etmesi caiz değildir. Müslüman'ın vazifesi, herkese hayır dilemek, insanların topyekûn iman üzere ölmelerini temenni etmektir.¹⁹⁶

1.1.4.4. العَذَابُ Azâb

العَذَابُ (Azâb): F. Râzî (606/1209) “İnsanı ezen, ona ağır gelen her elem ve kedere “azâb” adı verilmiştir.” der.¹⁹⁷ Kurtubî (671/ 1273) ise “Ona mahkûm olan kimseden insan bedenine uygun gelen her türlü hayrın alıkonulup engellenmesi, bunun zıddı olan şeylerin ise üzerine yağdırılması, boşaltılmasıdır.” diye tarif etmiştir.¹⁹⁸ Azâb “cezalandırmak, eziyet etmek, acı vermek, şiddetli açlık” anlamlarına da gelir.¹⁹⁹

ed-Damegânî (478/1086) bu kelimenin Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz anlamda kullanıldığını söyleyerek bunları şöyle açıklamıştır:²⁰⁰ “حد الزنى” zina haddi,²⁰¹ “المسح” şeklini değiştirme,²⁰² “سلب المال” malın helâki,²⁰³ “العقوبة في الدنيا” dünyadaki felâket, ceza,²⁰⁴ “القتل” ölüm,²⁰⁵ “عذاب القبر” kabir azabı,²⁰⁶ “العقوبة في الآخرة” ahiretteki felâket, ceza,²⁰⁷ “جوع سبع سنين” yedi yıllık açlık,²⁰⁸ “نتف الريش” kuşun tüylerini yolmak.²⁰⁹

İbnü’l-Cevzî (597/1201) ise Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelimenin on anlamda kullanıldığını söylemiştir.²¹⁰ Bunlar: “الحد” hadd,²¹¹ “المسح” şeklini değiştirme,²¹² “هلك” malın helâki,²¹³ “غرق” suya batma,²¹⁴ “القفذ والخسف” yerden ve gökten gelen felaket,²¹⁵ “الجوع” açlık,²¹⁶ “القتل” ölüm,²¹⁷ “الضرب المؤلم” yaralayacak şekilde dövme,²¹⁸ “نتف

¹⁹⁶ Gündüz, *Kur’an’da Allah’ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 55.

¹⁹⁷ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, II, 16.

¹⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, I, 446.

¹⁹⁹ Gündüz, *Kur’an’da Allah’ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 55.

²⁰⁰ ed-Damegânî, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, ts., s. 343–344.

²⁰¹ en-Nûr 24/2, 8, vb.

²⁰² el-A’râf 7/165.

²⁰³ el-Kalem 68/33.

²⁰⁴ el-En’âm 6/65.

²⁰⁵ ez-Zümer 39/54–55, el-Haşr 59/3.

²⁰⁶ el-En’âm 6/93; es-Secde 32/21.

²⁰⁷ er-Ra’d 13/34; el-Furkân 25/65.

²⁰⁸ el-Mü’minûn 23/64.

²⁰⁹ en-Neml 27/21.

²¹⁰ İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetu’l-E’yuni’n-Nevâzir fi İlmi’l-Vücûh ve’n-Nezâir*, 1987, s. 448–450.

²¹¹ en-Nisâ 4/25; en-Nûr 24/8.

²¹² el-A’râf 7/165.

²¹³ el-Kalem 68/33.

²¹⁴ Nûh 71/1.

²¹⁵ el-En’âm 6/65.

”الريش“ kuşun tüylerini yolmak.²¹⁹ ”تعب خدمة“ zor iştir.²²⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de “azâb” kelimesinin türevleri; iki yerde “عَذَّبُ” tuzlu²²¹ anlamıyla, üç yüz yetmiş bir yerde ise azap anlamının türevleri şeklinde geçmiştir. Toplamda ise üç yüz yetmiş üç yerde geçmektedir. Bu kelime kırk bir yerde fiil olarak kullanılmıştır. Bunlardan dördü “عَذَّبَ” şeklinde,²²² otuz beşi “يُعَذَّبُ” şeklinde, biri “تُعَذَّبُ” şeklinde²²³ ve biri de “سُعَذَّبُ” şeklinde²²⁴ geçmiştir. Üç yüz otuz yerde ise isim olarak kullanılmıştır. Bunlardan üç yüz yirmi ikisi “الْعَذَابُ” şeklinde, dördü “مُعَذَّبٌ” şeklinde,²²⁵ dördü de “مُعَذَّبٌ” şeklinde²²⁶ geçmiştir.

Allah’ın (c.c) azabından bahseden ayetlerde bu azabın ne derece şiddetli olduğuna işaret etmek için “azâb” kelimesinden önce ya da sonra “أَكْبَرُ”، “كَبِيرٌ”، “أَشَدُّ”، “سَدِيدٌ”، “أَلِيمٌ” “سَوَّطٌ”، “تُكْرًا”، “ضِعْفًا”، “قَرِيبًا”، “صَعْدًا”، “حَرِيقٌ”، “غَلِيظٌ”، “وَاصِبٌ”، “مُقِيمٌ”، “أَدْنَى”، “مُهِينٌ”، “سَوْءٌ”، “عَظِيمٌ”، “اللَّهُ”، “رَيْهَمٌ”، “وَأَقْعٌ”، “عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ”، “مُسْتَقَرٌّ”، “حَمِيمٌ”، “جَجِيمٌ”، “نَارٌ”، “جَهَنَّمَ”، “قَرِيبٌ”، “كَلِمَةٌ”، “عَذَابٌ مِنْ رِجْزِ أَلِيمٍ”، “عَذَابٌ مِنْ رِجْزِ أَلِيمٍ”، “السَّمُومُ”، “الْهُونِ”، “الْخُلْدِ”، “السَّعِيرِ”، “الْخَزْيِ” ya da sıfat tamlamaları yapılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “azâb” kelimesi genelde geçmiş kavimlerin başına gelen musibetleri anlatmak için ya da cehennemi ifade etmek için kullanılmıştır. Gerek geçmiş kavimlerin başına gelen musibetler gerekse cehennem azabı Allah’ın (c.c) gazabının neticesidir.²²⁷

Allah’ın (c.c) kendilerine azap ettiği kimseleri ve onlara azap edilme sebeplerini şöylece sınıflandırabiliriz:

²¹⁶ el-Mü’minûn 23/64, 77; ed-Duhân 44/12.

²¹⁷ Lokman 31/21; el-Haşr 59/3.

²¹⁸ Yâsîn 36/18.

²¹⁹ en-Neml 27/21.

²²⁰ Sebe’ 34/14.

²²¹ el-Furkân 25/53; Fâtır 35/12.

²²² et-Tevbe 9/26; el-Fetih 48/25; el-Haşr 59/3; et-Talak 65/8.

²²³ Tâhâ 20/47.

²²⁴ et-Tevbe 9/101.

²²⁵ el-A’râf 7/164; el-Enfâl 8/33; el-İsrâ 17/15, 58.

²²⁶ eş-Şuarâ 26/138, 213; Sebe’ 34/35; es-Saffât 37/59.

²²⁷ Gündüz, *Kur’an’da Allah’ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 56.

a) İnkârcılar²²⁸ ve müşrikler²²⁹ tövbe etmezlerse Allah'ın (c.c) azabına uğrarlar. Onların azaba uğramalarının sebepleri arasında Allah'ın (c.c) ve onun Peygamberlerinin buyruğundan çıkmaları,²³⁰ kulluk etmekten çekinmeleri,²³¹ Allah'ın (c.c) yolundan alıkoymaları,²³² ahirete inanmamaları,²³³ Allah (c.c) ile peygamberleri arasını ayırmak istemeleri,²³⁴ yalanlamaları,²³⁵ Allah'ın (c.c) ayetlerinden yüz çevirmeleri,²³⁶ Allah'a (c.c) karşı haksız yere söz söylemeleri,²³⁷ mü'minlerle ve sadaka verenlerle alay etmeleri,²³⁸ şeytanı dost edinmeleri,²³⁹ kötü işler düzenlemeleri,²⁴⁰ birbirlerini aldatmak için yemin etmeleri,²⁴¹ haksızlık etmeleri,²⁴² tartıyı düzgün tutmamaları,²⁴³ Allah'ın (c.c) yolunu alaya almaları,²⁴⁴ büyüklük taslayıp,²⁴⁵ cimrilik etmeleri,²⁴⁶ zulmetmeleri,²⁴⁷ nankörlük etmeleri²⁴⁸ sayılabilir.

b) Münafıklar da Allah'ın (c.c) azabına uğrarlar. Azaba uğramalarının²⁴⁹ sebepleri arasında alay etmeleri,²⁵⁰ casusluk etmeleri,²⁵¹ inkâra koşmaları, inkâr edenleri dost edinmeleri,²⁵² düşmanlık etmeleri,²⁵³ Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı gelmeleri,²⁵⁴ günah

²²⁸ el-Bakara 2/7, 104, 126, 162; Âl-i İmrân 3/56, 91, 106, 176,177; en-Nisâ 4/18, 56, 102, 147; el-Mâide 5/36; el-En'âm 6/70; el-Enfâl 8/35, 50; et-Tevbe 9/3; Yûnus 10/4, 52, 70; Hûd 11/20; İbrâhîm 14/2; Meryem 19/79; el-Hacc 22/25, 57; en-Neml 27/5; er-Rûm 30/16; Lokman 31/24;; Fâtır 35/36; ez-Zümer 39/25, 71; Fussilet 41/27; eş-Şûrâ 42/26; el-Câsiye 45/10; et-Teğâbûn 64/5; el-Mülk 67/6; el-Gâşiye 88/24.

²²⁹ el-Bakara 2/165; Hûd 11/39; er-Ra'd 13/34; en-Nahl 16/63; Meryem 19/45; el-Furkân 25/69; eş-Şuarâ 26/213; el-Kasas 28/64; el-Ahzâb 33/73; Sebe' 34/33; es-Saffât 37/38; es-Sâd 38/8; ez-Zümer 39/19, 40; el-Mü'min 40/45, 46; el-Fetih 48/6; el-Gâşiye 88/24.

²³⁰ en-Nisâ 4/14; el-A'râf 7/165; el-Ahkâf 46/20; el-Kamer 54/37, 39; el-Mücâdele 58/5; et-Talak 65/8, 10.

²³¹ en-Nisâ 4/163, 173.

²³² en-Nahl 16/88, 94; el-Hacc 22/9, 25; Lokman 31/6; Sebe' 34/5; el-Mücâdele 58/16; el-Burûc 85/10.

²³³ el-En'âm 6/30; el-İsrâ 17/10; el-Ankebût 29/23; er-Rûm 30/16; Es-Secde 32/14; Sebe' 34/8; el-Ahkâf 46/34.

²³⁴ en-Nisâ 4/151.

²³⁵ en-Nahl 16/113; Tâhâ 20/48, 127; eş-Şuarâ 26/189; Es-Secde 32/20; el-Kamer 54/18.

²³⁶ el-En'âm 6/49, 157; el-A'râf 7/73; Hûd 11/3, 64; en-Nahl 16/104; Tâhâ 20/48, 127; el-Hacc 22/55, 57; el-Ankebût 29/23; er-Rûm 30/16; el-Câsiye 45/8; el-Mücâdele 58/5; el-Cinn 72/17.

²³⁷ el-En'âm 6/93; Tâhâ 20/61.

²³⁸ et-Tevbe 9/79; Hûd 11/8.

²³⁹ el-Hacc 22/4.

²⁴⁰ el-A'râf 7/73; Hûd 11/76; Fussilet 41/27; ez-Zuhuruf 43/74.

²⁴¹ en-Nahl 16/94.

²⁴² en-Nahl 16/113; el-Kehf 18/87.

²⁴³ Hûd 11/84.

²⁴⁴ En'âm 6/70; Lokman 31/6; el-Câsiye 45/9, 11.

²⁴⁵ en-Nisâ 4/163, 173; Lokman 31/7; el-Câsiye 45/8; el-Ahkâf 46/20.

²⁴⁶ en-Nisâ 4/37.

²⁴⁷ el-Bakara 2/165; el-Furkân 25/19, 37; eş-Şuarâ 26/156, 158; et-Tûr 52/47.

²⁴⁸ İbrâhîm 14/7.

²⁴⁹ el-Bakara 2/10; en-Nisâ 4/138, 151; el-Mâide 5/41; et-Tevbe 9/101; el-Ahzâb 33/73; el-Fetih 48/6; el-Hadîd 57/13; el-Mücâdele 58/15; el-Haşr 59/15.

²⁵⁰ et-Tevbe 9/61.

²⁵¹ el-Mâide 5/41.

²⁵² el-Mâide 5/80.

²⁵³ et-Tevbe 9/74.

²⁵⁴ en-Nûr 24/63; el-Fetih 48/17.

işlemeleri,²⁵⁵ yalan yere yemin etmeleri,²⁵⁶ inandıktan sonra inkâr etmeleri,²⁵⁷ yalan söylemeleri,²⁵⁸ sayılabilir.

c) Yahudilerin azaba uğramalarının sebepleri ise Hz. Peygamber'in (s.a.s) peygamberliğini kabul etmemeleri, faiz almaları ve halkın malını haksızlıkla yemeleri,²⁵⁹ haksız yere peygamberleri öldürmeleri,²⁶⁰ insanlardan adaleti emredenleri öldürmeleri,²⁶¹ Allah'ın (c.c) ayetlerini inkâr etmeleri,²⁶² Allah (c.c) fakir, biz zenginiz demeleri²⁶³ sayılabilir.

d) Ehli kitabın azaba uğramalarının sebepleri arasında ise kendilerine delil geldikten sonra ayrılığa düşmeleri,²⁶⁴ Allah (c.c) üçten birdir demeleri,²⁶⁵ altın ve gümüş biriktirip hak yolunda sarf etmemeleri,²⁶⁶ günah işlemeleri,²⁶⁷ yaptıkları kötü işlere sevinip yapmadıklarıyla övülmekten hoşlanmaları,²⁶⁸ Allah (c.c) yolundan alıkoymaları²⁶⁹ sayılabilir.

e) Zalimler de azaba uğrarlar.²⁷⁰ Onların azaba uğramalarının sebepleri arasında ise Mescid-i Haram'dan alıkoymaları,²⁷¹ Hz. Peygamber'in (s.a.s) eşine iftira etmeleri,²⁷² bu iftirayı yaymaları,²⁷³ mü'min kadınlara zina iftirasında bulunmaları,²⁷⁴ açık hayâsızlık yapmaları ve zina etmeleri,²⁷⁵ Allah (c.c) ve Hz. Peygamber'le (s.a.s) savaş yeryüzünde bozgunculuk yapmaları,²⁷⁶ haddi aşmaları²⁷⁷ sayılabilir.

f) Çağrıldığı halde savaşa katılmamak azabı gerektirir.²⁷⁸

²⁵⁵ el-Mücâdele 58/8.

²⁵⁶ et-Tevbe 9/74; el-Mücâdele 58/16.

²⁵⁷ et-Tevbe 9/66, 74.

²⁵⁸ el-Bakara 2/10; el-Mâide 5/41.

²⁵⁹ en-Nisâ 4/161.

²⁶⁰ Âl-i İmrân 3/21, 181.

²⁶¹ Âl-i İmrân 3/21.

²⁶² el-Bakara 2/90; Âl-i İmrân 3/21.

²⁶³ Âl-i İmrân 3/181.

²⁶⁴ Âl-i İmrân 3/105; ez-Zuhruf 43/65.

²⁶⁵ el-Mâide 5/73.

²⁶⁶ et-Tevbe 9/34.

²⁶⁷ el-Mâide 5/18.

²⁶⁸ Âl-i İmrân 3/188.

²⁶⁹ et-Tevbe 9/34.

²⁷⁰ el-En'âm 6/47; İbrâhîm 14/22; en-Nahl 16/85; el-Hacc 22/25; ez-Zümer 39/47; eş-Şûrâ 42/21, 42, 44, 45; ez-Zuhruf 43/39; et-Tûr 52/47; el-İnsân 76/31.

²⁷¹ el-Bakara 2/114; el-Enfâl 8/34; el-Hacc 22/25; el-Fetih 48/25.

²⁷² en-Nûr 24/11.

²⁷³ en-Nûr 24/14.

²⁷⁴ en-Nûr 24/23.

²⁷⁵ en-Nisâ 4/25; en-Nûr 24/2, 8, 19; el-Ahzâb 33/30.

²⁷⁶ el-Mâide 5/33.

²⁷⁷ el-Mâide 5/94; Tâhâ 20/127; el-Mücâdele 58/4.

²⁷⁸ et-Tevbe 9/39, 90, 106; el-Ankebût 29/10; el-Fetih 48/16.

g) Ahireti satarak dünyayı satın almak azabı gerektirir ve böyle davrananların azabı hafifletilmez.²⁷⁹

h) Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek azabı gerektirir.²⁸⁰

i) Bir mü'mini kasten öldüren büyük azaba uğrar.²⁸¹

j) Ayetleri gördükten sonra inanmayanlara azap edilir.²⁸²

Allah'tan (c.c) başka kendisine "azâb" kelimesinin nispet edildiği kimseler ise; Hz. Süleyman (a.s.),²⁸³ Zülkarneyn,²⁸⁴ Firavun,²⁸⁵ elçilerin gönderildiği kavim,²⁸⁶ Hz. Eyyub'un (a.s) duasında şeytandır.²⁸⁷

Allah'ın (c.c) azabının diğer özelliklerini ise şöyle sıralayabiliriz:

a) Savaşta hezimete uğramak ve sürgün²⁸⁸ olmak Allah'tan (c.c) gelen azaplar arasında yer alır.²⁸⁹

b) İnsanların kendileriyle imtihan edildiği mal ve çocukları kendileri için azap sebebi olabilir.²⁹⁰

c) Allah (c.c) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. O bağışlayan merhamet edendir.²⁹¹

d) Allah (c.c) bir topluma peygamber göndermedikçe o topluma azap etmez.²⁹²

e) Bağışlanmayı istemek ve peygamberin varlığı azabın gelişine engeldir.²⁹³

f) Verilen bir hükümden dolayı azap geciktirilir.²⁹⁴ Allah'a (c.c) ve azabın kendilerine geleceğine inanmayanlar ise azabı acele isterler.²⁹⁵

g) Azaptan emin olunmaz.²⁹⁶ Allah'ın (c.c) azabından koruyacak yoktur.²⁹⁷ Hüküm verilip azap geldikten sonra geri çevrilmez.²⁹⁸

²⁷⁹ el-Bakara 2/86, 174; Âl-i İmrân 3/77; el-En'âm 6/70.

²⁸⁰ el-Bakara 2/85.

²⁸¹ el-Bakara 2/178; en-Nisâ 4/93.

²⁸² Âl-i İmrân 3/4; el-Mâide 5/115; el-En'âm 6/49, 157; el-A'râf 7/73.

²⁸³ en-Neml 27/21.

²⁸⁴ el-Kehf 18/87.

²⁸⁵ el-Bakara 2/49; el-A'râf 7/141; İbrâhîm 14/6; Tâhâ 20/47, 71; ed-Duhân 44/30.

²⁸⁶ Yâsîn 36/18.

²⁸⁷ es-Sâd 38/41.

²⁸⁸ el-Mâide 5/33; el-Haşr 59/3.

²⁸⁹ el-A'râf 7/167; et-Tevbe 9/14, 26, 52; el-Fetih 48/25.

²⁹⁰ et-Tevbe 9/55, 85; Sebe' 34/35.

²⁹¹ el-Bakara 2/84; Âl-i İmrân 3/129; el-Mâide 5/40; el-Mâide 5/118; el-A'râf 7/156; et-Tevbe 9/106; el-İsrâ 17/54; el-Ankebût 29/21; el-Fetih 48/14.

²⁹² el-İsrâ 17/15; Tâhâ 20/134.

²⁹³ el-Enfâl 8/33.

²⁹⁴ Âl-i İmrân 3/178; el-Enfâl 8/68; Yûnus 10/70, 97; Hûd 11/3; en-Nahl 16/117; el-Kehf 18/58; el-Ankebût 29/53; Lokman 31/24.

²⁹⁵ el-Enfâl 8/32; Yûnus 10/50; Hûd 11/8; el-Kehf 18/58; el-Hacc 22/47; eş-Şuarâ 26/204; el-Ankebût 29/29, 53, 54; es-Saffât 37/176; el-Ahkâf 46/24.

²⁹⁶ Yûsuf 12/107; en-Nahl 16/45; el-Meâric 70/27, 28.

h) Azabı görmek inanmaya sebep olabilir.²⁹⁹ İnanıp tövbe etmek ise azabı kaldırır.³⁰⁰

i) Allah'ın (c.c) azabı geldiğinde ona dua edilir.³⁰¹

j) Kıyamet günü azap çetin olacaktır.³⁰² Cehennem azabı vardır.³⁰³ Allah'ın (c.c) azabı elem vericidir.³⁰⁴ Ahiret azabı ise daha şiddetlidir.³⁰⁵

1.1.4.5. الْقَهْرُ Kahr

القَهْرُ (Kahr): Galip gelmek, boyun eğdirmek,³⁰⁶ galebe çalmak³⁰⁷ anlamlarına gelir.

القَاهِرُ - الْقَاهِرُ (Kâhir- Kakhâr): Allah'ın (c.c) sıfatıdır. Ezherî bu sıfatları gücü ve otoritesiyle yarattıklarına galip gelen, onları zorla ya da isteyerek istediği yöne yönlendiren olarak açıklamıştır. İbn-i Esîr ise الْقَاهِرُ hakkında o tüm yarattıklarına galiptir demiştir. Onun kahretmesi istediğini zorla da olsa yaptırmasıdır.³⁰⁸

Bu kelimenin geçtiği ayetlere bakıldığında “kahr” kelimesi ve türevlerinin genelde güç, kuvvet ve galip gelmek anlamlarında kullanıldığı görülür. Ancak din söz konusu olunca inkâr edenler hakkında Allah'a atfedilen “kahr” kelimesi ve türevleri; mücrimleri hakir ve zelil kılma anlamlarında kullanılmıştır. Allah'ın zelil kılması ise O'nun, zelil kıldığı kimselere gazaplandığını gösterir.³⁰⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de “kahr” kelimesi ve türevleri on yerde geçmektedir. “القَاهِرُ” kalıbıyla altı yerde,³¹⁰ “القَاهِرُ” kalıbıyla üç yerde,³¹¹ “تَقَهَّرَ” kalıbıyla bir yerde³¹²

²⁹⁷ Âl-i İmrân 3/91; el-Mâide 5/36; el-En'âm 6/70; Yûnus 10/54; Hûd 11/20; er-Ra'd 13/34; İbrâhîm 14/21, 22; İbrâhîm 14/22; el-Kehf 18/55; el-Mülk 67/28.

²⁹⁸ Âl-i İmrân 3/88; Hûd 11/8, 76; ez-Zümer 39/58.

²⁹⁹ Yûnus 10/54, 88, 97; Meryem 19/75; el-Enbiyâ 21/46; el-Furkân 25/42; eş-Şuarâ 26/201; Es-Secde 32/21; ez-Zümer 39/58; ez-Zuhruf 43/48; ed-Duhân 44/12.

³⁰⁰ Yûnus 10/98.

³⁰¹ el-En'âm 6/40; İbrâhîm 14/44; ed-Duhân 44/12.

³⁰² el-En'âm 6/15, 30; el-A'râf 7/59; Yûnus 10/15, 54; Hûd 11/3, 20; el-Hacc 22/2, 9; eş-Şuarâ 26/135, 156; ez-Zümer 39/13, 24, 47; el-Mü'min 40/46; el-Ahkâf 46/21; el-Meâric 70/11; en-Nebe 78/40; el-Fecr 89/25.

³⁰³ el-Bakara 2/201; Âl-i İmrân 3/16, 191, 88; en-Nisâ 4/56; el-Mâide 5/37; el-Enfâl 8/14, 50; el-Hacc 22/22; el-Furkân 25/65; el-Mü'min 40/7, 49; ed-Duhân 44/48; et-Tûr 52/18; el-Müzzemmil 73/13; en-Nebe 78/30.

³⁰⁴ el-Hicr 15/50.

³⁰⁵ er-Ra'd 13/34; en-Nahl 16/94; Tâhâ 20/127; ez-Zümer 39/26; Fussilet 41/16; el-Kalem 68/33.

³⁰⁶ er-Râğib, *Müfredât*, 2006, “ghr” md., II, 405.

³⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “ghr” md., V, 120.

³⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1994, “ghr” md., V, 120; ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, 1965, “ghr” md., s. 496.

³⁰⁹ Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 58.

³¹⁰ Yûsuf 12/39; er-Ra'd 13/16; İbrâhîm 14/48; es-Sâd 38/65; ez-Zümer 39/4; el-Mü'min 40/16.

³¹¹ el-En'âm 6/18, 61; el-A'râf 7/127.

³¹² ed-Duhâ 93/9.

geçmektedir. “الْقَاهِرُ” kelimesi bir yerde İsrail oğullarına üstünlük sağladığını ifade etmek için Firavun’a nispet edilmiş,³¹³ bir yerde “yetimi ezmeme” anlamında Hz. Peygamber (s.a.s) şahsında tüm Müslümanlara,³¹⁴ diğer yerlerde ise Allah’a (c.c) nispet edilmiştir.

1.1.4.6. الإِنْتِقَامُ İntikâm

الإِنْتِقَامُ (İntikam): Bu kelime “نَقَمَ” fiilinden türemiştir. “نَقَمَ” bir şeye karşı nefret duymak, düşman olmak, intikam almak,³¹⁵ suçun karşılığı, ceza,³¹⁶ hoşlanmamak, tepki göstermek, öfke duymak, gazaplanmak,³¹⁷ hıncını almak,³¹⁸ anlamlarına gelir. “نَقَمَةٌ” ise cezalandırma³¹⁹ demektir.

“الإِنْتِقَامُ” (intikam) kelimesi ise cezalandırmak anlamına gelir.³²⁰ Bu kelime için Taberî (310/923) Allah (c.c) hakkında kullanıldığında “Hâkimiyetine dokunulamayan, hiç bir güç tarafından mağlup edilemeyen, cezalandırmak istediğinde kendisine karşı gelinemeyen ilah.” anlamlarına geleceğini ifade eder. Böyle olmasının sebebini ise “Kâinatı o yaratmıştır, emir verme yetkisi O’na aittir; izzet ve dokunulmazlıkta O’na aittir.” cümleleriyle açıklar. O’nun intikam sahibi olmasını ise “Kendisine karşı geleni cezalandırması.” olarak açıklamıştır.³²¹

F. Râzî (606/1209) “öfkelenme” ve “intikam alma” ifadelerinin Allah (c.c) hakkında kullanılamayacağını söyledikten sonra bu lafızların müteşabih olduklarını ve tevil edilmesi gerektiğini ifade eder. Allah (c.c) hakkında “öfke” ifadesinin kullanımını “cezalandırmayı dilemesi” olarak açıklarken; intikam ifadesini ise “geçmiş bir suçtan dolayı cezalandırmayı istemesi” olarak açıklar.³²²

Bu kelime ve türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de on yedi yerde geçmektedir. “نَقَمَ” kalıbıyla iki yerde,³²³ “يَنْقِمُ” kalıbıyla iki yerde,³²⁴ “انْقَمَ” kalıbıyla beş yerde,³²⁵ “يَنْقِمُ” kalıbıyla bir

³¹³ el-A’râf 7/127.

³¹⁴ ed-Duhâ 93/9.

³¹⁵ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “ngm” md., II, 741.

³¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1994, “ngm” md., XII, 590.

³¹⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, VI, 306.

³¹⁸ Gündüz, *Kur’an’da Allah’ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 58.

³¹⁹ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “ngm” md., II, 741; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VI, 136.

³²⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VI, 136.

³²¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, 1996, III, 406.

³²² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 536.

³²³ et-Tevbe 9/74; el-Burûc 85/8.

³²⁴ el-A’râf 7/126; el-Mâide 5/59.

yerde,³²⁶ “اِنْتِقَامٌ” kalıbıyla dört yerde,³²⁷ “مَنْتَقِمٌ” kalıbıyla da üç yerde³²⁸ geçmektedir. “intikam” kelimesi on üç yerde Allah’a (c.c), bir yerde münafıklara,³²⁹ bir yerde ehli kitaba,³³⁰ iki yerde de kâfirlere³³¹ nispet edilmiştir.

1.1.4.7 السُّحْتُ Suht

السُّحْتُ (Suht): Kökten kazımak, soymak,³³² azap³³³ anlamlarına geldiği gibi işleyenin ayıplanmasına neden olan sakıncalı şey,³³⁴ elde edilmesi helal olmayan, söylenmesi, kazanılması kötü olan haram,³³⁵ anlamlarına da gelir. Râğıb (502/1108) bu iki anlamı “İşleyenin ayıplanmasına neden olan sakıncalı şey, sanki kişinin dinini ve şahsiyetini kökten kazımaktadır.” açıklamasıyla birleştirmiştir.³³⁶

اسْحَتَّ الرَّجُلُ : tabiri اسْحَتَّ : bir şeyi kökünden koparmak, kökünü kazımaktır. اسْحَتَّ الرَّجُلُ : tabiri yanındaki kişi yok edilmek istendiği zaman kullanılır.³³⁷

Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle birlikte dört yerde geçmektedir. “يُسْحِتُّ” kalıbıyla bir yerde,³³⁸ “السُّحْتُ” kalıbıyla üç yerde³³⁹ geçmektedir. “يُسْحِتُّ” şeklindeki kullanım kökten kazımak, yok etmek anlamında Allah’a (c.c) nispet edilirken “السُّحْتُ” şeklindeki kullanım haram yemek anlamında Yahudilere nispet edilmiştir.

³²⁵ el-A’râf 7/126; el-Hicr 15/79; er-Rûm 30/47; ez-Zuhruf 43/25, 55.

³²⁶ el-Mâide 5/95.

³²⁷ Âl-i İmrân 3/4; el-Mâide 5/95; İbrâhîm 14/47; ez-Zümer 39/37.

³²⁸ es-Secde 32/22; ez-Zuhruf 43/41; ed-Duhân 44/16.

³²⁹ et-Tevbe 9/74

³³⁰ el-Mâide 5/59.

³³¹ el-A’râf 7/126; el-Burûc 85/8.

³³² er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “sht” md., I, 566.

³³³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1994, “sht” md., II, 41.

³³⁴ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “sht” md., I, 566.

³³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1994, “sht” md., II, 41; ez-Zebidî, *Tacü’l-Arûs*, 1965, “sht” md., s. 550.

³³⁶ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “sht” md., I, 565.

³³⁷ er-Râğıb, *Müfredât*, 2006, “sht” md., I, 565; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1994, “sht” md., II, 41; ez-Zebidî, *Tacü’l-Arûs*, 1965, “sht” md., s. 550.

³³⁸ Tâhâ 20/61.

³³⁹ el-Mâide 5/42, 62, 63.

1.1.4.8 المَقْتُ Makt

المَقْتُ (Makt): Şiddetli kin demektir.³⁴⁰ F. Râzî (606/1209) “makt” kelimesini buğzun en şiddetlisi olarak tanımladıktan sonra bu kelimenin Allah (c.c) hakkında kullanıldığında “Hiç hoşlanmamak ve yasaklamak.” anlamlarına geleceğini belirtmiştir. Yine “Kişinin yaşadığı toplumda ileri seviyeye ulaştıktan sonra Allah’ın (c.c) gazabına uğraması, rezil-rüsva olması.” olarak tanımlamıştır.³⁴¹ “Makt”ın insanlarca nefret edilir olmak, kötü bir işe duyulan kin anlamlarına geldiği de söylenmiştir.³⁴²

Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de “المَقْتُ” kalıbında altı yerde geçmektedir. Bir yerde kötü yol anlamında³⁴³ dört yerde Allah’ın (c.c) öfkesi³⁴⁴ bir yerde de kâfirlerin öfkesi³⁴⁵ anlamında geçmiştir.

Buraya kadar yapmış olduğumuz çalışmanın neticesinde Kur’ân-ı Kerîm’de öfke anlamında kullanılan kelimeleri topluca görebileceğimiz bir tablo oluşturduk. Bu tablo şöyledir:

³⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1994, “mgt” md., II, 90; ez-Zebidî, *Tâcü’l-Arûs*, 1965, “mgt” md., s. 95; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü’t-Tefâsîr* (tr. Sadrettin Gümüş- Nedim Yılmaz), İz Yay., İstanbul, 1990, VI, 418.

³⁴¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 259, 294.

³⁴² ez-Zebidî, *Tâcü’l-Arûs*, 1965, “mgt” md., s. 95.

³⁴³ en-Nisâ 4/22.

³⁴⁴ Fâtır 35/39; el-Mü’min 40/10, 35; es-Sâf 61/3.

³⁴⁵ el-Mü’min 40/10.

ÖFKE

ÖFKENİN OLUŞUMUYLA İLGİLİ KELİMELEER	ÖFKENİN GELİŞİMİYLE İLGİLİ KELİMELEER	ÖFKENİN SONUCUYLA İLGİLİ KELİMELEER	ÖFKEYLE BAĞLANTILI KELİMELEER
<p>1) GAZAB (الْعَضْبُ): Rızanın zıddıdır. İntikam arzusuyla kalp kanının kaynamasıdır.</p>	<p>1) ŞİDDET (شِدَّةٌ): Zorlu, çetin, sert davranışlı kişidir.</p>	<p>1) ŞEHİK (الشَّهِيْقُ): Öfkeli insanın yüksek sesle nefes alış verişidir.</p>	<p>1) BUĞZ (البُغْضُ): Sevginin zıddı, tiksiniş nefret etmek, şiddetli kin duymaktır.</p>
<p>2) SAHAT (السَّخَطُ): Rızanın zıddıdır. Kızmak, içlenmek, öfkelenmektir.</p>	<p>2) GAYZ (الْغَيْظُ): İntikam almaktan acizlerin, içlerindeki öfkedir. Öfkenin doruk noktası, başladığı andır.</p>	<p>2) AZZA (عَضًا): İstedigine ulaşamayan kişinin öfkeyle parmaklarını ısırmasıdır.</p>	<p>2) ŞENEÂN (شَنَانٌ): Şiddetli kin duymak, buğz etmektir.</p>
<p>3)MAKT (المَقْتُ): Şiddetli kin duymak, hiç hoşlanmamak, yasaklamaktır.</p>	<p>3) KEZAME (كَطَمٌ): Öfkeyle ve kederle dolu olduğu halde dışarıya belli etmemektir.</p>	<p>3) AZÂB (العَذَابُ): İnsanı ezen, ona ağır gelen her türlü elem ve kederdir.</p>	<p>3) EZĠÂN (أَضْغَانٌ): Kin duymak, düşmanlık yapmak, nefret etmek, hınçlanmaktır.</p>
<p>4) ESEF (الْأَسْفُ): Kalpteki kanın intikam duygusunu harekete geçirmesidir. Aşırı derecede öfke ya da üzüntü içinde olmaktır.</p>	<p>4) HARD (الْحَرْدُ): Kızmak, öfkeyle bir şeye engel olmak, engeli ortadan kaldırmaktır.</p>	<p>4) İNTİKÂM (الْإِنْتِقَامُ): Cezalandırmak, Geçmiş bir suçtan dolayı cezalandırmayı istemektir.</p>	<p>4) GILL (الْغِلُّ): Kin beslemek, düşmanlık yapmak, nefret etmektir.</p>
<p>5) GILZET (الْغِلْظَةُ): Yaratılıştta, ahlakta, davranışta, düşüncede, yaşayışta v.b inceliğın zıddıdır.</p>	<p>5) KAHR (القَهْرُ): Galip gelmek, boyun eğdirmektir. İstedigini zorla da olsa yaptırmaktır.</p>	<p>5) LA'NET (اللَعْنَةُ): Hayırdan uzaklaştırmak, kovmak, lanet ve beddua etmektir.</p>	<p>5) GALÂ (قَالَى): Kin tutmak, şiddetli buğz, şiddetle karşı çıkmak ve öfkelenmektir.</p>
		<p>6) SUHT (السُّحْتُ): Kökten kazımak, soymak, azap etmektir.</p>	

1.2. İSLAM'DA ÖFKEYE GENEL BAKIŞ

1.2.1. Hadislere Göre Öfke

Öfke insan fitratına yerleştirilmiş bir duygudur. Bu yüzden İslam dininde tamamıyla yok edilmesi tavsiye edilmemiş ancak bu duygunun etkisiyle yanlış hüküm veya karar vermekten, yanlış davranışta bulunmaktan kaçınılması gerektiği üzerinde durulmuştur. “Yiğit o kimsedir ki, öfkelendiği sırada (عند الغضب) kendine hâkim olur.”³⁴⁶ “Hâkim öfkeliyken (غضبان) taraflar arasında kesinlikle hüküm vermemelidir.”³⁴⁷ gibi hadisler bunu ifade etmektedir.³⁴⁸ “Ben ancak bir beşerim, normal bir insanın kızdığı gibi ben de kızabilirim (يغضب كما يغضب البشر).”³⁴⁹ hadisinden de öfkenin tamamıyla yok edilmesinin istenmediği, Hz. Peygamber’in (s.a.s) de zaman zaman öfkelendiği anlaşılabilmektedir.

Ebu Said el Hudrî'nin rivayet ettiği bir hadiste de Hz. Peygamber'in (s.a.s), insanları dört sınıfa ayırdığı ve bu sınıflar arasında öfkelenmeyen kimseleri saymadığı görülmektedir. Ancak bu sınıflar içindeki en hayırlı sınıfın “nadiren öfkelenip çabucak yatışanlar (ألا وخيرهم بطيء الغضب سريع الفياء)³⁵⁰ olduğu bildirilerek bu duygunun ıslah edilerek hayırlı yönler yönlendirilebileceği ifade edilmektedir.³⁵¹

A) Hadislerde Allah'ın (c.c) Gazabı:

Hadislerde Allah (c.c) bize daha çok rahmetiyle tanıtılmaktadır. Ancak öfkesinin olduğu da ifade edilmektedir. Rasulüallah (s.a.s) bir hadislerinde “Allah (c.c) mahlûkatı yarattığı zaman yanında bulunan, Arş'in üstündeki bir kitaba şunu yazdı: ‘Muhakkak ki rahmetim gazabımı (غضبي) geçmiştir.’”³⁵² buyurmuş, bir başka hadiste de “Allah rahmeti yüz parçaya böldü. Bundan doksan dokuz parçayı kendine ayırdı. Yeryüzüne geri kalan bir

³⁴⁶ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh el-Müsned min Hadîsi Rasûlillâhi ve Sünenihî ve Eyyâmihî* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), el-Mektebetü's -Selefiyye, Kâhire, h.1400, “Edep”, 76, 102; Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâburî, *el-Câmiu's-Sahîh* (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Dâru'lFikr, Beyrut, ts., “Birr”, 30.

³⁴⁷ el-Buhârî, “Ahkâm”, 13; Müslim, “Akdiyye”, 7; en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî bi Şerhi'l-Hâfiz Celâlüddîn es-Suyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî* (thk. Mektebu Tahkiki't-Turâsî'l-Arabî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan, 1992, “Âdâbü'l-Kadâ”, 18.

³⁴⁸ Çağrıçı, Mustafa, “Gazap Maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 436.

³⁴⁹ Müslim, “Birr”, 25; Ebû Dâvûd, Süleymân b. El-Eş'âs es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (thk. Kemal Yusuf el-Hûd), Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafîyye, Beyrut-Lübnan, 1988, “Sünnet”, 11; İbn Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed (241/855), *el-Müsned* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Hamza ez-Zeyn), I-XX c., Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2005, II, 243, 493.

³⁵⁰ et-Tirmîzî, Ebû İsmâ, Muhammed b. İsmâ b. Savre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk es-Selemi ez-Zerîr el-Bugî, *el-Câmiu's-Sahîh Sünenü't-Tirmîzî* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'lFikr, y.y, ts., “Fiten”, 4.

³⁵¹ Genç, *Hz. Peygamberimizin Öfkeleri*, 1999, s. 22.

³⁵² el-Buhârî, “Tevhîd”, 15, 22, 28, 55, Bed'ül-Halk 1; Müslim, “Tevbe”, 4; et-Tirmîzî, “Daavât”, 109.

parçayı indirdi. (Bunu da -cin, insan ve hayvan- mahlûkatı arasında taksim etti.) Bu tek cüz(den nasibine düşen pay) sebebiyledir ki mahlûkat birbirlerine karşı merhametli davranır. At, (hayvan) yavrusuna basmamak endişesiyle ayağını kaldırır.”³⁵³ buyurarak Allah’ın (c.c) merhametinin gazabından daha çok olduğunu bize bildirmiştir.

Hadislerde Allah’ın (c.c) nelere öfkelendiği de açıklanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s), haksız yere birinin malını almak için yemin eden (غضبان)³⁵⁴ ve Allah’a (c.c) dua ve niyazda bulunmayan (غضب)³⁵⁵ kimselerin ilâhî gazaba maruz kalacağını ifade etmiş, gök gürelediğinde ve şimşek çaktığında “Allah’ım, bizi gazabınla (بِغَضَبِكَ) helâk etme!”³⁵⁶ şeklinde dua etmiş, kendisine Allah’ın (c.c) gazabından kurtulmanın nasıl mümkün olduğu sorulduğunda ise, “Öfkelenmeyin! (لا تغضب)” buyurmuştur.³⁵⁷ Ayrıca kıyamet gününde insanların şefaatchi arayacaklarını anlatırken de başvurdukları her peygamberin, “Allah daha önce bugünkü kadar gazaplanmamış, bundan sonra da gazaplanmayacaktır.

(قد غضب اليوم غضبا لم يغضب قبله)³⁵⁸ diyeceklerini bildirmiştir.³⁵⁹ “Allah’ın rızası, ana-babanın rızasında; Allah’ın gazabı da (سخط الرب) ana-babının gazabındadır (سخط الوالد).”³⁶⁰ buyurarak anne babasını öfkeliendirenlerin Allah’ı (c.c) da öfkeliendirmiş olacaklarını haber vermiştir.

Yine bir hadislerinde Allah’ın (c.c) gazabıyla beddua edilmesini yasaklayarak Allah’ın (c.c) öfkesinin şiddetli olacağına dikkatleri çekmiştir. Hadisi Şerifte: “Birbirinizi Allah’ın laneti ile lanetlemeyiniz, Allah’ın gazabı ve hışmı ile de birbirinize beddua etmeyiniz (ولا بغضب الله), Allah’ın ateşi olan Cehennem ateşiyle de birbirinizi lanetlemeyiniz.”³⁶¹ buyurmuşlardır.

³⁵³ el-Buhârî, “Edeb”, 19, Rikâk 19; et-Tirmîzî, “Daavât”, 107.

³⁵⁴ el-Buhârî, “Eymân”, 11, 17.

³⁵⁵ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru’l Hadîs, Kâhire, ts., “Dua” 1.

³⁵⁶ et-Tirmîzî, “Daavât”, 51.

³⁵⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 175.

³⁵⁸ el-Buhârî, “Tefsîru’s-Sûre”, (17), 5; Müslim, “İmân”, 84; et-Tirmîzî, “Kıyâmet”, 10.

³⁵⁹ Üzümlü, İlyas, “Gazap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 434–435.

³⁶⁰ et-Tirmîzî, “Birr”, 3.

³⁶¹ et-Tirmîzî, “Birr”, 48; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 53.

Bir başka hadiste de “*Gazabından (من غضبه), kullarının şerrinden, şeytanların vesvesesinden ve yanımda bulunmalarından Allah’ın tam kelimelerine sığınırım.*”³⁶² buyurarak Allah’ın (c.c) gazabından yine Allah’a (c.c) sığınmıştır.

Rasulullah (s.a.s.) Uhud günü kırılan dişine işaret ederek “*Peygamberine böyle yapan bir kavme Allah’ın gazabı/öfkesi (غضب الله) arttı. Rasulü Allah’ın Allah yolunda öldürdüğü kişiye de Allah’ın öfkesi (غضب الله) şiddetlendi.*”³⁶³ buyurmakla Hz. Peygamber’e (s.a.s) zarar veren ve onu öfkelenenlere Allah’ın (c.c) öfkelenişini ifade etmiştir.

B) Hadislerde Hz. Peygamber’in (s.a.s) Gazabı:

Hz. Aişe (57/676) validemiz Hz. Peygamber’i (s.a.s) “*Allah Resülü asla kendi nefsi için intikam almamıştır. Ancak Allah’ın (c.c) yasaklarının çiğnenmesi durumunda Allah (c.c) hakkı için öcünü almıştır.*”³⁶⁴ diyerek tanıtmıştır. Bu sözlerden Hz. Peygamber’in (s.a.s) kendisine yapılan haksızlıklara öfkelenmediğini ancak Allah’ın (c.c) emirleri çiğnendiğinde, İslam dinine ve tevhit inancına zarar geldiğinde Allah (c.c) için öfkelenişini anlıyoruz.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) bu durumunu bize aktaran pek çok rivayetten biri şöyledir: Enes (r.a) anlatıyor: “*Rasulullah (s.a.s) ile birlikte yürüyordum. Üzerinde Necran kumaşından yapılmış, kenarları sert ve kalın bir hırka vardı. Bir bedevî, Rasulü Allah’a yetişerek hırkasını sertçe çekti. Bedevînin bu hareketinden dolayı hırkanın kenarı Efendimizin (s.a.s) boynunda iz bırakmıştı. Daha sonra bedevî: –‘Ey Muhammed! Elinde bulunan Allah’a ait mallardan bana da verilmesini emret.’ dedi. Fahr-i Kâinat Efendimiz (s.a.s), bedevîye dönüp tebessüm etti. Sonra da ona bir şeyler verilmesini emretti.*”³⁶⁵

Hz. Peygamber’in (s.a.s) öfkelenişinde öfkesini kontrol ettiğini, Efendimizden (s.a.s) duyduğu her şeyi yazmaya meraklı olan Abdullah b. Amr’ın sorusunun cevabından da anlayabiliyoruz. Abdullah b. Amr “*Rasulullah’ın hoşnut olduğu ve öfkeli bulunduğu anlarda söylediği her şeyi yazıyorsun.*” denilerek Kureyşliler tarafından eleştirilmişti. Bunun üzerine o, durumunu Hz. Peygamber’e (a.s) aktarınca Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “*Yaz! Allah’a (c.c) yemin olsun ki şu ağızdan ancak hak söz çıkar.*”³⁶⁶

³⁶² Ebû Dâvûd, “Tıbb”, 19.

³⁶³ el-Buhârî, “Megâzî”, 24; Müslim, “Cihâd”, 38.

³⁶⁴ el-Buhârî, “Menâkıb” 23; Müslim, “Fezâil”, 20.

³⁶⁵ el-Buhârî, “Humus”, 19, “Libâs”, 18, “Edeb”, 68; Müslim, “Zekât”, 44.

³⁶⁶ Ebû Dâvûd, “İlim”, 3; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II,162, 192.

Hız. Peygamber'in (s.a.s) öfkesi yüz ifadelerinden, sözlerinden, fiziki tepkilerinden anlaşılabilirdi. Fiziki tepkileri yüzünü çevirme, küsme, çekip gitme, bağırma, itekleme gibi davranışlardı.³⁶⁷ Hız. Peygamber'in (s.a.s) bu tepkilerine örnek verecek olursak:

a) Yüz ifadeleri: Hadislerde Resul-i Ekrem'in –tutum ve davranışlarında aşırılığa yol açmasa da– bilhassa dini, ahlâkî ve ictimâî konulardaki yanlışlık ve haksızlıklar karşısında zaman zaman öfkelenirdi ve bu durumun yüzünün kızarması gibi fizyolojik belirtilerden anlaşıldığı ifade edilmektedir.³⁶⁸ O hadisi şeriflerden ikisi şöyledir:

Zeyd İbn-i Hâlid el-Cuhenî (r.a) anlatıyor: “Bir kimse Hız. Peygamber'e (s.a.s) yitik malı sordu. Hız. Peygamber (s.a.s): –‘Bağımı yahut kabını, kılıfını belle, sonra onu ötekine berikine bir sene bildir, tanıt. Ondan sonra onu kullan. Ondan sonra da sahibi çıkarsa yine ona ver.’ buyurdu.

O zat: –‘Yitik deve de (böyle mi)?’ diye sordu.

Rasulüllah o kadar öfkelenirdi ki, yanakları yahut yüzü kızardı ve: –‘Ondan sana ne? Su tulumunu, ayakkabısını beraberinde taşıır. (Muhtaç oldukça) su başına gelir, ağaçlardan otlar. Onu sahibi buluncaya kadar kendi hâline bırak.’ buyurdu.

O zat: –‘Ya yitik davara ne buyurursun?’ dedi.

–‘O ya senindir, ya kardeşinindir, ya da kurdundur.’³⁶⁹ buyurdu.”

Bu hadisten Hız. Peygamber'in (s.a.s) kızsa da kendisinden yanlış bir davranışın beklenmediği de anlaşılabilir. Çünkü Hız. Peygamber'in (s.a.s) kızdığı yüzünden anlaşıldığı halde sahâbi soru sormaya devam etmektedir.

Cabir'den (r.a), rivayet edildi ki: “Rasulüllah (s.a) kızdı mı, gözleri kızarır, sesi yükselir ve âdeta; ‘Size (baskın yapacak düşman ordusu) sabah–akşam neredeyse gelir.’ diye bir ordu uyarıcısı imiş gibi olurdu ve: ‘Ben ve Kıyamet, bu ikisi gibi gönderildim.’ diyerek, şahadet parmağı ile orta parmağını bir araya getirerek işaret ederdi.”³⁷⁰

b) Sözleri: Hız. Peygamber'in (s.a.s) öfkesi sözlerinden de anlaşılabilir. Yukarıdaki konuda verdiğimiz hadiste geçen “Ondan sana ne?” ifadesi buna örnek olabilir. Yine Ebû Mes'ûdi'l-Ensârî'nin (r.a) aktarmış olduğu rivayette buna örnek teşkil eder. O şöyle demiştir: “Bir kimse geldi ve: –‘Ya Rasulüllah! Filânca bize (namaz kıldırırken) o kadar uzatıyor ki, adeta namazı terk edecek gibi oluyoruz.’ dedi. Hız. Peygamber'i (s.a.s) hiçbir konuda o günkü kadar gazaplı görmedim. Bu şikâyet üzerine

³⁶⁷ Genç, Hız. Peygamberimizin Öfkeleri, 1999, s. 48-54.

³⁶⁸ el-Buhârî, “İlim”, 28, “Lükâtâ”, 9, “Edeb”, 75; Müslim, “Salât”, 37, “Fezâ'il”, 35.

³⁶⁹ el-Buhârî, “İlim”, 28.

³⁷⁰ el-Buhârî, “Rikâk”, 39; Müslim, “Cumua”, 13.

Rasulüllah: —‘Ey insanlar! Sizler nefret ettiricilersiniz. Her kim insanlara namaz kıldırırsa namazı hafifletsin. Çünkü cemaatin içinde hasta olanı, zayıf olanı ve iş güç sahibi olanı vardır.’³⁷¹ buyurdu.”

Bir başka örnek de şu rivayettir: *“Biriniz imamdan önce başını kaldırdığı için Allah (c.c) tarafından başının eşek başına ya da suretinin eşek suretine çevrilmesinden korkmaz mı?”³⁷²*

c) Fiziki Tepkilerinden: Hz. Peygamber’in (s.a.s) öfkesi bazen fiziki tepkilerinden de anlaşılabilirdi. Ancak bu tepkiler hiçbir zaman yaralayıcı, zarar verici şekilde değildi. Bu konuda Hz. Aişe (57/676) validemiz şöyle rivayet ediyor: *“Hz. Peygamber (s.a.s), ne bir kadın ne de bir hizmetçi, hiç kimseye vurmamıştır. Ancak Allah yolunda savaştığı zamanlar müstesna. Kendisine fenalık yapan kimseden intikam almaya da kalkmazdı. Yalnız Allah’ın yasak ettiği şeyler çiğnenince, o yasağı çiğneyen kimseye Allah için cezasını verirdi.”³⁷³*

Çocukken Hz. Peygamber’in (s.a.s) hizmetine girip kendisine on yıl hizmet eden Enes de (r.a): *“Rasulüllah’a tam on yıl hizmet ettim. Bana bir defa bile ‘öf!’ demedi. Yaptığım bir şeyden dolayı ‘Niye böyle yaptın?’ demediği gibi, yapmadığım bir şey sebebiyle ‘Şöyle yapsan olmaz mıydı?’ da demedi.”³⁷⁴* diyerek Hz. Peygamber’in (s.a.s) yumuşak huylu oluşuna atıfta bulunmuştur.

Ancak o öfkelenişinde öfkesini karşı tarafa bazı davranışlarıyla belli etmekteydi. Birkaç örnek vermek gerekirse şu rivayetleri aktarabiliriz:

“Adamın biri yumurta büyüklüğünde bir altın getirip: —‘Ey Allah’ın Resulü, şunu bir madende ele geçirdim, bunu alın, tasadduk ediyorum! Bundan başka bir şeyim de yok.’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) (memnuniyetsizliğini ifade için) ondan yüzünü çevirdi. Sonra adam Rasulüllah’ın sağ tarafından yaklaşıp aynı şeyleri söyledi. Hz. Peygamber (s.a.s) yine adamdan yüzünü çevirdi. Adam bu sefer sol tarafından yaklaştı, aynı şeyleri söyledi. Rasulüllah yine adamdan yüzünü çevirdi, sonra adam arka cihetinden yine yaklaşıp önceki sözlerini aynen tekrar etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onu aldı ve adama attı. Eğer değseydi canını yakacaktı. Buyurdular ki: —‘Biriniz bütün sahip olduğu serveti

³⁷¹ el-Buhârî, “İlim”, 28.

³⁷² el-Buhârî, “Ezân”, 53; Müslim, “Salât”, 25; Ebû Dâvûd, “Salât”, 76; et-Tirmizî, “Salât”, 404; en-Nesâî, “İmâmet”, 38.

³⁷³ Müslim, “Fezâil”, 20.

³⁷⁴ Müslim, “Fezâil”, 13.

getirip: ‘Bunu sadaka olarak veriyorum.’ diyor ve sonra da oturup halka avuç açıyor. Hayır! Sadakanın hayırlısı zenginlikten sonrakidir.’³⁷⁵

Abdullah b. Amr’dan (r.a.) rivayete göre, şöyle demiştir: “Üzerinde alt ve üst iki parçadan oluşan kırmızı elbise giymiş biri geçti ve Rasulü Allah’a (s.a.v.) selam verdi. Rasulü Allah (s.a.v.) onun selamını almadı.”³⁷⁶

Bir diğer rivayet şöyledir: Muhammed b. Kays rivayetinde Aişe’nin (57/676) (r.a) şunları söylediğini aktardı: — “Size kendimden ve Rasulü Allah’tan (s.a.s) bir şeyler anlatabilirim mi?” diye sordu. Biz: — “Hay hay!” dedik.

— “Rasulü Allah’ın (s.a.s) yanımda bulunduğu bir gece Rasulü Allah (s.a.s) değişti. Cübbesini yere koydu, ayakkabılarını çıkarıp; ayaklarının yanına koydu. Kaftanının bir tarafını döşeginin üzerine yayarak, uzandı. Çok geçmeden benim uyuduğumu zannederek yavaşça cübbesini aldı; yavaşça ayakkabılarını giydi ve kapıyı açarak çıktı. Sonra yavaşça kapıyı kapadı. Ben, hemen entarimi başıma geçirdim, başörtümü aldım, çarşafıma büründüm. Sonra onun peşinden yola düştüm. Baki’ye varınca durdu, hem de epeyi durdu. Sonra üç defa ellerini kaldırdı, sonra geri döndü. Ben de döndüm. O süratle yürüdü, ben de süratle yürüdüm; o hızlandı, ben de hızlandım; o koştu, ben de koştum. Neticede onu geçerek eve girdim. Ben yatar yatmaz o da girdi ve: — “Sana ne oluyor ey Aişe? Heyecanlanmışsın.” buyurdu. Ben:

— “Bir şey yok.” dedim. Rasulü Allah (s.a.s):

— “Ya söylersin yahut Latîf’u Habîr olan Allah bana mutlaka haber verir.” dedi.

Ben:

— “Ya Rasulü Allah! Annem babam sana feda olsun.” dedim ve macerayı kendisine haber verdim.

— “Ya, önümde gördüğüm karaltı sen miydin?” dedi;

— “Evet!” cevabını verdim. Bunun üzerine beni göğsümden öyle bir itti ki, canımı yaktı. Sonra şunları söyledi:

— “Allah ve Resulü sana zülüm mü edecekler sandın? İnsanlar neyi gizlerse gizlesin, Allah onu bilir...”³⁷⁷ buyurdu.

C) Hadislerde Öfke Kontrolüyle İlgili Tavsiyeler:

a) Allah’a (c.c) Sığınmak: Öfke şeytandan olduğu için onun tahriklerinden Allah’a sığınmak en uygun davranış biçimidir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Bana dua edin ki duanızı kabul

³⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 39.

³⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Libas”, 20; et-Tirmizî, “Edeb”, 78.

³⁷⁷ Müslim, “Cenâiz”, 35.

*edeyim.*³⁷⁸ buyuran Allah (c.c) şeytandan kendisine sığınan kuluna elbette yardım eder. Şeytan da dâhil kâinattaki tüm varlıklara güç yetiren bir Allah'a inanmak da insanı rahatlatan ve huzur veren bir duygudur. Ayrıca eûzü besmele çekmek kişinin zihnini öfkelenildiği şeyden uzaklaştırarak farklı bir noktaya çekmesine de yardımcı olur.

Bununla ilgili olarak Allah (c.c) Kur'ân-ı Kerîm'de “*Şeytan seni tahrik ederse derhal Allah'a sığın. Allah'tan korkanlar kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman (Allah'ı) hatırlarlar ve hemen gerçeği görürler.*”³⁷⁹ buyurarak böyle bir durumda yapmamız gereken şeyi bize göstermektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s) de huzurunda kavga eden iki kişiye bu tavsiyede bulunmuştur. Muâz bin Cebel (r.a) anlatıyor: “*Bir gün Hz. Peygamber'in (s.a.s) yanında otuyordum. İki kişi birbirine söviüp duruyordu. Bunlardan birinin yüzü öfkeden kıpkırmızı olmuş, boyun damarları şişmiş, dışarı fırlamıştı. Bunu gören Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: — 'Ben bir söz biliyorum, eğer bu kişi onu söylerse, üzerindeki bu kızgınlık (لذهب عنه الغضب) hali geçer. Eğer o, (Eûzü billâhi mine'ş-şeytânirracîm; İlâhi rahmetten kovulmuş şeytandan Allaha sığınırım.) derse, üzerindeki hâl kaybolur.'*

*Oradakiler Hz. Peygamber'in (s.a.s) ona 'İlâhî rahmetten kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!' tavsiyesinde bulunduğunu iletiler.*³⁸⁰

b) Abdest Almak: Öfke anında kişi euzü besmele çekerek Allah'a (c.c) sığınabileceği gibi abdest alarak da Allah'a (c.c) sığınabilir. Abdest almak kişiyi Allah'a (c.c) yakınlaştırır. Allah'a (c.c) yakın olan kişi de Allah'ın kullarına zarar vermekten uzak olur. Yine abdest alan kişi öfkelenildiği ortamdan uzaklaşarak olayları sakin kafayla düşünme fırsatı bulur.

Ayrıca öfkenin, insanın, içine düştüğünde kalbini etkileyen, bazal metabolizmasını artıran ve sempatik boşalmaya sebep olan ateşini, abdest alarak tedavi etmek mümkündür.³⁸¹ Hz. Peygamber (s.a.s) öfkelenen kişiye abdest almayı tavsiye etmiştir. O şöyle buyurmaktadır: “*Öfke şeytandandır (إن الغضب من الشيطان), şeytan da ateşten yaratılmıştır, ateş ise su ile söndürülmektedir. Öyleyse biriniz öfkelenince (فإذا غضب) hemen kalkıp abdest alsın.*”³⁸²

³⁷⁸ el-Mü'min 40/60.

³⁷⁹ el-A'râf 7/200— 201.

³⁸⁰ el-Buhârî, “Bed'ü'l-Halk”, 11, “Edeb”, 44, 76; Müslim, “Birr”, 109.

³⁸¹ Mayda, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 269.

³⁸² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4.

c) Toprağa Yapışmak: “Toprağa yapışmak” toprak üstüne oturmak ya da uzanmak şeklinde anlaşılabilir. Böyle davranmanın kişiyi daha az zarar verebileceği bir konuma getirdiği ya da kibirden uzaklaştırdığı yorumları yapılmıştır. Şüphesiz ki ayakta duran kişi, oturan kişiye göre karşısındakine daha büyük zararlar verebilecek durumdadır. Ayrıca toprağa yapışmak insanın topraktan geldiğini yine toprağa döneceğini de hatırlatabilir. Ancak toprağa yapışmanın en büyük faydası şüphesiz ki Hz. Peygamber’in (s.a.s) emrini yerine getirerek Allah (c.c) rızasını kazanmak ve böylece öfkenin olumsuz etkilerinden uzaklaşmayı sağlamaktır.

Bu konuyla ilgili Ebu Said el Hudrî’nin Hz. Peygamber’den (s.a.s) yapmış olduğu rivayet şöyledir: “...*Haberiniz olsun kimisi vardır yavaş öfkelenir (الغضب), öfkesinden (الغضب) çabuk döner; kimisi vardır, çabuk öfkelenir, öfkesinden çabuk döner. İşte bunlar birbirini dengeler. Haberiniz olsun onlardan bir kısmı da vardır, çabuk öfkelenir, öfkesinden yavaş döner. Bilesiniz bunların en hayırlısı ağır öfkelenen, öfkesinden çabuk dönendir; en şerlileri de çabuk öfkelenip öfkesinden yavaş dönendir... Bilesiniz! Öfke âdemoğlunun kalbinde bir kordur (ألا وإنَّ الغضبَ جمرَةٌ في قلبِ ابنِ آدمَ). Gözlerinin kızarmasını, avurtlarının şişmesini görmüyor musunuz? Kim öfkeden bir başlangıç hissederse yere (toprağa) temas etsin...*”³⁸³

d) Öfkeden Sakınmak: Hz. Peygamber (s.a.s), kontrol edilmesi zor bir duygu olan öfkeden sakınılmasını istemiştir. Çünkü öfke kontrol edilemediğinde ya kişinin kendisine ya da çevresine zarar vermektedir. Kontrol edilmesinin zorluğu kalpte yanan bir kor olmasından, şah damarlarının şişmesinden ve gözlerin kızarmasından anlaşılabilir.

Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “*Öfkeye (ألا وإنَّ الغضبَ) dikkat edin; çünkü o, âdemoğlunun kalbinde yanan bir kordur. Şahdamarlarının şiştiğini ve gözlerinin kızardığını görmez misiniz?*”³⁸⁴

Yine bir başka hadislerinde öfkenin zararlarına dikkat çekerek: “*Gazap (الغضب), bütün kötülükleri kendinde toplar.*” buyurmuştur.³⁸⁵

³⁸³ et-Tirmîzî, “Fiten”, 24; el-Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-Câmiu li Şuabi'l-Îmân*, Mektebete'r-Rüşd, Riyad, 2003, X, 528–529.

³⁸⁴ et-Tirmîzî, “Fiten”, 24; el-Beyhâkî, *el-Câmiu li Şuabi'l-Îmân*, X, 528–529; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 19, 61.

³⁸⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 373.

İnsanlara kötülük yaptırmaya çalışan şeytan için insanın öfkeli olması büyük bir fırsattır. Çünkü insan öfkeyi kontrol etmekte zorlandığından olumsuz vesveselere açık hale gelir. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.s) “*Gazap (الغضب) şeytandandır.*”³⁸⁶ buyurmuştur.

Rasulüallah (s.a.s) kendisinden tavsiye isteyen birine de: — “*Öfkelenmeyeceksin!* (لا تغضب)” buyurmuş, bunun üzerine o kişi Hz. Peygamber’den (s.a.s) tekrar tekrar nasihat tavsiye etmesini istemiş, her defasında Hz. Peygamber (s.a.s) ona: — “*Öfkelenmeyeceksin!* (لا تغضب)” tavsiyesini vermiştir.³⁸⁷

e) Dua Etmek: Dua insanla Allah arasında oldukça önemli bir iletişim vasıtasıdır. Bir başka deyişle dua, bireyin yaratıcısıyla sürekli bir biçimde iletişimde bulunduğu bir ibadet türüdür. Dua etmenin hem ruhsal hem de bedensel rahatsızlıkların tedavisinde önemli bir rolü olduğu³⁸⁸ bilinmektedir. Dua eden insan Rabbine karşı devamlı ümit besler. Ümitsizliğe kapılıp yaşadığı anı ve geleceği karanlık görmez. Sakin bir ruh haliyle, güven ve huzur içinde yaşar, karamsar duygulardan uzak kalır. Böylelikle insan hayatın zorlukları karşısında yalnız olmadığını, daima yardımını isteyebileceği, onu gören, gözeten ve her şeye gücü yeten bir Rabbi olduğunu hatırlayıp manevi bir güç kazanır.

Hz. Peygamber (s.a.s), öfkeliyken mü’minlere vermiş olabileceği sıkıntılardan dolayı üzülmüş ve vermiş olabileceği bu sıkıntıların onlara arınma ve rahmet vesilesi olmasını Allah’tan (c.c) dilemiştir. Onun duası şöyledir: “*(Ya Rabbi)! Ben nihayetinde bir kulum ve bütün kullar gibi ben de öfkelenirim (أغضب كما يغضبون). Bu sebeple hangi Müslüman’a kızmış, hakaret (سببته) veya beddua etmişsem, onu, onun için kıyamet günü bir arınma ve rahmet vesilesi yap.*”³⁸⁹

Bir başka dualarında ise öfkeli de olsa hak sözden ayrılmamak için Allah’tan (c.c) yardım istemiştir. O’nun bu duası da şöyledir: “*Ya Rabbi! Gerek hoşnutluk, gerekse öfke hallerinde daima hak sözü söylemeyi bana nasip et (أَسْأَلُكَ كَلِمَةَ الْحَقِّ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ).*”³⁹⁰

Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine bir dua öğretmesini isteyen Ümmü Seleme Validemize de (r.a) şu şekilde dua etmesini tavsiye etmiştir: “*Ey Muhammed’in Rabbi olan*

³⁸⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 226.

³⁸⁷ el-Buhârî, “Edeb”, 76.

³⁸⁸ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 255.

³⁸⁹ el-Buhârî, “Daavât”, 34; Müslim, “Birr”, 25.

³⁹⁰ en-Nesâî, “Sehv”, 62; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 264.

Allah'im! Günahlarımı bağışla, kalbimin öfkesini gider (أذهب غيظ قلبي), fitne ve sapıklıklarından beni koru!"³⁹¹

f) Pozisyon Değiştirmek: Hz. Peygamber (s.a.s) öfkelendiğimiz anda ayaktaysak oturmamızı, oturuyorsak uzanmamızı tavsiye etmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu emirleri yerine getirmek Müslüman'a kul olduğunu Allah'a (c.c) karşı sorumlu olduğunu hatırlatır. Bu duygu ve düşünce de onu öfkeyle yanlış bir iş yapmaktan uzaklaştırır.

Ayrıca ayakta iken oturmak, müsait bir ortam varsa uzanmak, sempatik etkinin vücuttaki tesirlerini azaltma veya öfkenin ayakta yapacağı saldırganlık fiiline zıt bir pozisyon kazanmayı da sağlayabilir.³⁹² Hadisi şerif şöyledir: “*Biriniz ayakta iken öfkelenmişse (إذا غضب), otursun. Oturduğunda öfkesi geçmezse (فإن ذهب عنه الغضب) yatsın, uzansın.*”³⁹³

g) Susmak: Buradaki susmak, bir çaresizlik durumu değildir. Bilakis doğabilecek zararları engellemeye yönelik bir davranış modelidir. Aşağıda gelecek hadis-i şerifte de görüleceği gibi, tartışma esnasında taraflardan birinin sessiz kalması, öfke sonucu meydana gelebilecek olumsuz sonuçların önüne geçmektedir.³⁹⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.s), öfkeliyken karşıdaki insana cevap vermemenin niçin gerekli olduğunu vurguladığı olay şöyle cereyan etmiştir: Said İbnü'l-Müseyyeb (r.a) anlatıyor: “*(Bir gün) Hz. Peygamber (s.a.s), sahabelerle birlikte otururken bir adam Hz. Ebu Bekir'e (13/634) (r.a) diliyle sataştı ve onu incitti. Hz. Ebu Bekir (r.a) ise ona karşılık vermedi. Biraz sonra (adam) onu ikinci defa incitti. Hz. Ebu Bekir (yine) sessiz kaldı. Sonra adam Hz. Ebu Bekir'i (r.a) üçüncü kez rahatsız etti. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir (r.a) de (ona gereken cevabı vermek suretiyle) ondan intikam aldı.*

*Hz. Ebu Bekir (r.a) intikam alma yoluna gidince Hz. Peygamber (s.a.s) (gitmek üzere) ayağa kalktı. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir (r.a): — 'Ey Allah'ın Resulü, yoksa bana kızdın mı?' dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: — '(O adam sana atıp tutmaya başlayınca senin adına ona cevap vermek üzere) gökten bir melek inip onun sana karşı söylediği sözleri yalanlamaya başladı. Sen ona karşılık vermeye başlayınca (araya) bir şeytan çıkıp geldi. Bense şeytanın bulunduğu yerde oturmam.*³⁹⁵ buyurdu.

³⁹¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 302.

³⁹² Mayda, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 269.

³⁹³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 152; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4.

³⁹⁴ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 252.

³⁹⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 49; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 445.

Bu hadiste Hz. Ebu Bekir'e (r.a) sataşan kimseye Hz. Ebu Bekir'in (r.a) cevap vermemesinden hoşlanan Hz. Peygamber (s.a.s) onun cevap vermesineyse öfkelenerek oradan uzaklaşmıştır. Kendisine kızıp kızmadığını soran Hz. Ebu Bekir'e (r.a) de şeytanın bulunduğu yerde bulunmam cevabını vermiştir.

Bir başka hadisi şerifte ise “*Öfkelendiğin zaman sus, ses çıkarma, yine öfkelenirsen ikinci defa sus (وَإِذَا غَضِبْتَ فَاسْكُتْ)*.”³⁹⁶ buyurmakla susmanın bazı durumlarda cevap vermekten çok daha etkili olabileceğini ifade etmişlerdir.

h) Yumuşak Huylu Olmak, Affetmek: Hz. Peygamber (s.a.s) yumuşak huylu ve affediciydi. Bunu ümmetine de tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) ahlakına şahitlik eden Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: “*O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et...*”³⁹⁷ Ayette de belirtildiği gibi insanlara karşı kaba ve katı yürekli olmayan Hz. Peygamber (s.a.s) ümmetine de yumuşak davranmayı tavsiye etmiş ve yumuşak huylu olmayan kimsenin pek çok hayırdan mahrum kalacağını ifade etmiştir.

“*Allah sertliğe vermediği mükâfatı yumuşak huyluya vermiştir.*”³⁹⁸, “*Yumuşaklıktan mahrum olan kişi bütün bir hayırdan mahrum olur.*”³⁹⁹ buyurmuşlardır.

Nitekim Mekke'nin fethi günü yapmış olduğu konuşmayla tüm Mekkelileri affederek ümmetine örnek olan Hz. Peygamber (s.a.s) pek çok insanın İslam'ı seçmesine sebep olarak Allah'ın (c.c) yardımına ulaşmıştır.

Yine Hayber'in fethinden sonra bir kadın Allah Resulü'nün yemeğine zehir koymuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) eti ağzına aldığı anda zehirli olduğunu fark etmiştir. Yahudi kadın da yemeğe zehir koyduğunu itiraf ettiği hâlde, Hz. Peygamber (s.a.s) o kadını affetmiştir.⁴⁰⁰

Hz. Peygamber'i (s.a.s) kendine örnek alan sahabeler de öfkelendiklerinde affedici olmuşlardır. Abdullah İbn Abbas (65/687–688) (r.a) şöyle bir olay aktarmaktadır:

“*Uyeyne İbn Hısn (Medine'ye) geldi ve yeğeni Hurr İbnü'l-Kays'a misafir oldu. Hurr, Hz. Ömer'in (23/643) danışma meclisi üyelerindendi. Zaten genç olsun yaşlı olsun âlimler (kurrâ), Hz. Ömer'in danışma meclisinde bulunurlardı. Bu sebeple Uyeyne, yeğeni Hurr İbn Kays'a:*

³⁹⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 283; el-Beyhâkî, *el-Câmiu li Şuabi'l-İmân*, X, 527.

³⁹⁷ Âl-i İmrân 3/159.

³⁹⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 11.

³⁹⁹ Müslim, “Birr”, 23; İbn Mâce, “Edeb”, 9.

⁴⁰⁰ el-Buhârî, “Tıbb”, 55; Müslim, “Selâm”, 18.

— ‘Yeğenim, senin devlet başkanı yanında önemli bir yerin vardır. Beni kendisiyle görüştür.’ dedi. Hurr, Ömer’den izin aldı. Uyeyne Ömer’in yanına girince:

— ‘Ey Hattâb oğlu, Allah’a yemin ederim ki, bize fazla bir şey vermiyorsun. Aramızda adaletle de hükmetmiyorsun.’ dedi. Ömer (r.a) hiddetlendi, Uyeyne’ye ceza vermek istedi. Bunun üzerine Hurr: — ‘Ey Müminlerin emiri, Allah, Peygamberine ‘Affi seç, iyiliği emret, cahilleri cezalandırmaktan vazgeç!’⁴⁰¹ buyurdu. Benim bu amcam da cahillerdendir.’ dedi.

— ‘Allah’a yemin ederim ki, Hurr bu ayeti okuyunca Ömer, Uyeyne’yi cezalandırmaktan vazgeçti. Zaten Ömer, Allah’ın kitabına son derece bağlı idi.’⁴⁰²

i) Öfkeliyken Karar Vermemek: İnsan öfkeli olduğu zaman olayları geniş çerçeveden değerlendirememekte ve yanlış kararlar verebilmektedir. Bu konuya dikkatlerimizi çekmek isteyen Hz. Peygamber (s.a.s): “İki kişi arasında öfkeli olduğun zaman (غضبان) hükmetme.”⁴⁰³ buyurmuştur.

j) Allah’ın (c.c) Vereceği Mükâfatı Düşünmek: İnsanlar bazı menfaatler karşılığında bazı zevklerinden fedakârlık edebilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de insanın bu zaafına dikkat çekerek öfkesini yenenlere verilecek ödülleri bize haber vermiştir.

“Allah (c.c) indinde kişinin yuttuğu en sevaplı yudum, Allah’ın rızasını düşünerek kendini tutup (كَظَمَهَا), yuttuğu öfke yudumudur (مِنْ جُرْعَةِ غَيْظٍ).”⁴⁰⁴ buyurarak öfkesini kontrol etmeyi başaranlara büyük sevaplar verileceğini müjdelemişlerdir.

k) Öfkelenenlerin Güçsüz Olduğunu Bilmek: İnsan elde etmek istediği şeyi alamayıp çaresiz kaldığında kaba kuvvete başvurarak elde etmeye çalışmaktadır. Bu noktaya temas eden Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün: “‘Siz aranızda kimi pehlivan addedersiniz?’ diye sordu. Ashap (r.a): ‘Erkeklerin yenmeye muvaffak olamadığı kimseyi!’ dediler. Hz. Peygamber (s.a.s): ‘Hayır! Gerçek pehlivan öfkelenildiği zaman (عند الغضب) nefesine hâkim olabilen kimsedir.’”⁴⁰⁵ buyurdular. Bu hadisten öfkeyi kontrol edebilmenin özel bir güce sahip olmakla mümkün olduğunu da çıkarmak mümkündür. Kişi bu güce ancak kendini geliştirdiğinde ulaşabilir. Öfkesini kontrol edemeyenler ise manevi alanda güçsüz kişilerdir. İstediklerini ikna yöntemiyle yaptıramadıklarında kaba kuvvete başvurarak yaptırmaktadırlar.

⁴⁰¹ el-A’râf 7/199.

⁴⁰² el-Buhârî, “Tefsîru’s-Sûre”, (7), 5, “İ’tisâm”, 2.

⁴⁰³ Müslim, “Akdiyye”, 7.

⁴⁰⁴ İbn Mâce, “Zühd”, 18.

⁴⁰⁵ el-Buhârî, “Edeb”, 76; Müslim, “Birr”, 30; Ebû Dâvûd, “Edeb” 3.

Bir başka hadisi şerifte de şöyle buyrulmaktadır: “*Öfkесinin gereğini yerine getirebilecek güçte olduğu halde öfkесini tutan kimseyi (من كظم غيظا), Allah Teâlâ, Kıyamet günü, mahlûkatın başları üstüne davet eder; ta ki, (diğer insanlardan önce) dilediği huriyi kendine seçsin.*”⁴⁰⁶

1) Öfke Anında Sabırlı Olmak ve Sabırlı Olanları Örnek Almak: Hz. Peygamber (s.a.s) öfkelendiğinde sabrederdi. Bir ganimet taksimi sırasında kendisinin hakkı olan beşte birlik paydan gönlü İslam’a ısıdırılacak olanlara pay vermekteydi. Buna rağmen bir adamın “*Bu taksimatta Allah (c.c) rızası gözetilmemiştir.*” şeklindeki küstahça sözüne karşı “*Allah ve Resulü adalet etmezse kim adalet eder? Allah (c.c) Musa’ya rahmet etsin, o benden daha fazla eziyetlere maruz kalmasına rağmen yine de sabretti.*”⁴⁰⁷ buyurarak öfkесini yenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu olayda Musa’ya (a.s) kavminin söylediği kötü sözleri ve Musa’nın (a.s) onları affetmesini⁴⁰⁸ hatırlayarak onu kendine örnek almıştır. Bu tutumuyla da ümmetine örnek olmuştur.

Bu başlık altında incelediğimiz hadislerde Hz. Peygamber’in (s.a.s) öfkeyle ilgili olarak yaptığı tavsiyelerin bir kısmının Kur’ân-ı Kerîm’de yer aldığını ve kullandığı kelimelerin “*كظم؛ سخط؛ غيظ؛ غضب*” Kur’ân-ı Kerîm’de geçen kelimeler olduğunu görmekteyiz. Bu da Hz. Peygamber’in (s.a.s) Kur’ân-ı Kerîm’i yaşantısıyla açıkladığının ve Kur’ân kelimeleriyle konuştuğunun bir göstergesidir.

1. 2. İslam Ahlakına Göre Öfke

a) Öfkenin Tanımı ve Özellikleri: Klasik ahlak kitaplarında gazap hem ahlakî hem de psişik bir duygu olarak ele alınmıştır ve genellikle “intikam arzusu yüzünden kan dolaşımının hızlanması, kanın beyne hücum etmesi” şeklinde fizyolojik etkisi dikkate alınarak tanımlanmıştır.⁴⁰⁹

İbn Miskeveyh (421/1030) öfkeyi, “Nefsin oç alma arzusu ile kalpteki kanın galeyana gelmesine sebep olan bir davranışıdır.”⁴¹⁰ diyerek tanımlamıştır.

Gazali (505/1111) öfkenin aslının ateş olduğunu, bu ateşin gönülleri sardığını ve Allah (c.c) tarafından tutuşturulduğunu (fitri olduğunu) belirtmiştir. Ayrıca öfkenin şeytan

⁴⁰⁶ et-Tirmîzî, “Birr”, 73; Ebû Dâvud, “Edeb”, 3.

⁴⁰⁷ el-Buhârî, “Ehâdisü’l-Enbiyâ”, 26, “Humus” 19; Müslim, “Zekât”, 46.

⁴⁰⁸ el- Bakara 2/57–61, 88–92, el- A’râf 7/152, Tâhâ 20/80–90.

⁴⁰⁹ Çağrııcı, Mustafa, “Gazap Maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 436.

⁴¹⁰ İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub, *Tehzîbü’l-Ahlâk*, (tr. Abdulkadir Şener v.d), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 172.

tarafından körüklendiğini⁴¹¹ ve kibir duygusundan kaynaklandığını da aktarmıştır. Yine o öfkeyi, insanın isteklerine ulaşamadığında intikam hırsıyla kalpte meydana gelen bir hararet sayesinde kalp atışlarının hızlanması ve bunun sonucunda kanın yüze ve beyne hücum etmesiyle meydana gelen kuvvet sayesinde gelecek tehlikenin önlenmesi olarak tanımlamıştır.⁴¹²

Osman Pazarlı “İnsanda ve bütün canlılarda doğuştan var olan, tabii bir heyecan hali, duygusal ve oldukça şiddetli bir tepkidir. İrade dışı bitkisel reflekslerle birden meydana gelir.”⁴¹³ tanımını yaparken öfkenin fitriliğini ve içgüdüsel bir tepki olduğunu vurgulamıştır. Ahmet Rifat “Dışarıdan gelecek tehlikeleri defetmek için Cenab-ı Hak tarafından kullarına ihsan buyrulmuş bir kuvvet”,⁴¹⁴ Bilmen ise “Gönlün huzur bulması için kalp kanının kaynaması sırasında meydana gelen vücuttaki değişimdir. Akla uygun olan öfke, övülen bir kuvvettir. İnsan bu kuvvetle diğer varlıklara karşı direnç gösterir ve kendini korur. Ancak aşırı öfke aklın nurunu söndürerek görüş ve düşünceyi köreltir.”⁴¹⁵ açıklamalarını yapmıştır. Osman Pazarlı, Ahmet Rifat ve Bilmen bu açıklamalarıyla öfkenin insanı koruyucu özelliğini vurgulamışlardır. Abdulkadir Halit “Nefsin yıkıcı sıfatlarından olan öfke, kalbin intikam hissi ile harekete geçmesi.”⁴¹⁶ Mustafa Çağrıci ise “Acı veren kötü bir davranışın kişinin ruhunda uyandırdığı kızgınlık, intikam duygusu ve cezalandırma isteği anlamında ahlak terimi.”⁴¹⁷ tanımlarını yaparlarken öfkenin intikam arzusunu içerdiğine vurgu yapmışlardır.

İslam ahlakında öfke hakkındaki görüşlerin gelişimini Mustafa Çağrıci şöyle açıklamıştır: “Grek felsefesinin İslam dünyasına girmesi üzerine özellikle Eflatun felsefesinin etkisiyle insan ruhunun (nefis) başlıca güçleri nâtik güç, şehvet gücü ve gazap gücü şeklinde üçe ayrılarak gazap gücünün potansiyel bir imkân olması itibarıyla insanın yetkinliği için gerekli ve yararlı olduğu, bu gücün aklın kontrolünde terbiye edilmesi ve geliştirilmesiyle şecaat erdemine ulaşılacağı belirtilmiş; Aristo’nun “tam orta” fikrinden de yararlanılarak gazap gücünün ifratına saldırganlık (tehevvür), tefritine de korkaklık (cübn) denilmiştir. Bu anlayış, Râğıb (502/1108) ve Gazâlî (505/1111) gibi düşünürler tarafından

⁴¹¹ Gazâlî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Kimyâ-ı Saâdet*, (tr. A. Fârûk Meylânî), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 461.

⁴¹² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, ts., I, 369, 376.

⁴¹³ Pazarlı, Osman, *İslâm’da Ahlâk*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1972, s. 314.

⁴¹⁴ Rifat, Ahmet, *Tasvîr-i Ahlâk*, Tercüman yayınları, y.y, ts., “gazap” md., s. 88.

⁴¹⁵ Bilmen, Ömer Nuhu, *Dini ve Felsefî Ahlak Lügatçesi*, Bilmen yay., İstanbul, 1967, s. 77.

⁴¹⁶ Halit, Abdulkadir, *Âdâb-ı Muâşeret*, Rehber Yayınları, İzmir, 2006, s. 161.

⁴¹⁷ Çağrıci, Mustafa, “Gazap Maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 436.

ayet ve hadislerle teyit edilip İslamîleştirilerek sonraki dönemlerde genel bir kabul görmüştür.”⁴¹⁸

Mustafa Çağrııcı'nın da belirttiği gibi insan ruhunu (nefis) oluşturan güçler: Nâtik güç (melekî güç), beyin gücü yani akıldır. Şehvet gücü (behîmî güç), insana faydalı olan şeyleri temin etmesi için verilen güçtür. Susamak, acıkmak, çoğalma arzusu gibi. Gazap gücü (sebûî güç) ise insana zarar veren şeyleri kendinden uzaklaştırabilmesi için verilmiş güçtür.⁴¹⁹ İbn Miskeveyh (421/1030) bu güçlerin doğru şekilde kullanılmasıyla insanda hikmet-bilgi, iffet-cömertlik, yumuşaklık-yiğitlik faziletlerinin ortaya çıkacağını belirtir. Bu üç faziletinde birbiriyle uyumlu şekilde kullanılması sonucunda adalet faziletine ulaşılacağını açıklar.

Öfke gücünün yumuşaklık ve yiğitlik faziletine ulaşması için yapılması gereken şey bu duygunun, düşünen nefsin yani aklın buyruklarına boyun eğmesi, böylece yerli yersiz her şeye kızmaktan vazgeçmesi, gereğinden fazla öfkelenmekten uzak durmasıdır. Kişi böyle davrandığında önce yumuşaklık faziletine sonra da yiğitlik faziletine ulaşacaktır. Yumuşaklık, nefse huzur veren, onu acelecilikten koruyan ve hemen öfkelenmemeyi sağlayan bir fazilettir.⁴²⁰

Gazâlî (505/1111) de Allah'ın (c.c), insanın sağlığının ve hayatının korunması için öfke (gazap) duygusunu ateşten yarattığını, insanın fitratına yerleştirdiğini, insan istediği şeylere ulaşamadığında bu ateşin parladığını, böylece kalp kanının kaynamasıyla beyne yöneldiğini, sonuçta yüzde öfkenin belirtilerinin görüldüğünü ve yüzün kızardığını ifade eder.⁴²¹

Gazap duygusu insanda üç derecede ortaya çıkar. Bunlar: korkaklık (cübn-hamiyetsizlik), saldırganlık (tehevvür-hiddet), yiğitlik (şecaat-hamiyet)tir.⁴²² Bunları açıklayacak olursak:

1) Korkaklık (Cübn-Hamiyetsizlik): Bu derece her türlü kötülüğün sebebi olan tembelliği ve rahatı sevmeyi doğurur. Korkaklık, herkese ayak uydurma, her kötülük ve zulmü kabul etme, nefis, aile ve mal konularında her çeşit rezalete katlanma, sövme ve iftiraya benzer kötü şeylere ses çıkarmama, kimden gelirse gelsin her türlü haksızlığa

⁴¹⁸ Çağrııcı, Mustafa, “Gazap Maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 436.

⁴¹⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 1983, s. 23; Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 462.

⁴²⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 1983, s. 23, 28.

⁴²¹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 376.

⁴²² Emrullâh, Ali b. Hâdimî Muhammed, *İslâm Ahlâkı*, İhlâs A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1986, s. 125.

boyun eğme ve iyi insanların karşı koyduğu şeylere yeteri kadar karşı çıkamama gibi kötülöklere sebep olur.⁴²³

Yine korkak olan kimse, zevcesine ve akrabasına karşı gayretsizlik ve hamiyetsizlik gösterir. Onları koruyamaz. Zillate ve zulme boyun eğer. Haram işleyenı görünce susar. Başkalarının malına tamah eder. İşinde sebat etmez. Verilen vazifenin önemini anlamaz.⁴²⁴ Bu kişiler namuslarına, karılarına, hizmetçilerine yapılan hakaretlere aldırış etmezler, alçak kimselerin eziyetlerine katlanırlar, her türlü rezalet ve kepezeliklere boyun büklerler.

Görülen kötülöklere susmak da gazap kuvvetinin zayıflığındandır. Hatta gazap kuvvetini kaybedenler, nefislerini terbiyeden de acizdirler. Nefis terbiyesi ancak gazap duygusunun gereği gibi kullanılmasıyla gerçekleştirilebilir.⁴²⁵

2) Saldırganlık (Tehevvür-Hiddet): Öfkenin, sertliğin aşırı ve zararlı olmasına tehevvür, saldırganlık denir. Saldırgan kişi hiddetli ve sert olur. Saldırganlığın zıddı hilm yani yumuşaklıktır. Korkak olan kendine zarar verir. Gazaplı kimse ise, hem kendine hem de başkalarına zarar verir. Bu yüzden aşırı öfkelenen kişi, karşısındakinin de kendisine karşılık verebileceğini önceden düşünerek öfkesini yenmeye çalışmalıdır.⁴²⁶

Bazı insanlar olur olmaz her şeye hiddetlenir, kızar. Haşın, sert ve acımasız olurlar. Bazıları da hemen öfkelenmekle birlikte çabucak sakinleşirler.⁴²⁷ Bazıları da alışkanlık sebebiyle sürekli öfkelidir. Alışkanlık sebebiyle sürekli öfkelenenler bunu çevrelerindeki insanlardan öğrenmektedirler. Arkadaşlık ettiği insanlar, öfkeleriyle övünen ve bunu bir erkeklik ve yiğitlik sayan kimselerse o da zamanla onlardan etkilenererek onlar gibi düşünmeye başlamakta ve en ufak bir şeyde öfkelenir hale gelmektedir. Oysa hiddet ve gazaba, yiğitlik adını vermek cahillik, belki bir kalp hastalığı ve belki de akıl noksanlığıdır.⁴²⁸

3) Yiğitlik (Şecaat-Hamiyet): Yiğitlik; yumuşaklık ile öfkeyi yenmek, giriştiği işleri ayırt etmek, bunlar üzerinde iyice düşünüp taşınabilmek, öfkesini harekete geçiren şeylere kapılmamak demektir. Yiğit kişi, kimden nasıl ve ne kadar intikam alacağını, kimleri nasıl ve hangi konudan dolayı bağışlayacağını iyice düşünen kişidir.⁴²⁹

⁴²³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, 1983, s. 183.

⁴²⁴ Emrullâh, *İslâm Ahlâkı*, 1986, s. 125.

⁴²⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 378- 379.

⁴²⁶ Emrullâh, *İslâm Ahlâkı*, 1986, s. 126.

⁴²⁷ Halit, *Âdâb-ı Muâşeret*, 2006, s. 161.

⁴²⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 377, 386.

⁴²⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, 1983, s. 100, 181-182.

Bunun için birisi Hz. Peygamber'e (s.a.s) "*Bana bir nasihat tavsiye et!*" dediğinde, "*Öfkelenmeyeceksin!*"⁴³⁰ buyurmuştur. Unutmamak gerekir ki insanın kızmaktan, öfkelenmekten tamamen uzaklaşması mümkün değilse de, onu biraz hazmetmesi mümkündür.⁴³¹

Zaten öfkenin tamamen yok olması hoş olmayan bir davranıştır. Övülen öfke, akıl ve dinin işaretini bekleyen öfkedir. İnsan, hamiyetin icap ettirdiği yerlerde hiddetini gösterebilmeli, yumuşaklığın icap ettirdiği yerlerde ise hiddetini yenebilmeli; bu surette itidali (orta dereceyi) bulmalıdır.⁴³² Mesela saldırılara, İslam'a ve Müslümanlara düşmanlık edenlere, dinde, ulusta ayrılık ve bozgunculuk yapan münafıklara karşı sert olmak gereklidir. Bunlara karşı korkak olmak caiz değildir. Korkarak kaçmak, Allah'ın (c.c) takdirini değiştirmez. Kendini tehlikeye atmak da caiz değildir. Mesela tehlikeli yerde yalnız kalmak, yalnız yürümek günahdır.⁴³³

Gazâlî (505/1111) öfke duygusunun tamamıyla yok edilip edilemeyeceği noktasında iki görüş olduğunu belirtir. Bu görüşlerden birincisi Öfkenin tamamıyla yok edilebileceği yönündedir. Bu görüşte olanlar "Öfke kontrolünden maksadın öfke duygusunun tamamıyla yok edilmesidir." derler. Gazâlî bu görüşün yanlış olduğunu belirtir. Çünkü öfke silahtır. Korunmasız hayata devam etmek ise imkânsızdır. Ayrıca insan hayatta olduğu müddetçe öfkenin tamamıyla yok olması mümkün değildir.⁴³⁴

İkinci görüşte olanlar "öfke duygusu hiçbir şekilde yok edilemez" düşüncesindedirler. Bu görüşte olanlar: "İnsan yaratılışını nasıl değiştiremezse öfke duygusunu da değiştirip kontrol altına alamaz." derler. Gazâlî bu iki görüşü reddederek üçüncü bir görüş ortaya koyar, o da: "Öfke duygusu tamamıyla yok edilemez ancak kontrol edilebilir" düşüncesidir. Gazâlî "İnsanoğlunun hoşuna giden ve gitmeyen şeyler olduğu sürece insan, kendisini öfkelenmekten alıkoyamaz."⁴³⁵ der ve öfke kontrolüyle ilgili pek çok tavsiye de bulunur.

Öfke anında insan sağlıklı düşünme yetisini bir ölçüde de olsa kaybetmektedir. Bu konuyla ilgili Mustafa Çağrııcı şu açıklamaları yapmaktadır: "Öfke sırasında kalp atışının hızlanmasıyla kanın damarları ve beyni zorlaması aklın normal görev yapmasını önler; yanlış ve zararlı işler yapılmasına yol açar. Bu sebeple, "Gazap muvakkat bir deliliktir." denilmiştir. Bir tabip ve ahlakçı olan F. Râzî (606/1209) de gazap halinde iken sağlıklı

⁴³⁰ el-Buhârî, "Edeb", 76.

⁴³¹ Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 461.

⁴³² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 379.

⁴³³ Emrullâh, *İslâm Ahlâkı*, 1986, s. 126; Pazarlı, *İslâmda Ahlâk*, 1972, s. 316.

⁴³⁴ Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 462.

⁴³⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 380.

düşünmenin mümkün olmadığını, bu durumdaki kişi ile bir deli arasında fazla fark bulunmadığını söyler. Bundan dolayı hadislerde olduğu gibi ahlak kitaplarında da öfkeliyken karar ve hüküm verilmemesi gerektiği üzerinde önemle durulur. Râğîb (502/1108) ceza verme mevkiinde bulunan kişilerin öfkelenmeden, soğukkanlı olarak hüküm verdiklerinden emin olmaları için suçluyu hemen cezalandırma yoluna gitmeyip bir süre hapsedmelerinin yerinde olacağını, esasen uygulamanın da bu yönde sürdürüldüğünü belirtir. F. Râzî (606/1209) de adaletin tam olarak yerine getirilebilmesi için hem öfke ve kibir gibi haksızlığa yol açabilecek duyguların etkisinden sıyrılmanın, hem de acizlik ve aldırmaçlık gibi tutumlardan uzak durmanın gerekliliğini vurgular.⁴³⁶

Öfkeyle ilgili olarak İslam ahlakında dikkat çekici bir nokta da üzüntüyle öfke arasında bir bağ kurulmuş olmasıdır. Gazâlî (505/1111) şöyle der: “Kişi öfkelenildiğinde kanın bedene yayılması durumu, kişinin gücü yettiği ve kendisinden düşük olan kimselere öfkelenildiği zaman meydana gelir. Kızdığı kimse kendisinden üstün olup, gücü yetmediği bir kişi olursa, bu sefer kan içeri çekilir ve kişi hüznlenir. Bunun içindir ki, böyle hüzn ve korku anlarında çekilen kan sebebiyle yüzü sararır. Şayet kendisine denk bir kimseye kızmışsa, bazen yüzü kızarır ve bazen solar. Böylece tereddüt içinde kalır.

Kişi bir tehlikeyle karşılaşmış ya da istediği şeye ulaşamamışsa ne yapabileceğini araştırmaya başlar ya da intikam almaya çalışır. Böylece intikam, öfkenin arzu ettiği bir gıda haline gelir. Kişi intikamdan zevk alır ve ancak intikam sonunda sükûnete erer.⁴³⁷

İntikam duygusunu körükleyen de çoğu zaman şeytandır. Kur’ân-ı Kerîm’de Şeytan “*Beni ateşten yarattın, onu ise topraktan yarattın.*”⁴³⁸ demiştir. Ateş bilindiği gibi hareket halindedir, durmaz. Toprak ise sakin, hareket etmez. Öfkelenen insanın da hareket halinde olduğunu düşünürsek Âdem’den (a.s) daha çok şeytana yakın olduğunu söyleyebiliriz.⁴³⁹ Oysa kalbin kin ve öfkeden temizlenmesi, insanda kalp ve kafanın, madde ve ruhun uyum içerisinde çalışmasını sağlar. Böylece insan huzurlu olur. Huzurlu insanlarda, iyilik duygusu zirveye çıkar. Kin ve öfkesini kontrol altına alan bu insanlar zirveye ulaşmış iyilik duygularıyla topluma faydalı hale gelirler.⁴⁴⁰

b) Öfkenin Sınıflandırılması: Vücudun korunması ve devamını sağlamak amacıyla insana üç güç verilmiştir. İnsana verilen bu güçler akıl, şehvet ve gazaptan (öfke) oluşur. Akıl iyiyle kötüyü ayırmak için, şehvet insana faydalı şeyleri celp etmek için, gazap ise

⁴³⁶ Çağrı, Mustafa, “Gazap Maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 436.

⁴³⁷ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, ts., I, 376.

⁴³⁸ el-A’râf 7/12.

⁴³⁹ Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 461.

⁴⁴⁰ Halit, *Âdâb-ı Muâşeret*, 2006, s. 159.

zararlı şeylerden uzaklaşmak için kullanılırlar.⁴⁴¹ İnsanın kendini koruması için verilmiş olan gazabın da üç derecesi vardır. Bunlar ifrat, tefrit, itidaldır.

Gazabın ifrat derecesine tehevür denir. Tehevür hiçbir şeyden korkmamaktır. Hayvanların birbirlerine saldırmaları, bir besin karşısında birbirleriyle pençeleşmeleri tehevüre birer örnektir. Yaşama kavgası diyebileceğimiz bu tepkiler dolaylı bir şekilde uluslar arası alanda da görülmektedir. Ünlü İngiliz biyoloji bilgini Darwin bunu, “yaşamak için kavga” şeklinde genel bir teori halinde göstermiştir.⁴⁴²

Tehevürün ifrat derecesi kişinin aşırı öfke sonucu dinin, ahlakî ve hukukî kuralların ve aklın hâkimiyetinden çıkması halidir. Bu duruma düşen insanda basiret, düşünce, irade ve fikir diye bir şey kalmaz. Böyle bir kimse çaresizler seviyesine iner.⁴⁴³ İbn Miskeveyh (421/1030) kişinin bu şekildeki öfkesini filozoflardan aktardığı şu örnekle açıklamaktadır: “İnsan aşırı derecede öfkelendiğinde, içi ateş dolu ve alev alev yanan bir mağara gibi olur. Orayı alev ve duman bürür, sıcaklık yükselir, ateşin şiddetinden gürültüler gelir. Bu yangına çare bulmak ve söndürmek imkânsızlaşır. Söndürmek için kullanılan her şey, yangının hararetinin artmasına ve güçlenmesine yol açar. Bu duruma gelen insan kontrolünü kaybeder, teskin edici sözlere kulağını tıkar. Hatta yatıştırıcı sözler onu daha çok öfkelenmeye ve hiddetlenmeye iter. Bu duruma gelen birine yardımcı olmaya çalışmak faydasızdır.⁴⁴⁴ Öfkenin bu derecesinde düşmanı korkutup incitmek, düşmanın acılarından zevk almak şeklinde ki davranışlar görülür. Haset, dedikodu, iftira da bu çeşit öfkenin saldırma vasıtaları arasındadır.⁴⁴⁵

Öfkenin tefrit derecesine cübn denir. Cübn her şeyden korkmaktır. Bu seviyedeki kişi öfke duygusunu ya tamamen kaybetmiştir, ya da bu duygu kişide çok zayıflamıştır. Böyle bir kişi kendisine yapılan her türlü hakarete, zulme, rezillik ve kepezeliklere katlanır. Bazı psikologlar böyle bir acizlik duygusu ve bunun neden olduğu ruhsal bunalım ve çöküntüyü bertaraf etmek için saldırganlık eğitimini tavsiye etmektedirler. Bu eğitimde kişiye gerektiğinde kendisine engel olanlara ve haksızlık edenlere kızabileceği ve böyle durumlarda öfkelenmenin olumlu bir davranış olduğu öğretilir.⁴⁴⁶

Öfkenin itidal derecesine şecaat denir. Bu derece, meşru hakların savunulabildiği seviyedir. İhtiyaç görüldüğünde şiddet ve tehlikelere karşı korkmadan cesaretle karşı durabilmek ve mücadele edebilmek bu seviyede gerçekleşir. Bu, olması gereken normal bir

⁴⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 1983, s. 22; Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 2001, s. 118.

⁴⁴² Pazarlı, *İslâm'da Ahlâk*, 1972, s. 315.

⁴⁴³ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 376.

⁴⁴⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 1983, s. 172.

⁴⁴⁵ Pazarlı, *İslâm'da Ahlâk*, 1972, s. 315.

⁴⁴⁶ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 246.

durumdur. Zira belli düzeydeki öfke duygusu insanın varlığını sürdürebilmesi için gereklidir. İnsanın onurunu, haklarını ve değerlerini korumak için bu duyguya ihtiyaç vardır.⁴⁴⁷ Bu derecedeki öfke, fikrî ve medenî olarak açığa çıkar, akıl ve muhakemenin etkisiyle gizlenmiş ve yön değiştirmiş haldedir. Teknik ve ekonomi alanlarındaki rekabetler, daha üstün silahlara sahip olmak, kendi kendine sinirlenmek ve söylenmek bu tür öfkelere örnektir.⁴⁴⁸

Öfke ifrat derecesinde olmadığı gibi zayıf da olmamalı, mutedil olmalıdır. Bu da gazabın akla boyun eğmesi ve yapılması iyi ve sabredilmesi gerekli olan tehlikeli işler karşısında geri durmamakla mümkün olur.⁴⁴⁹ Bu yüzden öfke aklın ve dinin gereklerine göre kullanılmalıdır. Bir kişi, akıl ve hikmetin tedbirine uyarak yumuşaklık gereken yerde yumuşaklık, şiddet gerekli olan yerde şiddet gösterirse övülen bir tutuma sahip olmuş olur.⁴⁵⁰

Gazap duygusu bakımından insanlar dört farklı karaktere sahiptirler. Bazıları çabuk öfkelenir, çabuk yatıştır; bazıları nadiren öfkelenir, fakat zor teskin edilir; bazıları da çabuk öfkelenir, zor yatıştır; nihayet nadiren öfkelenip çabuk yatışanlar gelir ki en iyi olanlar bunlardır.⁴⁵¹ Tez gelip geç giden gazap ise en zararlı olanıdır.⁴⁵²

c) Öfkenin Fizyolojik Etkileri: Bir hadisi şerifte Hz. Peygamber'in (s.a.s) öfkenin fiziki özelliklerini tarif ettiğini görmekteyiz: *“Öfkeden sakının; zira o, insanoğlunun kalbinde tutuşan bir kordur. (insan sinirlendiğinde) boyun damarlarının şişip gözlerinin nasıl kızardığını görmüyor musunuz?”*⁴⁵³

Gazâlî (505/1111) öfkenin fiziki özelliklerini şu şekilde sınıflamaktadır:

“Dıştaki görüntüsü; rengin değişmesi, kükremeler, işlerin çığırından çıkması, söz ve hareketlerin şuursuzca olması, ağzın köpürmesi, gözlerin kızarması, burun deliklerinin açılıp kapanması, suratının ekşimesi gibi hallerdir.

Dildeki işaretleri; sövüp saymak gibi kötü sözler söylemektir. Bu sözleri duyan utandığı gibi, söyleyen de öfkesi geçtikten sonra hatırladıkça utanır. Ayrıca söylenen sözler biçimsiz ve ahenksiz olarak ağızdan çıkar.

Diğer azalardaki etkileriye; hücum, vurmak, yaralamak ve hatta hiç aldırış etmeden öldürmektir. Şayet kızdığı kimse kaçarsa veya her hangi bir şekilde ondan intikamını

⁴⁴⁷ Yeğîn, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 246.

⁴⁴⁸ Pazarlı, *İslâmda Ahlâk*, 1972, s. 315.

⁴⁴⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 1983, s. 25.

⁴⁵⁰ Rıfât, *Tasvîr-i Ahlâk*, ts., “gazap” md., s. 88.

⁴⁵¹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 405; Çağrıncı, Mustafa, “Gazap Maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 436.

⁴⁵² Rıfât, *Tasvîr-i Ahlâk*, ts., “gazap” md., s. 90.

⁴⁵³ et-Tirmîzî, “Fiten”, 24; el-Beyhâkî, *el-Câmiu li Şuabi'l-İmân*, X, 528–529.

alamazsa, bu defa kendi kendine döner, kızar, köpürür, yaka paçasını yırtar ve yumruğunu sağa-sola sallar. Sarhoşun sürçmeleri gibi sağa-sola yalpa vurur, hatta bazen düşer, hiddetinden yürüyemez hale gelir. Sağa-sola, canlı-cansız varlıklara saldırır. Elindeki sopayı yere vurur, yemekleri döker, bardakları kırar, hayvanlara söver, onlarla konuşmaya başlar. Önüne gelene çatar ve adeta bir deli olur.⁴⁵⁴

Öfkenin en hafif şekli surat asmak, küsmek, en şiddetli şekli ise akıl ve muhakeme gücünü kaybederek gözü kararmak ne yaptığını bilemez hale gelmektir ki buna tehevür denir.⁴⁵⁵

Kendisinde öfkenin sürekli ve zararlı olarak görüldüğü kimseler de vardır. Böyle kişilere asabi sinirli kimseler denir. Bu durum bir çeşit ruh hastalığıdır. Histerik olanlar, içki ve beyaz zehir kullananlarda çok rastlanır.⁴⁵⁶

İleri boyutta olan öfkenin, kalp ve teneffüs organlarında karışıklıklara sebebiyet verip, zaman zaman dilsizlik ve ölüm ile neticelendiği de görülmüştür.⁴⁵⁷

d) Öfkenin Psikolojik Etkileri: Gazabın aklın düşmanı olduğu söylenir. İnsan çok öfkelenildiğinde zihnini her türlü öğüt ve nasihatlere kapatır. Artık vaaz ve nasihat dinlemez hale gelir. Hatta vaaz ve nasihat edildiğinde daha çok öfkelenir. Böyle ileri derecede öfkelenen kimse aklını kullanmak istese de kullanamaz. Çünkü aklın nuru, öfkenin dumanıyla sönmüş ve mahvolmuştur. Aklın merkezi beyindir. Beyne şiddetli kızgınlık anında kanın kaynaması ile kara bulutlar yükselir ve düşünce sahasını kapatır. Öfkenin etkisi his merkezine ulaşır, burada duyu organlarını bozar, göz karır hatta gözler görmez olur. Aşırı derecede öfkelenen kimseler maddî ve manevî şeylerden korkmazlar. Öfkelenildiği kimseye karşı kin ve düşmanlık beslerler. Bu kin ve düşmanlık gitgide çekememezlik, haset, alay hatta namusa leke sürmek derecesine kadar ulaşabilir.⁴⁵⁸

Öfkenin kalpteki tesirine gelince; kalp nefret, kin, çekememezlik, öfkelenildiği kişinin felaketine sevinmek, sevincine üzülme, onun hakkında bildiklerini açıklayarak onu rezil etmek, ezmek, onunla alay etmek ve benzeri bütün kötülüklerle dolar.⁴⁵⁹ Her türlü kin ve öfke zihni tırmalar ve beden hastasına sebep olur. Samimi bir şekilde af ve bağışlama yapılmazsa tam bir iyilik ve şifa gerçekleşmez.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 378.

⁴⁵⁵ Pazarlı, *İslâm'da Ahlâk*, 1972, s. 315.

⁴⁵⁶ Pazarlı, *İslâm'da Ahlâk*, 1972, s. 315.

⁴⁵⁷ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 378; Pazarlı, *İslâm'da Ahlâk*, 1972, s. 315.

⁴⁵⁸ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 244–245.

⁴⁵⁹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 374, 377–378.

⁴⁶⁰ Halit, *Âdâb-ı Muâşeret*, 2006, s. 160.

Sürekli olarak öfkeli gördüğümüz kimseler vardır. Bu kimseler öfkeyi alışılmış bir tepki olarak sistemleştirmişlerdir. Karşılaştıkları her problemi öfkelenerek çözmeye çalışırlar. Çoğunlukla gergin, patlamaya hazır ve kasılmış bir durumdadırlar. Normal hallerinde kaşlar çatık, dişler ve eller sıkılmış yumruk halindedir ve çok sinirlidirler. Bütün tavırları hiçbir şeyden korkmadıkları intibamı verir. Hücum tepkisinin kararlı bir hareket olduğuna inanırlar. İyi bir kavgacı olmak için ellerinden gelen her şeyi yaparlar, kendi arzularını ortaya koyar, emirler yağdırır, kızgınlıklarını dile getirir ve kendilerini savunurlar, herkesle çatışırlar. Böyle kişiler topluma ve hayata düşmandırlar.⁴⁶¹

Gazâlî (505/1111) de kinin kaynağının öfke olduğunu ifade ederek aciz olduğu için intikamını alamayan kişinin hiddet ve öfkesini içinde saklayacağını, içinde kalan öfkeyle öfkesine neden olan kişiden nefret edeceğini, ona olan kızgınlığından dolayı intikam almak için fırsat gözleyeceğini belirtmiştir. Bu durum uzun sürdüğünde ise öfke ve intikam duygusu kine dönüşecektir. Oysa böyle bir durum Müslüman'a yakışmaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): “Mü'min kin tutmaz.” buyurmuştur.⁴⁶²

Kur'ân-ı Kerîm'de kin ve öfkenin lüzumsuz kullanılması halinde toplumlar arasında adaletsizliğe sebebiyet vereceğine de dikkat çekilmiştir: “*Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet numunesi şahitler olun! Bir topluluğa karşı, içinde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvaya en uygun hareket budur. Allah'a (c.c) karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah (c.c) yaptığınız her şeyden haberdardır.*”⁴⁶³

Öfkenin insanlar arasında adaletsizliğe sebep olacağına “*İki kişi arasında öfkeli olduğun zaman hükmetme.*”⁴⁶⁴ hadisi de işaret etmektedir.

e) Öfkenin Değişkenleri: Gazap duygusu mizaçlara, alışkanlıklara (eğitime), yaş ve cinsiyete göre değişir. İbn Miskeveyh (421/1030) öfkenin erkeklerden çok kadınlarda, sağlamlardan çok hastalarda bulunduğunu, çocukların, büyüklerden daha çabuk kızıp, öfkelenildiğini belirtmiştir. Ayrıca öfkeyle açgözlülük arasında bağlantı kurarak açgözlü kimsenin, arzusuna ulaşamadığı zaman yiyip içeceği şeyleri hazırlayan karısına, çocuklarına, hizmetçilerine ve emrinde bulunan diğer kişilere kızıp öfkelenildiğini belirtmiştir.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Yeğîn, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 244–245.

⁴⁶² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 405.

⁴⁶³ el-Mâide 5/8.

⁴⁶⁴ Müslim, “Akdiyye”, 7.

⁴⁶⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 1983, s. 181.

Gazâlî (505/1111) de aynı şekilde kadınların, çocukların, delilerin, nefsi zayıf olan yaşlıların ve hastaların çabuk kızdıklarını ifade eder. Bunun sebebi de bu sayılan kimselerin zayıf olduklarından dolayı isteklerine ulaşamamalarıdır.⁴⁶⁶ Öfke ise istenilen şeye ulaşılamadığında ortaya çıkmaktadır.

Öfke mizaca göre de değişiklik arz eder. Ahlak, nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini ortaya koymasını sağlayan durumdur. Bu durum ikiye ayrılır:

Birincisi mizaçtan kaynaklanan tabii ahlaktır. En küçük bir şeyle öfkelenen ve heyecanlanan, işittiği en küçük bir ses veya haberdan korkuya kapılan, hoş giden ufacık bir şeyden dolayı kahkaha ile gülen kimselerin durumu böyledir.

İkincisi de alışkanlık ve eğitimle kazanılan ahlaktır. Başlangıçta bu düşünüp taşınma ile meydana gelir ve gittikçe bir alışkanlık ve huy haline gelir.

f) Öfkenin Ortaya Çıkış Süreci: İnsan kendisine verilen öfke gücü(gazap)yle kendisine zarar veren şeyleri uzaklaştırmaya ve kendisine faydalı şeylere ulaşmasının önündeki engellerle de mücadele etmeye çalışır. Gazap duygusunun etkileri çocuklarda çok daha net gözlemlenebilir. Çocuk kendisine zarar veren şeylerden intikam almaya çalışır. Gücü yeterse, onlardan öcünü alır. Gücü yetmezse, başkasından veya anne babasından ses çıkararak veya ağlayarak yardım ister.⁴⁶⁷

Öfkenin ortaya çıkmasının asıl sebebi insanın istediği şeylere ulaşamamasıdır demiştik. Gazâlî insanın sevdiği şeyleri üçe ayırarak, bunlardan ayrılmak zorunda kaldığında insanın öfkelendiğini belirtir.

İnsanların sevdiği şeylerden birincisi herkesin ihtiyaç duyduğu şeylerdir. Yiyecek, içecek, mesken ve beden sağlığı gibi. Bunları kaybetmekten kimse hoşlanmaz. Şayet elinden almak isteyen olursa kızar. Böyle bir durumla karşılaşan kişi öfkesini kontrol altına alıp hukuk ve akıl çerçevesinde hakkını arayarak öfke gücünden faydalanmalı ve hakkını almalıdır.

İnsanların sevdiği şeylerden ikincisi hiç kimse için zaruri olmayan şeylerdir. Makam, mevki, servet, hizmetçiler, arabalar, altın, gümüş, ihtiyaçtan fazla olan mallar gibi. İnsanlar bu tür serveti arttırmak isterler. Bunlar temel ihtiyaç olmasa bile bunları kaybetmek insanları öfkelendirir. Ancak bu tür şeylere ilgi duymayanlar için bunların kaybı öfkelenmek için bir sebep oluşturmaz. Bu ihtiyaçlar zaruri olmadığı gibi bunların kaybına öfkelenmek de zaruri değildir. Kişi isterse bunların zaruri ihtiyaç olmadığını

⁴⁶⁶ Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 466; Emrullâh, *İslâm Ahlâkı*, 1986, s. 127.

⁴⁶⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 1983, s. 36, 57.

düşünerek öfkelenmeyebilir. İsterse yukarıda olduğu gibi hukuk ve akıl çerçevesinde öfke gücünü kullanarak hakkını arayabilir.

İnsanların sevdiği üçüncü şey ise bazıları için zaruri, bazıları içinse zaruri olmayan (gereksiz olan) şeylerdir. Âlime göre kitap, sanatkâra göre alet zaruri iken diğer insanlar için bunlar gerekli değildir.⁴⁶⁸ İnsanın elinden alınan şey kendisinin çok ihtiyaç duyduğu bir şeyse, öfkesi çok şiddetli olur. İhtiyacı azsa öfkesi de az olur.⁴⁶⁹

İslam ahlakçıları öfkenin oluşum sürecinde etkili olan duygu ve davranışların kendini beğenme, övünme, insanların uğrunda yarıştıkları ve kıskandıkları zevkli şeylerin ardına düşme, tartışma, kusur arama, inat, şaka, kibir, alay etme, düşmanlık, ihanet, sözünde durmama, zulüm, şiddet, hırs⁴⁷⁰ gibi duygu ve davranışlar olduğunu belirtmişlerdir.

İslam ahlakçılarına göre şeytanın yaratıldığı madde olan ateş de öfkeyi oluşturan sebepler arasındadır. Nitekim Gazali (505/1111), bu hususa işaretle “insanda şeytana çeken bir damar vardır. Gazap ateşine tutulan kimsenin şeytana yakınlığı artar. Zira şeytan “ *Beni ateşten, o (insanı) da çamurdan yarattın.*”⁴⁷¹ demiştir. Çamurda bir sükûnet ve huzur vardır. Ateş ise özü itibariyle yanıp tutuşma ve devamlı bir hareketlilik ve infial içindedir.” diyerek şeytan, ateş ve öfke arasında bir bağlantı kurmuştur.⁴⁷² Bu noktada Hz. Peygamber’in (s.a.s) öfkenin pratik tedavisi olarak, şeytandan Allah’a (c.c) sığınmayı, abdest almayı ve toprağa yapışmayı tavsiye etmesi gayet anlamlıdır. Çünkü bunların hepsi, şeytana ve şeytanın yaratıldığı madde olan ateşe ters düşen şeylerdir.⁴⁷³ Hatta abdest alınmasını emreden hadiste açıkça şu beyan yer almaktadır: “*Öfke şeytandandır. Şeytan ise ateşten yaratılmıştır. Ateşte su ile söndürülür. Bu sebeple öfkelenen kimse abdest alsın.*”⁴⁷⁴

g) Öfkenin Ortaya Konuluş Biçimleri: Kur’ân-ı Kerîm’de Yunus’un (a.s), kendi topluluğuna kızdığı için onları bırakarak çekip gitmesi⁴⁷⁵ olayı, Musa’nın (a.s) kavminin buzağıyı ilah edindiklerini duyduğu anda gelip suçsuz olan kardeşi Harun’un (a.s) yakasına yapışarak vurmaya yeltenmesi⁴⁷⁶ öfke sebebiyle yanlış kararlar verilebildiğine ve hatalı davranışlarda bulunulduğuna birer örnektirler. Hz. Peygamber’in (s.a.s) Mekke’nin ileri

⁴⁶⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-Dîn*, ts., I, 380–381.

⁴⁶⁹ Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 462.

⁴⁷⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü’l-Ahlâk*, 1983, s. 173; Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-Dîn*, ts., I, 385; Emrullâh, *İslâm Ahlâkı*, 1986, s. 131.

⁴⁷¹ el-A’râf 7/12.

⁴⁷² Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 461.

⁴⁷³ Genç, *Hz. Peygamberimizin Öfkeleri*, 1999, s. 24

⁴⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4.

⁴⁷⁵ el-Enbiyâ 21/87.

⁴⁷⁶ el-A’râf 7/150.

gelenlerini irşat etmekle meşgul olduğu bir sırada âmâ olan İbn Ümmü Mektum'un kendisine din hakkında bilgi vermesini istemesi üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.s) yüzünü buruşturup çevirmesi⁴⁷⁷ öfke sonucu oluşan hoşnutsuzluğun yüze yansımalarıdır. Kız çocuğuyla müjdelenen müşriklerin yüzlerinin kapkara olması⁴⁷⁸ öfkenin bedendeki tesirini gösterir. Kendilerine Kur'ân-ı Kerîm okunan kâfirlerin yüzlerindeki hoşnutsuzluk ve saldırgan tavır alışları⁴⁷⁹ öfke sonucunda oluşan tepkilerdir. Âdem'in (a.s) oğulları arasında geçen tartışma ise öfke sonucu oluşan saldırganlığın en feci biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Öldürülen kardeşin “*And olsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım*”⁴⁸⁰, İfadeleri ise öfkenin nasıl kontrol altına alınabileceğine örnek bir davranıştır. Bir de münafıkların büyük öfke ve kinlerini gizleyemeyip parmak uçlarını ısırma⁴⁸¹ davranışları vardır. Bu da kontrol altına alınamayıp içte saklanan öfkenin insana verdiği maddi ve manevi zararlara işaret eder.

Gazâlî (505/1111) öfke anında öfkenin insanın davranışlarına yansıdığını belirterek, öfkeli kişilerin sonradan utanacağı kötü sözler söylediğini, seslerinin yükseldiğini, söz ve hareketlerinin şüursuzca olduğunu, çeşitli saldırganlık biçimlerine baş vurduklarını, intikam alamadıklarındaysa öfke saldırganlığını kendilerine yönelttiklerini, kalplerinin kin, nefret, çekememezlik gibi olumsuz duygularla dolduğunu ifade etmiştir.⁴⁸²

İbn Miskeveyh (421/1030) öfkeden sonra hissedilen duygulardan bahsederek kişinin pişmanlık duyduğunu, cezalandırılmayı beklediğini, karakterinin değişerek, çabuk kırılma gibi duyguların ortaya çıktığını ifade etmiştir. Yine öfkeyle yapılan yanlış davranışlar sonucunda kişinin dostlarının kinini kazandığını, düşmanlarını sevindirdiğini, kıskançların ve kötü insanların alaylarına maruz kaldığını kısacası sosyal hayatının büyük bir yara aldığını belirtmiştir.⁴⁸³

h) Öfke Kontrolünde Kullanılan Yöntemler: İnsanın yaratılışına öfke duygusu yerleştirildiği gibi onu kontrol edebilecek güçte verilmiştir. Abdullah bin Amr bin As (r.a.) Hz. Peygamber'e (s.a.s): “*Hiddetsiz zamanlarınızda olduğu gibi, hiddetli anlarınızda da söylediklerinizi yazayım mı?*” diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s): ‘*Yaz, zira beni hak peygamber olarak gönderen Allah'a (c.c) yemin ederim ki, ağızmdan haktan başka bir şey*

⁴⁷⁷ Abese 80/1-2

⁴⁷⁸ en-Nahl 16/18.

⁴⁷⁹ el-Hacc 22/72.

⁴⁸⁰ el-Mâide 5/27-28.

⁴⁸¹ Âl-i İmrân 3/119.

⁴⁸² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 378.

⁴⁸³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 1983, s. 173.

çıkamaz.”⁴⁸⁴ buyurmuştur. Biz bu hadisten hem Hz. Peygamber’in (s.a.s) diğer insanlar gibi öfkelenildiğini, hem de öfkelerini kontrol edebildiğini rahatlıkla çıkarabiliriz. Ancak öfkeyi kontrol etmek kolay bir iş değildir. Kişinin kendisini iyi bir eğitimden geçirmesi gerekir. Kişi kendini böyle bir eğitimden geçirmezse öfkesi çok şiddetlenebilir ve artık istese de kendini ve davranışlarını kontrol edemez hale gelebilir.

Sokrat (M.Ö 400) böyle bir kimsenin durumunu şu örnekle açıklamaktadır: Fırtınaya tutulan, dalgalarla sallanan ve dağlar gibi büyük dalgalara kapılan geminin kurtulma ümidi, öfkelenmiş ve sınırları tepesine çıkmış insanınkinden daha fazladır. Zira bu durumdaki geminin tayfaları, onu kurtarmak için çeşitli yollara başvururlar. Öfke ile tutuşan nefsin ise hiçbir yardımcısı yoktur. Ona verilen öğüt ve öfkesine karşı söylenen yatıştırıcı sözlerle onu akla uymaya çağırarak ancak yanan ateşe atılan odun gibi alevini artırır.⁴⁸⁵

İnsan böyle bir duruma gelmeden önce gelişmesinin başından ve ilk gençliğinden itibaren, öfkelenildiği zaman, isteklerine karşı nefsini yenmeyi, dilini tutmayı ve arkadaşlarına katlanmayı öğrenirse, aynı eğitimi almayan ve bu tür işleri yapmakta zorlanan kimselerin yapamayacağı işleri kolayca yaparak öfkelerini kontrol edebilir.⁴⁸⁶

Ancak ileri yaşlarda da öfke kontrolünü öğrenmek mümkündür. Öfkeyi yenmek için öncelikle öfkenin zararlarını, dini ve dünyevi sakıncalarının neler olduğunu fark etmek gerekir. Daha sonra yapılabileceklerle meşgul olmalıdır. Yapılabilecek ilk işte öfkeye sebep olan nedenleri öğrenmek ve bunlarla mücadele etmektir. Öfkeyi kontrol edememenin ve diğer kötü ahlaki davranışların en önemli sebebi ise kötü ahlaklı ve öfkeli insanlarla arkadaşlık etmektir.⁴⁸⁷

Öfkeyi yenmenin iki yolu vardır. Biri kesin çözüm sunarken diğeri geçici çözüm sunar. Kesin çözüm kişinin kendi içine bakıp öfkesinin asıl nedenini bulmasıdır. Kişinin öfkelenmesine sebep olan nedenleri beş grupta inceleyebiliriz. Bunlar:

1) Kibirli Olmak: Kibirli kimse kendisine karşı saygısızlık sayılacak az bir söz ve hareketten bile etkilenir, kızar. Bu durumun tedavisi kibri alçak gönüllülükle kırmaktır.

2) Ucub (Kendini Beğenmek): Böyle kimseler kendilerini anlayışta, zekâda, sözde ve harekette başkasından üstün, diğer insanlarıysa kendisinden aşağı görürler. Bu durumun tedavisi haddini bilmek, haddini aşmamaktır.

⁴⁸⁴ Ebû Dâvûd, “İlim”, 3; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II,162, 192.

⁴⁸⁵ Aktaran: İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, 1983, s. 173.

⁴⁸⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, 1983, s. 166–167.

⁴⁸⁷ Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 466.

3) Şaka Yapmak: Şaka çoğu zaman insanı kızmaya sevk eder. Şakayı daha çok zevkine düşkün olan ve dünyayı seven kimseler yapar. Bu durumun tedavisi itaat, ibadet ve ahiret işlerine yönelmektir. Kim başkasını alaya alırsa kendisiyle alay edilir. Kim başkasını hor ve hakir görürse onu hor ve hakir görürler.

4) Başkasını Kınamak ve Ayıplamak: Bu durumun tedavisi hiç kimsenin kusursuz ve ayıpsız olamayacağını düşünmektir. Kişinin kendisi de kusursuz olmadığına göre başkasını ayıplamamalıdır. Kişi karşısındakinin günahlarına ve hatalarına bakmak yerine kendi günahlarına, hatalarına, nefsinden gelen zararlı içgüdü ve dürtülerine bakarak bunlara öfkelenmeli ve bu hatalarını düzeltmeye çalışarak öfkesini yenmelidir.⁴⁸⁸

5) Mal ve Makam Hırsı: Mal ve makam hırsı kişide cimriliğe ve açgözlülüğe yol açar. Bu kişiler kuruşu ziyan olsa öfkelenir, lokmayı kaçırrsa kızarlar.⁴⁸⁹ Bu durumun tedavisi kişinin mal, makam ve fazla dünyalık arzusunu kalbinden çıkarıp atmasıdır. Eğer bunu başarırsa protokol koltuğunda yer alamamasına öfkelenmez. Ona göre bu tür şeyler önemini kaybeder.

Bu asli nedenleri bulup bunları tedavi etmeye çalışanlar öfkeden temelli olarak kurtulurlar. Öfkeyi kontrol etmenin ikinci yolu geçici çözümler sunar. Bunu da ilmî ve amelî yöntemler olarak ikiye ayırabiliriz.

Öfkeyi kontrol etmenin ilmî (düşünsel) yöntemlerini şöylece maddeleyebiliriz:

1) İntikam hırsından vazgeçerek, hiddetini yenmeye çalışmak. Bunu başarabilmek için kişinin affedici olması gerekir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Öfkelerini yenerler, insanların kendilerine karşı olan kusurlarını affederler.*”,⁴⁹⁰ “*Affa sarıl, marufu emret ve cahillerden yüz çevir.*”⁴⁹¹

2) Allah'ın (c.c) cezalandırmasıyla kendi kendini korkutmak. Kişi öfkesinden dolayı karşısındakilere zarar vermek istediğinde “Allah'ın (c.c) benim üzerime olan kudret ve kuvveti benim bu adam üzerine olan kudret ve kuvvetimden daha üstündür.” diye düşünerek öfkesini yenmeye çalışabilir.

3) Kişi düşmanlığın, intikamın sonuçlarını düşünerek ve düşmanın da aynı şekilde karşılık vereceği ihtimalini göz önünde bulundurarak öfkesini yenebilir.

4) Kişi hiddet anındaki çehresinin çirkinliğini düşünerek öfkesini yenebilir.

5) Kişi neden intikam peşinde olduğunu ve öfkesini kontrol etmek istemediğini düşünmekle öfkesini yenebilir.

⁴⁸⁸ Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 465; Halit, *Âdâb-ı Muâşeret*, 2006, s. 160.

⁴⁸⁹ Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 465.

⁴⁹⁰ Âl-i İmrân 3/134.

⁴⁹¹ el-A'râf 7/199.

6) Kişi öfkesinin asıl nedeninin Allah'ın (c.c) iradesi üzerine cereyan eden bir işe şaşırmasından kaynaklandığını düşünerek öfkesini yenebilir.

7) Kişi her hoşlanılmayan şeye kızılmadığını hatırlayarak öfkesini yenebilir. Mesela günlük nafakasını sahip olduğu tek koyundan karşılayan bir kişi bu koyunu öldüğünde kendine acınır ancak kızmaz. Yine kan veren insan kendisine iğne batıran hemşireye canı yandığı halde kızmaz.⁴⁹² Bir kimse emri altındakilere hiddetlendiği kadar, mevkiye kendinden yukarı olanların önünde hiddetlenmez. Bu demektir ki kişinin iradesi elindedir ve hiddetlenmek gücüne sahip olduğu gibi hiddetlenmemeye de güç yetirir.”⁴⁹³ Bundan dolayı sarhoş, öfkeli ve kıskanç kimseler, bir kötülük işledikleri zaman cezayı hak ederler. Çünkü bu fiillerin kaynağı kendileridir. Sarhoş, isteyerek kendi aklını çalışamaz hale getirmiştir. Öfkeli ve kıskanç kimseler de bu iki güce kabardığı zaman isteyerek boyun eğmişlerdir.⁴⁹⁴

8) Kişi öfkeyi kontrol etmemenin insana edebi kaybettireceğini düşünerek öfkesini yenebilir. Edep kaybolunca da insanın işlemeyeceği iğrençlik kalmaz.

9) Kişi zorla güzellik olmayacağını düşünerek öfkesini yenebilir. Aile fertlerine, arkadaşlarına, iş muhitinde emri altındakilere sert davranırsa bu insanlar gönül hoşluğuyla iş görmezler. Zorla yaptırılan bir işte ise hiçbir hayır ve menfaat bulunmaz. İnsana seve seve iş gördüren ise tatlı dil ve güler yüzdür.⁴⁹⁵

Öfkeyi kontrol etmenin amelî (davranışsal) yöntemlerini de şöylece sınıflayabiliriz:

1) **Allah'a (c.c) sığınmak:** Kişi dili ile “eûzü besmele” çekerek Allah'a (c.c) sığınabilir.

2) **Pozisyon Değiştirmek:** Ayakta ise oturmak, oturuyorsa yaslanmak ve yere yaklaşmak (toprağa yapışmak) gibi davranışlar öfkenin insan üzerindeki olumsuz etkisini giderebilir. Kişi yere yaklaşarak yaratılışın topraktan olduğunu, tekrar ona döndürüleceğini, aslında zannettiği kadar yükseklerde olmadığını düşünebilir.

3) **Abdest Almak:**⁴⁹⁶ Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurur: “*Gazap ve hiddet, kalpte yanan birer ateş parçası ve birer kıvılcımdır. Onun, şah damarlarının şişmesini ve gözlerinin kızarmasını görmüyor musunuz? Sizden birinize bu durum geldiği vakit, ayakta*

⁴⁹² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 382, 387–388.

⁴⁹³ Rıfat, *Tasvîr-i Ahlâk*, ts., “gazap” md., s. 90.

⁴⁹⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 1983, s. 108.

⁴⁹⁵ Rıfat, *Tasvîr-i Ahlâk*, ts., “gazap” md., s. 89.

⁴⁹⁶ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 389.

ise otursun, oturuyorsa yatsın. Şayet bu kadarla da geçmiyorsa, soğuk su ile abdest alsın, hatta yıkansın. Zira ateşi ancak su söndürür.”⁴⁹⁷

4) Diğer İnsanlara Yardım Etmek: İnsanlara yardım etmek kişinin, ben merkezli düşünceden diğerkâmlığa geçiş yapmasını sağlar. Bu da kişiyi öfke duygusunun arka planında yer alan kibir ve kendini beğenme gibi olumsuz duygulardan uzaklaştırabilir.⁴⁹⁸

5) Kendini Cezalandırmak: Yerli yersiz öfkelenip insanlara kaba davranan kişi, kendisi gibi birinin emrinde çalışıp ona tahammül etmekle veya kaba davrandığı iyi huylu birinin emrine girmekle ya da her öfkelenildiğinde sadaka vermekle kendini cezalandırarak öfkelerini kontrol etmeyi deneyebilir.⁴⁹⁹

6) Günahlardan Sakınmak: Kişi kendini özellikle büyük günahlardan sakındırarak duru ve arı bir şekilde muhafaza etmeye çalışırsa zamanla kendisini öfkenin olumsuzluklarından korumayı da öğrenebilir. “*Onlar öyle kimselerdir ki büyük günahlardan ve hayâsız çirkin işlerden kaçınırlar, kızdıkları zaman öfkelerini yutar, karşıdakinin kusurlarını affederler.*”⁵⁰⁰ Ayet-i kerimedeki sıralamaya dikkat edecek olursak kişi önce günahlardan ve hayâsız işlerden uzak durmakta, sonra öfkelerini yutmayı başarmakta, ondan sonrada hataları affedebilmektedir.

7) Dua Etmek: Diğer insanların bağışlanması, kalbimizdeki kin ve öfkenin giderilmesi için dua etmekte öfkenin giderilmesinde yardımcı olan unsurlardandır. “*Onlardan sonra gelenler (başta muhacirler olarak, kıyamete kadar gelecek mü'minler): — ‘Ey Kerim Rabbimiz!’ derler ‘Bizi ve bizden önceki Mü'min kardeşlerimizi affeyle! İçimizde mü'minlere karşı hiçbir kin bırakma! Ey Rabbimiz, duamızı kabul eyle, çünkü Sen Raufsun, Rahîmsin!*”⁵⁰¹

Enes (r.a.) Hz. Peygamber’in (s.a.s) kendisine şöyle dediğini rivayet eder: “*Yavrucuğum! Hiçbir kimseye kin ve düşmanlığın olmadığı halde sabahla ve akşamla. İmkânın varsa bunu yap! Yavrucuğum! Bu benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi hayata geçirirse, gerçekten beni sevmiş olur. Beni seven kimse de benimle birlikte cennette olur.*”⁵⁰² buyurmuştur.⁵⁰³

⁴⁹⁷ et-Tirmîzî, “Fiten”, 24; el-Beyhâkî, *el-Câmiu li Şuabi'l-İmân*, X, 529; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 19, 61; Müslim, “Birr”, 30.

⁴⁹⁸ Halit, *Âdâb-ı Muâşeret*, 2006, s. 160.

⁴⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 1983, s. 166.

⁵⁰⁰ eş-Şûrâ 42/37.

⁵⁰¹ el-Haşr 59/10.

⁵⁰² et-Tirmîzî, “İlim”, 16.

⁵⁰³ Halit, *Âdâb-ı Muâşeret*, 2006, s. 160.

8) Kendisini Öfkeliendiren Kişiden Uzak Durmak: Kendisini öfkeliendiren kimseye yumuşak davranamayan kişi, onun yanından ayrılarak onunla karşılaşmamalıdır.⁵⁰⁴

Öfke kontrolünü insanın sevdiği şeylere göre değerlendirecek olursak; yeme-içme, barınma, sağlık gibi zaruri ihtiyaç maddeleri elinden alınan kişi, öfkelerini hukuki ve akli kurallar çerçevesinde kullanarak hakkını alma yoluna gitmelidir. Böyle bir durumla karşılaşan kişinin öfkelerini kalbinden söküp atmaya çalışması insanın yaratılışına aykırıdır ve mümkün de değildir. Bu durumda kişi saldırganlığını azaltmaya çalışmalı ve içindeki şiddetli heyecanı azaltarak yüzündeki kızgınlık eserini kaldırmalıdır.⁵⁰⁵ Bu da, bu alanda gayret gösterip çalışmakla elde edilebilecek bir yetenektir. Başarmak zordur ama imkânsız değildir.

Bazıları için zaruri olup bazıları için zaruri olmayan kalem, kitap, sanat aleti gibi şeylere zarar geldiğinde de öfke yine yukarıda anlatıldığı şekilde kontrol edilmelidir.

Makam- mevki, mal-mülk, altın-gümüş gibi zaruri olmayan ancak kişinin sevdiği ve ayrılmak istemediği şeylere zarar geldiğindeyse kişi öfkelerini kontrol ederek öfkelenmemeyi öğrenebilir. İnsan, meskeninin kabir, ebedi kalacağı yerin ahiret olduğunu, dünyanın ise ahireti kazanmak için sermaye temin edeceği bir geçiş yeri olduğunu, burada çok şeye ihtiyacının olmadığını, fazla malın hesabını da vermesi gerektiğini düşündüğünde kaybettiği şeylerden dolayı öfkelenmeyecektir. Bu tür şeylere sevgisi azalacak, sevmediği köpeğinin zarar görmesinden ya da ölmesinden dolayı hiddetlenmediği gibi bu tür şeylerin kaybından dolayı da hiddetlenmeyecektir.⁵⁰⁶

Hilm (yumuşaklık) sahibi insanlar öfkelerini rahatlıkla kontrol ederler. Gazâlî (505/1111) hilmin öfkeyi yenmekten daha iyi bir ahlaki özellik olduğunu söyler. Ona göre öfkeyi yenmek yumuşak olmaya çalışmaktır.⁵⁰⁷ Ancak yumuşaklık her türlü zillet ve hakarete, dövülüp sövülmeye katlanmak anlamına gelmemektedir. Saldırma ve hakaret, vakar ve şerefi kırarak derecede şiddetli olduğu zaman misliyle karşılık vermek gereklidir. Karşılık verirken de karşılığın yapılandan fazla olmamasına, kanun ve ahlak sınırlarını aşmamasına dikkat etmek gerekir.⁵⁰⁸

Öfkeyle ilgili dikkat etmemiz gereken bir nokta da acizlik ve çaresizlik sebebiyle öfkeliendiği şeye karşılık veremeyen kişinin içinde bu öfkenin birikerek düğümleneceğidir.

⁵⁰⁴ Emrullâh, *İslâm Ahlakı*, 1986, s. 127.

⁵⁰⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 381–382.

⁵⁰⁶ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 381–382.

⁵⁰⁷ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ts., I, 394.

⁵⁰⁸ Pazarlı, *İslâmda Ahlak*, 1972, s. 317.

Bu duruma kin denir. Kin duygusundan da haset (kıskançlık) duygusu meydana gelir.⁵⁰⁹ Bundan dolayı öfkeyi zorda kalarak değil samimi olarak yenmek gerekir. Samimi olarak bertaraf edilemeyen öfke, tansiyon gibi fiziki hastalıklardan kin ve haset gibi manevi hastalıklara kadar insanın içinde pek çok sorun ortaya çıkarır. Bu yüzden affedebilmek öfkeyi tamamıyla yenmek anlamına gelir ve insanın içinde hiçbir pürüz bırakmaz.⁵¹⁰

1.3. PSİKOLOJİ İLMİNDE ÖFKE KAVRAMI

1.3.1. Öfkenin Tanımı ve Özellikleri

Günlük hayatımızda pek çok sorunla karşılaşmaktayız. Bu sorunların çözümünde duygusal ve davranışsal tepkilerimizi kullanmaktayız. Sorunlarımızı çözmek için kullandığımız duygu ve davranışsal tepkiler arasında öfke ve saldırganlık da yer almaktadır. Öfke duygusu ve saldırganlık davranışı kişi tarafından tanınmaz ve kontrol edilmezse karşılaşılan sorunlara yeni sorunlar ekleyebilmektedirler. Hiçbir duygu yaşantımızı öfke diyebileceğimiz ruh hali kadar etkileyememektedir.⁵¹¹ Öfke sonucu meydana gelebilen saldırganlık davranışı da çoğu zaman çevremizde tamiri zor tahribatlar meydana getirmektedir.

Hayatımızı böylesine etkileyen öfkeyi psikoloji ilmi açısından ele aldığımızda onun heyecan konusu içinde yer aldığını görmekteyiz. Psikolojide çok yoğun olarak yaşanan ve insanda gerginlik ve taşkınlığa sebep olan heyecanların ruhsal ve bedensel dengenin bozulmasına yol açtığı söylenmiştir. Korku, keder, sevinç, sevgi, kıskançlık merhamet, öfke, nefret, hayret gibi duygular heyecanların en tipik örnekleri olarak verilmiştir.⁵¹²

Öfkenin oluşumunda doyurulmamış istekler, istenmeyen sonuçlar, karşılanmayan beklentiler vardır. Öfke kontrol edilemediğinde insana çok büyük zararlar verebilmektedir.⁵¹³ Öfke duygusu ilk bakışta algılandığı gibi olumsuz bir duygu değildir. Normal ve evrensel bir duygudur.⁵¹⁴ Kişiliği koruyucu yönde işlev görür. Yapıcı bir şekilde ifade edildiğinde sağlıklı olarak değerlendirilirken, uygun olmayan bir şekilde ifade

⁵⁰⁹ Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 469, 471.

⁵¹⁰ Halit, *Âdâb-ı Muâşeret*, 2006, s. 160.

⁵¹¹ Viscott, David S., "Öfkemizi Nasıl Kullanabilir ve Kontrol Edebiliriz?" (tr. Galip Atakan), *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, Ankara, c. 10, sy. 111, 1997., s. 30.

⁵¹² Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 2003, s. 267, 269; Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 237.

⁵¹³ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 20.

⁵¹⁴ Kanoğlu, Esra, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi, İstanbul, 2008, s. 13.

edilmesi durumunda, kişinin hem kendisine hem de çevresindekilere zarar verir.⁵¹⁵ Bu zarardan korunabilmek için öfke duygusunun oluşum süreci anlaşılmalı, kabul edilmeli, kontrol edilebilmeli ve etkin bir biçimde kullanılabilirdir.⁵¹⁶

Bunun için öncelikle öfkenin ne olduğunu nasıl oluştuğunu bilmek gerekir. Öfkenin nasıl oluştuğunu inceleyen psikoloji ilminde bir takım kuramlar oluşturulmuştur. Bu kuramları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

a) Bilişsel davranışçı görüş, öfkenin büyük ölçüde akla aykırı inançların, beklentilerin, iç konuşmaların sonucu olarak ortaya çıktığını; başkalarının da ancak karşısındaki insanın akla aykırı inançlarını etkinleştirdiği için onda öfkeye neden olduğunu ileri sürmektedir. Bundan dolayı bu görüşü savunanlar, öfkeyi azaltmak için, akla aykırı bu inançların yok edilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.⁵¹⁷

Bu görüşe göre bireylerin öfke, korku, tedirginlik gibi duygularının nedeni, olayın kendisi ile ilgili olmaktan çok, bireylerin bu olaylarla ilgili oluşturdukları zihinsel modellerdir. Yani o olayla ilgili olarak yerleşmiş inanç, yorum ve değerlendirme kalıpları ve bunlardan türetilen düşüncelerdir.⁵¹⁸ Bu noktada Özer şöyle demektedir: “Öfke, korku, tedirginlik gibi duygu hallerinin nedeni, direkt olarak olayın kendisi değildir. Neden, her bireyin ayrı ayrı bu olaya ilişkin olarak taktıkları kavramsal gözlüklerdir. Yani o olaya ilişkin yerleşmiş inanç, yorum ve değerlendirme kalıpları, olayı algılayış biçimleri ve bunlardan türetilen düşüncelerdir.”⁵¹⁹

Doğan Cüceloğlu'nun Castaneda Carlos'un A Separate Reality adlı eserinden aktardığı şu örnek bu görüşü kavramamızda bize yardımcı olacaktır. Bir aslan tarafından kovalanan insan aslanın kendisine büyük zarar verebileceğini hatta kendisini öldürebileceğini bildiği halde kendisini kovalayan aslana kızmaz, ona alınmaz, küfredemez, kendisini kovalamaya hakkı olmadığını da söylemez.⁵²⁰ Böyle bir insan ancak yapması gereken şeyi yapar yani aslandan kaçır. Eğer aslanın kendisini kovalamaya hakkı olmadığını düşünmüş olsaydı ya da kendisini bu şekilde kovalayan kendisinden daha güçsüz bir varlık olsaydı ona kızır, alınır ve küfredirdi. Demek ki insan kendisine engel teşkil eden ancak güç yetiremediği bir olay ya da kişiyle karşılaştığında öfkelenmek yerine

⁵¹⁵ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 19; Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s.13.

⁵¹⁶ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 20.

⁵¹⁷ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 18, 24.

⁵¹⁸ H. Şahin, D. Batıgün, *Kişiler Arası Tarz, Öfke ve Benlik Algısı*, 2009, s. 12; Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 18, 24.

⁵¹⁹ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 18.

⁵²⁰ Aktaran: Cüceloğlu, Doğan, *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, 19. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 374.

o anda yapması gereken şeyi yapmakla yetinmektedir. Çünkü onun zihninde böyle bir durum, öfkelenilmesi gereken bir durum olarak yer almamaktadır.

b) Sosyal öğrenme kuramı ise, öfke tepkilerinin kişinin ait olduğu kültür içinde öğrenildiğini, çevresel faktörlerin öfkenin oluşmasında önemli katkılarda bulunduğunu savunmaktadır. Bu kuramda öfke; gözlem, öğrenme, taklit, özdeşleşme, kopyalama ve rol alma yoluyla öğrenilir.⁵²¹ Çocuk sosyalleşirken insanlar arası ilişkilerini dengelemek için gerekli olan, toplumun ahlak değerlerini, standartlarını ve tavırlarını ailesinden öğrenir. Çocuğun kendi istekleri ile toplumun istekleri arasında denge kurabilmesi için sosyal davranışlarını geliştirmesi gerekir. Yeteri kadar sosyalleşmemiş veya gelişmemiş insanların en belirgin özellikleri kızgınlık, öfke, ani şiddet ve saldırganlıktır. Böyle kişiler öfkelendikleri zaman hemen sözle veya bedenen saldırıya geçerler. Ayrıca yeteri kadar sosyalleşmemiş kişiler, duygusal bakımdan gelişmemiş, öfkesini kontrol edemeyen ve saldırgan eğilimlere daha yatkın kişilerdir.⁵²²

Aile, çocuğun hayati ihtiyaçlarını karşılamının yanında, sevilme, korunma, istenilmek gibi ihtiyaçlarını da karşılar. Bu ihtiyaçlar uygun bir şekilde doyurulmadıklarında, bütün hayat boyunca egonun engellenme eşiğini zorlayacak saldırganlık dürtüleri oluşur. Kişiliğin ego, id, süperego dediğimiz bölümlerinin normal gelişimi sağlıklı ve işlevsel aile içinde mümkün olur. Çünkü insan, tüm yaşantısı boyunca korku, öfke ve kızgınlıklarıyla başa çıkmayı ve tüm duygularını kontrol etmeyi öğrenmeye çalışır.⁵²³

Küçük çocuklar, öfke, kızgınlık, saldırganlık gibi duygu ve davranışlarını kontrol etmeyi beceremezler ve bütün kızgınlıklarını ağlayarak, tepinerek açığa vururlar. Anne, baba ve çevredeki insanların tutumu dengeli ve tutarlıysa yavaş yavaş tüm duygularını ve davranışlarını kontrol etmeyi öğrenirler. Bandura da bu görüşü destekler. Ona göre saldırganlık gösteren gençler hatalı öğrenmelerin ve alışkanlıkların kurbanlarıdır. Sorunlu gençlerin saldırgan tutumlarının normal büyüme sancılarının sonucu olduğunu düşünmek yanlıştır. Yeterince sosyalleşmemiş çocuklar ergenlik dönemini zorlu geçirirler. Çünkü aileleri onlara uygun bir eğitim vermemiştir.⁵²⁴

c) Geştalt yaklaşımına göre ise öfke, organizmanın çevreyle etkileşiminden kaynaklanan, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik özellikleri olan duygusal bir yaşantıdır. Öfkenin, organizma-çevre ilişkisinin bir fonksiyonu olduğunu belirten Perls, Hefferline ve

⁵²¹ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 24.

⁵²² Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 27.

⁵²³ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 27.

⁵²⁴ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 27-28.

Goodman'ın önemle vurguladığı bütünsel (holistic) bakış açısıyla, öfkenin fizyolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel özellikleri birlikte düşünülmelidir. Bu sayede öfkenin beden, duygu, düşünce ve davranış üzerindeki etkileri daha iyi anlaşılabilir.⁵²⁵ Mesela bir engelle karşılaşan çocuk saldırgan davranışta bulunmadan önce, olayı bilişsel bir çerçevede değerlendirir. Eğer karşıdaki kişinin onu kasıtlı olarak incitmeye çalıştığını düşünürse, çocukta saldırganca davranma eğilimi oluşur. Ancak çocuk, karşıdaki kişinin kasıtlı olmadan incittiğini düşündüğünde, çocuğun saldırganca davranma olasılığı düşer.⁵²⁶

Öfkenin nasıl oluştuğunu inceleyen kuramlardan sonra öfkenin tanımıyla ilgili görüşlere değinmek yerinde olacaktır. Öfkeyi tanıyabilmek için, psikoloji alanında pek çok öfke tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan ulaşabildiklerimiz şöyledir:

Psikoloji sözlüğünde öfke “Engellenme, saldırıya uğrama, tehdit edilme, yoksun bırakılma, kısıtlama ve benzeri durumlarda hissedilen ve genellikle neden olan şeye veya kişiye yönelik şu veya bu şekilde saldırgan davranışlarla sonuçlanabilen, oldukça yoğun, negatif bir duygu.” olarak tarif edilmiştir.⁵²⁷ Bu tarif yapılırken öfkenin ortaya çıkmasının sebebinin öfkelenen kimsenin benliğinin zedelenmesi olduğu ve buna gösterilen tepkinin saldırganlık olduğu belirtilmektedir. Kişinin benliğinin zedelenmesi insanın en temel varoluş gereksinmesi, bizim halk tabiriyle “adam yerine konmak” dediğimiz gereksinmesinin giderilememesidir. Yani kişinin sınırlarına saygı duyulmaması, sınırlarının ihlal edilmesidir. Kişinin kendi fenomeni içinde, “benim bedenim, benim mekânım, benim eşyam, benim bilgim, benim duygum” dediği her şey, onun sınırlarını oluşturur. Bu sınırların ihlali ise kızgınlığa sebep olur.⁵²⁸

Gençtan, öfkeyi “Hakkımız olanı alamadığımızda ya da önem verdiğimiz bir insan beklentilerimiz doğrultusunda davranmadığında yaşanan duygu.”⁵²⁹ olarak tanımlarken haksızlık karşısında ya da beklentilerin karşılanmaması durumunda öfkenin oluştuğunu ve öfkenin bir saldırganlık değil de bir duygu olduğunu belirtmektedir.

Biagio “Gerçek veya var sanılan bir engellenme, tehdit veya haksızlık karşısında oluşan bilişlerle ilgili ve kişiyi rahatsız edici uyarıcıları ortadan kaldırmaya yönelten güçlü

⁵²⁵ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 7

⁵²⁶ Avcı, Raşit, *Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri, Öfke Ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana, 2006, s. 18.

⁵²⁷ Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2000, s. 565.

⁵²⁸ Cüceloğlu, *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, 2001, s. 339.

⁵²⁹ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 13.

bir duygu.”⁵³⁰ tanımını yapmıştır. Bu tanımda öfkeye sebep olan şeyin gerçekte olmayan ama kişinin var sandığı engel, tehdit ya da haksızlıklar için de ortaya çıkabileceğine dikkat çekilmiş bu engel, tehdit ve haksızlığın kişiyi rahatsız etmesi üzerinde durulmuş, kişinin bu durumları ortadan kaldırmak için öfke duygusunu kullandığı belirtilmiştir.

Törestad ise öfkenin planlamayla ortaya çıkan bir duygu olmaması, ani olarak ortaya çıkması üzerinde durmuş, engellenme ve haksızlığa uğramanın yanında eleştirilme ve küçümsenme durumlarında da öfkenin ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁵³¹

Novaca, öfkeyi “Bilişsel olarak öfke diye etiketlenen ve düşmanlık içerikli bilişlerin eşlik ettiği, yoğun bir fizyolojik uyarılma durumu.”⁵³² olarak tanımlamıştır. Bu tanımlı yaparken öfkenin gözlenerek öğrenildiğine, öfkelenilecek şeyin kendisi için engelleyici olarak görüldüğüne ve vücudumuzda birtakım fizyolojik etkilerle meydana geldiğine işaret etmiştir.

Averill ise öfkeyi “Kısa süreli ve sıkça yaşanan insanlar arası etkileşimler nedeniyle oluşan şiddetli bir duygusal yaşantıdır, sıklıkla beklentilerin ve arzuların yıkılması veya engellenmesiyle oluşur, sonrasında oluşan kişisel etkisi ise olumsuzdur.”⁵³³ diyerek tanımlamıştır. Bu tanımda ise diğer tanımlardan farklı olarak öfkenin uzun sürmemesi ve sıkça karşılaşılması noktalarına temas edilmiştir.

Spielberger ve arkadaşları öfkeyi, “Basit bir sinirlilik veya kızgınlık halinden, yoğun hiddet durumuna kadar değişen dereceli bir duygusal durum.”⁵³⁴ olarak tanımlamaktadır. Öfke kimi zaman orta şiddette, kısa süreli ve hatta kişiye faydalı, kimi zaman ise çok şiddetli, yoğun, sürekli ve tahrip edici olabilmektedir.⁵³⁵

Kemper ve Frijda öfkeyi “İnsanın sahip olduğu ve yaşamında mutlaka yaşayacağı temel duygulardan biri.” olarak görmüşlerdir.⁵³⁶

Glasser öfkeyi “Bireyler, kendilerine yöneltilen, kontrolü reddettiklerinde ya da kendilerinin diğer bireyleri kontrol etmeye çalıştıklarında ortaya çıkan olası sonuçlardan birisi”⁵³⁷ olarak tanımlamıştır.

⁵³⁰ Balkaya, Feza, Şahin, Nesrin H., “Çok Boyutlu Öfke Ölçeği”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193.

⁵³¹ Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193.

⁵³² Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193.

⁵³³ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 18.

⁵³⁴ Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193.

⁵³⁵ Özer, Zuhul, “Duygu Dünyasının Bam Teli Öfke”, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 82; Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193.

⁵³⁶ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 18.

⁵³⁷ Albayrak Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki, 2009, s. 6-7.

Hankins ve Hankins ve Deffenbacher öfkeyi, “Kişinin belirli bir eleştiri ya da engel karşısında yaşadığı içsel ve evrensel bir duygu.” olarak tanımlamışlardır.⁵³⁸

Kassinove ve Sukhodolsky de “Belirli bilişsel, algısal çarpıtmalarla bağlantılı fenomenolojik, içsel bir duygu durumu.” olarak öfkeyi tarif etmektedirler.⁵³⁹ Son iki tanımda öfkenin içsel ve evrensel bir duygu olması dikkatimizi çekmektedir.

Görüldüğü üzere öfke hakkında pek çok tanım yapılmıştır. Aktardığımız bu tanımları toparlayarak yeni bir tanım yapmak istersek şöyle diyebiliriz: Öfke, insanın doğuştan getirdiği ve yaşamın ilk yıllarında çevreyi gözlemleyerek geliştirdiği, günlük hayat içerisinde kısa süreli olarak, çok sık karşılaşılan, gerçek veya varsayılan ve kişiyi rahatsız eden, benliğimizi zedeleyen tutum ve davranışlara, doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara, karşılanmayan beklentilere, tehdit ve haksızlıklara karşı aniden ortaya çıkan, son derece doğal, evrensel, yaşamın sürdürülmesi için gerekli, basit bir sinirlilik veya kızgınlık halinden, yoğun hiddet durumuna kadar değişen dereceli, içsel, evrensel, güçlü, duygusal bir tepki ve fizyolojik bir uyarıdır.

Araştırmacıların ifadelerinden öfkenin özelliklerinin plansızlık, evrensellik, koruyuculuk (savunurluk), kışkırtılabilirlik, öğrenilebilirlik olduğunu çıkarabiliriz.⁵⁴⁰ Bu özellikleri açıklayacak olursak:

a) Plansızlık: Öfkelenmek, içsel bir yaşantı ve duygu durumu olarak ortaya çıkar. Bu, öfkenin kendiliğinden ortaya çıkması anlamına gelir. Diğer bir deyişle öfke planlı bir davranış değildir.⁵⁴¹ Öfke planlanmadığından insanı çok kötü durumlara düşürür, insana istemediği işleri yaptırır. Bazen bir anda kontrol edilemeyen öfke yanlış bir davranışla yuvaların sönmeye, kişinin ömrünü vicdan azabıyla ve mahkûmiyetle geçirmesine sebep olur. Birçok cinayet ve kavga öfke sebebiyle işlenir. Son pişmanlık fayda vermeyeceğinden, zararla oturmamak için öfkeyle harekete geçmemelidir.⁵⁴²

Öfke, aynı duygunun süregelenleşmiş (kronikleşmiş) hali olan “düşmanlık” tan farklıdır. Öfke, geçici bir tepkidir ve her insanda oluşabilir. Düşmanlıksa kalıcı bir nitelik taşır. Bu noktada birbirini düşman sayan ulusların ya da fanatik düşünce gruplarının çocuk ve gençleri eğitirken öfkeyi nasıl süregelenleştirdikleri ve pekiştirdikleri de üzerinde düşünölmeye degecek bir konudur.⁵⁴³

⁵³⁸ Albayrak Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki, 2009, s. 6.

⁵³⁹ Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193.

⁵⁴⁰ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 19.

⁵⁴¹ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 19.

⁵⁴² Sert, Emin, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge yay., İstanbul, 2004, s. 343.

⁵⁴³ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

Öfke hafif bir tepkiden, hiddete varan yoğun bir düşmanlık ve saldırganlık durumuna kadar farklı yoğunluklarda yaşanabilmektedir ve bireylerin öfkelerini sağlıklı bir biçimde ifade etmeleri önemlidir. Bu duygunun bireylerde ortaya çıkardığı davranışlar çoğu zaman kontrol edilmesi güç davranışlardır.⁵⁴⁴

b) Evrensellik: Öfke evrensel bir duygudur. Bir başka deyişle bu duygu durumunu ortaya çıkaran gerekli koşullar oluştuğunda, herkes öfkelenir.⁵⁴⁵ Araştırmalarda farklı milletlerden insanların benzer öfke ifadelerine sahip oldukları da tespit edilmiştir. Belli bazı yüz ifadeleri, kişinin doğup büyüdüğü kültürün özelliğine bakılmaksızın evrensel bir anlama sahip gibidirler. Örneğin öfkenin evrensel denilebilecek anlamı, çatılmış kaşlar, kızarıp morarmış bir surat, iyice açılmış burun delikleridir. Beş farklı ülkeden (A.B.D. Brezilya, Şili, Arjantin ve Japonya) insanlara mutluluk, öfke, üzüntü, tiksinti, korku ve sürpriz ile ilgili yüz ifadelerini gösteren fotoğraflar gösterilmiştir. Her bir yüz ifadesinin taşıdığı heyecan halinin tanımlanmasında bu farklı ülke insanların zorluk çekmedikleri görülmüştür. Hatta Avrupa kültürleriyle gerçekte hiçbir temasları olmayan Yeni Gine kabilelerinin de bu yüz ifadelerini aynı şekilde tanımladıkları gözlenmiştir.⁵⁴⁶

c) Kışkırtılabilirlik, koruyuculuk ya da savunurluk: Öfke belirli bir saldırı veya eleştiri ya da engel karşısında uyarıcı görev yapar. Bazen kişiyi daha fazla saldırı ve eleştiriye açık hale getirir.⁵⁴⁷ Engel, saldırı ve eleştiri kişinin belli bir amaca yönelik faaliyetine mani olunması, istemediği şeylere zorlanması, gereksinmelerinden yoksun bırakılması, bedenine ya da kişiliğine yönelik saldırıya uğraması şeklinde olabilir.⁵⁴⁸ Engel, saldırı, eleştiri kısaca karşılanamamış gereksinimler “İstediğimi elde edemiyorum.” mesajıdır. İnsanlar bu mesajı verirken farklı davranışlara başvurur. Seçilen bu davranışlar yoluyla da elde edemediği amaçlarına ulaşmaya çalışır. Kırılan gurur, gerçekte yersiz olan beklentiler ve zihinde yaratılan düşmanca fanteziler öfkeye yol açabilir. İnsan zaman zaman kendi kusurlarını örtterek, başkalarını suçlarken öfkeyi kullanır. Diğer duyguları gizlemek ya da yok etmek için de öfkeden yararlanır. Burada dikkat edilecek husus öfkeyi yaratan duyguları, öfkeyi gösteren davranışlardan ayırt edebilmektir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ H. Şahin, D. Batıgün, *Kişiler Arası Tarz, Öfke ve Benlik Algısı*, 2009, s. 11; Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 1.

⁵⁴⁵ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 19.

⁵⁴⁶ Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 2003, s. 276.

⁵⁴⁷ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 19; Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 19.

⁵⁴⁸ Çelebi, Arif, “Öfke, Saldırganlık ve Ruh Sağlığımız”, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.16, sy. 192, Ankara, 1983, s. 20.

⁵⁴⁹ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

Saldırganlık davranışının, öfkenin yoğunluğu ile yakından ilgili olduğu açıktır. Ancak bireyler, duygularına göre davranıp davranmayacaklarına kendileri karar verirler. Öfke, diğer duygularda olduğu gibi yargılanamaz. Smith'e göre öfkenin tüm olumsuz sonuçlarına karşın, aslında, kişiyi uyarıcı, koruyucu veya harekete geçirici olan işlevleri, bu duygusal yaşantının, yaşamın devamı için ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Doğada birçok canlının yaşamını sürdürebilmesi için, kendisi için var olan tehditlere karşı uyarılması ve kendisini korumak, yaşamda kalabilmek ve türünü sürdürebilmek için saldırgan davranışlar gösterebilmesi gerekmektedir. Sonuçta bir savunma aracı olarak insana verilen öfke bir taraftan insanı bir problem olduğu konusunda uyarırken, diğer taraftan da onun kendisine yönelen zarar verici veya saldırgan davranma eğilimini fark etmesini sağlar.⁵⁵⁰

Öfke bazen saldırgan nitelik taşımayan davranışlara yöneltilerek yararlı hale getirilebilir. Bazen de yarar yerine zarar getirir. Öfkenin yarar getirmediği tepkiler ise genellikle saldırgan eylem niteliği taşır. Saldırgan davranışın amacı, öfke duyulan kişiye zarar vermektir. Bu tehdit etmek, hakaret etmek ve iğnelemek gibi sözel ya da dayak gibi fiziksel biçimlerde olabilir.⁵⁵¹

Öfke bir şeylerin yolunda gitmediğini anlamamıza yardımcı olur. Lerner öfkenin insanın kendi duyguları hakkında farkındalığının artması açısından önemli bilgiler verdiğini ve tüm duyguların hatta nefretin bile insana kendisi hakkında öğreteceği çok şeyler olduğunu düşünür.⁵⁵²

Westermayer de her türlü öfkenin kişiyi uyarıcı, koruyucu veya harekete geçirici bir işlevi olduğunu, organizmayı bir problem olduğunda uyardığını ve kendisine zarar verici veya saldırgan davranma eğiliminden kişiyi haberdar etmede etkin bir rol aldığını ifade eder. Törestad da benzer şekilde, öfkenin dış dünya, ilişkiler ve hayat içinde oynadığı önemli rol konusundaki düşüncelerin gelişmesine yardımcı olacağını vurgulamaktadır. Thomas ise, öfkeyi ifade etmenin sağlık açısından faydalarına işaret eder. Thomas'ın yaptığı araştırmaya göre, öfkelerini ifade eden kanserli hastalar, ifade etmeyenlere göre daha uzun yaşamaktadır.⁵⁵³

Novaco, öfkenin insan hayatındaki işlevlerini beş maddede belirlerken öfkenin koruyucu yönlerine temas etmiştir. Bunlar: kişiye güç vererek kişinin olumsuz duygularının daha da artmasına yol açacak rahatsız edici davranışları önlemesi; diğer

⁵⁵⁰ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 21.

⁵⁵¹ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

⁵⁵² Albayrak Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki, 2009, s.9.

⁵⁵³ Albayrak Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki, 2009, s. 8-9

insanlara karşı olumsuz duyguların dışa vurulmasını kolaylaştırması; anksiyetenin dışsal çatışmalara yönelmesi sonucu, egonun zarar görme ihtimaline karşılık bir savunma oluşturması; kişiyi, isteklerini elde etme konusunda daha atılgan bir hale getirmesidir. Bu işlevlerine ek olarak Schuergez öfkenin, kişinin, önemli, üstün ve haklı olduğu inancını güçlendiren ve koruyan bir tarafı olduğuna işaret etmektedir.⁵⁵⁴

d) Öğrenilebilirlik: Hankins ve Hankins öfke duygusunun ifade edilmesinin öğrenmeye bağlı olması nedeniyle kişiden kişiye değiştiğini ve çocuğun öfkelenince göstermiş olduğu davranışların, aileden ve çevreden öğrenilen davranışlar olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁵⁵ Yani öfkelenince gösterilen davranışlar, aileden ve çevreden öğrenilen davranışlardır. Çocuk doğduktan kısa bir süre sonra öfke duygusu çocukta görülür, aldığı eğitime göre biçim, derece ve nitelik değiştirerek ömür boyunca sürer. Öfke; uyarıcıya, bireyin bedensel yapı ve özelliklerine ve yaşına göre değişik biçim ve şiddetlerde görülür.⁵⁵⁶ Klinik çalışmalar, bir şahsın haz ve keder duyularının çocukluktan yetişkinliğe doğru gelişirken çok az bir değişim geçirdiğine; gelişenin bu duyularla eşlenen fikirler olduğuna işaret etmektedir. 3 ila 30 yaş arasında neşe duyumu aynı kalabilirken, insanları neşeli yapan şey değişip, farklılaşmaktadır.⁵⁵⁷

Bilişsel kuramlar, saldırgan düşüncelerin öğrenmeyle elde edilmiş olduğunu ve öfkenin sonucu olarak saldırganlığın ve şiddet davranışının ortaya çıktığını vurgulamışlardır. Boylamsal bir araştırmada saldırgan ve öfkeli çocukları, saldırgan ve öfkeli yetişkinlerin yetiştirmiş olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde ülkemizde yapılan bir çalışma, anne babaların saldırganlıkları ile ergenlerin saldırganlıkları arasında ilişki olduğunu ve anne babaların saldırganlık düzeyi arttıkça ergenlerin saldırganlık düzeylerinin de arttığını ortaya koymaktadır. Masalçı'nın yapmış olduğu bir başka çalışmada, babanın kızdığı andaki davranış tarzı ile çocuğun saldırganlık davranışı arasında ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Çocuklarını aşırı derecede döven ebeveynler çocuğu sadece cezalandırmamakta, istediğini başkalarına zorla yaptırabileceğine dair bir örnek de oluşturmaktadırlar. Ebeveynler öfkelenedikleri zaman fiziksel şiddeti çocuklarına bir disiplin sağlama yöntemi olarak kullandığında, çocuklar fiziksel şiddeti bir problem çözme mekanizması olarak öğrenmektedirler. Çocuklar yakın çevrelerindeki büyüklerin sık sık öfkelenediklerini ve isteklerini bu yolla gerçekleştirdiklerini gördükçe kendileri de

⁵⁵⁴ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 9.

⁵⁵⁵ Avcı, *Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri, Öfke Ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi*, 2006, s. 7.

⁵⁵⁶ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 22.

⁵⁵⁷ Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 2003, s. 275.

aynı yola başvurumaktadırlar. Nitekim aşırı öfkenin normal sayıldığı öfkeli ailelerden gelen çocuklar, öfkelenmeyince kendilerinin dinlenmeyeceğini öğrenirler.⁵⁵⁸ İşte bu sebepten dolayı öfke fiziksel şiddet kullanılarak gösterilmemeli sözel olarak ifade edilmelidir.

Toplumun beklentileri ve belirlediği davranış kalıpları çerçevesinde öğrenilen öfke ifadesinin kültürel özelliklerden olması da öfke ifade tarzlarının öğrenilerek sonraki nesillere aktarıldığını göstermektedir. Averill'e göre öfke, belirli bir sosyalleşme sürecinden geçmektedir ve her kültür öfke için 'ifade etme kuralları' koymaktadır. Bireyler sosyalleşme sürecinde kültürlerinde kabul edilen öfkeyi ifade etme şekillerini öğrenirler. Bu süreç sonunda birey öfkesini 'ne zaman?', 'nasıl?', 'kime?', yönelteceğini bilir duruma gelir.⁵⁵⁹

Saldırganlık duygusu, toplumsal koşullar nedeniyle de gelişebilir. Haksızlığa uğradığına inanan, geçim sıkıntısı çeken, düşündüğünü, inandığını ifade edemeyen, çevre kirlenmesinden, trafik düzensizliğinden ya da toplumsal çapraşıklıktan canı yanan kişinin öfkesinin belirli bir hedefi yoktur. Bu tür problemlerle karşılaşan kişi, boşlukta kalan, yüzen öfkesini, kendinden daha güçsüz olanlara yöneltir. Böylece en çok yeni yetişen kuşak saldırgan tutumlardan etkilenir. Bu tutumları görerek veya öykünerek öğrenir ve saldırgan tutum, kısır döngü şeklinde sürer.⁵⁶⁰

Öfkenin saldırganlık ve düşmanlıkla bağlantısını inceleyecek olursak dilimizde öfke, kızgınlık, düşmanlık, hiddet, şiddet gibi kelimelerin aralarında nüans farkları olmakla birlikte birbirlerinin yerlerine kullanılabilirdiğini görürüz. Ancak saldırganlık olarak tanımlanabilen şiddet kelimesi öfkenin davranışsal ve kontrolsüz olarak ortaya çıkması durumunda kullanılırken, düşmanlık ise öfkenin kronikleşmiş hali için kullanılmaktadır. Berkowitz düşmanca ve saldırgan davranışları benzer olarak değerlendirirken, Spielberger ve arkadaşları saldırganlığı öfkeden ve düşmanlık duygusu ve tutumlardan ayrı olarak değerlendirmektedir.⁵⁶¹

Öfkeyle ilgili bilinmesi gereken bir noktada öfkenin oluşumunda birbiriyle ilişkili ve eş zamanlı olarak beş boyutlu bir sürecin yaşanmasıdır. Bu boyutlar:

- a) Biliş- o andaki düşüncelerimizdir.
- b) Duygu- Öfkenin yol açtığı fiziksel uyarılmadır.
- c) İletişim- Öfkemizi çevremizdekilere yansıtma biçimimizdir.

⁵⁵⁸ Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 2003, s. 350; Avcı, *Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri, Öfke Ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi*, 2006, s.71

⁵⁵⁹ Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 194. Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 30, 31.

⁵⁶⁰ Çelebi, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.16, sy. 192, Ankara, 1983, s. 21.

⁵⁶¹ Aktaran: Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 21.

d) Etkileniş- Öfkeli olduğumuzda hayatı algılayış biçimimizdir.

e) Davranış- Öfkeli olduğumuzda sergilediğimiz davranışlardır.⁵⁶²

Öfke hakkında göz önünde bulundurulacak bir başka nokta ise öfkenin dışarıdan gelen etkiler kadar içsel nedenlerden de kaynaklanmasıdır. Öfkeyi bir dansa benzeten Lerner, duyguların oluşumundan diğer insanları sorumlu tutmanın doğru olmadığını ifade eder. “Öfke bizi benliğimiz hakkında daha çok, diğerleri hakkındaysa daha az uzman olmaya yönelttiğinde, bir değişim aracı haline gelir.” der.⁵⁶³ Yani insan kendisini öfkeleniren şeye odaklanıp, karşısındaki kişinin kendisini öfkeleniren davranışı neden sergilediği hakkında düşünmeyerek ve kendi öfkesini harekete geçiren içindeki asıl duyguyu araştırmadan, gördüğü olaylara takılı kaldığında; öfkesini, kendisini öfkeleniren kişiyi ya da onun davranışını, zorla değiştirmek için bir araç olarak kullanmaya başlar. Bu da kişinin karşısındaki insanı anlamasına engel olur. Böylece kişi karşısındaki insanın duygu ve düşüncelerini göz ardı etmekle sağlıklı iletişimin önüne bir set çeker. Bu hem kendisini yalnızlaştırır hem de zorla güzellik olmadığından hedefine ulaşamayarak kendisini yıpratmasına sebep olur.

Öfke için şunları da söyleyebiliriz: Öfke, yeni öğrenmeler için bir motivasyon kaynağıdır, sınırlandırılabilirdiği sürece sağlıklıdır ve işe yarar. Sınırlanmadığında yani kontrol edilmediğinde kişinin kendisi ve çevresi için zararlı olabilir. Öfkenin sağlıklı ve işe yarar olabilmesi için inkâr edilmemesi, bastırılmaması ve öncelikle kabul edilmesi, tanınması ve kontrollü bir biçimde ifade edilebilmesi gerekir.⁵⁶⁴

Lazarus ve Lazarus, öfkenin nasıl ifade edildiğinin çok önemli olduğunu belirtmiştir. Batıgün, Erker ve arkadaşları ise öfke, “İfade edilme tarzına göre yorumlanır ve ifade edilişindeki sonuçları nedeniyle sorunlar yaşanır.” derler. Lerner öfkenin etkisiz ifade edilmesinin zararlarını “Öfkelerini etkin olmayan şekilde ifade edenler sonunda, öfkelenmeye hiç cesaret edemeyenler kadar acı çekeceklerdir.” cümlesi ile vurgular.⁵⁶⁵

Öfke bir problem çözme aracı, bir öç veya intikam alma, kendini haklı gösterme, başkalarını kontrol etme yolu, başkalarını suçlama biçimi, suç işlemek veya şiddet göstermek için bir neden olarak kullanılmamalıdır.⁵⁶⁶

Öfke hem dışsal, hem de içsel bazı olaylarla ortaya çıkar. Arkadaş, anne, kardeş, sokaktaki bir adam, öğretmen gibi belli bir insana öfkelenilebileceği gibi; trafik sıkışıklığı,

⁵⁶² Kökdemir, Hülya, “Öfke ve Öfke Kontrolü”, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 7; Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 26–27.

⁵⁶³ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 83.

⁵⁶⁴ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 21.

⁵⁶⁵ Aktaran: Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 9.

⁵⁶⁶ Soykan, *Kriz Dergisi*, Ankara, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 22.

iptal edilen bir randevu gibi olaylara da öfkelenilebilir. Öfkeden kişinin kendi kişisel kuruntuları sorumlu olabileceği gibi, daha önceden baştan geçmiş olan ve kişiyi öfkeliendiren bazı olayların anıları da sorumlu olabilir.⁵⁶⁷

Bazı insanlar öfke duygusuna daha yatkındırlar. Buna neden olan bireysel farklılıklar bilinmediği gibi bununla ilgili faktörlerin kaynağı hakkında da çok az bilgi vardır.⁵⁶⁸

Öfke başlıca üç objeye yönelmektedir. Bunlar: kişinin kendisi, diğer insanlar ve başa gelen olaylar, yani yaşanan dünyadır.⁵⁶⁹ Kassinove ve Sukhodolsky tarafından yapılan bir çalışmada diğer insanlara yöneltilen öfkenin %75'inin sevilen kişilere (eş, anne-baba, kardeş, sevgili, iş arkadaşları gibi) veya en azından tanınan kişilere, %8'inin sevilmeyen kişilere, %13'ünün ise yabancılara yönelildiği tespit edilmiştir.⁵⁷⁰

Öfkeyle üzüntü arasında bazı benzerlikler vardır. Üzüntü, sevilen bir şeyin veya kimsenin yitilmesi sonucu, kişinin kendini avutamaması halinde ortaya çıkan bir duygudur. Öteki duygular gibi, üzüntü de bir sıkıntı veya zayıflık duygusunu telâfi etmekte ve daha iyi bir duruma geçmek gayretini kapsamaktadır. Bu bakımdan üzüntü, bir öfke nöbeti ile eş değerdedir. Ancak ortaya çıkış sebepleri farklıdır, başka bir tavırla belirlenmiştir ve değişik bir metodu vardır. Bu duyguda da üstünlük gayretine rastlanılmaktadır. Öfkeli bir kişi kendi değerini yükseltmeye ve rakibini yıpratmaya çalışır. Oysa üzüntülü bir kimse, ruhî yönden tamamen içine kapanır, fakat bir süre sonra kendisini yüceltmek ve tatmin etmek için açılmak ihtiyacı duyar. Bu tatmin duygusu bir çeşit boşalma ve çevreye doğru yönelmiş bir hareket olarak görünür. Böyle bir kimse durmadan şikâyet eder ve bu yüzden diğer insanlarla sürekli çatışır. İnsan için üzüntü tabii bir duygudur, ancak aşırı bir hal aldığımda düşmanca bir tavır ortaya çıkarır.⁵⁷¹

1.3.2. Öfkenin Sınıflandırılması

Modern psikolojide öfke duygusuna, ruhi hayatın teessür hallerinden birisi olan heyecan konusu içerisinde yer verildiğini yukarıda söylemiştik. Heyecan, ruhi ve fizyolojik dengeyi şiddetle bozan ve kolayca seçilebilir uzvi değişimlerle birlikte gelen duygusal bir haldir. Bu bakımdan korku, keder, sevinç, sevgi, vecd, merhamet, kıskançlık, hiddet,

⁵⁶⁷ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 7.

⁵⁶⁸ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 18.

⁵⁶⁹ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 20.

⁵⁷⁰ Aktaran: Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 7.

⁵⁷¹ Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı* (tr. Şelale Başar), Dergâh Yay., İstanbul, 1985, s. 226.

nefret, iğrenme, duyumsamazlık, umut ve hayret gibi duygular, heyecanların en tipik örnekleri sayılmaktadır.⁵⁷²

Diğer taraftan öfke duygusunun, insanın garîze (içgüdü, huy, fitrat) ile alakalı boyutunda ise şu hususa dikkat çekilmiştir. İnsandaki teessür hallerinin garîzelerle sıkı bir bağlantısı vardır. Bu garîzelerin tatmin edilip edilmemesine göre nicelik ve nitelik bakımından farklı duygusal durumlar ortaya çıkar. Bu açıdan bakıldığında teessüriyet hallerinin biri haz ve diğeri elem olmak üzere iki ucu vardır. Günlük hayatımızdaki tüm duygu ve heyecanlar bu iki uç arasında yer alır. İşte psikologlar bu duygu ve heyecanlara kaynaklık eden garîzeleri, ferdi, ailevi ve toplumsal olmak üzere üç kısma ayırırlar. Bunlardan ferdi olanı, kendi arasında, yemek yeme, gıda alma garîzesi ve nefs-i müdafaa garîzesi şeklinde ikiye ayırılır. Buna göre öfke duygusu, nefs-i müdafaa garîzesinin hayatta kalma mücadelesi kategorisinde yer almaktadır. Bu duygu sayesinde insan kendini korumak için savaşı bile göze alabilir. Bu açıdan bakıldığında öfkenin olumlu bir görünüm arz ettiğini söylemek mümkündür. Ancak insanların ailevî ve toplumsal alanlarda da öfke duygusunu kullanabildiğini unutmamak gerekir. İnsan ailesine ya da toplumuna gelen etkilere öfkelenebileceği gibi ailesinden ya da toplumdan kendisine gelen etkilere de öfkelenebilir.⁵⁷³

Öfke duygusal, fizyolojik ve bilişsel boyutlarda yaşanır.⁵⁷⁴ Madlow 1972 yılında öfke belirtilerini şöyle sınıflamıştır: Doğrudan davranışsal işaretler, doğrudan sözel veya bilişsel işaretler, üstü kapalı davranışsal işaretler, üstü kapalı sözel işaretler, dolaylı davranışsal işaretler, dolaylı sözel işaretler.⁵⁷⁵

1.3.3. Öfkenin Fizyolojik Etkileri

Öfke sadece duygusal bir takım tepkilerden ibaret değildir. Şiddet derecesine bağlı olarak bireyde fizyolojik rahatsızlıklara da yol açabilir.⁵⁷⁶ Ağlama, gülme, kendine zarar verme (başını duvara vurma), inatçılık, konuşmama, surat asma, alaya alma, tepinme, yemek yememe, oç alma, acısını başkasından çıkarma, uyuşturucu ve keyif verici maddelere yönelme gibi.⁵⁷⁷ Fizyolojik kökenleri olan bu davranışlar kişinin kendisini olumsuz duyguların yükünden kurtarmak için gerçekleştirdiği davranışlardır. Buradan

⁵⁷² Genç, *Hız Peygamberimizin Öfkeleri*, 1999, s. 22.

⁵⁷³ Genç, *Hız Peygamberimizin Öfkeleri*, 1999, s. 22–23.

⁵⁷⁴ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 20.

⁵⁷⁵ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

⁵⁷⁶ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 20.

⁵⁷⁷ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 243.

hareketle, öfkenin, düşünce düzeyinde reddedilse bile beden diliyle inkâr edilemeyen bir duygu olduğunu ileri sürmek mümkündür.⁵⁷⁸

Öfkenin insan bedeninde oluşturduğu fizyolojik etkileri sınıflayacak olursak dört grupta inceleyebiliriz.

a) Öfkenin İnsanın Yüzünde Oluşturduğu Etkiler: Kaşların çatılması, alnın kırışması, ters ters bakma, surat asma, yüzün kızarması veya solgunlaşması, göz bebeklerinin büyümesi, gözlerin kızarması, burun deliklerinin açılıp kapanması, burundan soluma, sık sık nefes alıp verme, dudakların ısırılması veya titremesi, ağızda kuruluk veya ağızdan köpük çıkması, dişlerin sıkılması ve gıcırdatılması, boyun damarlarının genişlemesi, boğazda düğümlenme, ses tonunun artması ve çirkinleşmesi, bazı kelimelerin vurgulanması, kesikli tekrarlı ve ağırlıklı konuşmalar, pişmanlık getirecek hakaret ve küfür içeren kaba sözler, tükürme, hıçkırarak ağlama, ahenksiz ve biçimsiz konuşma, salgı bezlerinin aşırı çalışması, terleme ve benzeri durumlardır.⁵⁷⁹

b) Öfkenin Dolaşım Sisteminde Oluşturduğu Etkiler: Öfkeli bir insanda öfkenin şiddetine göre sempatik boşalma olur. Stres, heyecan ve korku gibi durumlarda uyarılan bu sinir sistemiyle vücudun dış yüzeyindeki damarların genişlediği, belirginleştiği, göz bebeklerinin genişlediği ve kızardığı, salgı bezlerinde salgının arttığı, bazal metabolizmanın iki katına çıktığı, kaslarda glikozun ve kanın arttığı görülmüştür.⁵⁸⁰

Öfke ve korku gibi stresli heyecan durumları kanda pıhtı parçacıklarının oluşması olasılığını arttıran birtakım maddelerin kana salgılanmasına da yol açar. Kan basıncı tehlikeli düzeylere yükselebilir. Yüksek kan basıncı ve çabucak pıhtılaşabilen kan insan sağlığını tehlikeye sokan koşullardır. Yapılan bir araştırmada, öfke uyandıracak altı dakikalık zihni uyarıdan sonra alınan kan örneklerinde, trombosit agregasyonu (kanın pıhtılaşma hücrelerinin yapışmalarında) artma görülmüştür. Kan pıhtılaşma hücrelerinin birleşmelerine sebep olan kollagen ile öfke arasında doğru orantılı bir bağıntı bulunmuştur. Böylece öfke ve düşmanlık ile kalp damar hastalıkları arasındaki münasebetin önemine işaret edilmiştir. Ayrıca öfkede oluşan sempatik uyarım da trombosit agregasyonuna (kan pıhtılaşma hücrelerinin birbirine yapışmasına) sebep olmaktadır.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 12.

⁵⁷⁹ Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193; Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 12; Genç, *Hz. Peygamberimizin Öfkeleri*, 1999, s. 25; Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 243.

⁵⁸⁰ Mayda, "Öfke", *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 268.

⁵⁸¹ Mayda, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 268.

Duygusal kargaşa da bağışıklık sistemini bastırarak virüslü veya bakterili hastalıklara yakalanma olasılığını artırır.⁵⁸² Bu da kortizol seviyesinin öfke gibi stresli heyecan durumunda azalmasından kaynaklanır. Kortizol vücudun savunma mekanizmasını oluşturan antikorlar ve lenfositlerin azalmasını sağlayarak vücuda zararlı olan şeylerle savaşılmamasını önler. Yapılan araştırmalarda öfke ve üzüntü yapan tesir önemsiz, süresi kısaysa, kronik zorluklar ve geçmiş hayata ait olayları hatırlamada öfke oluşuyorsa kortizol seviyesinin artmadığı; ciddi öfke ve üzüntüde ise kortizol seviyesinin arttığı görülmüştür.⁵⁸³ Vücutta oluşturulan bu savunma mekanizmaları tehlike zamanlarında oluşur. Ancak herhangi bir tehlike yoksa vücuttaki herhangi bir yaralanma ya da savunmaya karşı oluşturulan bu mekanizmalar vücuda zarar vermeye başlarlar.

Öfke nedeniyle vücutta oluşturulan savunma mekanizmalarından biri de teneffüs ve kan dolaşımındaki kan basıncının ve kalp atışlarının artması gibi düzensizliklerdir.⁵⁸⁴ Vücudun hormonal dengesindeki değişiklikler, adrenalın hormonunun salgılanması, kalp basıncının artarak kalp atışlarının hızlanması, kalp damarlarının genişlemesi, nabız atışlarının sıklaşması, tansiyonun yükselmesi, “stres kimyasalları”nın salgılanması gibi savunma mekanizmaları zamanla kan damarlarını tıkayarak kalp ritminin bozulmasına ve kanın pıhtılaşma eğiliminin artmasına neden olarak vücuda zararlı hale gelmektedir.⁵⁸⁵

c) Öfkenin Mide-Bağırsak Sisteminde Oluşturduğu Etkiler: Aşırı öfke ülsere neden olabilmektedir.⁵⁸⁶ Bazı insanlar öfkelendikleri zaman sindirim sistemleri bozulmakta ve kusmaktadırlar. Bu mekanizma düşmanlık duygusunu açık bir şekilde göstermektedir.⁵⁸⁷

d) Öfkenin Diğer Organlarda Oluşturduğu Etkiler: İnsanların öfkelendiklerinde gösterdikleri fizyolojik tepkiler arasında kas geriliminin artması, yumrukları sıkma, özellikle el ve ayaklarda titreme, kolların ve vücudun duruşunda değişme, ürperme hissi, karıncalanma hissi, uyuşma hissi, vücudun çeşitli bölgelerinde seğirmeler olması, üşüme, sıcaklık hissi, terleme, kontrol kaybı, beynin zonklamaları, migren, baş ağrısı, hareketlerin

⁵⁸² Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 19.

⁵⁸³ Mayda, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 268.

⁵⁸⁴ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 19; Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 31–32.

⁵⁸⁵ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 244.

⁵⁸⁶ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 13.

⁵⁸⁷ Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, 1985, s. 227.

hızlanması, boğulma hissi, kontrolü kaybetme, kan şekeri düzeyinin yükselmesi, kanser gibi durumlar vardır.⁵⁸⁸

Birçok çalışmada sağlıklı biçimde ifade edilemeyen ve bastırılmaya çalışılan öfkenin kronik kalp damar hastalıklarına, baş ağrısına, yüksek tansiyona ve mide hastalıklarına yol açarak kişinin fiziksel sağlığında ciddi tehditler oluşturduğu ifade edilmektedir.⁵⁸⁹ Ayrıca solunum problemleri, cilt problemleri, genital ve böbrek fonksiyonlarında problemler, artrit, sinir sistemi rahatsızlıkları, dolaşım sorunları, var olan fiziksel rahatsızlıkların kötüleşmesi, duygusal rahatsızlıklar ve intihar da bastırılmış ya da doğru ifade edilmeyen öfke sonucu oluşabilmektedir.⁵⁹⁰ Kökdemir, Lazarus ve Lazarus'un yaptıkları araştırmada ergenlerde öfkenin kontrol edilemediği, özellikle içe vurulduğu durumlarda oluşan bozukluklardan birinin yüksek tansiyon olduğu görülmüştür. Everson ve Arkadaşları'nın yaptığı çalışmada, içe vurulan öfkenin yüksek tansiyon gelişimini arttırdığı bildirilmiştir. Scuteri ve Arkadaşları'nın yaptığı araştırmada da sürekli olarak öfkeyi bastırmanın yüksek tansiyon gelişimine neden olabileceği belirtilmiştir. Yapılan araştırmalar yüksek kan basıncının, kişinin öfke kontrolüyle yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Kişinin hem öfkesini dışa vurma isteği, hem de pasif ve uyumlu davranma gereksinimi arasındaki çatışmanın uzun süre yaşanması, yüksek kan basıncının bir nedeni olarak bildirilmektedir.⁵⁹¹

Öfke sigara alışkanlığı olan kişilerde sigara içme davranışındaki yoğunluğu arttırmaktadır. Buna bağlı olarak kalp ve damar hastalıkları oranının artması kaçınılmaz olmaktadır.⁵⁹²

Yapılan bir araştırmada da öfkelenen insanların öfkelenildiği kişiler üzerinde korku ve panik krizleri oluşturdukları görülmüştür. Öfkeye maruz kalan kişilerin sempatik sinir sisteminin harekete geçmesiyle vücutlarında bazı fonksiyonel anormalliklere şahit olunmuştur. Bu anormalliklerden en çok karşılaşılanlar mide ve bağırsak rahatsızlıkları, baş ağrıları, kan damarlarının ani daralması ve tansiyon yükselmesine bağlı olarak gelişen kalp-damar hastalıklarıdır.⁵⁹³

⁵⁸⁸ Genç, Hz. Peygamberimizin Öfkeleri, 1999, s.25; Kanoğlu, Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi, 2008, s. 20, 31; Albayrak, Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki, 2009, s. 12–13.

⁵⁸⁹ Soykan, Kriz Dergisi, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 19.

⁵⁹⁰ Kökdemir, Pivolka Dergisi, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 7- 8; Balkaya, Şahin, Türk Psikiyatri Dergisi, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 194.

⁵⁹¹ Albayrak, Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki, 2009, s. 2.

⁵⁹² Albayrak, Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki, 2009, s. 15.

⁵⁹³ Mayda, Sızıntı, sy. 234, İzmir, 1998, s. 268; Albayrak, Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki, 2009, s. 13.

1.3.4. Öfkenin Psikolojik Etkileri

Öfke ve kızgınlık duygusu insanları birbirinden uzaklaştıran duygular arasındadır. Öfke ve kızgınlık duygusunun insanları birbirinden uzaklaştırmasının sebepleri bu duyguların kabullenilmemesi, yaşanılıp dışarı vurulmaması, bilinçaltına itilmesi, kişiliğin bütünleyici bir parçası olmayıp yabancılaşmasıdır. Bu şekilde içe atılan kızgınlık ve kırgınlık hissi birikir, önemsiz küçük olayların tetiklemeyle büyük öfke patlamalarına yol açar. Ya da gizli düşmanlık, kin şeklinde, dolaylı, dolaysız çeşitli davranış bozukluklarıyla dışarı yansiyarak sevginin zıddı bir duyguya dönüşür. Sürekli ve yıpratıcı hale geldiğinde insanî ilişkileri bozar. Bu tür bir öfke kişinin kendisine de yönelebilir ve bedensel hastalıklara yol açabilir.⁵⁹⁴

Öfke duygusu bastırıldığında psikolojik ve psikosomatik hastalıklara da sebep olabilmektedir.⁵⁹⁵ Öfkenin uzun süreli ve yoğun olarak yaşanması ve uygun biçimde ifade edilmemesi sonucunda, bireylerde yorgunluk, stres ve anksiyetenin eşlik ettiği psikosomatik hastalıklara yatkınlık artmaktadır. Psikolojik stres, kişiye güç gelen, baskı ve engellenme yaratan, bunaltı ve üzüntü verici yaşam olaylarıdır.⁵⁹⁶ Uzmanlar bastırılan öfkenin kaygı ve depresyona yol açtığını iddia ederler. İfade edilmeyen öfke, kişiler arası ilişkileri bozabileceği gibi, zihinsel problemlere de yol açabilir.⁵⁹⁷ Gençlik çağında bir duygulanım ve coşku biçimi olarak yaşanan öfkenin kişilik üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler ilerleyen dönemlerde kin, nefret, kıskançlık, düşmanlık gibi duygulara dönüşebilir. Bu tür duyguların etkisinde kalan insan, daha sık ve şiddetli öfkelenir.

Kişi öfkesini kontrol edemediğinde, öfkesi ile başa çıkamaz ve kişilerarası ilişkilerde problemler yaşanır.⁵⁹⁸ Bazen öfkeden, öfkenin açığa çıkmasında herhangi bir etkisi olmayan kişiler de zarar görebilir. Aile içi çatışmalarda çocukların etki altında kalması gibi. Yapılan bir araştırmada aile içi çatışmalarda çocukların gizli, fiziki ve fiili olmak üzere üç tip tepki gösterdikleri görülmüştür. Gizli tepkiler, üzüntü; fizikî tepkiler, öfke; fiilî tepkiler de saldırı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çocukların öfke ve kavgadan o anda korktukları, daha sonra da bunu mutlaka dışarı vurdukları da iddia edilmiştir.⁵⁹⁹

Öfke dışarı yansıtılırken sadece insanlara değil çevreye de zarar verebilmektedir. Öfke kontrol edilmezse insanın basiretini bağlamakta ve öfkeli insanın objektif

⁵⁹⁴ Çelebi, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.16, sy. 192, Ankara, 1983, s. 20.

⁵⁹⁵ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 23.

⁵⁹⁶ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s.13.

⁵⁹⁷ Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 194; Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 7-8.

⁵⁹⁸ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 13, 30.

⁵⁹⁹ Mayda, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 268.

değerlendirmelerde bulunmasının önüne geçmektedir. Nefsinden kaynaklanan hayvani içgüdüsünün etkisinde kalan ve bu güdüyü cezalandırma dışında hiçbir yolla tatmin edemeyen insan; hayvan, bitki ve eşyaya zarar verebilmektedir. Çift sürmeyen hayvanın dövülmesi, kişinin, elini sıkıştırılan bir eşyanın yere fırlatılması, eline kıymığının battığı ağaca tekme vurulması gibi olaylar bu duruma örnektir.⁶⁰⁰

Öfke kişinin kendine güvenini ve saygısını da zedeleyebilmektedir. Heyecana eşlik eden yüz ifadeleri heyecanın, diğer kişilere iletilmesine hizmet eder. Öfkeli olduğu anlaşılan kişinin saldırgan şekilde davranabileceği de kolaylıkla tahmin edilebilir.⁶⁰¹ Yapılan araştırmalarda öfkenin, olduğu gibi, açık bir şekilde, gösterilmesi durumunda, öfkeli kişinin diğer insanlar tarafından olumsuz yönde değerlendirileceğini göstermektedir. Öfkeli kişiden kendine zarar geleceğini düşünen insanlar, öfkelenen kişiden uzaklaşmaktadırlar. İnsanların kendisinden uzaklaştığını fark eden kişide; olumsuz benlik kavramı, düşük benlik saygısı, kişilerarası ve aile içi iletişim çatışmaları ve suçluluk duygusu oluşabilmektedir.⁶⁰²

Öfke bazı insanlar tarafından güç gösterisi olarak kullanılabilir. Bu durum her zaman öfkeli olan ve öfkesini alışılmış bir tepki haline dönüştürmüş olan insanlarda görülür. Bu insanlar bütün güçleriyle diğer insanlardan üstün olma gayretindedirler. Amaçları güçlü olma ve başkaları üzerinde hâkimiyet kurmaktır. Bu amaç bazen öyle güçlü bir arzu haline dönüşmektedir ki kişi gücünü göstermek için sosyal duygularını kaybedebilmektedir. Hatta ölümlere sebebiyet verebilmektedir. Böyle kişiler karşılıklarına çıkan her türlü engeli süratle kaldırma peşindedirler. Güçlülük duygularının şu veya bu şekilde azaltılmak istenmesine tahammülleri yoktur. Öfkelenerek isteklerinin yerine getirilmesini sağlarlar. Bunu bir yöntem haline getirmişlerdir. Bu yöntem etik olmamakla birlikte çoğu zaman işe yaramaktadır. Bu insanlar hiçbir kimsenin kendilerinden üstün veya aynı seviyede olmasına katlanamazlar. Mutlu olmak için mutlaka herkesten üstün olmaları gerektiğini düşünürler. Bu düşünce de bu insanları kibirli ve aşırı derecede hassas, kimseye güvenemeyen insanlar haline getirir. Tüm bu davranışların altında yatan asıl neden ise güçlü olmak isteyen bu insanların aşağılık kompleksi içinde olmalarıdır. Kendi gücüne inanan bir kişi şiddet ve saldırganlık içeren davranışlarda bulunmaz. Bu noktadan yola çıkarak öfkede aşağılık ve üstünlük duygularının çatıştığını söyleyebiliriz. Bir insanın

⁶⁰⁰ Mayda, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 268.

⁶⁰¹ Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 2003, s. 276.

⁶⁰² Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193; Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 10.

kendi değerini bir başkasının zararı pahasına yükseltmeye çalışması basit bir kurnazlıktan başka bir şey değildir.⁶⁰³

Öfke, alışıl gelmiş bir hiddet gösterme ve küfür etmenin dışına çıktığı zaman, öfkeli kişiye gerçekten zararlı olabilmektedir. Bu noktada intihar konusu dikkat çekmektedir. İntiharda yakınlarını ve çevresini üzmeekten başka, karşılaşılan bir başarısızlıktan öç alma arzusu da söz konusudur.⁶⁰⁴

1.3.5. Öfkenin Değişkenleri

İnsanların yaşlarının, cinsiyetlerinin, farklı kalıtsal yapılarının, yaratılış özelliklerinin birbirlerinden farklı olması öfke duygusunu farklı şekil ve derecelerde yaşamalarının sebepleri arasındadır. Öfke yaş, cinsiyet, kişilik özellikleri yanında çevresel koşullara, öfkelenmeye sebep olan kişinin mevkisine, otoritesine, sahip olduğu mevki ve otoriteyi kaybetme korkusunun şiddetine, öfkelenmesine neden olan engelin şiddetine ve doyum sağlamak istediği güdünün önemine göre de değişiklik gösterir.⁶⁰⁵ Kişinin değer ölçüleri, vücudunda bulunan hastalıklar, yerleşim farklılıkları, hususi istidatların yokluğu, fiziki özellikler, kişiye göre varlıkların önem dereceleri, trafik, kuyruklar, gürültü, kuraklık, kısıtlamalar, isteklerin geri çevrilmesi vb. gibi birçok sebep öfkenin oluşmasında ve şiddetinde tesirli olabilir.⁶⁰⁶ Bu değişkenlerden bir kaç hakkında araştırmalar şöyledir:

Cinsiyet: Averill öfkelenme sıklığı açısından kadınların, erkekler kadar ve onlara benzer yoğunlukta ve benzer nedenlerle öfkelenildiğini belirtmektedir. Erkekler kadınlara kıyasla öfke duygularını daha doğrudan ifade etmektedirler. Kadınların ifade biçimi ise daha dolaylı yollardan olmaktadır.⁶⁰⁷ Kanoğlu'nun yaptığı araştırmada 14–17 yaş aralığında öfke düzeyi ve öfke ifadesinde cinsiyet ve sınıfa göre fark olmadığı,⁶⁰⁸ Öğrencilerin öfke düzeylerinin cinsiyetten etkilenmediği görülse de erkeklerin sürekli öfke ve öfke dışı vuruş ölçeceğinden almış olduğu puanların kızlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.⁶⁰⁹

Yarcheski ve Arkadaşları'nın 12–14 yaş arası 81 kız ve 67 erkek ergenle yapmış olduğu çalışmada öfke iç vuruş ve dış vuruş şekillerinde kız ve erkekler arasında

⁶⁰³ Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, 1985, s. 223–224.

⁶⁰⁴ Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, 1985, s. 225.

⁶⁰⁵ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 243–244.

⁶⁰⁶ Mayda, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 267.

⁶⁰⁷ Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193.

⁶⁰⁸ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 31, 108.

⁶⁰⁹ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 44.

anlamli bir fark olmamasina karşın kızların daha çok öfkelerini bastırdıkları, erkeklerin de öfkelerini başkalarına ve çevredeki objelere yönelttiklerini belirttikten sonra ergenlerin öfkelerini kontrol edebilmek için, her şeyden önce fiziksel ve duygusal açıdan sağlıklı olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Starner ve Peters tarafından ergenler üzerinde yapılan araştırmada ise, kızların sürekli öfke ve öfke dışı vurum düzeyleri, erkeklerden daha yüksektir. Erkeklerin öfke kontrol puanları ise kızlara göre daha yüksektir fakat bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildir.⁶¹⁰

Ergenlik (Adölesan) çağında öfke, sevecenlik kadar şiddetli ve çabuk görülür. Özellikle erkek çocukların öfkeye, kız çocukların ise üzüntüye daha yatkın oldukları gösterilmiştir. Öfkenin oluşmasında güçlü olmanın önemli bir tesiri vardır. Dolayısıyla, ceza verme ve saldırma olayları kuvvet üstünlüğüne dayandığı için, bu konuda kızlara nazaran erkeklerde öfke daha ağırlıklıdır.⁶¹¹

Kısaç yaptığı araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin cinsiyetleriyle öfkelerini kontrol etmeleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiş, erkeklerin öfkelerini daha fazla kontrol ettiklerini ifade etmiştir.

Mckinnie-Burney'in 14–19 yaş aralığındaki öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmada kız öğrencilerin öfke kontrolünde daha yüksek puanlar aldığını belirlemiştir.⁶¹²

Yaş: Öfke tepkilerinin yaş arttıkça azaldığını da tespit eden pek çok araştırma yapılmıştır.⁶¹³ Kanoğlu'nun yapmış olduğu araştırmada 17 yaş ve üzerindeki öğrencilerin, 14 yaşındaki öğrencilere göre öfkelerini kolay ifade ettiği tespit edilmiştir.⁶¹⁴

Güç: Çocuk felci geçirip sakat kalan çocukların ve organ zafiyeti olan erişkinlerin bu zafiyetlerinden dolayı, en ufak bir haksızlık karşısında bile öfkelendikleri ve tepki gösterdikleri, başkalarının acıma hislerine karşı saldırgan oldukları görülmüştür. Bazı hastalıklar da insanı daha hassas ve daha gergin yapmaktadır. Şeker hastalarında yapılan araştırmalarda, bu hastaların diğer hastalara göre daha fazla öfkelendikleri tespit edilmiştir. Yine çaresiz, kronik hastalığı olanların (AİDS, kanser, verem, romatizma, felç vb.) da genelde öfkeli oldukları görülmektedir.⁶¹⁵

Çocuklarda da öfke nöbetlerine, yetişkinlerden daha çok rastlanmaktadır. Öfkeli bir çocuk kendini başkalarına kabul ettirmek ister. Karşısına çıkan her engeli, aşılmaz olmasa

⁶¹⁰ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 45.

⁶¹¹ H. Şahin, D. Batıgün, *Kişiler Arası Tarz, Öfke ve Benlik Algısı*, 2009, s. 17; Mayda, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 267.

⁶¹² Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 44

⁶¹³ H. Şahin, D. Batıgün, *Kişiler Arası Tarz, Öfke ve Benlik Algısı*, 2009, s. 16-17; Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 31, 108.

⁶¹⁴ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 31, 108.

⁶¹⁵ Mayda, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 267.

bile, son derece güç görür. Bazen önemsiz bir olay bile çocuğu öfkelendirebilir. Bu durum, çocukların güçlü olma gayretlerini daha belirgin bir şekilde açığa vurmalarından ve aşağılık kompleksine daha çabuk kapılmalarından kaynaklanır.⁶¹⁶

Kişilerin değer verdikleri mevki, makam kayıplarından dolayı da öfkelendikleri ve buna sebep olanlara karşı öfke besledikleri görülmektedir.⁶¹⁷

Eğitim: Öfke düzeyi ve öfke ifadesiyle ilgili okul çocukları üzerinde Kanoğlu'nun yapmış olduğu araştırmada “aile tipine” göre öfke düzeyi ve öfke ifadesinde bir değişikliğin olmadığı, Anne-babanın birlikte olup olmamasının da öğrencilerin öfke düzeyi ve öfke ifadesi üzerinde etkili olmadığı ancak annesi üniversite/yüksek lisans mezunu olan öğrencilerin öfkelerini; annesi ilkokul ve ortaokul mezunu olan öğrencilere göre daha iyi kontrol ettiği tespit edilmiştir.⁶¹⁸

Engel: Okul çocukları üzerinde yapılan bir araştırmada kısıtlama görmeyen, fiziksel cezaya maruz kalmayan, haksızlığa uğramadığını düşünenlerin, öfkelerini daha iyi kontrol edebildikleri görülmüştür.⁶¹⁹

1.3.6. Öfkenin Ortaya Çıkış Süreci

Öfkenin ortaya çıkış sürecinde duygusal, fizyolojik ve bilişsel etkiler söz konusudur. Diğer bir deyişle öfke, duygu, düşünce ve davranışlarla ilgilidir. İnsanın kendini olumsuz durumlardan korumaya yönelik bir tepkisi olarak ortaya çıkar. İnsan stres altında kaldığında, böbreküstü bezlerinden adrenalini adı verilen bir hormon salgılanarak alarm durumuna geçilir. Kandaki miktarı böylece artan adrenalini kan basıncının yükselmesi, kalp atışlarının hızlanması gibi fizyolojik değişikliklere yol açar. Sonuç olarak da insan kendini tehdit eden uyarana karşı koruma gücünü bulur. Kaçar, kovalar, saklanır, bağırır, dövüşür, yüzü kızarır, sesi yükselir, sert davranışlarda bulunabilir. Tüm bunlar aslında fizyolojik kökenleri olan davranışlardır.⁶²⁰

İnsan öfkelendiği zaman genellikle sesi yükselir veya titremeye başlar. Bunun öncesindeyse düşünceler ve inançlar insanı bu bedensel tepkileri vermeye yöneltir. Mesela kişi kendisine haksızlık yapıldığına inanır, küçük düşürüldüğünü düşünür. Bu düşünce ve inançlara yüz ifadeleri de eşlik eder. Kızgınlık hali çatılmış kaşlardan, kızarmış yüzden rahatlıkla gözlenir hale gelir. Son olarak davranışsal tepkiler oluşur. Bunlar özelleşmiş

⁶¹⁶ Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, 1985, s. 225.

⁶¹⁷ Mayda, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 267.

⁶¹⁸ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 108.

⁶¹⁹ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 109.

⁶²⁰ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 80.

tepkilerdir. Öfkelenen insan hırslanarak intikam alabileceği gibi aşırı derecedeki üzüntüyle dünyasını da karartabilir. Öfkenin oluşum sürecindeki bu etkileşimler, bu süreçlerin öfkenin oluşumundaki rolleri, önem sıraları ve öfkenin sübjektif yaşantısı araştırılması gereken önemli konulardır.⁶²¹

Öfkenin oluşumunda vücudumuzda meydana gelen değişikliklerin fiziksel süreci, heyecan halinin uyanmasıyla başlar. Öfke de dâhil heyecan halinin uyanıp, canlanması esnasında meydana gelen fizyolojik değişikliklerin hemen hepsi, bedenimizi acilen gerekecek bir hareket için hazır tutan otonom sinir sisteminin, sempatik kısmının canlanması sonucunda gerçekleşir. Sempatik sistem bedeni enerji boşalımı için hazır hale getirirken, parasempatik sistem heyecan hali yatıştıktan sonra normal haline çevirir. Otonom sinir sistemindeki bu faaliyetlerin tetiğini çeken ise beyindeki hipotalamus ve limbik sistemdir. Bu bölgelerin yolladığı sinyaller, otonom sinir sisteminin işleyişini kontrol eden beyin sapındaki çekirdeğe aktarılır. Bunun üzerine otonom sinir sistemi, doğrudan kaslar ve iç organlar üzerinde harekete geçerek bazı bedensel değişiklikleri (kalp atışı, nefes alma, terleme gibi) başlatır. Yine otonom sinir sistemi, dolaylı olarak adrenal hormonları da uyarıp diğer bedensel değişikliklerin ortaya çıkmasını sağlar. Ayrıca doğrudan hipotalamustan gelen sinyaller, kişinin strese karşı tepkisinde önemli rolü olan ilave hormonların troid bezinden salgılanmasını sağlar.⁶²² Böylece öfkeli bir insanda görülen fiziksel tepkiler açığa çıkar.

Özetleyecek olursak öfke bilişsel, fizyolojik ve davranışsal yapıların sürecinde oluşan bir duygudur. Bunlardan bilişsel yapı, beklenti ve inançlar gibi öfke ile ilgili şemaları içeren yorumlama şekilleridir. Fizyolojik yapıysa, kardiyovasküler sistem, endokrin, limbik sistem ve tansiyondaki değişimleri içermektedir. Davranışsal yapı da saldırganlık ve düşmanca davranışları içeren öğrenilmiş öfke ifade tarzlarıdır. Düşmanca yorumlamalar fizyolojik sistemi, fizyolojik sistem de davranışları etkilemekte, sonuçta bu üç yapı birbirine bağlı ve birbirleriyle etkileşim halinde, bireyin öfkesini ifade etmesindeki süreci betimlemektedir.⁶²³

Bilişsel yapıda hayat boyunca karşılaştığımız olaylar ve davranışlar bizim duygu ve heyecanlarımızın harekete geçmesi ve şekillenmesinde etkili olmaktadır. Örneğin,

⁶²¹ Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 2003, s. 267–268.

⁶²² Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 2003, s. 268–269.

⁶²³ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 242.

sevilmemek ve sayılmamak her insanı üzer; başarılı olmaksızın, mutlu eder; engellenmek ve hakarete uğramak, öfkelenendir.⁶²⁴

Öfke iki temel nedenle ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenlerden birincisi bireyin kendisinden, ikincisi ise karşısındaki bireylerin onda oluşturduğu duygulardan kaynaklanır. Öfke ister bireyin kendisiyle ilgili, isterse karşısındakiyle ilgili bir nedenden kaynaklansın, özenle üzerinde durulup çözümlenmesi gereken bir duygudur.⁶²⁵

Öfkenin ortaya çıkış sürecini üçe ayırmak da mümkündür.⁶²⁶ Bunlardan birincisi engelleyici durumlardır.

1) Engelleyici Durumlar: Günümüz teorilerinden bazıları öfke durumunun kaynağını engellenme olarak görmektedir. Engellenme, isteklerin, ihtiyaçların ya da bir davranışın amaca ulaşmasının önlenmesidir. Cüceloğlu engellenmeyi, “Bireyin elde etmek istediği belirli bir amaca varması engellendiği veya ihtiyaçlarının giderilmesi önlenmediği zaman ortaya çıkan olumsuz bir duygu.” olarak tanımlamıştır.⁶²⁷ Öfkeye neden olan etkenler rahatsız edici ve hoş olmayan uyaranlardır. İnsan haz almaya yönelik bir özelliğe sahip olduğundan, haz almasını engelleyecek her durum, olay veya kişi, öfke duygusunun sebebinin oluşturabilir.⁶²⁸ Kişinin istekleri ve fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmaması gibi herhangi bir durum birey için engelleyici olarak algılanıyorsa kızgınlık ve öfke davranışı ortaya çıkabilmektedir.⁶²⁹

Engellenmeden kaynaklanan saldırganlıkla ilgili diğer bir husus da, imrenme ve kıskançlığın ortaya çıkardığı düşmanlıktır. Hem kıskançlık hem de imrenme özel bir tür engellenmedir.⁶³⁰

İki tip engellemeden söz edilebilir. Bunlar:

a) Çevresel Etkenlerden Kaynaklananlar: Eğer, engel, kişinin dışındaki nedenlerden kaynaklanırsa öfke, kendi dışındaki çevresel faktörlere yöneltilir. Sosyal ortamlar öfkeyi ortaya çıkaran ve besleyen önemli unsurlardandır. Sosyal öğrenme kuramlarına göre, öfke ve saldırganlık gözlemsel öğrenme, taklit, özdeşleşme, kopyalama ve rol alma yoluyla öğrenilir. Bununla birlikte, insanın doğumundan ölüme kadar gelişim dönemlerindeki karşılaştığı bazı durumlar ve engellemeler öfke duygusunun ortaya çıkmasına, gelişmesine ve köklü bir hal almasına yol açar. Çocukluk döneminde eğitim,

⁶²⁴ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 236.

⁶²⁵ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

⁶²⁶ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 25.

⁶²⁷ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 7; Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 25.

⁶²⁸ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 239.

⁶²⁹ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 13, 25.

⁶³⁰ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 239.

terbiye ve çocuğun istekleri karşısında yer alan yasaklar çocuğu öfkelenendirir. Ergenlik döneminde ise, aileden koparak bağımsız olma isteği ile güvensizlik ve yetişkinlerin desteğine duyulan ihtiyaç, çatışma ve öfkeyi doğurur. Yetişkinlikte rekabet şartları, sorumluluktan kaynaklanan zorluklar, aile, arkadaş ve toplum tarafından reddedilme duygusu insanda şiddetli öfkenin doğmasına yol açar. Orta yaştan ileri yaşa geçişte ise, gelecek ile ilgili güvensizlik ve bunun getirdiği belirsizlikler, yaşın getirmiş olduğu sınırlamalar öfke duygusuna neden olur.⁶³¹

İçki de hiddet ve öfkenin ortaya çıkmasında en önemli dış etkenlerden biridir. Çünkü çok az içki içmek bile çoğu zaman öfkeli bir sonuç doğurabilir. Böylece birey, içkinin etkisiyle toplum içinde uygarca davranmasını sağlayan kontrol mekanizmasını kaybetmiş olur. Bununla ilgili olarak yapılan deneysel bir çalışmada, alkollü içki kullananların saldırgan sözlü ifadelerinin, öfkenin ortaya çıkış sürecini desteklediği ve tetiklediğini ortaya koymuştur.⁶³²

Bir engelle karşılaşılmaması sonucunda ortaya çıkan öfke engelin ortadan kalkmasıyla kaybolup gitmektedir. Mesela babalarından ya da eşlerinden para isteyen kişilere istedikleri şey verilmediğinde öfkelenirlerken, istedikleri şeyi aldıklarındaysa öfkelerinden eser kalmamaktadır.⁶³³

b) Kişinin Kendinden ya da Kişisel Yetersizliğinden Kaynaklananlar: Kişinin kendinden ya da kişisel yetersizliğinden kaynaklanan engeller, fiziksel ve genetik nedenlerden kaynaklanabileceği gibi yanlış inanış ve düşüncelerden de kaynaklanabilir. Araştırmalarda bazı çocukların doğuştan daha sinirli, alıngan ve kolayca öfkelenen bir yapıda oldukları tespit edilmiştir.⁶³⁴ Böyle kişiler çok hassastır, çabuk kızarlar, kötülüğe karşı sert, metin, iradeli ve inatçıdırlar.⁶³⁵

Öfke duygusunun nedenleri arasında bireyin kendisi, başkaları ve başına gelenler hakkındaki yanlış inanış ve düşünceleri de yer alır.⁶³⁶ Takıntılar, kuruntular, kaygılar, merak ve daha önce kişinin başından geçen ve bireyi öfkelenirmiş olan anılar ve çağrışımlar kişinin kendinden kaynaklanan öfkeye örnektir. Böyle durumlarda öfke,

⁶³¹ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 241.

⁶³² Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 241.

⁶³³ Kayaoğlu, Mehtap, *Siz "Siz" Olun Mutluluk Psikolojisi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 254.

⁶³⁴ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 25.

⁶³⁵ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 240.

⁶³⁶ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 8.

düşünce ve duygularla harekete geçirilir.⁶³⁷ Amaca ulaşamama durumu kişinin kendinden kaynaklanıyorsa öfke büyük olasılıkla kişinin kendisine yönelir.⁶³⁸

Kişinin öfkelenmesine organik, bedensel rahatsızlıkların sebep olması da mümkündür. Bu tür rahatsızlıkların başında guatr, sara, beyin urları, iç salgı bezi düzensizlikleri, kuduz, menopoz, vb. gelmektedir.⁶³⁹ Depresif duygular da öfkeye yol açabilmektedir.

2) Yeterlilik ve Güvenliğin Tehdit Altında Olması: Beck'e göre kıskırtma ve tehdit öfkenin nedenlerindedir.⁶⁴⁰ Kıskırtma (tahrik-provocation), karşıdaki bireyi tahrik eden ve onu, bir davranış yapmaya zorlayan uyarımlardır.⁶⁴¹

Öfkeye neden olan diğer etkenler arasında rahatsız edici ve hoş olmayan uyaran, memnuniyetsizlik, kişisel haklara ve benliğe saygı gösterilmemesi ve benlik saygısının kaybedilmesi, kabul edilen sosyal normların ihlal edilmesi haksızlığa uğramak ve fiziksel cezaya maruz kalmak,⁶⁴² fiziksel incinme ve yaralanmalar, tacize uğrama, hayal kırıklığı ve saldırıya uğrama sayılabilir.⁶⁴³

Aşırı şaka, alay ve tenkit; kişinin dinî ve ahlâkî değerlerine yapılan sözlü veya fiili saldırı gibi davranışlar da öfkelenmeye sebep olabilir. Sadece bireyin kendisine değil, başkalarına veya sevdiği kimselere yapılan olumsuz tutum ve davranışlar da öfkelenme sebeplerindedir.⁶⁴⁴

3) Davranışların Beklentilere Uygun Olmaması: Öfkenin ve öfke şiddetinin, değer yargıları, benlik saygısı ve beklentiler gibi bilişsel etkenler tarafından etkilendiği söylenmiştir.⁶⁴⁵ Öfke duygusunun temelinde; hakkının yenildiğinin veya gereksinim ve ihtiyaçlarının karşılanmadığının düşünülmesi, kişinin yaşamına ilişkin bir soruna gereken önemin verilmediğine inanılması, bir ilişki uğruna değer ve inançlarından ödün verildiğinin düşünülmesi, gelişme ve yeteneklerin ortaya konulma şansına engel olunması, başkalarının gözündeki kişilik değerinin düşmemesi için hata yapılmaması gerektiği gibi düşüncelerin olduğu öne sürülmüştür.⁶⁴⁶

⁶³⁷ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 240.

⁶³⁸ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 25.

⁶³⁹ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 240.

⁶⁴⁰ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 25.

⁶⁴¹ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 239.

⁶⁴² Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 25.

⁶⁴³ Kökdemir, *Pivotka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 7.

⁶⁴⁴ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 240.

⁶⁴⁵ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 25.

⁶⁴⁶ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

Beklentilere ters düşen ve öfkenin ortaya çıkmasına neden olan etkenlerden biri de reddedilmedir. Reddedilmeye katlanmak oldukça güçtür. Kişi hangi yaşta olursa olsun aile veya toplum tarafından reddedildiğinde öfkelenmektedir. Memnuniyetsizlik, kişisel haklara ve benliğe saygı gösterilmemesi, ahlâksızlık ve kötülük içeren davranışlar da öfkeye neden olabilmektedir.⁶⁴⁷

Engel teşkil ettiği halde tehdit olarak algılanmayan veya beklentiler doğrultusunda gerçekleşen olaylardaysa öfke açığa çıkmaz. Mesela küçük bebeklerin çıkarmış olduğu engellerden dolayı kimse onlara kızmaz çünkü onların bir takım engeller çıkarması beklenen bir şeydir. Ayrıca onlardan herhangi bir fayda beklenmediğinden de onlara kızılmaz.⁶⁴⁸

Dr. Thomas Gordon öfke olgusunu bir buzdağına benzetmiştir. Buzdağının suyun üzerinde kalan kısmı öfkedir, oysa suyun altında kalan kısmı çok daha geniştir, yani öfkenin ortaya çıkmasına yol açan pek çok duygu burada gizlidir. Suyun altında kalan bu duygulara temel duygular adı verilir. Temel duygular birikip, sertleşip, katılaştıkça, buzdağının tepesindeki öfkeyi oluşturur. Sözü geçen temel duygular ise kıskançlık, üzüntü, merak, yalnızlık, itilmişlik, kaygı, hayal kırıklığı, haksızlık, anlaşılammak ve sıkıntı gibi duygulardır.⁶⁴⁹ Bu duyguların ortak noktası ise karşılaşılan davranışların beklentilere uygun olmamasıdır. Bebeğin çıkardığı engellere dönecek olursak onun çıkardığı engeller bizde bu tür duygular oluşturmaz. Çünkü bebeğin bize karşı herhangi bir olumsuz duygu ve düşünce içerisinde olduğunu düşünmeyiz. Bu yüzden öfke yaratan duyguları, öfkeyi yaratan davranışlardan ayırt etmek gerekir. Bu ayırım yapılabildiğinde öfkeyi etkin bir biçimde kullanma imkânı oluşur. Bu şekilde kullanılan öfke ise insana yarar sağlar.⁶⁵⁰

Kızgınlık, öfke gibi duyguların daha çok ikincil duygular olduğu, kırılma, alınma, gücenme, anlaşılmama, reddedilme, engellenme, korku, kaygı, hayal kırıklığı, yalnızlık gibi acı veren temel duygulara ikincil olarak oluştuğunun birey tarafından anlaşılması önemlidir. Öfke dile getirilmemiş veya anlaşılmamış, kabul görmemiş kızgınlıkların topluca yaşanması ve ortaya dökülmesi olarak da ortaya çıkabilmektedir.⁶⁵¹

İnsanların çoğu öfkeyi, buzdağının tepesinde yaşar ve bir türlü çözümlenmemiş bu duygulara sıkı sıkıya tutunur.⁶⁵² Bu da ya kişinin kendisine ya da çevresindekilere zarar

⁶⁴⁷ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 239.

⁶⁴⁸ Kayaoğlu, *Siz "Siz" Olun Mutluluk Psikolojisi*, 2005, s. 254.

⁶⁴⁹ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

⁶⁵⁰ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 8.

⁶⁵¹ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 22.

⁶⁵² Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

vermesine yol açar. Bazen de öfkenin dışarı yansıtılmayarak bastırılması, düşmanlık ve başka saldırgan duygu ve tutumların gelişmesinde etkili olur.⁶⁵³

Literatür incelendiğinde, öfke ve saldırganlık kavramlarının genellikle bir arada kullanıldığı görülür. Özmen'in belirttiğine göre, öfke ve saldırganlık kavramlarının sürekli bir arada kullanılması bu iki kavramın uzun bir süre birbiriyle karıştırılmasına ve eş anlamlı kavramlar gibi algılanmasına neden olmuştur. Fakat psikoloji ve diğer sosyal bilimlerdeki gelişmeler bu iki kavramın artık ayrı ayrı ele alınıp incelenmesini gerekli kılmıştır.⁶⁵⁴

Balkaya'ya göre öfke, yaşanma sıklığı, öfkeye yol açan olaylar, öfkeyle ilgili düşünceler, öfkeli bir insana gösterilen tepkiler ve öfkelenince ortaya çıkan belirtiler, kişiden kişiye farklılık göstermektedir.⁶⁵⁵ Yani herkesin yaşam koşulları ve beklentileri birbirinden farklıdır.

Bireyin öfkelenmesine sebep olan 10 ana faktör şunlardır:

1. Her zaman en iyiyi bildiğini düşünen, diğer kişilerin görüşlerini ciddiye almayan kendini beğenmiş kişilerin beklentileri,
2. İftira atılması, zorbalık, yalan söylenmesi,
3. Aşağılanma, küçük düşürülme gibi durumlar,
4. Abes ve patavatsız davranışlar,
5. Alay edilmesi, sataşmalar,
6. Biri tarafından engellenme,
7. Çatışma, azarlanma, kusur bulunması,
8. Fiziksel olarak taciz edilme/rahatsız edilme, saldırılma,
9. Çevresel nedenli engellenme,
10. Kişisel eşyaların çalınması, tahrip edilmesidir.⁶⁵⁶ Dikkat edilecek olursa bireyin öfkelenmesine neden olan bu faktörler kişilerin beklentilerinin karşılanmadığı durumlardır.

1.3.7. Öfkenin Ortaya Konuluş Biçimleri

Bireyler yaşadıkları öfke duygusunu hafifletmek için farklı yollara başvururlar. Bu yollar; yaşanan öfke duygusunun sağlıklı bir şekilde ifade edilmesi, çeşitli nedenlerle içe atılarak bastırılması, somatik (fiziksel işaretler) olarak ifade edilmesi ve başkalarına

⁶⁵³ Çelebi, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.16, sy. 192, Ankara, 1983, s. 20.

⁶⁵⁴ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 20.

⁶⁵⁵ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 9.

⁶⁵⁶ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 241–242.

yönlendirerek dışsallaştırılmasıdır. Öfke duygusunun sağlıklı bir şekilde ifade edilmesi için; öncelikle bireylerin öfkesini kontrol etmesi ve öfke sonrasında problem yaşanan kişi ile açıkça konuşularak sorunun çözümlenmeye çalışılması gerekir.⁶⁵⁷

Deffenbacher ve arkadaşları; öfkenin davranış boyutundaki çeşitlilikleri nedeniyle, öfkeyi fark etmekte ve onu anlamakta zorluklar yaşandığını ileri sürmüşlerdir. Öfke sırasında bazı kişiler öfkelerini o anda, bazıları ise o durum sona erdikten sonra fark edebilmektedir; kimilerinde ise bu duygu öylesine bastırılır ki yaşam boyu kişinin bilincine ulaşmayabilir. Kendisine öfkelendiğimiz kişi, yitirmekten korktuğumuz ya da bizi sevmesini istediğimiz biriye öfkenin bastırılma olasılığı daha fazladır. Bazen böylesi durumlarda bastırılan öfke, bileşik kaplar yasası uyarınca, nasıl olsa yitirmeyeceğimizi düşündüğümüz kişilere yöneltilebilir. Öfkesini bastıran insanların dışında; öfkesini dışa vuran, sürekli diğerlerini ‘iğneleyerek’ boşaltan, saldırgan davranışlarda bulunan insanlar da vardır.⁶⁵⁸

Öfke yaşanırken kişide iki yönlü bir çatışma oluşturur. Bunlar kişinin öfkesine neden olan diğer insanlarla çatışması ve kendisi ile çatışmasıdır. Bu iki yönlü çatışmanın sonucunda kişinin açığa vurulmuş öfkesiyle örtülü öfkesi arasında bir çekişme meydana gelir. Öfkenin bu çekişme sonrasında ne tarafa yöneleceği konusunda kişiden kişiye önemli farklılıklar oluşur. Bazı kişiler öfkelerini içe yönlendirirken, bazıları da dışa yönlendirir. Bazı kişiler ise bazı savunma yöntemleriyle öfkeyi kontrol etme yoluna giderler.⁶⁵⁹

Öfke duygusu ortaya çıktığı anda, bazı kişiler tepkilerini fiziksel ya da sözlü saldırıda bulunarak ortaya koyarlarken bazılarıysa, öfkelendikleri zaman edilgen ve dolaylı saldırganlığı tercih ederler ya da geri çekilme davranışı gösterebilirler. Bu durum ‘öfke duygusunun her zaman saldırgan davranışa yol açacağı’ biçimindeki yargının doğru olmadığını ortaya koyar.⁶⁶⁰ Öfke yaşantılarının sonucunda saldırganlığın ortaya çıkması beklenebilir, fakat saldırgan davranış tek seçenek değildir, başka davranış olasılıkları da bulunmaktadır. Kişinin öfkelendiği zaman nasıl hareket edeceği; o anda içinde bulunduğu konumu, konumla ilgili genel durumu, toplumun kültürel normları, öfkenin şiddeti, kişinin benzer durumlarla ilgili daha önce geçirmiş olduğu yaşantıları, öfke öncesi kişinin içinde bulunduğu durumu gibi pek çok etmene bağlı olarak farklılık arz eder.⁶⁶¹

⁶⁵⁷ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 21, 30–32.

⁶⁵⁸ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 21, 30–32.

⁶⁵⁹ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 18–19.

⁶⁶⁰ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 20–21.

⁶⁶¹ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 20–21.

Öfkenin kişilerde ortaya çıkardığı davranışlar çoğu zaman kontrol edilmesi güç davranışlardır ve öfke kişilerde değişik biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Bunlar; öfke içe vurumu, öfke dışa vurumu ve öfke kontrolüdür.⁶⁶² Sürekli öfkeli olan kişilerde hem öfkeyi içe vurma hem de dışa vurma durumuyla sıkça karşılaşılırken öfkeyi kontrol etmede başarısızlık görülür. Ayrıca öfkeyi dışa yansıtan kişilerin öfkelerini kontrol etmeleri de güçtür.⁶⁶³ Albayrak'ın 16–18 yaş aralığındaki öğrenciler üzerinde yapmış olduğu araştırmada sürekli öfke ile öfke içe vurumu ve öfke dışa vurumu arasında pozitif anlamlı; öfke kontrolü ile arasında ise negatif anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani sürekli öfke düzeyi arttıkça öğrencilerin öfke içe vurumu ve öfke dışa vurumu artmakta; öfke kontrolü ise azalmaktadır. Öfke dışa vurumu ile öfke kontrolü arasında ise negatif anlamlı ilişki bulunmuştur. Öfke dışa vurum düzeyi arttıkça öğrencilerin öfke kontrolü azalmaktadır.⁶⁶⁴

Öfkeyi çeşitli şekillerde ifade etmek mümkündür demiştik. Bu ifadeleri öfkenin doğrudan ifadesi, karşılıklı iletişim, tepki vermeden önce düşünme, insanlara yönelik fiziksel saldırı, objelere yönelik fiziksel saldırı, sözel saldırı veya bağırma, beden dili, öfke içte; bastırma, öfke içte; kendini eleştirme, öfke kontrolü, düzeltici yönde davranma, dikkati başka konuya çekme, pasif agresif sabotaj, zulmetmek, hedefi sosyal olarak izole etmek olarak sınıflandırabiliriz.⁶⁶⁵ Ancak biz bu ifade şekillerini öfke içe vurumu, öfke dışa vurumu ve öfke kontrolü olarak üç grupta incelemeyi uygun gördük.

a) Öfke İçe Vurumu: İnsanlar hem öfkenin neden olduğu olumsuz sonuçlar, hem de kültürel nedenlerden dolayı öfkelenmekten korkmakta ve öfkesini göstermek istememektedirler. Öfkelerini içe vuran kişiler, kendilerinde öfke yaratan bir durumla karşılaştıkları vakit, hemen bir saldırgan tepki ortaya koymazlar fakat bu kişiler durumun önemini ve verecekleri tepkiyi uzun süre düşünürler. İçe vurulan öfke, ifade edilmek için güvenli bir yer arar. Oysa öfkenin bastırılması, var olan enerjinin içe döndürülmesidir. Öfkenin bu şekilde yaşanması ise bireyin kendisine zarar vermesine neden olmaktadır. Mesela ergenlerin, anoreksik (az yeme) ya da bulimik (çok yeme) tutumlarının ebeveynlerine karşı olan öfkenin bir ifadesi olduğu belirtilmektedir.⁶⁶⁶ Yine içte tutularak

⁶⁶² Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 24; Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 10, 43.

⁶⁶³ H. Şahin, D. Batıgün, *Kişiler Arası Tarz, Öfke ve Benlik Algısı*, 2009, s. 17.

⁶⁶⁴ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 43.

⁶⁶⁵ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 31.

⁶⁶⁶ Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 194; Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 43.

biriktirilen öfke duygusu mide ülseri, yüksek tansiyon gibi psikosomatik tepkilere de neden olmaktadır.⁶⁶⁷

Öfke içe vurumu, kişinin gizleyerek ya da öfkeyi içinde tutarak var olan öfke etkenlerine karşı kullandığı alternatif bir uyum mekanizmasıdır.⁶⁶⁸ Aynı zamanda bu oluşum belli edilmeyen, yansıtılmayan, baskılanmış kişisel bir öfke eğilimidir. Kişiler yaşadıkları toplumca uygun görülen şekilde öfkelerini ifade etmediklerinde ve öfkelerini kontrol altına alamadıklarında, öfkeleri ile başa çıkamazlar. Bu durumda öfke kişinin sosyal hayatına, fizyolojik ve ruhsal durumuna zararlı olan bir duygu haline gelir.⁶⁶⁹ Yine öfkelerini içe vuran insanlar, kendi içlerinde sahip oldukları kural ve ölçütler nedeniyle, yaşadıkları öfkeyi açıkça ifade etmezler.

Öfkelerini içe vuran ve öfkeli olduklarını kabul etmekte zorlanan bireylerin öfke tepkileri genellikle edilgen tepkilerden oluşur. Bu edilgen tepkiler, başkalarından uzak durma ve onlarla işbirliğini reddetme, sessizlik, çekingen davranma, ağlama, mutsuzluk ve gerginlik, somurtma, surat asma, küsme, unutkanlık, psikosomatik hastalıklar, depresyon ve suçluluk duyguları, kazaya yatkınlık, bağımlılık davranışları, aşırı alttan alma, şiddete ve suça yönelik fanteziler içinde bulunma, yoğun bir rahatsızlık ve stres altında olma duygusu, ruhsal acı çekme duygularının varlığı biçiminde ortaya çıkar. Bu kişiler karşılarındaki kişinin onların düşüncelerini okumalarını ümit ederler. Sonuç olarak bu öfke, acı çekme ya da gücenme biçimine dönüşebilir.⁶⁷⁰

Bastırılmış öfkenin yarattığı bir başka duygu da kendini kurban gibi hissetmektir. Pasif saldırgan, öfkesini yaşarken “Sen iyi değilsin.”; kurban ise “Ben iyi değilim.” düşüncesiyle hareket edebilir.⁶⁷¹

Bastırılmış öfkenin yol açabileceği bozuklukları üç grup altında toplayabiliriz:

- 1) Vejetatif (bitkisel) sinir sisteminin çalışma bozukluğuna bağlı olarak ortaya çıkan psikosomatik hastalıklar: hipertansiyon, migren, hipertroidi, artrit gibi.
- 2) Ruhsal yakınma ve hastalıklar: Endişe, korku, suçluluk duygusu, depresyon, aşırı yorgunluk gibi.
- 3) İlişkilere dolaylı olarak yansıyan, olumsuz tutum ve davranışlar ve yıkıcılık eğilimi: Olumsuz tutum ve davranışlar ve yıkıcılık eğilimi, dıştaki kişi ve nesnelere yönelik olabilir: Zora koşma, hınç çıkarma, açığını yakalama, sürekli eleştirme, kötüleme,

⁶⁶⁷ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 20, 30.

⁶⁶⁸ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 2, 10.

⁶⁶⁹ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 30.

⁶⁷⁰ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81; Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 23; Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 43.

⁶⁷¹ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

dedikodu etme, alaya alma, unutarak, bekleterek cezalandırma, önemsiz sıradan olaylara bağlı öfke patlaması, nesnelere, hayvanlara zarar verme, sürekli suskunluk, sürekli karşı çıkma gibi.⁶⁷²

Bu olumsuz tutumlar kişinin kendine de yönelik olabilir: Sık sık hata yapma, kaza yapma, başarıdan kaçma, tam başaracakken tökezleme, ilaç ve alkol alışkanlığı, duygularından kopma, kişiliğin fakirleşip katılaşması, otoriteye sığınarak ya da kitle hareketlerine katılarak, kendinden ve kişiliğinden kaçma,⁶⁷³ güvensiz, kıskanç, tartışmacı, alaycı ve yargılayıcı davranışlar kişinin kendine yönelik olumsuz tutumlarına örnektir.⁶⁷⁴

b) Öfke Dışa Vurumu: Öfke dışa vurumu, öfkenin yol açtığı stresle başa çıkmada uyumsuz bir tepkidir.⁶⁷⁵ Öfke, tokat atma, tekme atma, vurma, yüksek sesle konuşma, küfür etme ya da tehdit etme, aşırı eleştirel olma, hata arama, tartışmacı ve saldırgan bir tavır içinde olma, isim takma, suçlama, alay etme, dedikodu yapma, şüphecilik, önyargıyla yaklaşma, öfke nöbetleri geçirme gibi açıkça, kişinin başkalarını incitmeyi ya da çevreye zarar vermeyi istediğini gösteren sözel ve fiziksel tacizler şeklinde dışa vurulmaktadır.⁶⁷⁶

Dışa vurulan öfke ifade biçimlerini “doğrudan davranışsal öfke işaretleri” ve “doğrudan sözel ya da bilişsel öfke işaretleri” olarak sınıflandırmak mümkündür. Doğrudan davranışsal öfke işaretleri, fiziksel ve sözel saldırı, aşırı eleştiricilik, kusur buluculuk, ön yargılı davranma, sorun çıkarma, hırsızlık ve isyankâr davranışlar şeklinde kendini gösterebilir. Doğrudan sözel ya da bilişsel öfke işaretleri ise kin ve nefret belirten, aşağılayan, kuşkucu ve suçlayıcı sözler biçiminde gözlenebilir.⁶⁷⁷

Öfke ve kızgınlık aslında; kırılma, alınma, gücenme, anlaşılmama, reddedilme, engellenme, korku, kaygı, hayal kırıklığı, yalnızlık gibi içsel bir duyguyken, saldırganlık gibi yıkıcı davranışlar haline dönüşebilmektedir. Saldırganlık öfkenin en çok dikkat çeken dışa vurum biçimidir çünkü saldırganlık söz konusu olduğunda çok ciddi sonuçlar ortaya çıkmaktadır.⁶⁷⁸ Şiddet, saldırganlık ve suç işleme davranışları ile öfke arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar, öfkenin otomatik bir şekilde saldırganlık ve şiddetle birlikte ortaya çıkmasa da, öfkenin çoğu kez saldırgan davranışı başlatıcı durumda olduğunu ortaya

⁶⁷² Çelebi, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.16, sy. 192, Ankara, 1983, s. 20.

⁶⁷³ Çelebi, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.16, sy. 192, Ankara, 1983, s. 20.

⁶⁷⁴ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

⁶⁷⁵ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 2.

⁶⁷⁶ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 23; H. Şahin, D. Batıgün, *Kişiler Arası Tarz, Öfke ve Benlik Algısı*, 2009, s. 14.

⁶⁷⁷ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 81.

⁶⁷⁸ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 22.

koymakta, saldırganlık ve öfke arasındaki bağlantıyı göstermektedir.⁶⁷⁹ Küçük çocuklar için de öfkeyi ifade etmenin doğal yolu saldırganlıktır.⁶⁸⁰ Çünkü onlar konuşmaya başlamadan önce, öfke ve diğer duygularını davranışlarıyla ve yüz ifadeleriyle göstermektedirler.⁶⁸¹ Çocukluk döneminde öfke vurma, ısırma, nesne alma gibi yollarla doğrudan dışa vurulurken yaş ilerleyip çocuk sosyalleştikçe bu anlatım biçimi kimi kez denetim altına alınır, kimi kez de yön değiştirerek ortaya çıkar. Annesine kızan çocuğun oyuncaklarına yönelttiği saldırganlık gibi.⁶⁸²

Saldırganlık fiziksel saldırı ve sözel saldırı olarak iki şekilde ortaya çıkabilmektedir. Ancak her saldırgan davranışın temelinde her zaman öfke olmayabilir. Fiziksel saldırganlık motor davranışlarla ilişkilidir ve amaç karşıdaki kişiye veya objeye zarar vermektir. Diğer deyişle fiziksel saldırı hedef yönelimlidir. Saldırganlığın ikinci şekli olan, sözel saldırganlık boyutu ise genelde dışa vurulmuş öfke olarak tanımlanır.⁶⁸³ Öfkeli insanlar öfkelerini ifade etmek için bazen karşısındakini küçük düşürücü, kırıcı, alay edici sözler kullanmaktadırlar.⁶⁸⁴

c) Öfke Kontrolü: Öfkeyi doğru ifade etme becerisini kazanmaya “öfke kontrolü” denir. Öfke kontrolünde temel amaç; saldırganlıktan uzak, şiddet içermeyen, kişinin kendisine ve çevresindekilere zarar vermeyecek şekilde duygusunu ifade etme becerisini kazanmasıdır.⁶⁸⁵

Kişilerin öfke tepkilerini kontrol edebilmeleri önemlidir ve bunu sosyalleşme sürecinde öğrenirler.⁶⁸⁶ Öfke kontrolünü öğreten pek çok yöntem vardır. Doğru yöntem kişiden kişiye değişir. Doğru yöntemi belirlerken; kişi kendi kişiliğine, yaşam tarzına uygun olanı seçer ve seçtiği yöntemi uygularken günlük yaşamında fazladan sıkıntı hissetmemeye dikkat eder.⁶⁸⁷ Starner ve Peters öfke kontrolünü tanımlarken bu noktayı göz önünde bulundurarak “Öfke kontrolü bireysel tepkilerle, öfkeyi ifade eden kontrol deneyimleridir.” demişlerdir.⁶⁸⁸

⁶⁷⁹ Avcı, *Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri, Öfke Ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006, s. 6.

⁶⁸⁰ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 30, 32.

⁶⁸¹ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 10.

⁶⁸² Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 32.

⁶⁸³ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 10.

⁶⁸⁴ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 30, 32.

⁶⁸⁵ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁶⁸⁶ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 30.

⁶⁸⁷ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁶⁸⁸ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 2.

Öfke, kızgınlık, kırgınlık, düşmanlık gibi saldırganlık duyguları, toplum tarafından hoş karşılanmaz ve dışa vurulması istenmez. Toplumun öfkeyle ilgili yargılarından bir kaçı şöyledir: “Öfkeyle kalkan zıyanla oturur.”, “Akıllı, olgun insan; kendini öfkeye kaptırmaz.”, “İnsan büyüklerine saygılı davranmalı ve sözlerini dinlemelidir.”

Gerçekten de saldırganlık duygularının dışa vurulması, çoğu kez kişinin zararına olur. Bağımlı olunan ya da sevgi, saygı duyulan kişilere saldırgan duyguların ifade edilmesi, o kişilerle olan ilişkileri bozar.⁶⁸⁹

Öfke olumlu bir iletişim aracı olarak kullanıldığı zaman, normal ve sağlıklı kabul edilir. Bu bireyin uygun davranışlarla tepkide bulunmasını sağlayarak bireye güçlülük, üstünlük, olayları kontrol edebilme duygularını yaşatır.⁶⁹⁰ Öfke, samimi, dolaysız, açık ve etkili bir iletişim biçimidir. Doğal bir şekilde ifade edildiği takdirde kısa sürelidir, geçicidir, tortu bırakmaz, unutulur. Bunun bilincinde olanlar öfkeyi denetleyebilirler. Kişi saldırgan duygularının bilincindeyse, bu duygularını dış koşullara göre dışarı yansıtıp yansıtılmamakta özgür olur, onları daha iyi denetleyebilir ve kişiliği üstündeki olumsuz etkilerini engelleyebilir. Kişi, yaşadığı ortamda ne yapıp, ne yapamayacağını, neyi yapması ve neyi yapmaması gerektiğini, hangi davranışlarının ne gibi sonuçlara yol açacağını bilirse saldırganlığını sınırlar.⁶⁹¹

1.3.8. Öfke Kontrolünde Kullanılan Yöntemler

Bireyler öfkelendikleri zaman öfkelerini doğrudan ifade edebildikleri gibi, karşılıklı iletişim, tepkiyi ortaya koymadan önce düşünme, fiziksel ya da sözel saldırı, bağırma, öfkesini bastırma ya da kontrol etme gibi yöntemlerle de ifade edebilmektedirler.

Öfkenin yoğunluğu ve kişinin öfkenin sonucunda yaptığı saldırganlığın ve tahribatın derecesi kişiden kişiye ve öfkeyi doğuran nedenlere bağlı olarak değişir. Yoğun bir şekilde ifade edilen öfke duygusunun, kişiyi, sözel ve fiziksel saldırılara açık bir hale getirebildiği, aile içinde ve kişilerarası ilişkilerde çatışmalara neden olabildiği ileri sürülürken, kişinin benlik saygısının, önemli ölçüde düşmesiyle de sonuçlanabildiği belirtilmektedir.⁶⁹²

Bastırılmış öfkenin ise, yüksek tansiyon, koroner arter hastalığı ve kanser gibi pek çok fiziksel rahatsızlıklarla ilişkili olduğu ileri sürülmektedir. Bazı araştırmalarda, dışa

⁶⁸⁹ Çelebi, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, Ankara, c.16, sy. 192, 1983, s. 20.

⁶⁹⁰ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 21.

⁶⁹¹ Çelebi, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.16, sy. 192, Ankara, 1983, s. 21.

⁶⁹² Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 82; Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193.

yansıtılan öfkenin de benzer fizyolojik sonuçları doğurabileceğine işaret edilmektedir.⁶⁹³ Bu sebeplerle öfkenin bastırılması da inkâr edilmesi de sağlıklı ve etkili bir ifade yolu olarak görülmemektedir.⁶⁹⁴

Öfkenin kişiyi uyarıcı, koruyucu ve harekete geçirici işlevleri olduğundan öfkenin kabul edilmesi, saldırgan biçimlerde ifadesinin kontrol edilmesi, öfkeyi açığa çıkaran nedenlerin ve ortaya konuluş biçiminin anlaşılması gereklidir.⁶⁹⁵

Öfke, kişiler arasında sorunlu ilişkilere, boşanmaya, çalışma yaşamında üretkenliğin ve işlevselliğin bozulmasına, fiziksel ve ruhsal sağlıkta önemli sorunlara neden olabilmektedir. Günlük yaşam içinde sıklıkla yaşanan bu duygu temelde en az iki kişinin mutsuzluğuna neden olmaktadır. Öfke, hem yöneldiği hedefi hem de kaynağını olumsuz bir yaşantı içine sokmaktadır. Burada öfkeyi yaşayan için, öfkenin kontrolü, öfkenin yöneldiği kişi içinse, gelen bu öfkeyle nasıl baş edeceği önemli bir sorundur.⁶⁹⁶

Bazı psikologlar öfkeyi boşaltmanın çok yanlış ve tehlikeli bir inanç olduğunu göstermişlerdir. Bazı insanlar bu inancı, diğer kişileri incitmek için verilmiş bir onay olarak algılamaktadır. Araştırmalar, kızgınlık duygusunun boşaltılmasının kızgınlık, öfke ve saldırganlığı daha çok arttırdığını ve sorunu çözmek için hiçbir yararı olmadığını göstermektedir.⁶⁹⁷ Albayrak'ın 17–30 yaş grubu üzerinde gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmada öfke dışı vurum düzeyi arttıkça öğrencilerin öfke kontrolünün azaldığı tespit edilmiştir.⁶⁹⁸ Bu da öfkeyi dışı vuranların onu kontrol etmede daha başarısız olduklarını göstermektedir. Onun için en iyi davranış kızgınlığı neyin tetiklediğini bulmak ve kontrolü kaybetmeden, bu nedenlerin üstesinden gelebilecek stratejiler geliştirmektir. Öfkeyle, kontrolü kaybetmeden başa çıkmayı öğrenmek, ruh ve beden sağlığı açısından da önem taşımaktadır.⁶⁹⁹ Kişinin kendisini kontrol edemediği, ne zaman ortaya çıkacağını bilemediği, çok güçlü bir duygunun tüm benliğini kuşattığını hissettiği andaki öfkesi, kendisiyle baş edilmeye çalışılan öfkedir. Çünkü bu öfke, kontrolden çıkmış ve yıkıcı bir hale dönüşmüştür. İş hayatında aile hayatında, okul hayatında, sosyal ilişkilerde ve hayat kalitesinin düşmesinde etkili olmuştur.⁷⁰⁰

⁶⁹³ Balkaya, Şahin, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 193; Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 27.

⁶⁹⁴ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 19.

⁶⁹⁵ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 19.

⁶⁹⁶ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 20.

⁶⁹⁷ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁶⁹⁸ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 51.

⁶⁹⁹ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8; Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 21,33; Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 11.

⁷⁰⁰ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 247.

Hayatı bu şekilde etkileyen öfke kadar öfkeyi oluşturan nedenler de önemlidir. Lerner “Öfke Dansı” adlı kitabında “Öfke duygusunun yaşanması, ilişkide yanlış giden bir şeylerin varlığını gösterir.” der. Ona göre gerçek sorun öfke değil, öfkenin kaynaklarıdır. Rahatsızlık veren durumlarda, durumun gerektirdiğinden daha iyi davranmak ya da nefret etmek sorunları çözmemektedir. Öfke gibi olumsuz duyguların bastırılması, uysal, yumuşak başlı ya da edilgen olmak anlamına gelebilmektedir. Öfkenin bu biçimde yaşanması da giderek artan dozlarda öfkenin depolanması anlamına gelir. Sonuçta da etkisiz bir patlama ya da duygusal bir uzaklaşma oluşur. Öfkenin patlayarak açığa çıkarılması sorunları çözmediği gibi tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Yol açtığı sonuçlar arasında, düşük özsaygı, ilişki kurmada yetersizlik ve suçluluk duygusu sayılabilir.⁷⁰¹

Öfkenin açıkça ifade edilmesi ilişkiyi anlamlı hale getirebilir; iletişim kuranların birbirlerini anlamalarını kolaylaştırarak, kişiler arası çatışmaları önleyebilir. Ayrıca, bireye yeni baş etme davranışlarının gerekliliğini hissettirir ve bireye değişim için gerekli olan motivasyonu sağlayabilir. Bunun için bireylerin öfke duygularını ve öfke nedenlerini tanıması, ifade etme biçimlerini fark etmesi ve uygun öfke ifade biçimlerini öğrenmesi gerekir.⁷⁰²

Uygun biçimde ifade edilmeyen öfke, genellikle suça ve şiddete yönelik davranışlarla ilgili olarak, eş ve çocuk tacizi örneklerinde, toplu şiddet olgularında kendini gösterebilmektedir. Bu yüzden kontrolsüz öfkenin hem birey hem de toplum üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir.⁷⁰³

Öfkenin tanınması, öfkeye neden olan ve öfke ifadesini etkileyen biyolojik ve fizyolojik yapının, kişinin mantıklı ve mantık dışı inançlarının, içinde yaşadığı ortamın ve aile, kültür gibi çevresel etkenlerin bilinmesi demektir. Kişiler ancak öfkelerini tanıdıklarında, öfkenin zararlarından kurtulabilirler ve onu yapıcı bir biçimde kullanabilirler.⁷⁰⁴

Öfke tüketilirken kişiden kişiye değişiklikler görülmektedir. Bazı kişiler bu tür duygularını sıklıkla bastırmayı, yok saymayı ya da inkâr etmeyi tercih ederken, diğerleri öfkeyi bir süre bastırıp daha sonraları patlamalar şeklinde ifade eder. Bir kısım birey ise öfke ile davranmayı bir yaşam biçimi haline getirmiştir. Yukarıda sözü edilen davranışların varlığı genellikle öfkeyle baş etmede kullanılan çözümlerin işlevsel olmadığını

⁷⁰¹ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 82.

⁷⁰² Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 21–22.

⁷⁰³ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 20.

⁷⁰⁴ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 30.

göstermekte ve bu tür tepkiler çoğunlukla öfke ve kızgınlığın sağlıklı biçimde ifade edildiğine işaret etmektedir. Sağlıksız bir şekilde ifade edilen öfkenin de kişinin yaşam kalitesini önemli ölçüde ve olumsuz yönde etkilediği açıktır.⁷⁰⁵

Lerner kitabında, öfkenin haklı ya da haksız olmayıp yalnızca var olduğunu, öfkenin hissedilen bir şey olduğunu, her zaman bir nedeninin olduğunu ve ilgi görmeyi hak ettiğini belirtir. Öfkenin ilişki içindeki yerini belirlerken de şöyle der: “Öfke duymak bir soruna işaret etse bile öfkeyi açığa vurmak sorunu çözmeyecektir. Öfkeyi açığa vurmak ilişkideki eski model ve kuralların korunmasına, hatta bunların daha da güçlenmesine ve dolayısıyla değişimin gerçekleşmemesine yol açar. Duygusal yoğunluk yükseldiğinde çoğu kişi, diğer insanları değiştirmek adına yararsız çabalara girişebilir ve bu yüzden, kendi benliğini açığa çıkarma ya da değiştirme gücünü kullanamayabilir. Her şeyi açığa vurmanın, insanı içe atmanın getireceği psikolojik tehlikelerden koruyacağını ileri süren şu “öfke içeri-öfke dışarı” kuramı aslında doğru değildir. Kavga edildiği halde haksızlıklara boyun eğiliyorsa, yakınmalara rağmen umutlara, değerlere ve potansiyellere ihanet ediliyorsa ya da toplumun şirret, dırdırcı, öfkeli, yıkıcı kadın klişesine uygun davranılmaya başlanmışsa, depresyon, kendine saygı duymama, kendine ihanet etme ve hatta kendinden nefret etme gibi duygularla karşılaşılması kaçınılmazdır.”⁷⁰⁶

Öfkenin sağlıklı ve işe yarar olabilmesi bu yüzden önemlidir. Olumsuz bir duygunun kabul edilmesiyle kolay değildir. İnsanoğlu “öfkesini”, “öfkelerini” ve “öfkeyi” bir türlü anlamak istemez, hatta inkâr bile edebilir. Öfke de tıpkı üzüntü ve mutluluk gibi bir duygudur. İnkâr edilmesi, kabul edilmemesi doğru değildir. Olumlu ya da olumsuz her duygu gibi öfkenin de bir ömrü vardır; bu ömür tamamlandığında kaybolur. Ancak öfkenin, öfkeyi daha iyi anlamak ve oluşturduğu tatsız süreci kısaltmak için tüketilmesi gerekir. Öfke tüketilirken çevreye zarar verici olmamaya dikkat edilmelidir. Gereksinimlerin hiçbir zaman ve hiçbir koşulda karşılanmadığı durumlarda öfkeyi yaşamak kaçınılmazdır. “Ben hiç öfkelenmem.”, “Çok nadir kızarırım, ama bomba gibi patlarım.”, “Çok çabuk sinirleniyorum ve buna engel olamıyorum.” gibi yorumlar, gerçekte öfkeyi ve nedenlerinin pek de tanınmadığını gösterir.⁷⁰⁷

Buraya kadar anlatılanlar özetlenecek olursa şunlar söylenebilir:

Öfke, uygun bir biçimde ifade edildiğinde son derece sağlıklı bir duygudur. Ancak tersi durumlarda yıkıcı etkilere yol açabilir.

⁷⁰⁵ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 24.

⁷⁰⁶ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 82.

⁷⁰⁷ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 80–81.

Öfke; çocuk istismarı, ev içi şiddet, fiziksel ve sözel taciz gibi sorunlarda görülebileceği gibi birçok sosyal ve kişisel problemin ortaya çıkışında rol oynar.

Öfke, kişiler arası ilişkilerde problem yaşanan birçok durumda önemli bir etkidir ve bireylerin iş ve aile yaşantılarına ilişkin ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olur.

Öfke ile etkin bir biçimde baş edememe ve kısıtlı problem çözme becerileri nedeniyle birey sosyal ilişkilerden kaçınır.

Öfke ile etkin bir biçimde baş edememe sonucunda kişilerde sigara kullanma, madde bağımlılığı, yeme bozuklukları, depresyon gibi sorunlar açığa çıkabilir.

Öfkeyi kontrol etme ile ilgili sorunları olan bireyler, sıklıkla diğer duygularını da uygun bir şekilde ortaya koyma gücünü çekerler ve bu kişilerde gerginlik stres gibi ruh sağlığını tehdit eden kronik problemler ortaya çıkabilir.

Uygun yollarla ifade bulamayan öfke, saldırganlık ve düşmanlık duyguları, kişilerde ciddi sağlık problemleri ortaya çıkarabilir. Özellikle immün sistem, kalp-damar ve mide-bağırsak sistemindeki hastalık riskleri artar.⁷⁰⁸

Öfke zamanla bir öç alma ve intikam yolu, başkalarını suçlama biçimi, şiddet göstermeye veya suç işlemeye özür, bir problem çözme aracı, başkalarını kontrol etme yolu ve bir haklı olma yöntemi olarak kullanılabilir.⁷⁰⁹

Psikolojide öfkeyi kontrol etmek için birtakım yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemler; bilişsel, duyuşsal, iletişim, duygusal ve davranışsal yöntemler olmak üzere beş boyutta incelenir.⁷¹⁰

1) Bilişsel Yöntemler: Öfke kontrolünde bilişsel yöntemler, zihinsel anlamlandırma süreçleri ve düşünce yapılarıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle düşünme tarzını değiştirmektir.⁷¹¹

Bilişsel yöntemleri altı grupta inceleyebiliriz. Bunlar:

a) Kıskırtmanın Tanımlanması: Bu bilişsel yöntem kişiyi öfkelenen durumlarla yüzleşmesini veya bunlardan kaçınmasını sağlamaktadır.⁷¹²

Mesela aşırı çalışmak kişiyi öfkeli hale getiriyorsa gün içinde özellikle sıkıntı yaşanacağı zamanlarda kişinin kendisiyle baş başa kalabileceği bir zaman bulup kendisini dinlemesi, onun rahatlama sağlayacak ve yersiz öfkelenmelerin önüne geçilecektir. Ayrıca bu sırada, olayları yeniden olumlu bir bakış açısıyla gözden geçirme fırsatı da

⁷⁰⁸ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 23.

⁷⁰⁹ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 24.

⁷¹⁰ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁷¹¹ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁷¹² Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

bulunmuş olacaktır. Yine karşıdaki kişiyle belli konular belli saatlerde konuşulmakta ve bu konuşmalar hep tartışmayla sonuçlanmaktaysa, bu konuşmaların saati değiştirilebilir. Bu saatte yorgun ve dikkatsiz olunabileceği gibi bu durum sadece bir alışkanlık haline gelmiş de olabilir.⁷¹³

b) Alternatif Açıklamalar: Kişiyi kızdıran olaya değişik açıklamalar getirmek ve farklı bakış açılarıyla düşünmek, onu daha doğru tepkiler vermeye yönlendirebilmektedir.

Mesela fark etmeden çok sık kullanılan ve insanı kızgınlık duygularına hazırlayan, “asla!” ya da “her zaman!” gibi sözcükler zihinde yakalanabilir. “Bu asansör asla çalışmaz!” ya da “Zaten her zaman telefon etmeyi unutursun!” gibi cümleler kişinin haklı olduğunun düşünülmesine yol açar ve bu durumla ilgili yargı verilmiş olduğundan, problemin çözümüne katkıda bulunmaz.⁷¹⁴

Kişi öfkelenirken mantığına da sığınabilir. Yaşamın iniş ve çıkışlarından birinin yaşanıldığını düşünmek daha dengeli bir bakış açısı yakalanmasına yardımcı olacaktır.⁷¹⁵

c) Öfkenin Çarpıtmalarıyla Savaşma: Kişi, öfkesini, düşünme biçimini yeniden gözden geçirmek için bir uyarı olarak da kullanabilir.

Genellikle insanlar öfkelenirken, sağlıklı düşünemezler. Olayları abartılmış ve çarpıtılmış bir şekilde algırlar. Bu tür düşünceler fark edilerek yerine daha mantıklı düşünceler yerleştirilmelidir. Örneğin; kendi kendine “Eyvah! Şimdi her şey mahvoldu!” gibi bir şey söylemek yerine, “Evet, çok can sıkıcı! Neden kızdığımı çok iyi anlıyorum. Ama dünyanın sonu değil ve buna kızmam, bu olayı olmamış hale getirmeyecek.” denilebilir. Her iki düşünce de zihinden geçirildiğinde ikinci düşüncede öfkenin hafiflediği fark edilecektir.⁷¹⁶

Yine günlük yaşamda karşılaşılan küçük olaylar kişinin kendisini ve çevresini mutsuz edecek şekilde “çok büyük ve kötü” olaylar olarak algılanabilir. Örneğin trafikte haksız yere korna çalan birini araçla izleyip, sıkıştırıp, kavga edip, karakollara, hastanelere düşmek mümkündür. Haksız yere korna çalınmasını küçük önemsiz bir şey olarak algılama ve sıkıntıya girmemek de mümkündür. Yine korna çalınması, anında cezalandırılması gereken büyük bir kabalık olarak algılanabilir, önemsiz bir ukalalık olarak da algılanabilir. Neyin önemli, neyin önemsiz olduğu, neyin kabalık, neyin kibarlık olduğu üç boyutta değişmektedir. Kişiden kişiye, toplumdan topluma, hatta zaman içinde değişmektedir.⁷¹⁷

⁷¹³ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 34.

⁷¹⁴ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 9.

⁷¹⁵ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 33.

⁷¹⁶ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 9.

⁷¹⁷ Dökmen, Üstün, *Küçük Şeyler 1 Deniz Kabukları*, 16. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2009, s. 30–31.

d) Öfke Kontrol Yönergeleri: Kişi öfkelenildiğinde, öfkesini kendisine ait yönerge cümleleriyle kontrol edebilir. “Öfkenin seni ele geçirmesine izin verme.”, “Derin bir nefes al.” gibi.

Yine kişi öfkelenildiğinde tepki vermeden önce kendisine tanıyacağı 15 saniye içinde aşağıdaki sorular gibi sorular sorarak hızlı bir değerlendirme yapabilir. “Nerdeyim?”, “Kimlerleyim?”, “Neler oluyor?”, “Zihnimden neler geçiyor?”, “Olaya nasıl bir anlam verdim?”, “Beklentilerim neler?”, “Neler yapıyorum?”

Kuşkusuz günlük yaşamda, zamanı dondurup kişinin kendisini bu şekilde değerlendirmesi mümkün değildir. Ancak bu soruların tümünü olmasa bile hiç değilse 2–3 tanesinin sorulabileceği 15 saniyelik bir mola, tepkileri yumuşatacak ve daha az öfkeli olunmasına yardımcı olacaktır.⁷¹⁸

e) Beklentilerin Netleştirilmesi: Kişi karşılaşabileceği olayları önceden tahmin edip ona göre hareket edebilir.

Öfke bazen yaşamdaki gerçek ve kaçınılmaz zorluklardan kaynaklanabilir. Kişi öfkelenildiği bir durumla karşılaştığında önce durumu değiştirip değiştiremeyeceğine bakmalı, değiştirebileceği durumlar için çözüm yolları aramalı, değiştiremeyeceği durumlar içinse sorunla yüzleşmelidir. Öfkelenilen konu ile ilgili çıkmazları düşünmekse sadece öfkenin artmasına sebep olacaktır.⁷¹⁹

Yine herkes, şu andaki gibi kalmasından çıkarı bulunan grup ya da sistemlerin birer parçasıdır. Bazen hayatta birtakım değişikliklerin doğru olacağına inanılarak harekete geçildiği olmaktadır. Bu durumda kişiyi bu değişiklikten vazgeçirmeye çalışanlar olacaktır. Böylesi bir durumda diğerlerinin “Eskisi gibi ol!” tepkilerini beklemeli ve bunlarla başa çıkmayı öğrenmelidir.⁷²⁰

f) Zihinsel Tekrarlar: Kişi olumlu bir olayı örnek alıp, ardından bu örneği zihninde tekrarlayıp ders çıkarabilir.

Mesela güçlüler karşısında kontrol edilebilen öfke zayıflara karşı da kontrol edilmelidir. Kendisine öfkelenilen kişi güçlüyse, arkası sağlamsa öfke kontrol edilip saygılı davranılırken, karşıdaki küçük bir kişiye güç kullanılarak o kişi ezilebilmektedir. Bu davranış tarzı istenildiğinde ya da mecbur kalındığında öfkenin kontrol edilebildiğini

⁷¹⁸ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 9.

⁷¹⁹ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 33.

⁷²⁰ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 83.

göstermektedir.⁷²¹ Bazı durumlarda öfkeyi kontrol etmek mümkünse kontrol edildiği zamanlar örnek alınarak öfke her zaman kontrol altında tutulmalıdır.

2) Duyuşsal Yöntemler: Öfke kontrolüyle ilgili olarak kullanılan duyuşsal yöntemler üç grupta incelenir. Bunlar:

a) Biofeedback: Kişinin öfkelendiğinde vücudunun nasıl tepkiler verdiğini gözlemesi ve bu gözlemleri öfke anındaki fiziksel uyarılmasını azaltmak, düşünce ve davranışlarını değiştirmek için bir ipucu olarak kullanmasıdır.

Mesela kişinin öfkelendiğinde bir aynanın karşısına geçerek, ne kadar çirkinleştiğini gözlemlemesi ve öfkelendiğinde bu yüz halini düşünerek öfkesinin şiddetini azaltmasıdır.

b) Alternatif Uyarılma Oluşturma: Kişi öfke ya da fiziksel uyarılmaya muhalif başka bir uyarılma (örneğin, gevşeme ve espri) oluşturmak için öfkesini bir ipucu olarak kullanabilir.⁷²²

Mesela zihinde güzel olay ve durumları canlandırmak kızgınlık ve öfkeyi yatıştırmada yardımcı olabilmektedir. Kişi öfkelendiği zaman derin derin nefes alarak sakinleştirici durum ve manzaraları düşünme yoluyla kendisini gevşetebilmektedir.⁷²³

Yine mizah öfkenin yoğunluğunun azaltılmasında yardımcı olabilmekte, daha dengeli bir bakış açısı kazanmaya yardımcı olmaktadır. Mizah kullanmanın sebebi mizah kullanırken hissedilen duygularla öfkenin bir arada bulunmasının mümkün olmamasıdır. Öfke anında her şey çok ciddiye alınır. Ancak öfkenin arka planı incelendiğinde insanı güldürebilecek bazı düşüncelerle var olduğu görülebilir. Mizah kullanmanın amacı her şeyi ve kişinin kendisini çok fazla ciddiye almaktan alıkoymasınıdır.⁷²⁴ Gülüp espri yeteneğini kullanmak olaylara yeni bir bakış açısı ve yeni bir çerçeve kazandırabilmektedir.⁷²⁵

Mizah kullanırken mizah kullanmanın sorunları gülerek geçiştirmek anlamına gelmediği, aksine sorunlarla yapıcı bir şekilde yüzleşebilmek olduğu dikkate alınmalıdır. Ayrıca mizah kullanırken alaycı ve aşağılayıcı mizahtan kaçınmak gereklidir. Çünkü bu, öfkeyi sağlıksız bir şekilde ifade etmenin başka bir yoludur.⁷²⁶

c) Uyarılmanın Yönünü Değiştirme: Kişi öfkelendiğinde yaşadığı fiziksel uyarılmanın yarattığı enerjiyi, üretime dönüşebilecek önemli bir kaynak olarak kullanabilir.⁷²⁷ Mesela kişi öfkelendiği zaman eğer bir ev hanımıysa ev işleriyle meşgul

⁷²¹ Dökmen, *Küçük Şeyler 1 Deniz Kabukları*, 2009, s. 31.

⁷²² Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁷²³ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 34.

⁷²⁴ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 34.

⁷²⁵ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 24.

⁷²⁶ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerin İncelenmesi*, 2008, s. 34.

⁷²⁷ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

olarak öfkesini hafifletebilir. Ya da yürüyüşe çıkarak hem spor yapmış hem de öfke ortamından uzaklaşarak rahatlamış olur. Bir hobiyle meşgul olanlar onunla zaman geçirerek öfke anını geçirebilirler.

3) İletişim: Öfkelenme sebepleri arasında yanlış anlaşılma ya da kişinin kendisini ifade edememesi de vardır. Sık sık öfkelenmenin sebebi iletişim bozukluklarıysa iletişim becerileri öğrenilerek bu sorunun üstesinden gelinebilir. Böylece kişi söylediklerinin fark edilmesini sağlar ve farklılıkların tartışılması için gerekli ortamı oluşturabilir.

Öfkeyi olduğu gibi, hiç gözden geçirmeden açığa vurmak bazen olumlu sonuçlar verebilir. Bunun yararlı ya da gerekli olduğu durumlar da vardır. Ancak aşırıya kaçılmamalıdır. Patlamak ya da kavga etmek geçici bir rahatlama sağlasa da fırtına dindiğinde genellikle hiçbir şey değişmez. Kötü sonuç ise arkada bırakılan kırık kalplerdir. Bazı ilişkilerde sakin ve suçlamalardan uzak bir konum sağlamak, uzun soluklu bir değişim yaratmak açısından öfkeyi açıkça ifade etmekten daha etkilidir.⁷²⁸

İletişimle ilgili olarak kullanılan öfke kontrolüyle ilgili yöntemleri şöylece maddeleyebiliriz:

a) Atılganlık (Kendini İfade Etme): Bu yöntem kişiye gereksinimlerini ve meşru haklarını kabul edilir yollarla ifade etme becerisini öğretir.

Mesela kişi çevresinde bulunan insanları öfkeli olduğuna dair bilgilendirebilir.⁷²⁹ Kişi yorgunsa, öncelikle yorgunluğunun ve bundan dolayı da öfkeli olduğunun farkında olmalıdır. Sonra da “Ben yorgunum” mesajını karşı tarafa vermelidir.⁷³⁰

Yine insan bazen kendisinden beklenenleri yerine getiremediğinde kendine öfkelenmektedir. Başkalarının kendisinden beklediği şeyleri yapamadığı için hayal kırıklığına uğramakta, kendine güveni sarsılmakta, ters giden her şeyde kendisini suçlu görmektedir. Hatta başkalarının kendinden çok şey beklemelerine, her ne kadar belli etmemeye çalışsa da, gizlice kızmaktadır. Bu gibi durumlarda karşı tarafa kendisinden beklenen işin yapılamayacağı söylenirse böyle bir problem yaşanmayacaktır.⁷³¹

Eğer öfke başkalarından kaynaklanıyorsa öfkeye sebep olan kişiye durum uygun bir tarzda bildirilmelidir. Karşı tarafa, kişiyi öfkeliendiren durum bildirilmezse öfke kişiye yönelik kalır ve problem çözülemediğinden karşı tarafla ilişkiler kopabilir. Birçok suçluluk duygusunun, baskı altında tutulmuş öfkeden ve bu öfkenin de incinmekten ileri geldiği düşünülecek olursa problemlerin çözümü kolaylaşacaktır. Bunun için öncelikle öfkeyi

⁷²⁸ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 83.

⁷²⁹ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 24.

⁷³⁰ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 84.

⁷³¹ Viscott, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c. 10, sy. 111, Ankara, 1997., s. 31.

tanımlamalı ve öfkenin nedenini bulmalıdır. Sonra ilk fırsatta bu öfke kime yöneltilecekse ona uygun bir tarzda yöneltilmeli duyulan rahatsızlık ifade edilmelidir.⁷³²

b) Dinleme: Bu yöntem öfke kontrolünde kişinin iletişim kanallarını açık tutmasını sağlamaktadır.⁷³³ Öfkeli olduğunda genellikle düşünmeden, ön yargılarla hareket edilmekte ve bu yargılar çoğu zaman gerçek dışı olmaktadır. Olayların, bireylerin ya da öfkelenilen şeylerin, sadece kötü yanları görülmektedir. Bu durum fark edildiğinde ön yargılar bir kenara bırakılıp iyi bir dinleyici olarak karşıdaki insanı kendisini tanıttığı şekilde anlamaya çalışmak gerekir. Böylece yanlış algılamaların önüne geçilebilir.

c) Tartışma: Bu yöntem iki insan arasındaki çatışmayı fikir birliğine vararak çözüme sürecektir.⁷³⁴

Hararetli bir tartışma içine girildiğinde ilk yapılacak şey yavaşlayıp gösterilen tepkileri gözlemek olmalıdır. Akla gelen ilk şeyi söylemek yerine asıl söylenmek istenileni düşünerek konuşmak çoğu zaman işe yaramaktadır.⁷³⁵

d) Eleştirme: Bu yöntem yapıcı eleştiri yapabilme ve alabilme becerisidir.⁷³⁶

İnsanlar birbirlerini yanlış anlayıp algıladığında, eleştiride bulunur ya da duruma göre saldırıya geçebilir. Eleştirilen ya da saldırıya uğrayan kişi ise savunmaya geçer. Böyle bir durum ise tartışma ortamı yaratır ve iletişim ağlarını koparabilir.⁷³⁷ Bu durumun önüne geçmek için karşıdaki insanları iyi dinlemeli ve yapılan eleştirilerde dikkatli olunmalıdır. Karşıdaki insanı eleştirirken yanlışlarını söylemeden önce onun doğru bulunan yönlerini dile getirmek, ondan sonra da eleştiride bulunmak pek çok çatışmanın önüne geçilmesini sağlayacaktır. Yapılan her eleştiriye de aleyhte algılamak doğru değildir. Alınan eleştiriler iyi değerlendirilirse kendini geliştirmek için bir fırsat olabilir. Eleştirilmek isteyenlerin, başarmak isteyenler olduğu unutulmamalıdır.

e) Yansıtma: Bu yöntem kabul edilemeyecek söz ve davranışları açık bir şekilde ifade etmek ve ortaya çıkabilecek sonuçları göze almaktır. Bu yöntemde durum, somut ve açık olarak ifade edilmelidir.⁷³⁸

Karanlık bir gecede yolculuk yapan bir geminin kaptanı hakkındaki hikâyeye bu yöntemi anlamamızda bize yardımcı olabilir. Karanlıkta yolculuk yapan bu kaptan birden bire tam önünde parlak bir ışık görür ve gelenin kendi gemisiyle aynı rotada olduğunu fark

⁷³² Viscott, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c. 10, sy. 111, Ankara, 1997., s. 32.

⁷³³ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁷³⁴ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁷³⁵ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 34.

⁷³⁶ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁷³⁷ Kanoğlu, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi*, 2008, s. 34.

⁷³⁸ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

eder. Telsize yönelir ve gelen aracın rotasında on derecelik doğuya bir kayma isteyerek acil bir mesaj yollar. Birkaç dakika sonra cevap gelir.

Cevap “Yapamayız, rotanızı on derece batıya değiştirin”dir. Kaptan sinirlenir. Üstü kapalı bir mesaj daha yollar.

“Ben denizci bir kaptanım. Rotayı değiştirmenizi istiyorum.” Birkaç dakika sonra cevap gelir,

“Ben ikinci sınıf bir denizciyim. Yapamam. Rotanızı değiştirin.” Kaptan şimdi daha fazla sinirlenir. Son bir mesaj yollar.

“Ben bir savaş gemisiyim ve rotamı değiştirmiyorum.” Cevap olarak sert bir mesaj gelir.

“Ben deniz feneriyim. Bayım, sizin seçiminiz.”

Bu hikâyede kaptan, deniz fenerinden rotasını değiştirmesini isteyerek, kendi rotasını değiştirmeyeceği mesajını dolaylı yolla iletmiştir. Bu mesaj kaptanın, rota değiştirmenin kabul edilemez davranış olduğunu bildirmesidir. Deniz feneri de rotasını değiştirmeyeceğini bildirerek rota değiştirmenin kendisi için de kabul edilemez davranış olduğunu bildirmiştir. Hikâyenin devamından her iki tarafında bu bildirimlerin sonuçlarını göze aldıkları ve buna göre olumsuz cevap verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak yapılan bildirimler yeterince açık olmadığı için alınan olumsuz cevaplar öfkelenmeye sebep olmuştur. Aslında bu öfkenin sebebi bir iletişim hatasıdır ve bu hatanın kaynağı mesajların üstü kapalı olmasıdır. Ortaya çıkan bu iletişim hatası kaptanın savaş gemisi olduğunu, deniz fenerinin de gemi olmadığını açıklamalarından sonra çözüme kavuşmuştur.

f) Övme: Bu yöntem karşıdaki kişinin savunmacı davranma şansını azaltmaktadır.⁷³⁹ Bundan dolayı özellikle karşımızdakini eleştirmek istediğimizde söze, karşımızdaki kişinin olumlu yönlerini belirterek başlamalıyız.

4) Duygusal Yöntemler:

a) Duyguların Farkında Olma: Duyguların doğru yöntemle ifade edilebilmesi ancak tanınmalarıyla mümkün olmaktadır. Öfke, kişinin kendisini tanıması ve uygun ifade yollarıyla öfkesini belirtmesi durumunda kişiye olumlu bir güç kazandırır. Böylece öfke için harcanacak enerji yaşamda ve ilişkilerde değişiklikler yaratmak için kullanılabilir.⁷⁴⁰

Acı ve ıstırap öfkenin açığa çıkmasında etkilidirler. Öfke açığa çıktığında “Bana acı veren kimdir?”, “Nasıl?”, “Bunu yapana ben ne dedim?”, “Ona ne demeyi isterdim?”,

⁷³⁹ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁷⁴⁰ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 84.

“Neden demek istediğimi diyemedim?”⁷⁴¹ gibi soruların sorulması acı veren duyguyu bulmakta kişiye yardımcı olacaktır. Acı veren duygu bulunduğunda da öfke tanınmaya başlanacaktır.

Öfkeyi tanımak için yapılabilecek bir başka tahlil de öfke duyulduğunda verilecek tepkinin bir iç kontrolden geçirilmesi ve içsel bütünlüğü zedelemeyecek şekilde öfkenin açığa vurulmasıdır. Bunu yapabilenler kendine yakıştırmayacağı bir tepki verildiğinde yaşanacak iç çatışmanın ve bu iç çatışma sonucunda oluşacak öfkenin etkilerinden kendini korumayı başaracaktır. Mesela küfretmeyi kendine yakıştıramayan biri öfkelenildiği için küfrettiğinde, yaşayacağı iç çatışmayı düşünüp küfretmekten vazgeçtiğinde, kendisiyle barışık biri olarak daha mutlu ve huzurlu olacaktır.⁷⁴² Bu şekilde duygular derinlemesine sorgulanarak tanındığında başkalarına zarar vermeden öfkeyi ifade etmenin yolları bulunacaktır.

b) Duyguları İfade Etme: Bu yöntem duyguları olumlu yolla ifade edebilme becerisidir.⁷⁴³

Duyguları olumlu yolla ifade etmek için konuşmalarda ben dili tercih edilmelidir. Ben dili, kişinin karşılaştığı durum ya da davranış karşısında kişisel tepkisini duygu ve düşüncelerle açıklayan ifade biçimidir. Yani duygu ve düşüncelerin karşıdaki kişiyi incitmeden, içtenlik belirten sözcüklerle ifade edilmesidir. Başkalarının değerlendirme ve yorumlarını değil, kişinin kendi duygularını açıklamasıdır.⁷⁴⁴

Bir başka deyişle ben dili, olumsuz duygular yaşandığında ya da kişi öfkelenildiğinde, olumsuz olarak etkilendiği davranışı ve bu davranışın kişinin üzerinde yarattığı etki ve duyguları, karşıdaki kişiye açıklamasıdır. Bu yüzden ben dili, saldırı niteliği taşımaz ve bu dili kullanan kişiler daha iyi duyulurlar.⁷⁴⁵ Kişi kendi duygularını karşıdaki insanı suçlamadan açıklarsa rahatsızlık duyduğu meseleyi öfke ortamı oluşturmadan çözümlenebilir.

c) Olumlu Etki Yaratma: Bu yöntem kişinin kendisini olumlu duygu durumunda tutması, çevresindekilerde olumlu etki bırakması, her günde olumlu bir olay bulması, yapabileceği ölçüde yardım önermesi ve nazik olmasıdır.⁷⁴⁶

⁷⁴¹ Viscott, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, Ankara, c. 10, sy. 111, 1997., s. 31.

⁷⁴² Cüceloğlu, *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, 2001, s. 133.

⁷⁴³ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

⁷⁴⁴ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 84.

⁷⁴⁵ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 84.

⁷⁴⁶ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8.

5) Davranışsal Boyut:

a) Kendi Öfke Davranışını Öğrenme: Bu yöntem kişinin öfkeli olduğunda sergilediği davranışları belirlemesidir.⁷⁴⁷

Genellikle öfkelenildiğinde kaşlar çatılıp surat asılır. Böyle bir durumda yüzde oluşturulacak bir gülümseme ifadesi bir iki dakika yüzde tutulursa, kişi kendini daha mutlu hissetmeye başlar. Eğer öfkeli değilken kaşlar çatılıp yüz asılırsa bir müddet sonra kişi kendisini kızgın ve gergin hissetmeye başlar. Araştırmalar yüz ifadelerinin fizyolojik canlanmayı arttırdığını ve heyecan üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.⁷⁴⁸ Kaşlar çatıldığında ya da diğer öfke davranışları fark edildiğinde bu davranışlar ya da düşünce tarzları değiştirilerek öfkeyi hafifletmek mümkün olabilmektedir.

b) Verimli (üretken) Öfke Davranışı Oluşturma: Bu yöntemde kışkırtıcı ve yıkıcı davranışlardan ve ortamlardan uzak durularak, öfkelenmekten korunmaya çalışılır.⁷⁴⁹

Öfke anında, fırtınanın tam ortasındaiken kişinin kendisini gözlemlemesi ya da esnek davranması mümkün olmamaktadır. Duyguların yoğun olduğu durumlarda sakinleşmek ya da öfkelenmeye sebep olan olaylardaki rolün farkına varabilmek için biraz geri çekilmeyi öğrenmek daha doğru bir davranış tarzıdır.⁷⁵⁰ Bunu yapabilmek için zamana ihtiyaç vardır. Bunun için eğer mümkünse öfkeye sebep olan ortamdaki hemen uzaklaşarak zaman kazanılmalı ve sorunla öfke kontrol altına alındıktan sonra karşılaşılmalıdır. Kişisel saldırılara hemen cevap vermek olayı kişiselleştirmeye yol açarak çözüme ulaşmaya engel olmaktadır.⁷⁵¹

c) Davranış Değiştirme: Bu yöntem kişinin öfkelenildiğinde sergilediği olumsuz hareketleri daha olumlu olanlarla yer değiştirmesidir.⁷⁵²

Öfkelenmek doğal bir süreçtir. Ancak bağırarak ya da dövme gibi davranışlar doğal değildir. Bu yüzden kişi kendisini kontrol etme konusunda kararlı olmalı, şiddete yönelik davranışları asla kabul edilebilir çözümler olarak değerlendirmemelidir. Öfkeyi tetikleyen durumları ve öfkenin açığa çıkış biçimini tanımlamalı ve sakinleşmeye yönelik egzersizleri düzenli olarak yapmalıdır.⁷⁵³

⁷⁴⁷ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 9.

⁷⁴⁸ Arkonaç, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, 2003, s. 277.

⁷⁴⁹ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 9.

⁷⁵⁰ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 83.

⁷⁵¹ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 24

⁷⁵² Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 9.

⁷⁵³ Soykan, *Kriz Dergisi*, c.11, sy. 2, Ankara, 2003, s. 24.

d) Öfkenin ABC' sini Öğrenme: Bu yöntem kişiye, öfkelenmesine yol açan sebepleri (Anger trigger), davranışlarını (Behavior) ve davranışlarının sonuçlarını (Consequences) gözden geçirme ve yeniden değerlendirme fırsatı tanır.⁷⁵⁴

Dünyanın bugün içinde bulunduğu zorlayıcı yaşam koşulları, güvenliğin ve sosyal güvencelerin yetersiz oluşu, ekonomik koşulların aileleri zorlaması insanları daha gergin, sıkıntılı, çaresiz ve engellenmiş hale getirmektedir. Ancak, asıl sorun, günlük yaşamda birçok sorunla karşılaşmaktan ziyade kişilerin kendilerinde hissettikleri öfkenin şiddeti ve bu tür duygular üzerinde ne kadar kontrol sahibi olduklarıdır. Öfkeyi kontrol edebilmek için öfkenin ikincil bir duygu olduğunun, temelde kişiye acı veren başka duygular olduğunun farkında olmak gerekir. Kişiye acı veren temel duygularda bir değişim söz konusu olmadığında ya da acı veren durum düzeltilemediğinde öfkeyi yaşamak kaçınılmaz olacaktır.⁷⁵⁵

Dikkat edilecek bir nokta da öfke enerjisini, konum ve seçeneklerle ilgili fikirleri açıklığa kavuşturmak yerine, değişmek istemeyen bir insanı değiştirmek ya da denetim altına almak için harcanmasıdır. Bu durum daha çok yakın ilişkilerde geçerli olmaktadır.⁷⁵⁶ Eşin ya da çocukların istenilen tarzda hareket etmesi için onlara baskı yapılabilen ve istenilen yapılmadığında öfke açığa çıkmaktadır. Öfkeye rağmen bir değişiklik gerçekleşmediğinde ise kişi kendini yıpratmaya başlamaktadır. Eş ya da çocuk ikna edilerek değiştirebiliyorsa bu yapılmalı ancak ikna etmek ya da tepki vermekle düzeltmek mümkün değilse onları olduğu gibi kabul etmek bizi de onları da daha az yıpratıcı bir yöntemdir.

Öfke yönetiminde bilmemiz gereken bir başka nokta da öfkeyi oluşturan neden hakkında çok konuşmanın ve düşünmenin bir süre sonra takıntıya dönüşmesidir. Öfkenin üzerinde durdukça öfke artmaktadır. Ebbeser, Ducan ve Konecni adlı araştırmacılar, yakın zaman içinde işten çıkarılan personelle görüşerek, bu kişileri ayrıldıkları firmaya duydukları öfke konusunda konuşturmuşlardır. Konuşmalar sonucunda, bu kişilerin düşmanca duygularının arttığını gözlemlemişlerdir. Tavrıs, öfke duyulan kişi hakkında diğer bir kişi ya da terapistle konuşmanın öfkeyi azaltmadığını aksine öfkenin uygulamaya dökülmesine neden olabildiğini ileri sürmüştür. Böyle durumlarda konuşmak, fantezi kurmak, öfke duyulan kişiyle ilgili olumsuz duyguları güçlendirirse öfke artmakta, ancak konuşmak ya da düşünmek öfke duyulan kişiyi daha iyi anlamamıza yardım ediyorsa öfke

⁷⁵⁴ Kökdemir, *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 8-9.

⁷⁵⁵ Albayrak, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki*, 2009, s. 8.

⁷⁵⁶ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 83.

azalmaktadır. James Averill ise bu konuda, rahatsız edici bir durumla karşılaşan bir kimsenin genelde kendini yatıştırarak etkinliklerde bulunduğunu bunun da genellikle karşı tarafla veya üçüncü kişilerle olay hakkında konuşmak olduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁷

Zillman da saldırgan fantezilerin öfkeyi arttırdığını gözlemlemiş ve erkeklerin kadınlara kıyasla öfkelerini daha uzun sürdürdüklerini ileri sürmüştür. Bir insanın yıllar önce duyduğu bir öfkeyi çok uzun bir süre taşıyabildiğini tespit etmiştir. Yine Singer sıklıkla saldırganlık belirtileri gösteren bazı kişilerin, öfkeyle baş edebilmede kullanabilecekleri düşünce becerilerinin sınırlı olduğunu göstermiştir. Öfkenin yapılanmasında, takıntı halinde düşmanlık fantezileri kurmanın ve “yaratıcı düş gücü eksikliği”nin de rol oynadığı düşünülmektedir.⁷⁵⁸

Öfke kontrol yollarından bir diğeri de bize karşı hata yapan insanları bağışlamaktır. Birçok insan yaşadığı olumsuz olayları ve kırgınlıkları bütün hayatı boyunca beraberinde taşır. Bazıları, daha önce yaşanmış bir olaydan dolayı yıllarca mutsuzluk yaşar. Bu, kimi zaman batan bir iş, kimi zaman verilen yanlış bir karar ya da yürümeyen bir beraberlik olmaktadır. Kızmak, başkalarının hatalarının intikamını kendinden almak demektir. Kin ve kırgınlık, geleceği şekillendirmek için gereken enerjiyi, umut ve isteği bir kara delik gibi yutmaktadır. Bu konuda Budha'nın güzel bir sözü vardır: “Öfkenize tutunmak elinizde başka birisine atmak üzere taşıdığınız sıcak bir kömüre benzer. Yanan sizsinizdir.”⁷⁵⁹

Bağışlamayarak kişi kendisini koruduğunu düşünür, ancak koruyamaz. Sürekli kırgınlık ve öfke ancak kişinin kendi hayatını zehirler. Eğer duygular ve sorumluluklar kabullenilip karşıdaki kişi bağışlanırsa, kin ve kırgınlığın zihinde oluşturduğu ağırlıktan kurtulmak mümkün olur. Kırgınlık ve kin zihinden uzaklaştığında yaşayabilmek için kişinin bütün potansiyeli serbest kalır.⁷⁶⁰

Öfke bazen kişinin kendisine de yönelebilmektedir. Bu durumda kişi daha önce yaptığı her düşüncesizce ve acımasızca iş için kendini bağışlamalıdır. Kişinin kendini affetmeyip suçlaması, kendini geliştirmemek, yerinde saymak için ürettiği bir mazerettir. Herkesin hayatında başarısızlıklar ve hatalar vardır. Bu başarısızlık ve hatalar affedilmediğinde kişinin üzerinde bir ağırlık oluştururlar. Kişi kendisini affettiğinde üzerindeki bu ağırlığı atar, hafifler ve özgürleşir. Affetmek geçmişi değiştirmese de geleceğin önünü açar.⁷⁶¹ İnsan affedince hayatında bitmemiş iş kalmaz. Affetmek bu

⁷⁵⁷ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 82.

⁷⁵⁸ Özer, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c.30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 82.

⁷⁵⁹ Erşahin, *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle*, 151. Baskı, Tutku Yayınevi, Ankara, 2009, s. 49.

⁷⁶⁰ Erşahin, *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle*, Ankara, 2009, s. 49.

⁷⁶¹ Erşahin, *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle*, 2009, s. 50–51.

nedenle sağlıklı bir davranıştır. Tabii gerçekten affedebilmek dil ile olmaz, yürekten affedebilmek büyük bir gönül zenginliği ister. Affetmek egosu şişkin, egosu çabucak kırılabilen insanların yapabileceği bir şey değildir.⁷⁶²

Konu sonunda bir değerlendirme yapacak olursak İslam Ahlakına Göre Öfke başlığı altında tespit edilen görüşlerle Psikoloji İlminde Öfke Kavramı başlığı altında tespit edilen görüş ve tavsiyelerin ya birbirinin aynı ya da birbirini bütünler nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Bu da bize insanın her devirde ve her kültürde öfke duygusunu aynı şekilde yaşadığını gösterir. İnsanoğlu yüzyıllar geçtikçe teknolojik alanda pek çok ilerleme kaydetmiştir. Ancak onun yaratılışında ve psikolojik yapısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bunu farklı zamanlarda, farklı kavimlere gönderilen, farklı peygamberlere insanların aynı itirazları yapmasından, tevhit inancına karşı aynı tepkileri vermesinden de anlayabilmekteyiz. Konuya dair Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok örnek mevcuttur.⁷⁶³

İnsanların, peygamberlerin getirdiği tevhit inancı karşısındaki psikolojilerinin değişmemesi gibi yüzyıllar boyunca insanın öfke psikolojisi de değişmemiş olduğundan farklı kültürlerde ve farklı yüzyıllarda öfkeyi kontrol etmek için sunulan öneriler de birbirinin aynı ya da birbirini bütünler nitelikte olmaktadır.

Mesela İslam ahlakında istediği şeye ulaşamamak kavramı psikolojide engellenmek olarak tanımlanmıştır. İsteddiği şeye ulaşamayan yani engellenen insanın öfkelenmesi ise İslam ahlakında da psikolojide de doğal bir süreç olarak görülmektedir.

Yine Bilişsel Davranışçı Görüş’ün, “Öfkenin nedeni bireylerin öfkelenmeye sebep olan olaylarla ilgili oluşturdukları zihinsel modellerdir.” düşüncesiyle Gazâlî’nin (505/1111) “İnsanın sevdiği şeylerden mal, makam, mevki hakkındaki sevgisini azaltma” düşüncesi birbirini bütünlemektedir. Sosyal Öğrenme Kuramının “öfke gözlem, öğrenme, taklit, özdeşleşme, kopyalama ve rol alma yoluyla öğrenilir” düşüncesiyle Gazâlî’nin “kötü arkadaştan öfkeli olmayı öğrenme” ve İbn Miskeveyh’in (421/1030) “küçük yaştan öfke kontrolünü öğrenme” düşünceleri birbirini bütünlemektedir. Yine Thomas Gordon’un “buz dağı benzetmesi ve öfkenin altındaki temel nedenleri tespit etme” düşüncesiyle Gazâlî’nin “öfkeye sebep olan beş asli neden” hakkındaki görüşleri de birbirini tamamlayan görüşlerdir. Her iki konu başlığı altındaki görüşler incelendiğinde bunlara benzer birbirini bütünleyen pek çok görüşün var olduğu tespit edilebilir.

⁷⁶² Cüceloğlu, *Anlamli ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, 2001, s. 308, 350.

⁷⁶³ el-A’râf 7/59–90; el-Mü’minûn 23/23–25, 32–34, 70.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖFKE KAVRAMINI İÇEREN AYETLERİN İNCELENMESİ

Kur'ân-ı Kerîm'de inkârda inatçı ve ısrarcı olarak İslam'ın yayılmasına engel olmak,⁷⁶⁴ inançla alakayı kesmek, Allah'ın emrini dinlememek, her türlü kötülüğü yapmak ve peygamberleri pervasızca öldürmek, dinden dönmek, kasten bir mü'mini öldürmek, savaşta manevra haricinde düşmana sırt çevirmek (kaçmak) Allah'ın (c.c) öfkesine sebep olan davranışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın (c.c) öfkesini hak eden kavimlerden de bahsedilir. Hz. Hûd'a (a.s) iman etmedikleri için Ad kavminin Allah'ın (c.c) öfkesine uğradığı ifade edilir.⁷⁶⁵ İki ayette gazaba uğrayan bir kavimden söz edilir.⁷⁶⁶ Müfessirler Allah'ın (c.c) öfkesine muhatap olan bu kavmin Yahudiler olduğunu söylerler. Birçok ayette de açık bir şekilde Allah'ın (c.c) emirlerine muhalefet etmeleri, ayetlerini inkâr etmeleri, haksız olarak peygamberleri öldürmeleri,⁷⁶⁷ buzağıya tapmaları,⁷⁶⁸ kıskançlıkları, Kur'ân-ı Kerîm'e iman etmemeleri,⁷⁶⁹ din hakkında tartışmaya girmeleri,⁷⁷⁰ isyan etmeleri, haddi aşmaları⁷⁷¹ ve Allah'ın (c.c) nimetlerine karşı nankörlükte bulunmalarından⁷⁷² dolayı Yahudilerin Allah'ın (c.c) gazabına uğradıkları bildirilir. Bir yerde de, isim zikredilmeden Yahudilerin Allah'ın (c.c) öfkesi neticesinde maymun ve domuza dönüştürüldüğüne temas edilir.⁷⁷³ Bir başka ayette lian esnasında eş tarafından yalancının Allah'ın öfkesine uğraması⁷⁷⁴ dilenir.

“Gazap” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minler için de kullanılmıştır. Mü'minler öfkelerini yutarlar ve insanların suçlarını bağışlarlar.⁷⁷⁵ Allah (c.c) için sevip Allah (c.c) için öfkelenirler. Kâfirlere karşı serttirler, mü'minlere karşı ise yumuşaktırlar.⁷⁷⁶

İnkârcılar ise mü'minlere öfkelenmekten, diş bilemekten geri kalmazlar. Mü'minlerin güçlü bir toplum haline gelmeleri kâfirlere öfkeden çatlar duruma getirir.⁷⁷⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın (c.c) gazap ettiği kimselerle dostluk edilmemesi gerektiğinden⁷⁷⁸ de söz edilmektedir.⁷⁷⁹ Ayrıca Hz. Musa ve Yunus'un (a.s) öfkesi,⁷⁸⁰ kız

⁷⁶⁴ Tebbet 111/1-5.

⁷⁶⁵ el-A'râf 7/71.

⁷⁶⁶ el-Mücâdele 58/14; el-Mümtehine 60/13.

⁷⁶⁷ el-Bakara 2/61, 83-88; Âl-i İmrân 3/112.

⁷⁶⁸ el-A'râf 7/152.

⁷⁶⁹ el-Bakara 2/89-90.

⁷⁷⁰ eş-Şûrâ 42/16.

⁷⁷¹ Âl-i İmrân 3/112.

⁷⁷² el-Bakara 2/61; Tâhâ 20/81.

⁷⁷³ el-Mâide 5/60.

⁷⁷⁴ en-Nûr 24/9.

⁷⁷⁵ Âl-i İmrân 3/134; eş-Şûrâ 42/37.

⁷⁷⁶ el-Mü'min 40/35; el-Fetih 48/29; el-Mümtehine 60/4.

⁷⁷⁷ Âl-i İmrân 3/118-119; el-Hacc 22/72.

⁷⁷⁸ Âl-i İmrân 3/118.

çocuğuyla müjdelenen kâfirlerin öfkesi,⁷⁸¹ Firavun'un iman eden büyücülere öfkesi,⁷⁸² cehennemin öfkesi⁷⁸³ gibi pek çok yerde de öfkeden söz edilmektedir. Bu ayetleri ilerideki konular içinde incelemeye çalışacağız.

2.1. ALLAH'IN ÖFKESİ

Allah'ın (c.c) rahmeti gazabından daha fazladır.⁷⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de "rahmet" kelimesi yetmiş dokuz yerde⁷⁸⁵ geçerken gazap kelimesi yirmi üç yerde geçmektedir. Allah'ın (c.c) adalet sıfatının gereği olarak haksızlık yapan kullarını cezalandırması, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın (c.c) gazabı olarak ifade edilmektedir. Aslında zalimleri cezalandırmak da bir çeşit rahmettir.

Öfkelenen kişi öfkelendiği kimseden daha güçlü bir durumdaysa zulüm gibi bir sonuç ortaya çıkarken bütün mahlûkata hâkim olan Allah (c.c) hiç kimseye zulmetmez. Allah (c.c) hem kullarına hem de kendi nefesine zulmü haram kılarak şöyle buyurmuştur: *"Ey kullarım! Ben nefsimde zulmü haram kıldım, onu sizin aranızda da haram kıldım. Öyleyse birbirinize zulmetmeyin."*⁷⁸⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de de: *"Şüphesiz ki Allah, hiç kimseye zerre kadar zulmetmez. Yapılan iyilik zerre kadar da olsa, onun sevabını kat kat arttırır. Ve kendi katundan büyük bir mükâfat verir."*⁷⁸⁷ buyrulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın rahmetini ifade etmek için başta Rahman ve Rahim isimleri olmak üzere pek çok isim bulunurken; gazabını ve rahmetinden uzaklaştırmasını ifade etmek için kullanılıp da Esmâ-i Hüsnâ arasında yer alan sadece bir isim bulunur. O da "el-Kahhar" ismidir. Aslında Kur'ân-ı Kerîm'de bu isimle gazap değil de daha çok "Kullarına egemen olma" manası kastedilmiştir.⁷⁸⁸ Bunun dışında "el-Müntakim" ismiyle yaklaşık aynı anlama sahip olan "Züntikam" ismi ve bununla aynı kökten gelen fiiller geçmektedir.⁷⁸⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın gazabını açıkça veya dolaylı olarak ifade eden kelime sayısı oldukça çok olmasına rağmen, sadece gazap manasına gelen kelime sayısı son derece azdır.⁷⁹⁰ Bu kelimeler: gazap, azap, lanet, sahat, kahr, suht, makt ve intikam kelimeleridir.

⁷⁷⁹ Akay, *İslami Terimler Sözlüğü*, 1995, "öfke" md., s. 371.

⁷⁸⁰ el-A'râf 7/150; Tâhâ 20/86; el-Enbiyâ 21/87.

⁷⁸¹ en-Nahl 16/58; ez-Zuhruf 43/17.

⁷⁸² el-A'râf 7/124-126; Tâhâ 20/71; eş-Şuarâ 26/49.

⁷⁸³ el-Mülk 67/7-8.

⁷⁸⁴ el-A'râf 7/156.

⁷⁸⁵ Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 12.

⁷⁸⁶ Müslim, "Birr", 15; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 160.

⁷⁸⁷ en-Nisâ 4/40.

⁷⁸⁸ Yûsuf 12/39; İbrâhîm 14/48; el-Mü'min 40/16.

⁷⁸⁹ Âl-i İmrân 3/4; el-Mâide 5/95; İbrâhîm 14/47; ez-Zümer 39/37; ez-Zuhruf 43/25.

⁷⁹⁰ Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 53, 71.

2.1.1. Allah'ın (c.c) Öfkesinin Sebepleri

Allah (c.c) kullarına karşı merhametlidir, onları cezalandırmak istemez. İyiliği emreder ve yapar. Ancak kötü kullar sürekli kötülük yapıp diğer kullara da zarar verdiklerinde, onları bu kötülükten ve diğer kullara zarar vermekten alıkoymak için kötü kulları cezalandırır. Yani onlara gazaplanır.⁷⁹¹

Allah'ın (c.c) gazabına sebep olan şey, insanların kötü yollara girmeleridir. Allah'ın (c.c) gazabına götüren yol kötü bir yol, o yola götüren davranışlar da kötü davranışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de *"İşte böyle; çünkü gerçekten onlar, Allah'ı gazaplandıran şeye uydular ve O'nu razı edecek şeyleri çirkin karşıladılar; bundan dolayı (Allah), amellerini boşa çıkardı."*⁷⁹² buyrulur. Amelleri boşa çıkaran kötü davranışlar şunlardır: İnsan öldürmek, şirk koşmak, münafıklık yapmak, inanan insanlara kötülük etmek, değerli olanı bırakıp âdi olanı almak, Allah'ın (c.c) peygamberlik verdiği kimseyi kıskanıp peygamberliği ona layık görmemek, kutsal kitaba inanmamak, isyan edip haddi aşarak, Allah'ın (c.c) ayetlerini inkâr etmek ve peygamberleri öldürmek, tevhit inancını reddetmek ve taklit bataklığına düşmek, savaştan kaçmak, kalbini küfre açmak ve imandan sonra küfre dönmek, haram yemek ve nankörlük etmek.⁷⁹³

Bir başka açıdan Allah'ı (c.c) gazaplandıran şey, şeytanın kötülükleri hoş göstermesi; razı olduğu şey ise, delillere ve Kur'ân-ı Kerîm'e dayanmaktır. Nitekim müşrikler Allah'ın (c.c) rızasından hoşlanmadıklarını söylemiyorlardı, aksine "Bizim üzerinde bulunduğumuz hal, Allah'ın (c.c) rızasına uygun. Biz ancak Allah'ın (c.c) rızasını istiyoruz." diyorlardı. Hz. Peygamber'in (s.a.s) getirmiş olduğu delilleri dikkate almıyorlardı. Şeytan onları, yaptıklarının doğru olduğuna inandırmıştı. Onlar bu kötülükleri yaparak Allah'ın (c.c) rızasını kazandıklarını zannediyorlardı.

2.1.1.1. Küfre Girme

Bu başlık altında kâfirleri, müşrikleri, münafıkları ve ehli kitabı ele almayı uygun gördük. Allah'ın kâfir ve müşriklere öfkesinin sebepleri şunlardır:

Kur'ân-ı Kerîm'de *"Eğer inkâr ederseniz, (bilin ki) Allah sizden müstağnidir ve kulları için, küfre razı olmaz. Ama şükrederseniz, sizin için bundan hoşlanır."*⁷⁹⁴ buyrulmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, *"İman edip, salih ameller işleyen kimseler yok mu? İşte onlar en hayırlı*

⁷⁹¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XX, 115.

⁷⁹² Muhammed 47/28.

⁷⁹³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, I, 159.

⁷⁹⁴ ez-Zümer 39/7.

kimselerdir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan..."⁷⁹⁵ buyrulmuştur. Bu ayeti kerimelerden açıkça anlaşılacağı gibi Allah (c.c) imandan razıdır ancak küfrün hiçbir şekline razı değildir.

Allah'ın (c.c) kâfir ve müşriklere öfkelenmesinin sebeplerinden biri onların Allah'tan (c.c) başka varlıklara ibadet etmeleri ve ellerinde delil olmadan peygamberlerle tartışmalarıdır. Hûd (a.s) kendisini yalanlayan kavmine "‘*And olsun!*’ dedi. ‘*Rabbinizden üzerinize iğrenç bir azap ve gazap gerekli kılındı. Allah'ın kendileri hakkında hiçbir delil indirmedeği ve sizin ile babalarınızın isimlendirdiği (düzüp uydurduğu) birtakım isimler (düzme tanrılar ve kurallar) adına mı benimle mücadele ediyorsunuz? Öyleyse bekleyedurun; şüphesiz, ben de sizlerle birlikte bekleyenlerdenim.*’"⁷⁹⁶ dedi. Böylece Allah'tan (c.c) başka varlıklara tapmanın Allah (c.c) tarafından emredilmeyen bir şey olduğunu, tanrı diye taptıkları varlıkların atalarının uydurduğu birer isimden ibaret olduğunu bildirmiş, böyle davrandıklarından dolayı da kendilerini iğrenç bir azap ve gazabın beklediğini hatırlatmıştır. Şirk çok büyük bir günahdır. Şirk, sadece insanın gönlünü kirletmemektedir, tabiatın dengelerini de altüst etmektedir. Bu günahın büyüklüğü Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle tasvir edilmektedir:

“‘Rahman çocuk edindi’ dediler. Hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız. Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir! Rahman'a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden. Hâlbuki çocuk edinmek Rahman'ın şanına yakışmaz.”⁷⁹⁷

Şirk tabiatın dengelerini bozacak kadar çok etkili ve çirkin bir inanış biçimidir.⁷⁹⁸ Ayette de ifade edildiği gibi Yüce Allah'ın dokunulmaz kutsallığının çiğnenmesine yeryüzü çok büyük bir tepki vermektedir. Bu tüyler ürpertici söz karşısında; onuru saldırıya uğrayan, ya da sevdiği, saydığı bir kimsenin şerefi çiğnendiğinde bir insanın elinin-kolunun titremesi, bütün vücudunun sarsılması gibi cansız evren de öfkeye kapılarak tepki vermektedir.⁷⁹⁹ Evrenin bu tahammülsüzlüğünü Nuh tufanı ve Âd kavminin helakinde de izleyebilmekteyiz. Hâkka suresinde şöyle buyrulmaktadır: “*Şüphesiz ki su haddini aştığı sırada sizleri gemide Biz taşıdık.*”⁸⁰⁰ Bu ayeti kerimede su kâfirlerin küfürde ileri gitmelerinden dolayı sınır tanımamakta, bentlerini aşip, her şeyin üstüne çıkarak her şeyi altına almakta böylece

⁷⁹⁵ el-Beyyine 98/7–8.

⁷⁹⁶ el-A'râf 7/71.

⁷⁹⁷ Meryem 19/88–92.

⁷⁹⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VII, 188.

⁷⁹⁹ Kutub, Seyyid, *Fi Zılâli'l-Kur'ân* (tr. Yakup Çiçek v. dğr.), Hikmet Yay., İstanbul, 1991, VII, 501.

⁸⁰⁰ el-Hâkka 69/11.

kâfirlere ve küfre öfkelerini göstermektedir.⁸⁰¹ Yine küfürde ileri giden Âd kavmi hakkında “*Âd kavmi, öfkeli bir kasırğa ile yok olup gitti.*”⁸⁰² buyrulmuştur. İbn Abbas’tan gelen rivayete göre rüzgâr Âd kavmine isyan ederek onları sığındıkları her yerde helak etmiş böylece onların küfrüne karşı tepkisini ortaya koymuştur.⁸⁰³

Burada dikkat edilecek bir konu Allah’ın (c.c) kullarına uyarıcılar ve elçiler göndermedikçe onlara azap ve gazap etmemesidir. “*Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.*”⁸⁰⁴ “*Daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Furkan’ı indirmiştir. Bilinmeli ki, Allah’ın ayetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.*”⁸⁰⁵

Elçi ve deliller gönderildikten sonra insanlar, ellerinde kendilerini haklı çıkaracak herhangi bir delil olmadan elçileri ve delilleri inkâr ederlerse; ancak ondan sonra gazap ve azap gelmektedir. “*Bir de; kötü bir zan ile zanda bulunan münafik erkeklerle münafik kadınları ve müşrik erkeklerle müşrik kadınları azaplandırması için. O kötülük çemberi, tepelerine insin. Allah, onlara karşı gazaplanmış, onları lanetlemiş ve onlara cehennemi hazırlamıştır. Varacakları yer ne kötüdür.*”⁸⁰⁶

“*O’na icabet olunduktan sonra, Allah hakkında (sözde) deliller öne sürüp tartışanların delilleri, Rableri katında geçersizdir. Onların üzerinde bir gazap vardır ve şiddetli azap onlarıdır.*”⁸⁰⁷

Bu ayeti kerimelerde Allah (c.c) azap ve gazaptan bahsetmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de azap ve gazaptan bahsedilmesinin sebebi insanları Allah’ın ayetlerini inkâr etmekten caydırmaktır. Çünkü ceza hukukî açıdan caydırıcı, eğitim açısından da terbiye edicidir. İnkâr eden kişi, gönlünü ve beynini yanlış yola sevk ettiği ve Allah’ın mesajını göz ardı ettiği için acı azapla cezalandırılır. Bu ceza onun eylemine denk düşmektedir.⁸⁰⁸

Kendisine getirilen tüm delillere ve elinde kendisini haklı çıkaracak herhangi bir delil olmamasına rağmen inkârı ve şirki seçen kişi ancak kendine zarar verecektir ve onun bu inatçılığı inkârını arttıracaktır. “*Yeryüzünde sizi halifeler kılan O’dur. Öyleyse kim inkâr ederse, artık inkârı kendi aleyhinedir. Rableri katında kâfir olanlara kendi inkârları gazaptan başkasını arttırmaz ve kâfir olanlara kendi inkârları kayıptan başkasını arttırmaz.*”⁸⁰⁹

⁸⁰¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, 1996, VIII, 411; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 90–91.

⁸⁰² el-Hâkka 69/6.

⁸⁰³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 86.

⁸⁰⁴ Âl-i İmrân 3/4.

⁸⁰⁵ el-İsrâ 17/15.

⁸⁰⁶ el-Fetih 48/6.

⁸⁰⁷ eş-Şûrâ 42/16.

⁸⁰⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, III, 466.

⁸⁰⁹ Fâtır 35/59.

Hız. Peygamber (s.a.s) ve inananlar tüm çağrılara rağmen iman etmeyen inkârcılara ve müşriklere karşı gerekiyorsa savaşla da mücadele etmelidir. “*Artık Allah yolunda savaş. Sen, kendinden başkası (sebebiyle) sorumlu tutulmazsın. Müminleri de teşvik et. Umulur ki Allah kâfirlerin gücünü kırar (güçleriyle size zarar vermelerini önler). Allah'ın gücü daha çetin ve cezası daha şiddetlidir.*”⁸¹⁰

Hiçbir şekilde imana ve İslam’a gönül açmayanlarıysa dünyada ve ahirette azap ve gazap beklemektedir. “*Böylece bizi öfkelenince onlardan intikam aldık, hepsini suda boğduk.*”⁸¹¹ Nitekim ayette de ifade edildiği gibi tüm çağrılara olumsuz yanıt veren Nuh kavminin inkârcıları suda boğulmakla hem dünyada gazaba uğramışlardır. Hem de ahirette gazaba uğrayacaklardır. Müşriklerin ahiretteki durumları ise Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle bildirilmektedir:

“*Şüphesiz küfredenlere de (şöyle) seslenilir: ‘Allah'ın gazaplanması, elbette sizin kendi nefislerinize gazaplanmanızdan daha büyüktür. Çünkü siz, imana çağrıldığınız zaman inkâr ediyordunuz.*”⁸¹² Ayette de ifade edildiği gibi inkârcılar ve müşrikler ahirette cehennemi gördüklerinde, dünyadayken iman etmedikleri için kendilerine öfkelenenlerdir. Bu öfkeleri sadece kendilerine yönelik olmayacaktır. Onlar kendilerini imandan uzaklaştıran arkadaşlarına ve kendilerine yalan vaatlerde bulunup aldatan şeytana da öfkelenenlerdir.⁸¹³ Kendisi imana çağrılmamış bir insanın inkâr etmesinin günahı ile imana çağrılmış birinin inkârından doğan günahın arasında fark olduğundan Allah’ın (c.c) onlara öfkesi, onların kendilerine ya da arkadaşlarına ve şeytana olan öfkelerinden çok daha büyük olacaktır.⁸¹⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de bildirilen Allah’ın (c.c) inkârcılara ve müşriklere gazaplanmasının sebeplerini şöylece toparlayabiliriz:

1) Allah'ın ayetlerini yalanlayıp iman etmemek: Yalanlamak ve inkâr etmek, Allah'ın azabını toplumun üzerine çekmektedir.⁸¹⁵

2) Allah'ın peygamberlerine asi olmak: Peygambere asi olmak, onu tanımamak, Peygamber olduğuna inanmamak, davetinden vazgeçirmek için tehdide başvurmak ve öldürmek için teşebbüste bulunmak gibi davranışlar Allah (c.c) katında gazaba sebep olmaktadır.⁸¹⁶

⁸¹⁰ en-Nisâ 4/84.

⁸¹¹ ez-Zuhuruf 43/55.

⁸¹² el-Mü'min 40/10.

⁸¹³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 258.

⁸¹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, XVI, 476.

⁸¹⁵ el-Leyl 92/14–16.

⁸¹⁶ el-Müzzemmil 73/16.

3) İnatçı her zorbanın emrine uymak: İdareciler ve toplumda halka zulmeden mafyavari grupların, halk üzerinde baskı kurmaları ve halkın da onlara tâbi olmaları gazabın sebeplerindendir. Böyle bir toplumda sosyal ve siyasî dengeler zulümden yana bozulur. Bu dengeleri bozan zorbalara tâbi olmak da, helaki hazırlayan sebepler arasında yer alır. Bu zulme karşı durmak Peygambere tâbi olmakla mümkündür.⁸¹⁷

4) Ekonomik dengeleri bozmak: Ekonomik dengeleri bozmak da, zulmün başka bir çeşidini gündeme getirmektedir. Yüce Allah hiçbir topluma vermediği ekonomik zenginliği Âd kavmine vermişti. Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış İrem şehri, yüksek binalara sahipti.⁸¹⁸ Ekonomik açıdan müreffeh olan, hiçbir ülkede eşine rastlanmayan lükse ve refaha sahip olan bu toplumda zalimler, ekonomik dengeleri bozunca gazaba uğramışlardır.

5) Kabiliyetlerini iyiden yana kullanmamak: Akıllı olduğu halde akılı kullanmamak, zulümdür. Bu zulmün bedeli de helaktır. Aklın olmadığı yerde helak vardır.⁸¹⁹ “*Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine bir fayda sağlamadı. Zira bile bile Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlardı. Alay edip durdukları şey, kendilerini kuşattıverdi.*”⁸²⁰

Allah'ın (c.c) münafıklara öfkelenmesinin sebepleri ise şöyledir:

Münafıklar Müslümanların yanında Müslüman olduklarını söyledikleri halde İslam dinini kabul etmemiş olan insanlardır. Allah'ın (c.c) onlara gazap etmesinin ilk sebebi de budur. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyruluyor: “*(Ey Muhammed! O sözleri) söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Hâlbuki o küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Başaramadıkları bir şeye (Peygamber'e suikast yapmaya) de yeltendiler. Ve sırf Allah ve Resulü kendi lütuflarından onları zenginleştirdiği için öç almaya kalkıştılar. Eğer tövbe ederlerse onlar için daha hayırlı olur. Yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da, ahirette de elem verici bir azaba çarptıracaktır. Yeryüzünde onların ne dostu ne de yardımcısı vardır.*”⁸²¹

Görüldüğü gibi onlar yalan yere Allah (c.c) adına yemin ediyorlar ve küfür sözleri söylüyorlar. Bununla da yetinmeyip Hz. Peygamber'i (s.a.s) öldürmeye yelteniyor ve nankörlük ediyorlar. Bütün bu yaptıklarıyla da Allah'ın (c.c) gazabını üzerlerine çekiyorlar.

Onlara Allah'ın (c.c) gazaplanmasının bir nedeni de Allah'ın (c.c) gazabını hak etmiş bir kavmi dost edinmeleridir. Allah (c.c) şöyle buyuruyor: “*Allah'ın kendilerine karşı*

⁸¹⁷ Hûd 11/59.

⁸¹⁸ el-Fecr 89/7–8, 13.

⁸¹⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VII, 192.

⁸²⁰ el-Ahkâf 46/26.

⁸²¹ et-tövbe 9/74.

gazaplandığı bir kavmi veli (dost ve müttefik) edinenleri görmedin mi? Onlar, ne sizdendirler, ne onlardan. Kendileri de (açıkça gerçeği) bildikleri halde, yalan yere yemin ediyorlar.”⁸²²

Allah (c.c) katında münafıklar da müşrikler gibi Allah (c.c) hakkında kötü zanda buldukları için Allah’ın (c.c) gazabını ve lanetini hak etmişlerdir. ⁸²³ Bu bakımdan aralarında bir fark yoktur: *“Bir de; kötü bir zan ile zanda bulunan münafık erkeklerle münafık kadınları ve müşrik erkeklerle müşrik kadınları azaplandırması için. O kötülük çemberi, tepelerine insin. Allah, onlara karşı gazaplanmış, onları lanetlemiş ve onlara cehennemi hazırlamıştır. Varacakları yer ne kötüdür.”*⁸²⁴ Allah’ın (c.c) gazaplanması; onları cezalandırması, onlara öfke duyması, onlarla dargın olması, onlara hiddetlenmesidir. Lanetlemesi de rahmetinden kovmasıdır. Cehennemi kendilerine hazırlaması ise, onların inanç yapılarının, kötü düşüncelerinin müşriklerle ne denli benzer olduğunu göstermektedir.⁸²⁵

Müslüman olduklarını iddia eden ancak Allah’ın (c.c) razı olduğu işlerden yüz çeviren bu insanları, Allah (c.c), inanan ve kendi rızasını kazanmak için emirlerini tutan mü’minlerle bir tutmayacaktır. Mü’minleri cennete, münafıklarıysa cehenneme koyacaktır. *“Allah’ın rızasına uyan kişi, Allah’tan bir gazaba uğrayan ve barınma yeri cehennem olan kişi gibi midir? Ne kötü barınaktır o.”*⁸²⁶ Onların cehennemlik olmalarının sebebi Allah’ın (c.c) varlığını ve birliğini inkâr etmeleri, nimet içindekileri kıskanmaları, güzelliğe kötülükle karşılık vermeleri, tuzak kurmaları, nimet verene nankörlük etmeleri, Allah (c.c) düşmanlarını dost edinmeleridir.

Allah’ın (c.c) ehli kitaba öfkelenmesinin sebepleri de şöyledir:

Ehli kitaptan Yahudileri Allah’ın (c.c) gazabına sürükleyen en önemli eksiklikleri ihtiras sahibi olmalarıdır. Onlar nefislerine yani ihtiraslarına kapılarak kâfirleri dost edinmişlerdir.⁸²⁷ *“Onlardan çoğunun inkâra sapanlarla dostluklar kurduklarını görürsün. Kendileri için nefislerinin takdim ettiği şey ne kötüdür. Allah onlara gazaplandı ve onlar azapta ebedi kalacaklardır.”*⁸²⁸ F. Râzî (606/1209) onların bu ihtiraslarını “Müşrikleri dost edinmeleri Tevrat’ta ve Musa’nın şeriatında yasaklanmıştır. Onlar Yahudiliği savunduklarından dolayı İslam’ı reddediyor olsalardı müşrikleri dost edinmezlerdi. Müşrikleri

⁸²² el-Mücâdele 58/14.

⁸²³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, 1991, X, 531.

⁸²⁴ el-Fetih 48/6.

⁸²⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, XVIII, 104.

⁸²⁶ Âl-i İmrân 3/162.

⁸²⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, VI, 121.

⁸²⁸ el-Mâide 5/80.

dost edinmeleri onların maksatlarının riyaset ve makam olduğunu gösterir.” diyerek açıklamıştır.⁸²⁹

Bir başka ayette onların nefislerine uyararak kendilerine emredilen sözü başkasıyla değiştirdikleri ve bundan dolayı gazaba uğradıkları haber verilir. “*Nefislerine zulüm edenler kendilerine söylenenin başkası ile sözlerini değiştirdiler. Bu fasıklıklarından Ötürü zulmedenlerin üzerine gökten elem verici hastalık indirdik.*”⁸³⁰

Onların sabırsız ve nankör oluşları, hayırsız olanı hayırlıya tercih etmeleri de gazaba uğramalarına sebep olmuştur. Bu gazaba uğramalarında Allah’ın (c.c) ayetlerini inkâr edip Peygamberleri öldürmeleri, isyan edip sınırı çiğnemelerinin de payı olmuştur. “*Siz (ise şöyle) demiştiniz: ‘Ey Musa, biz bir çeşit yemeğe katlanamayacağız, Rabbine yalvar da, bize yerin bitirdiklerinden bakla, acur, sarımsak, mercimek ve soğan çıkarsın.’ (O zaman Musa:) ‘Hayırlı olanı, şu değersiz, şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz? (Öyleyse) Mısır’a inin, çünkü (orada) kendiniz için istediğiniz vardır.’ demişti. Onların üzerine horluk ve yoksulluk (damgası) vuruldu ve Allah’tan bir gazaba uğradılar. Bu, kuşkusuz, Allah’ın ayetlerini tanımazlıkları ve peygamberleri haksız yere öldürmelerindendi. (Yine) bu, isyan etmelerinden ve sınırı çiğnemelerindendi.*”⁸³¹

Ellerinde hiçbir delil olmadan buzağıya tapmış olmaları da kâfir ve müşrikler gibi gazabı hak etmelerine neden olmuştur. “*Şüphesiz, buzağıyı (tanrı) edinenlere Rablerinden bir gazap ve dünya hayatında bir zillet yetişecektir. İşte biz, yalan düzüp uyduranları böyle cezalandırırız.*”⁸³²

Yine onlar Allah (c.c) hakkında yersiz iddialarda bulunmuşlardır. Kıskançlıkları da onların davranışlarını olumsuz yönde etkileyerek gazaba uğramalarına neden olmuştur. “*Yahudiler: ‘Allah’ın eli sıkıdır.’ dediler. Onların elleri bağlandı ve söylediklerinden dolayı lanetlendiler. Hayır; O’nun iki eli açıktır, nasıl dilerse infak eder. And olsun, Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun taşkınlıklarını ve inkârlarını arttıracaktır. Biz de onların arasına kıyamet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kin salıverdik. Onlar ne zaman savaş amacıyla bir ateş alevlendirdilerse Allah onu söndürmüştür. Yeryüzünde bozgunculuğa çalışırlar. Allah ise bozguncuları sevmez.*”⁸³³

Aşağıdaki ayette de onların kıskançlıkları ve ihtirasları nedeniyle Muhammed’in (s.a.s) peygamberliğini reddederek gazaba uğrayışları anlatılmaktadır. “*Allah’ın kullarından,*

⁸²⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, IX, 183.

⁸³⁰ el-Bakara 2/59.

⁸³¹ el-Bakara 2/61.

⁸³² el-A’raf 7/152.

⁸³³ el-Mâide 5/64.

dilediğine kendi fazlından (peygamberliği) indirmesini (kıskanarak ve hakka baş kaldırarak) Allah'ın indirdiklerini tanımamakla, nefislerini ne kötü şeye karşılık sattılar. Böylelikle gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır."⁸³⁴ Bu ayette dikkat edilecek bir nokta da Allah'ın (c.c), "Ben onlara gazap üstüne gazap edeceğim veya ettim." buyurmayıp "Gazaba uğradılar." buyurmasıdır. Yahudilerin Kur'ân-ı Kerîm'e ve Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı takındıkları tavırlar, zamanla gazaba dönüşmüştür. Başlarına gelen gazap, o tavırlarının veya tepkilerinin bizzat kendisidir. Ortada bir şey yokken Allah (c.c) kullarına gazap etmez.⁸³⁵

Onların tuttukları yolun sapmış bir yol olması da gazaba uğramalarının sebepleri arasındadır. Hz. Peygamber'den (s.a.s) gelen bir rivayete göre Fâtiha Suresinde bahsedilen gazaba uğrayanların yolunun, Yahudilerin yolu olduğu bildirilmiştir.⁸³⁶ Bir ayet-i kerimede de onlar hakkında şöyle buyrulmuştur: "De ki: 'Allah katında, kesinleşmiş bir ceza olarak bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Allah'ın kendisine lanet ettiği, ona karşı gazaplandığı ve onlardan maymunlar ve domuzlar kıldığı ile tağuta tapanlar; işte bunlar, yerleri daha kötüdür ve dümdüz yoldan daha çok sapmışlardır.'"⁸³⁷

Allah'ın (c.c) gazabını hak ettikleri için Allah (c.c) Yahudilerle dost olunmasını mü'minlere yasaklamıştır. Ayrıca onların ahiretten umut kesmiş kimseler olduğu da bildirilmiştir. "Ey iman edenler, Allah'ın kendilerine karşı gazaplandığı bir kavmi veli (dost ve mütefik) edinmeyin ki onlar, kâfirlerin mezar halkından umut kesmeleri gibi ahiretten umut kesmişlerdir."⁸³⁸

Yaptıkları tüm kötülükler yüzünden Allah'ın (c.c) gazabına uğrayarak kendilerine zillet damgasının vurulduğu da Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilmiştir. Yapmakla Allah'ın (c.c) gazabını hak ettikleri davranışlar ise ayetleri ve peygamberleri yalanlamalarıdır. "Her nerede bulunurlarsa bulunsunlar -Allah'ın ipine ve insanların ipine (ahdine) sığınanlar başkalarına zillet (zorluk damgası) vurulmuştur. Onlar, Allah'tan bir gazaba uğradılar da üzerlerine aşağılanma (damgası) vuruldu. Bu, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleri nedeniyledir. (Yine) Bu, isyan etmeleri ve haddi aşmaları dolayısıyladır."⁸³⁹

⁸³⁴ el-Bakara 2/90.

⁸³⁵ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, I, 198; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1991, I, 145; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, II, 51.

⁸³⁶ et-Tirmîzî, "Tefsîr", 2.

⁸³⁷ el-Mâide 5/60.

⁸³⁸ el-Mümtehhine 60/13.

⁸³⁹ Âl-i İmrân 3/112.

F. Râzî (606/1209) zillet (zorluk damgası), gazap ve meskenet (aşağılanma damgası)nın Yahudilere vurulma sebebinin ayetleri inkâr etmeleri ve peygamberleri öldürmeleri; inkâr etmelerinin ve peygamberleri öldürmelerinin sebebinin de günah işlemeleri ve itaatsizlik etmeleri olduğunu söylemiştir. İnsan günahlara dalınca isyanı derece derece artmakta ve artan isyan iman nurunu yavaş yavaş söndürmektedir. Sonuçta bu durum insanı küfre kadar götürebilmektedir.⁸⁴⁰

Allah'ı (c.c) gazaplandıran şeylerden birisi de kâfir, müşrik, münafık ve Yahudilerin Allah (c.c) hakkındaki iddialarında geçersiz delil sunmaları ya da delil ortaya koyamamalarıdır.

Bu noktada Hûd (a.s) kavmine, taptıkları ilahlar hakkında ellerinde hiçbir delilin olmadığını ve bu ilahların bir isimlendirmeden ibaret olduğunu söylemiştir. “*‘And olsun!’ dedi. ‘Rabbinizden üzerinize iğrenç bir azap ve gazap gerekli kılındı. Allah'ın kendileri hakkında hiçbir delil indirmedeği ve sizin ile babalarınızın isimlendirdiği (düzüp uydurduğu) birtakım isimler (düzme tanrılar ve kurallar) adına mı benimle mücadele ediyorsunuz? Öyleyse bekleyedurun; şüphesiz, ben de sizlerle birlikte bekleyenlerdenim.*”⁸⁴¹

Yahudilerin de buzağıya taparlarken ellerinde herhangi bir delilin bulunmadığını “*Yalan düzüp uyduranları böyle cezalandırırız.*”⁸⁴² ifadesinden anlayabilmekteyiz.

Münafık ve müşrikler de kötü zanda (kesin delil olmadan hüküm vererek) bulunarak gazabı hak etmişlerdir. “*Bir de; kötü bir zan ile zanda bulunan münafık erkeklerle münafık kadınları ve müşrik erkeklerle müşrik kadınları azaplandırması için. O kötülük çemberi, tepelerine insin. Allah, onlara karşı gazaplanmış, onları lanetlemiş ve onlara cehennemi hazırlamıştır. Varacakları yer ne kötüdür.*”⁸⁴³

Elinde delil olmadan Allah (c.c) ve onun ayetleri hakkında konuşanlar mü'minlerin nezdinde de öfkeye sebep olmaktadır. “*Kendilerine gelmiş hiçbir delil olmadığı halde Allah'ın ayetleri hakkında mücadele edenler gerek Allah yanında, gerekse iman edenler yanında büyük bir nefretle karşılanır. Allah, büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.*”⁸⁴⁴

Musa'da (a.s) büyücülerle karşılaşmaya çıkmadan önce “*Allah (c.c) hakkında yalan uydurmayın.*”⁸⁴⁵ diyerek onları Allah'ın (c.c) gazabı hakkında uyarmıştır.

⁸⁴⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 554.

⁸⁴¹ el-A'râf 7/71.

⁸⁴² el-A'râf 7/152.

⁸⁴³ el-Fetih 48/6.

⁸⁴⁴ el-Mü'min 40/35.

⁸⁴⁵ Tâhâ 20/61.

Geçerliliği olmayan delillerle Allah (c.c) hakkında tartışanları, ileri sürdükleri bu deliller kıyamet gününde kurtaramayacaktır. “*O’na icabet olunduktan sonra, Allah hakkında (sözde deliller öne sürüp tartışanların) delilleri, Rableri katında geçersizdir. Onların üzerinde bir gazap vardır ve şiddetli azap onlarıdır.*”⁸⁴⁶

Sonuç itibarıyla Allah (c.c) hakkında bilgisiz, öğretisiz ve kitapsız konuşmak azabı gerektiren bir davranıştır. Şeytanın peşinden giderek Allah (c.c) hakkında tartışanlar Allah’ın (c.c) gazabını ve azabını hak etmişlerdir. Allah (c.c) katında geçerli olmayan delillerle Allah (c.c) hakkında tartışmaya girmek; Allah’ın (c.c) gazabına uğramak ve şiddetli azabı çağdırmaktan başka bir şey değildir.⁸⁴⁷

2.1.1.2. İrtidat Etme

İrtidat etme yani dinden dönme Allah’ın (c.c) gazabını gerektiren durumlar arasındadır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Kim imanından sonra Allah’a (karşı) inkâra sapıp da, -kalbi imanla tatmin bulmuş olduğu halde baskı altında zorlanan hariç- inkâra göğüs açarsa, işte onların üstünde Allah’tan bir gazap vardır ve büyük azap onlarıdır.*”⁸⁴⁸

Bu ayet-i kerimede dininden dönen ve hüsrana uğrayan bu insanlarla ilgili altı durum söz konusu edilmektedir. Bunlar:

- 1) Dinden dönenler Allah’ın gazabını hak etmişlerdir.
- 2) Acıklı azabı hak etmişlerdir.
- 3) Dünya hayatını ahirete tercih etmişlerdir.
- 4) Allah (c.c) onları doğru yolu bulmaktan mahrum etmiştir.
- 5) Allah (c.c) onların kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir.
- 6) Allah (c.c) onları kendileri için vaat edilen kıyamet günündeki şiddetli azaptan gafil kılmıştır.⁸⁴⁹

Tevhit inancından tanrısızlığa, inkâra ve ateizme dönenler öncelikle bu dünyada Allah’ın (c.c) öfkesini, nefretini kazanırlar, ahirette de büyük azap onları beklemektedir.⁸⁵⁰

Ancak kalbi imanla yatışmış, Allah’a (c.c) gönülden inanmış olupta inkâr etmeye zorlanan kimse, küfür sözü söylemek zorunda kalsa da ona azap edilmeyecektir. Bu azap ve gazap küfre göğüs açan; küfürle nefsi hoşnut ve kalbi mutmain olan, küfürle gönlü yatışan ve

⁸⁴⁶ eş-Şûrâ 42/16.

⁸⁴⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, XVII, 204.

⁸⁴⁸ en-Nahl 16/106.

⁸⁴⁹ Zuhaylî, *Tefsîru’l-Münîr*, 2005, VII, 444.

⁸⁵⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, XI, 107.

küfür dalgaları arasına giren kimsenin üzerine olacaktır. Onun için büyük bir azap vardır.⁸⁵¹

Böyle bir cezayı hak etmelerinin sebebi dünyayı ahirete tercih etmiş olmalarıdır. Bu tercihlerinden dolayı da doğru yola iletilmezler. Çünkü onlar peşin olan dünyayı baki olan ahirete tercih etmişlerdir.⁸⁵² Bu tercihlerinden dolayı onların kalpleri, kulakları ve gözleri mühürlenir. Onlar Allah'ın (c.c) ayetlerini duymaz, kendilerine sunulan delilleri görmezler. Böylece büyük bir gaflet içinde kalırlar.⁸⁵³

2.1.1.3. Zina İsnat Etme

Namuslu mü'min bir kadına zina isnadında bulunmak da Allah'ın (c.c) gazabına sebep olmaktadır. Bu konuyla ilgili ayet-i kerime şöyledir: “İffetli, habersiz, mü'min kadınlara zina isnat edenler dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir. Kendi dilleri, elleri ve ayakları, yapmış olduklarına şahitlik ettikleri gün, onlar büyük bir azaba uğrayacaklardır.”⁸⁵⁴

Bu ayet-i kerime Hz. Aişe (57/676) (r.a) validemize atılan bir iftira sonucunda indirilmiştir.⁸⁵⁵ Bu yüzden müfessirlerden bir kısmı mü'min, iffetli ve hiçbir şeyden haberi olmayıp da zina iftirasına uğrayan her kadına zina iftirası atanların bu şekilde; dünya ve ahirette lanetlenerek, ahirette ise büyük azapla azaplandırılarak cezalandırılacaklarını söylerken, bir kısım müfessirler de sadece Hz. Aişe'ye (r.a) ya da Hz. Peygamber'in (s.a.s) eşlerine iftira edenlerin bu şekilde cezalandırılacaklarını söylemektedirler.⁸⁵⁶

Böyle kadınlara zina isnat edip de sonra tövbe etmeyenler, dünya ve ahirette lanete uğratılmış olurlar. Ayrıca böyle bir iftirada bulunanların şahitlikleri de kabul edilmez.⁸⁵⁷ Genelde iftira özelde zina iftirası toplumda büyük yaralar açan suçlardandır. İslam dini iftira etme davranışını kesinlikle yasaklamıştır. Hatta kişinin doğru olup olmadığını bilmediği şeyin ardına düşmesini bile yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim'de “Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur.”⁸⁵⁸ buyrulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de bu konuyla ilgili olarak “Kişiye, her duyduğunu konuşması, yalan olarak yeter.”⁸⁵⁹ buyurmuştur. Bir şeyi duyan kişi onun doğruluğunu araştırmak ve ona göre hareket etmek zorundadır. Bu konuyla alakalı Kur'an-ı Kerim'de “Ey iman edenler! Eğer bir

⁸⁵¹ Hicâzî, *et-Tefsîr el-Vâdih*, ts., III, 384.

⁸⁵² Hicâzî, *et-Tefsîr el-Vâdih*, ts., III, 385.

⁸⁵³ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, VII, 443.

⁸⁵⁴ en-Nûr 24/ 23–24.

⁸⁵⁵ Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, 2002, II, 635–638.

⁸⁵⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, VI, 131–132; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, VII, 331.

⁸⁵⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, VI, 131–132.

⁸⁵⁸ el-İsrâ 17/36.

⁸⁵⁹ Müslim, “Mukaddime”, 3.

*fasık size bir haber getirirse onun aslını araştırın. Yoksa bilmeden bir kavme sataşırırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz.*⁸⁶⁰ buyrulmuştur.

İffetli mü'min bir kadına iftira etmek ise sadece kadını değil çoluk çocuğuyla birlikte bütün aileyi hatta bütün sülaleyi perişan edecek bir kötülüktür. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan aile, hayatı boyunca bunun utangaçlığı ve ezikliğiyle yaşayacaktır. Bu sebeple Allah (c.c) bu suçu işleyenlerin lanete uğrayacağını ve büyük bir azabı hak edeceğini haber vermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de *“İnsanı mahveden yedi şeyden kaçının: Şirk, sihir yapmak, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir kimseyi öldürmek, yetim malı yemek, faiz yemek, düşmana hücum anında savaştan kaçmak, namuslu kadınlara zina iftirasında bulunmak.*⁸⁶¹ buyurarak bu günahın insanı helak edeceğini ifade etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de zina iddiası için lanet ve gazaptan bahsedilen diğer ayet-i kerime ise mûlaane ayetidir. Ayet-i kerime şöyledir: *“Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir. Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, kendisinden cezayı kaldırır. Beşinci defa da, eğer (kocası) doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını diler.”*⁸⁶²

Her ne kadar karı kocadan her biri kendisinin doğru söylediğini iddia ederek karşı tarafı yalanlamak suretiyle lanetliyorsa da aslında burada laneti, gazabı izhar olan Allah'tır (c.c). Böylece taraflardan yalan söyleyen, Allah'ın (c.c) gazabına ve lanetine müstahak olmaktadır.⁸⁶³

2.1.1.4. Kasıtlı Olarak Bir Mü'mini Öldürme

Kasıtlı olarak bir mü'mini öldürmek de Allah'ın (c.c) gazabını gerektirmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *“Kim de bir mü'mini kasten öldürürse, cezası içinde temelli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve ona pek büyük bir azap hazırlamıştır.”*⁸⁶⁴

Bir insanı haksızca öldürmek büyük günahlar arasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s) bir insanı haksız yere öldürmeyi insanı helake sürükleyen yedi şey arasında saymıştır. Çünkü bir

⁸⁶⁰ el-Hucurât 49/6.

⁸⁶¹ el-Buhârî, “Hudûd”, 44; Müslim, “İmân”, 38.

⁸⁶² en-Nûr 24/6-9.

⁸⁶³ Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 61.

⁸⁶⁴ en-Nisâ 4/93.

insanı haksızca öldürmekle sadece insan ölmektedir, bu davranış sonucunda insanın insanlığı da ölmekte, insanlar arası bağlar da kopmaktadır. Hz. Âdem'in (a.s) oğullarından kardeşini öldüren de büyük ihtimal ailesiyle bağları koptuğu için yaptığına pişman olmuştur.⁸⁶⁵ Ancak geri dönüşü olmayan bir yola girdiğinden pişmanlık ona fayda vermemiştir. Bu sebeple Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“Bunun için İsrail oğullarına şöyle yazdık: ‘Kim bir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse (ölümden kurtarırsa) bütün insanları diriltmiş gibi olur...”*⁸⁶⁶

Bir insanı öldürmek bütün insanları öldürmek gibi kötü bir davranıştır. Bir insanı kurtarmak ise bütün insanları kurtarmak gibidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) *“Haksız yere öldürülen hiçbir kimse yoktur ki onun kanından Âdem'in ilk oğluna bir pay ayrılmasın. Çünkü cinayeti âdet edenlerin ilki oydu.”* buyurmuştur.⁸⁶⁷

Haksız yere bir mü'mini öldürmek üç türlü cezayı hak etmeye sebep olmaktadır. Bunlar: Allah'ın (c.c) gazabı, laneti ve öbür dünyada içinde temelli kalacağı büyük bir azaptır. Allah (c.c) *“içinde temelli kalacağı cehennem”* ifadesiyle kasten bir mü'mini öldürmeyi neredeyse şirke denk bir günah olarak takdim etmektedir. Ama kişi tövbe eder ve Müslüman olarak ölürse bu büyük azap temelli olmayacaktır.

“Gazap” kelimesinin bir anlamı da “kesmek”tir. Bu anlamdan hareketle gerek dünyada gerekse ahirette Allah'ın bir mü'mini kasıtlı olarak öldüren kişiden alâkasını, lütfunu ve ihsanını kesmekle onu cezalandıracağını söyleyebiliriz. Yine lanet kelimesinden de onun kovulacağını, uzaklaştırılacağını, bedduaya uğrayacağını ve eziyet göreceğini çıkarabiliriz.⁸⁶⁸

Hz. Peygamber (s.a.s) de bir Müslüman'ın öldürülmesinin vahametini ifade etmek için: *“Dünyanın tamamen yok olması, Allah indinde Müslüman bir adamın öldürülmesinden daha hafiftir.”*⁸⁶⁹, *“Gökler ve yer, bir mü'minin kanını (haksız yere) dökmek için birleşmiş olsa, Allah onların hepsini cehenneme atar.”*⁸⁷⁰ buyurmuşlardır.

Meşru bir savaşta da olsa bir mü'mini yanlışlıkla öldürmek Hz. Peygamber'in (s.a.s) öfkelenmesine neden olmuştur. Öyle ki yanlışlıkla bu kişiyi öldüren sahabe onu öldürmeden önce İslam'ı seçmiş olmasına üzülmüştür. Usâme bin Zeyd (r.a) olayı şöyle aktarmaktadır:

⁸⁶⁵ el-Mâide 5/31.

⁸⁶⁶ el-Mâide 5/32.

⁸⁶⁷ el-Buhâri, “Diyât”, 2, “Ehâdisü'l-Enbiya”, 1, “İ'tisam”, 15.

⁸⁶⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, V, 266.

⁸⁶⁹ et-Tirmîzî, “Diyât”, 7.

⁸⁷⁰ et-Tirmîzî, “Diyât”, 8.

“Hz. Peygamber (s.a.s) bizi Cuheyne kabilesinden el-Huraka boyu üzerine cihada gönderdi. Bizler sabah vakti o kavme baskın yaptık ve onları bozguna uğrattık. Ben, Ensardan bir kimseyle beraber onlardan bir adama yetiştik. Biz onu kuşatıp yakalayınca:

— ‘Lâ İlâhe İllallâh.’ dedi. Bunun üzerine Ensarlı ondan elini çekti. Fakat ben mızrağımı ona sapladım ve onu öldürdüm. Medine’ye geldiğimizde bu olay Hz. Peygamber’e (s.a.s) ulaştı da bana:

— ‘Ya Usâme! Sen adamı “Lâ İlâhe İllallâh.” dedikten sonra öldürdün öyle mi?’ buyurdu. Ben:

— ‘Ya Rasulüllah! O bu sözü ölümden kurtulmak için söyledi.’ dedim. Hz. Peygamber (s.a.s):

— ‘Sen onu “Lâ İlâhe İllallâh.” dedikten sonra öldürdün öyle mi?’ buyurdu ve bu ifadeyi bana durmadan tekrarlıyordu. Nihayet ben:

— ‘Keşke bu günden önce Müslüman olmasaydım.’, diye temenni ettim.”⁸⁷¹

2.1.1.5. Savaştan Kaçma

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın gazabını gerektiren sebeplerden birisi de kişinin Allah rızası için yapılan bir savaştan geri kalması veya diğer Müslümanları düşmanla baş başa bırakıp arkasını dönerek kaçmasıdır. Böyle bir davranış Allah’ın (c.c) gazabına sebep olmaktadır. Ahiretteki cezası ise cehennemdir. Ancak savaşta, yeniden toparlanıp saldırmak ya da bir savaş taktiği olarak savaş alanından çekilmek gibi amaçlarla düşmana arkasını dönmek günah değildir. Bu iki durum dışında Kur’ân-ı Kerîm’in zahirine ve imamların pek çoğunun icmainsine göre, savaştan kaçmak, helak edici büyük bir suçtur.⁸⁷² Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Kim onlara böyle bir günde -yine savaşmak için bir yana çekilen ya da bir başka bölüğe katılmak için yer tutanın dışında- arkasını çevirirse, gerçekten o, Allah'tan bir gazaba uğramıştır ve onun barınma yeri cehennemdir. O ne kötü bir yataktır.”⁸⁷³

Allah (c.c) sebepsiz yere düşmana sırtını dönen Müslümanlara iki türlü ceza uygulamaktadır. Bunlardan birincisi kişinin Allah’ın (c.c) gazabına uğrayarak yenilgiyi tatmasıdır. İkincisi ise ahrette, yurdunun cehennem olmasıdır. Allah (c.c) müminlerin düşmana sırtını dönerek savaştan kaçmasını önlemek için bu ağır cezaları koymuştur. Bu cezaların konulmasının bir diğer nedeni de Enfâl Suresinin 12. ayetinde belirtildiği üzere Müslümanlara savaşta yardım etmek için görevlendirilen meleklerin kâfirlerin boyun ve

⁸⁷¹ el-Buhârî, “Diyât”, 2, “Meğâzî”, 45; Müslim, “İmân”, 41.

⁸⁷² Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, V, 210.

⁸⁷³ el-Enfâl 8/16.

parmaklarına vurduğu, Allah'ın (c.c) da kâfirlerin kalplerine korku saldığı bir sırada, onları bırakıp düşmana sırtını dönüp kaçmanın; hem kendini savunma ve eğitim amaçlarına yönelik olan ve korumakla yükümlü olduğu davasına,⁸⁷⁴ hem meleklerle, hem de Allah'ın emrine ihanet olmasıdır. Şüphesiz ki bu davranışların hem dünyada hem de ahirette cezası ağır olacaktır.⁸⁷⁵

Savaş alanından kaçmak bir suç olduğu gibi haklı bir sebep olmadan öldürülme korkusu sebebiyle savaştan geri kalmak da bir suçtur. Allah (c.c) böyle kimseleri kınamaktadır. *“Yalnız, zengin oldukları halde senden izin isteyenler kınanabilir. Geride kalanlarla birlikte olmayı istediler, Allah (c.c) da kalplerini damgaladı. Bunun için bilmezler.”*⁸⁷⁶

Ayetin devamında ifade edildiği gibi savaştan geri kalanların kalpleri de mühürlenecektir. Savaştan geri kalan münafıklar ise çetin bir azaba maruz kalacaklardır.⁸⁷⁷ *“İçlerinden ‘Aman bana izin ver, başımı derde sokma!’ diyen de var. Dikkat et, başlarını asıl kendileri derde soktular. Hiç şüphesiz Cehennem, kâfirleri elbette kuşatacaktır.”*⁸⁷⁸

2.1.1.6. Yeme-İçmede Taşkınlık ve Nankörlük Etme

Yeme içmede taşkınlık edip nankörlük etmek yine azabı gerektiren suçlar arasındadır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: *“Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin, bu konuda azgınlık yapmayın, yoksa gazabım üzerinize kaçınılmaz olarak iner. Benim gazabım, kimin üzerine inerse, muhakkak o, tepetaklak düşmüştür.”*⁸⁷⁹

Allah (c.c) size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin, bu konuda azgınlık etmeyin buyurmaktadır. Temiz rızık yeme konusunda azgınlık; rızık kaynağını unutmak, rızık israf etmek, rızık verene nankörlük edip şükretmemek, rızık haram yoldan temin etmek,⁸⁸⁰ hak sahiplerine hakkını vermemek, verilen nimetler yerine başkalarını istemek, verilen nimetleri biriktirmek⁸⁸¹ gibi davranışlarda bulunmaktır. Bu emir, İsrail oğullarının çölde buldukları süre içinde, kendilerine bildircin ve kudret helvası nimetleri verildikten sonra gelmiştir. Çünkü İsrail oğulları içinde buldukları bu bolluk ve afiyet sebebiyle isyan edebilir, nimete nankörlük eden kimseler durumuna düşebilirlerdi. Nitekim

⁸⁷⁴ et-tövbe 9/7–8, 10–11.

⁸⁷⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, VII, 497.

⁸⁷⁶ et-tövbe 9/93.

⁸⁷⁷ Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 60.

⁸⁷⁸ et-tövbe 9/49.

⁸⁷⁹ Tâhâ 20/81.

⁸⁸⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, XII, 313–314.

⁸⁸¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 12; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, XI, 395; Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, VIII, 478.

bir süre sonra İsrail oğulları “*Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın.*”⁸⁸² demişlerdir. Onları bu bol nimetler isyana ve taşkınlığa sürüklemiştir. Sonuçta aşâğılık ve yoksulluk damgasını yemişlerdir. Hatta peygamberleri öldürecek kadar taşkınlıkta ileri gitmişlerdir. Bütün bunlardan ötürü de Allah’ın (c.c) gazabına uğramışlardır.

Allah (c.c) verdiği temiz nimetler konusunda aşırı gidenlerin üzerine öfkesini indireceğini ifade ederken öfke ile insanın aşırı gitmesi arasında bir bağlantı kurmuştur. İnsanın temiz rızık konusunda aşırı gitmesi, Allah katında öfkeye dönüşmektedir. Bu öfke de aşırı gidenleri gelip bulmakta,⁸⁸³ sonuçta öfkenin kendisini bulduğu kişi yıkılmakta, helak olmakta, cehennem ateşinin dibi olan “haviye”ye gitmektedir.⁸⁸⁴

2.1.1.7 Yapamayacağı Şeyi Yapacağını Söyleme

Müslümanların yapamayacakları şeyleri yapacağız diye söylemeleri de Allah’ın (c.c) öfkesine sebep olabilmektedir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında bir gazap (konusu olması) bakımından büyüdü (büyük bir suç teşkil etti).*”⁸⁸⁵ Ayette insanın yapamayacağı şeyi söylemesinin büyük bir buğz (kızgınlık, kin) olduğu ifade edilmiştir. Bir iş büyük kızgınlığa ve kine sebep oluyorsa, o iş, o derece büyük bir günah, kötü bir iştir.⁸⁸⁶

Kişinin (söylediği halde yapamayacağı iş)in ne olduğu hakkındaki rivayetler; cihada çıkmayı çok isteyip de kendilerine farz kılındığında cihada çıkmaktan çekinen, savaşa çıkmadığı halde savaştığını söyleyen, savaş farz kılındığında “*Niçin bize savaşı farz kıldın.*”⁸⁸⁷ diyerek savaş konusunda münafıklık yapan, Allah’ın (c.c) emirlerini tam olarak yerine getireceklerine inanıp da bu konuda ihmalkâr davranan kimseler olabileceği yönündedir.⁸⁸⁸ Bir görüşe göre de, yapmayacağı işi söylemekten maksat, kişinin, kardeşine iyiliği emredip kendisinin yapmaması ve onu kötülükten nehyedip kendisinin bundan vazgeçmemesidir. Nitekim ayet-i kerimede mealen, “*İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?*”⁸⁸⁹

⁸⁸² el-Bakara 2/61.

⁸⁸³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, XII, 313–314.

⁸⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi ’l-Kur’ân*, 2001, XI, 395.

⁸⁸⁵ es-Sâf 61/3.

⁸⁸⁶ Kutub, *Fî Zılâli ’l-Kur’ân*, 1991, XI, 349.

⁸⁸⁷ en-Nisâ 4/77.

⁸⁸⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 456.

⁸⁸⁹ el-Bakara 2/44.

“Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum.”⁸⁹⁰ buyrulmuştur.⁸⁹¹ Bu tür davranışlar Allah (c.c) katında büyük bir kızgınlığa sebep olmaktadır.

Ayrıca bu ayet-i kerime, itaat olan herhangi bir işi yapmayı üzerine alan kimsenin, bu taahhüdüne bağlı kalmasını vacip kılmaktadır. Bu sebeple adanan adakların yerine getirilmesi vaciptir. Kişinin yapmadığı ve yapmayacağı şeyleri söylemesinin de bu ayetin kapsamına girdiği söylenmiştir. Eğer kişinin bu söylediği şeyler geçmişe dair ise yalan olur, geleceğe dair ise verdiği sözde durmamış olur. Her ikisi de yerilmiş davranışlardır.⁸⁹² Bunlar da Allah’ın (c.c) gazabını gerekli kılacak olumsuz davranışlar arasındadır.

2.1.1.8 Kasten Suçu Tekrar Etme

Bazı suçların bağışlandıktan sonra tekrar edilmesi Allah’ın (c.c) gazabına sebep olabilmektedir. Ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: “*Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe’ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder). Yahut (avlanmanın cezası), fakirleri doyurmaktan ibaret bir keffârettir yahut onun dengi oruç tutmaktır. Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Kim bu suçu tekrar işlerse Allah da ondan karşılığını alır. Allah daima galiptir, ölç alandır.*”⁸⁹³

Allah (c.c) bu ayet-i kerimeyle ihramlıyken avlanmayı mü’minlere yasaklamaktadır. Yasakladıktan sonra da bu işi yapmaktan mü’minleri alıkoymak için bir ceza ortaya koymuştur. O, bu cezayı koymasının nedenini de “*Yaptığı fiilin ağırlığını hissetmesi*” olarak açıklamıştır. Yapılan iş ise, yasak zamanda (ihramlıyken) ve yasak mekânda (Harem) avlanmaktır. Allah (c.c) bu yasak gelmeden önce ihramlıyken avlanmış olanları “*Allah (c.c) geçmiştekileri bağışlamıştır.*” cümlesiyle bağışlamıştır ancak bu işi tekrar yapacak olanlardan bunun karşılığını alacağını, kendisinin daima galip ve ölç alan olduğunu hatırlatmaktadır.

Buradan çıkaracağımız sonuç suç tekrarlanmakla büyümeindedir. Bu yüzden suçu bile bile tekrarlayan kişi için keffaret yeterli değildir. Çünkü Allah (c.c) suçun tekrarıyla cezanın da büyüdüğünü ifade etmek için “*intikam*” ifadesini kullanmıştır. Bu demektir ki suçu tekrarlayan kişi, tövbe etmezse Allah’ın (c.c) gazabına uğrayacaktır.⁸⁹⁴

Allah’ın (c.c) “*Ondan intikam alır.*” buyruğu; “*Yasaklamaya rağmen bu işi helal*

⁸⁹⁰ Hüd 11/88.

⁸⁹¹ es- Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1990, VI, 419–420.

⁸⁹² Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XVII, 298–301.

⁸⁹³ el-Mâide 5/95.

⁸⁹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, VI, 158–159.

belleyerek yapmışsa Allah (c.c) ondan ahirette intikam alır.” şeklinde de açıklanmıştır. Bu şekilde intikam alınmasının bir sebebi de günah işleyerek haddi aşan kimseleri bu durumlarından uzaklaştırmaktır.

Ayetin sonun da yer alan “*aziz*” ismi mülkünde güçlü, kimsenin zarar veremediği ve istediğini yapan, kendisine karşı konulamayan anlamlarına gelir. “*İntikam sahibidir.*” tamlaması ise, dilediği takdirde kendisine karşı gelenlerden, isyankârlardan intikam alır demektir. Bu da mü’minleri isyan edip günah işlemekten sakındırmak için ayetin sonunda yer almıştır.⁸⁹⁵ Allah (c.c), hâkimiyetine dokunulamayan, hiçbir güç tarafından mağlûp edilemeyen, cezalandırmak istediğinde kendisine karşı gelinemeyen ilahtır. Çünkü kâinat onun yaratığıdır. Emir verme de ona aittir, izzet ve dokunulmazlık ta ona mahsustur. Kendisine karşı geleni cezalandırır.⁸⁹⁶

2.1.2. Allah’ın (c.c) Öfkесinin Tezahürleri

2.1.2.1. Allah’ın (c.c) Öfkесinin Dünyadaki Tezahürleri

Kur’ân-ı Kerîm’de gûnahta, zulüm ve bozgunculukta aşırı gitmeleri sebebiyle bazı toplumların bu dünyadayken cezaya çarptırıldıkları, diğеr insanlara ibret olacak şekilde helak edildikleri haber verilmektedir.⁸⁹⁷ Allah (c.c) kimi toplulukları gökyüzünden gelen afetlerle helak ederken kimini yeryüzünden gelen afetlerle helak etmiştir. Bazen bazı helalleri haram kılarak, bazen de bedenlerinde birtakım değışiklikler meydana getirerek cezalandırmış, bazen sahip olduklarını ellerinden almakla ceza vermiştir. Bu kavimlerin cezalandırılmalarının sebebiyse delillerle beraber gelmelerine rağmen peygamberlere inanmamaları ve haddi aşmalarıdır. “*And olsun ki, sizden önceki devirlerin birçok kavmini, peygamberleri kendilerine birçok belge ile geldikleri halde zulmettikleri ve imana gelmedikleri için helak ettik. İşte günahkârlar topluluğunu biz böyle cezalandırırız.*”⁸⁹⁸

“*İşte haddi aşanları, Rabbinin ayetlerine inanmayanları biz böyle cezalandırırız. Ve muhakkak ki ahiret azabı (dünya azabından) daha şiddetli ve daha devamlıdır.*”⁸⁹⁹

Gelen bu cezaları maddeleştirerek inceleyecek olursak:

1) Gökyüzünden Gelen Cezalar: Allah (c.c) doğru yol kendilerine gösterildiği halde bu yola girmeyenleri yıldırım ve gök gürültüsüyle helak etmiştir.

⁸⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi ’l-Kur ’ân*, 2001, XVI, 429.

⁸⁹⁶ et-Taberî, *Câmiu ’l-Beyân fi Tefsiri ’l-Kur ’ân*, 1996, III, 405–406.

⁸⁹⁷ Gündüz, *Kur ’an ’da Allah ’ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 62.

⁸⁹⁸ Yûnus 10/13.

⁸⁹⁹ Tâhâ 20/127.

“Gök gürültüsü O'na hamd ile melekler de O'nun korkusundan dolayı O'nu tesbih ederler. O yıldırımlar gönderir, onunla dilediğini çarpar. Onlar Allah hakkında mücadele edip duruyorlar. Oysa Allah'ın çarpması pek çetindir.”⁹⁰⁰

“Semûd'a gelince, onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler. Böylece yapmakta oldukları kötülükler yüzünden alçaltıcı azabın yıldırımı onları çarptı.”⁹⁰¹

“Nitekim Hak tarafından korkunç bir ses yakalayiverdi onları! Kendilerini hemen çepeçevre kuşattık. Zalimler topluluğunun canı cehenneme!”⁹⁰²

“Emrimiz gelince, Şuayb'ı ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık. Zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı da yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.”⁹⁰³

Bazı kavimler ise rüzgârla helak edilmişlerdir.

“‘O rüzgâr, Rabbinin emri ile her şeyi yıkar mahveder.’ dedi. Nihayet helâk oldular ve evlerinden başka hiçbir şey görünmez oldu. İşte biz günahkâr kavmi böyle cezalandırırız.”⁹⁰⁴

“Bundan dolayı biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o uğursuz günlerde soğuk bir rüzgâr gönderdik.”⁹⁰⁵

Nuh kavmi ise şiddetli yağmur ile helak edilmiştir.

“Nihayet emrimiz gelip de sular coşup yükselmeye başlayınca...”⁹⁰⁶

Lut kavmi ise işledikleri o büyük günah sebebiyle üzerlerine taş yağdırılarak helak edilmiştir. Yine Ebrehe ve ordusu da üzerlerine taş atılmak suretiyle helake uğramışlardır.

“Emrimiz gelince, onların altını üstüne getirdik ve üzerlerine pişirilip istif edilmiş taşlar yağdırdık. O taşlar, rabbin katında işaretlenerek (yağdırılmıştır). Onlar zalimlerden uzak değildir.”⁹⁰⁷

“Onların üstüne ehabil kuşlarını gönderdi. O kuşlar, onların üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu.”⁹⁰⁸

2) Yeryüzünden Gelen Cezalar: Kendisine verilen zenginlik sebebiyle azgınlık edip şımaran ve halkı sömüren Karun yerin dibine geçirilerek helak edilmiştir.

“Nihayet biz onu da, sarayını da yerin dibine geçirdik.”⁹⁰⁹

⁹⁰⁰ er-Ra'd 13/13.

⁹⁰¹ Fussilet 41/17.

⁹⁰² el-Mü'minûn 23/41.

⁹⁰³ Hûd 11/ 94.

⁹⁰⁴ el-Ahkâf 46/25.

⁹⁰⁵ Fussilet 41/16.

⁹⁰⁶ Hûd 11/40.

⁹⁰⁷ Hûd 11/82–83.

⁹⁰⁸ el-Fil 105/3–4.

Firavun ve adamları da denizde boğularak helak olmuşlardır.

*“Biz de ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları sebebiyle kendilerinden intikam aldık ve onları denizde boğduk.”*⁹¹⁰

3) Bedendeki Değişimle Gelen Cezalar: Yahudilerden bir grup taşkınlıkları sebebiyle maymun ve domuz suretine çevrilmişlerdir.

*“De ki: — ‘Allah katında cezaya çarptırılma bakımından bunlardan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Allah, kimlere lanet etmiş ve gazabına uğratmışsa; kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar yapmışsa, işte bunların makamı daha kötüdür ve onlar düz yoldan daha çok sapmışlardır.”*⁹¹¹

4) Helal Olanı Haram Kılmakla Gelen Cezalar: Yine Yahudilerden bir grup da kendilerine yemesi daha önce helal olan şeylerin haram kılınmasıyla cezalandırılmışlardır.

*“Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında bulunan, ya da kemiğe karışan yağlar dışında, sığır ve koyunun da, yağlarını onlara haram ettik. Saldırganlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.”*⁹¹²

5) Sahip Olduğunu Kaybetmekle Gelen Cezalar: Buzağıyı tanrı edinen Yahudiler dünyadayken zillete düşmekle cezalandırılmıştır.

*“Şüphesiz o buzağıyı tanrı edinenlere Rablerinden bir gazap, dünya hayatında iken de bir zillet erişecektir. İşte biz, iftiracıları böyle cezalandırırız.”*⁹¹³

Fakirlere bir şey vermekten sakınan ve Allah’ın (c.c) iradesini göz önünde bulundurmuyarak ertesi gün ürünlerini toplamaya yemin eden bahçe sahipleri bahçelerini kaybetmekle cezalandırılmıştır.

*“Fakat onlar daha uykudayken Rabbinin katından (gönderilen) kuşatıcı bir afet (ateş) bahçeyi sarıverdi de, bahçe kapkara kesildi.”*⁹¹⁴

6) Beddua Almak Suretiyle Gelen Cezalar: Allah’a (c.c) karşı gelip haddi aşan Yahudiler Hz. Dâvûd ve Hz. İsa’nın (a.s) diliyle lanetlenmişlerdir.

*“İsrail oğullarının kâfirleri, Dâvûd’un ve Meryem oğlu İsa’nın dilinden lanetlenmiştir. Bu lânetlenmelerinin sebebi, onların Allah’a karşı gelmeleri ve O’nun sınırlarını çiğnemeleri idi.”*⁹¹⁵

⁹⁰⁹ el-Kasas 28/81.

⁹¹⁰ el-A’râf 7/136.

⁹¹¹ el-Mâide 5/60.

⁹¹² el-En’âm 6/146.

⁹¹³ el-A’râf 7/152.

⁹¹⁴ el-Kalem 68/19–20.

⁹¹⁵ el-Mâide 5/78.

Yine Hz. Peygamber'e (s.a.s) inanmayan Mekkeli müşrikler ve Yahudiler Allah'ın (c.c) lanetine uğramakla korkutulmuşlardır.

*“Ey kendilerine kitap verilenler! Bazı yüzleri düzleyip arkalarına döndürmemizden yahut Cumartesi gününe saygı göstermeyenleri lanetlediğimiz gibi şunları da lanetlemeden önce sizin yanınızda olanı doğrulayıcı olarak gönderdiğimizize iman edin. Allah'ın emri her zaman yerine getirilir.”*⁹¹⁶

Yine iman ettikten sonra tekrar inkârı seçenler de lanetle korkutulmaktadır.

*“İman etmelerinden, Resul'ün hak olduğuna şahadet getirmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. İşte onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanlığın lânetine uğramalarıdır.”*⁹¹⁷

7) Düşman Saldırısıyla Gelen Cezalar: Yahudilerden bir grup yeryüzünde fesat çıkarıp, kibirlenince üzerlerine güçlü bir ordu gönderilmiştir.

*“Bunlardan ilkinin zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar evlerin aralarında dolaşarak sizi aradılar, araştırdılar. İlk uyarı, vakti gelince böylece yerine getirilmiş oldu.”*⁹¹⁸

Yine Huneyn savaşında Allah (c.c) mü'minlere yardım göndererek kendisini tanımayan kâfirleri yenilgiye uğratmış böylece onları cezalandırmıştır.

*“Sonra Allah, Resulünün üzerine ve müminlerin üzerine sekinetini (kalplere huzur veren rahmetini) indirdi ve gözle görmediğiniz ordular indirdi de kendisini tanımayan kâfirleri azaba uğrattı. Ve o kâfirlerin cezası işte budur.”*⁹¹⁹

2.1.2.2 Allah'ın (c.c) Öfkesinin Ahiretteki Tezahürleri

İnkâr ettiklerinden dolayı geçmiş ümmetlerin başına gelen musibetler aslında, bu kavimlerin Ahirette maruz kalacakları cezalar karşısında çok hafif kalacaktır.

Allah (c.c) onların ahiretteki durumlarını şöyle haber vermektedir:

*“Bizim ayetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!”*⁹²⁰

⁹¹⁶ en-Nisâ 4/47.

⁹¹⁷ Âl-i İmrân 3/86–87.

⁹¹⁸ el-İsrâ 17/5.

⁹¹⁹ et-tövbe 9/26.

⁹²⁰ el-A'râf 7/40.

Küfürde ısrar edenleri ahirette Allah'ın (c.c) gazabı beklemektedir. Bu gazabın sonuçları ise şunlardır:

1) Amelleri Boşa Çıkacak: Allah'a (c.c) inanmayanların bu dünyadayken yapmış oldukları iyilikleri, ahirette boşa çıkacaktır.

*“Ayetlerimizi ve ahiretteki karşılaşmayı inkâr edenlerin amelleri hepten boşa gitmiştir. Çekecekleri ceza kendi yaptıklarından başkası mı olacaktır?”*⁹²¹

2) Acıklı Bir Azaba Çarptırılacak: Allah'a (c.c) inanmayanlar şiddetli, acıklı, hor ve hakir kılıcı, büyük bir azaba uğrayacaklardır.

*“Yoksa Allah'ın izni olmadığı halde onlar için dini kurallar ve yasalar ortaya koyan ortakları mı var? Daha önce belirlenmiş bir karar olmasaydı onların arasında hüküm verilirdi. Zalimlere acı bir azap vardır.”*⁹²²

*“Onlara cehennemde ateşten bir yatak, üstlerine de (ateşten) örtüler vardır. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız.”*⁹²³

3) Azapta Ebediyen Kalacak: Azapları gelip geçici, ya da kısa süreli olmayacaktır. Onlar azapta ebedi olarak kalacaklardır.

*“Sonra o zulüm yapanlara — ‘Tadın bakalım şu ebedi azabı!’ denilecek. Vaktiyle kazandığınızdan başkası ile mi cezalandırılacaksınız?”*⁹²⁴

*“İşte haddi aşanları, Rabbinin ayetlerine inanmayanları biz böyle cezalandırırız. Ve muhakkak ki ahiret azabı (dünya azabından) daha şiddetli ve daha devamlıdır.”*⁹²⁵

*“Nihayet ikisinin sonu, ebedi olarak ateşte oldu. Zalimlerin cezası budur.”*⁹²⁶

4) Azapları Asla Hafifletilmeyecek: Onların azapları, talep etmelerine rağmen asla hafifletilmeyecektir.⁹²⁷

*“Ateşin içinde olanlar, cehennem bekçilerine: — ‘Rabbinize dua edin de, bizden, bir gün olsun, azabı hafifletsin.’ derler. (Bekçiler:) — ‘Size peygamberleriniz açık açık deliller getirmedi mi?’ derler. Onlar da: — ‘Getirdiler.’ cevabını verirler. (Bekçiler ise): — ‘O halde kendiniz yalvarın.’ derler. Hâlbuki kâfirlerin yalvarması boşunadır.”*⁹²⁸

*“İnkâr edenlere gelince, onlara cehennem ateşi vardır. Hüküm verilmez ki ölsünler, kendilerinden biraz azap da hafifletilmez. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız.”*⁹²⁹

⁹²¹ el-A'râf 7/147.

⁹²² eş-Şûrâ 42/21

⁹²³ el-A'râf 7/41.

⁹²⁴ Yûnus 10/52.

⁹²⁵ Tâhâ 20/127.

⁹²⁶ el-Haşr 59/17.

⁹²⁷ Gündüz, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı*, 2005, s. 60.

⁹²⁸ el-Mü'min 40/49–50.

⁹²⁹ Fâtır 35/36.

5) Yurtları Cehennem Olacak: Onların barınakları cehennem olacaktır.

“Yoldan çıkmış olanların konağı ise ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde, tekrar oraya çevrilirler. Onlara, ‘Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın.’ denir.”⁹³⁰

“İşte böyle, onların cezaları cehennemdir. Çünkü inkâr etmişler ve benim ayetlerimi, peygamberlerimi alaya almışlardır.”⁹³¹

2.1.3. İtikadi Mezhepler Açısından Allah’ın (c.c) Öfkesi

Gerek Kur’ân-ı Kerîm’de gerekse hadislerde Allah’a (c.c) izafe edilen gazap kavramı akait mezheplerince farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Mutezile, fiilî sıfatlar statüsünde düşündüğü gazap, dostluk, düşmanlık gibi kavramları irade sıfatına bağlamış ve meselâ rızasını mükâfat vermeyi, gazabını da cezalandırmayı irade etmesi şeklinde açıklamıştır. Selef âlimleri ise bu tür tevillerin söz konusu sıfatları inkâr anlamına geleceğini ileri sürmüş, bunların beşerî manalara çekilmeden olduğu gibi Zat-ı İlâhiyyeye nispet edilmesini gerekli görmüştür. Ehl-i Sünnet kelmacıları da bu sıfatların irade sıfatına bağlanmaması gerektiği noktasında Selef’le aynı görüşü paylaşmış, ancak manalarının anlaşılabilmesi için ulûhiyetin şanına uygun düşecek şekilde yoruma tâbi tutulmasını tercih etmiştir. Buna göre Allah’ın (c.c) gazabı isyankârlardan hoşnut olmaması, isyanda aşırılığa varan yahut küfre düşenleri rahmetinden uzaklaştırması ve hak edenleri cezalandırması demektir.⁹³² F. Râzî’nin (606/1209) belirttiği gibi rahmet, ferah, sürur, hayâ, gazap, alay etme gibi sıfatların hem dışa akseden yönleri hem de bazı sonuçları vardır. Gazabın dışa akseden yönü beyne kan hücum etmesiyle yüzün değişmesi, sonucu ise gazap edilen kişinin cezaya çarptırılmasıdır. Gazabın Allah’a (c.c) izafe edilmesi dışa yansıyan kısmıyla muhal ise de sonucu itibariyle caiz olup azabı suçluya ulaştırması demektir. Öte yandan O’nun vücûd, ilim, semi’, basar gibi sıfatları insanlarınkinden farklı olduğu gibi gazabı da farklıdır. Zira insanların gazabı acz, eksiklik veya güçsüzlükten kaynaklanabilir. Allah (c.c) ise her şeye gücü yeten, dilediğini yapan ve her türlü ihtiyaçtan müstağni olandır. O’nun gazabı beşerî anlamda bir gazap olmayıp yaratana ve yaratılmışlara karşı suç işleyenleri cezalandırmaktan ibarettir.⁹³³

Kök anlamı bakımından yaratılmışlık özelliği (acz ve noksan) taşıyan gazap aslında selbî sıfatlar grubuna girer. Ancak naslarda yer aldığı için bundan istisna edilerek haberî grubu oluşturan sıfatlar arasına alınmış ve fiillerle ilgili olduğundan fiilî sıfatlardan

⁹³⁰ es-Secde 32/20.

⁹³¹ el-Kehf 18/106.

⁹³² Üzüm, İlyas, “Gazap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 435.

⁹³³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, I, 364.

sayılmıştır. Gazap da diğer fiilî sıfatlar gibi Allah'ın (c.c) zâtî bir niteliği olmayıp yaratılmışların tutumlarıyla ilgilidir. Nitekim Allah'ın (c.c) niteliklerinin sayıldığı esma-i hüсна içinde “gazap edici” anlamında bir isim yer almadığı gibi ayet ve hadislerde de geçmez. Hâlbuki gazabın karşıt anlamlılarından sayılan “rahmet”, diğer türevleri bir yana “Rahmân ve Rahîm” şeklinde birçok ayette, ayrıca esma-i hüсна içinde yer alarak ulûhiyetin temel özelliği mahiyetinde zikredilmektedir. “*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır.*”⁹³⁴ mealindeki ayetle birçok hadis kitabında ittifakla zikredilen, “*Rahmetim gazabımı aşmıştır.*”⁹³⁵ mealindeki kutsî hadis dikkate alındığında rahmetin Allah'ın (c.c) zâtî niteliklerinden biri olduğu, gazabın ise kulları uyarmak ve mazlumların hakkını korumak gibi daha çok yaratılmışlara yönelik bir nitelik taşıdığı anlaşılır. Ayrıca gazabın söz konusu olmadığı bir rahmetin haksızlığa uğrayanlar için bir çeşit rahmetsizlik sayılacağı düşünülürse, hakkın yerini bulması ve adaletin gerçekleşmesi için suçluların cezalandırılması anlamında gazabın bir bakıma genel rahmet kavramının şümulü içinde bulunduğu anlaşılır.⁹³⁶

2.2. HZ. MUSA'NIN ÖFKESİ

Hz. Musa'nın (a.s) kavmine karşı öfkesi üç ayrı ayette⁹³⁷ geçmektedir. Ayet-i kerimelerin meali şöyledir: “*Bunun üzerine Musa, kavmine oldukça kızgın, üzgün olarak döndü. Dedi ki: — ‘Ey kavmim, Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Size (verilen) söz (ya da süre) pek uzun mu geldi? Yoksa Rabbinizden üzerinize kaçınılmaz bir gazabın inmesini mi istediniz de bana verdiğiniz sözden caydınız?’*”⁹³⁸

“*Musa kavminin arasına öfkeli ve üzüntülü olarak dönünce onlara: — ‘Benden sonra bana ne kötü halef oldunuz! Rabbinizin emrini (istemekte) acele mi ettiniz?’ dedi. Levhaları yere attı, kardeşi Harun'un saçına yapışıp kendisine doğru çekti. (Harun): — ‘Ey anamın oğlu! Bu kavim beni zayıf buldu. Neredeyse beni öldüreceklerdi. Bana böyle davranmakla düşmanları sevindirme. Beni zalim kavimle beraber tutma’ dedi.*”⁹³⁹

“*Musa'nın öfkesi dinince levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet (haberi) vardı.*”⁹⁴⁰

Tâhâ Suresinin 86. ayet-i kerimesinde Musa'nın (a.s), Tur dağında Allah (c.c) ile yapmış olduğu görüşmeden, kızgın ve üzgün döndüğü ifade edilmektedir. Taberî (310/923)

⁹³⁴ el-A'râf 7/156.

⁹³⁵ el-Buhârî, “Tevhîd”, 15, 22, 28, 55; Müslim, “tövbe”, 4.

⁹³⁶ Üzümlü, İlyas, “Gazap”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXIII, 435.

⁹³⁷ el-A'râf 7/150, 154; Tâhâ 20/86.

⁹³⁸ Tâhâ 20/86.

⁹³⁹ el-A'râf 7/150.

⁹⁴⁰ el-A'râf 7/154.

kızgın ve üzgün dönüşünün sebebini Allah'ın (c.c) kendisiyle konuştuğunda Samirî tarafından kavminin saptırıldığını Musa'ya (a.s) haber vermesi olarak açıklamıştır.⁹⁴¹

Musa (a.s) için tefsirlerde “kızgın ve üzgün” ifadesi kullanılmaktadır. “Kızgın ve üzgün” ifadesinin kullanılmasının iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi ayette geçen “أَسِيفًا” ifadesinin şiddetli öfke ve kızgınlık anlamına geldiği gibi hüznlenen anlamına da gelmesidir. Diğer sebep ise öfke ve hüznün aynı duygunun değişik görünüşleri olduğu düşüncesidir. Kişi kendisinden zayıf birine kızdığı anda öfkelenir, kendinden güçlü birine kızdığı anda ise istediğine ulaşamadığından üzülmür. Bu durumda Musa (a.s), buzağıya taptıkları için kavmine öfkelenmiş; kavmi Allah'ın (c.c) imtihanını geçemediği için de üzülmüştür.⁹⁴²

Musa (a.s) Allah (c.c) ile görüşmesinden üzgün olarak döndüğünde kavmini yaptıklarından dolayı kınamaya başlayarak “*Ey kavmim! Benden sonra bana ne kötü halef oldunuz! Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Size (verilen) söz (ya da süre) pek uzun mu geldi? Rabbinizin emrini (istemekte) acele mi ettiniz? Yoksa Rabbinizden üzerinize kaçınılmaz bir gazabın inmesini mi istediniz de bana verdiğiniz sözden caydınız?*” diyerek azarlamıştır. Burada “*Ey kavmim! Benden sonra ne kötü halef oldunuz.*” derken, benden tevhide öğrendiğiniz halde sözümü dinlemediniz demiş olabileceği gibi buzağıya tapanları yaptıklarından vazgeçirmediniz demiş de olabilir.⁹⁴³

Yine Musa (a.s) “*Rabbinizin gazabının üzerine inmesini mi istediniz?*” diye sorarken Allah'ın (c.c) gazabını gerektiren davranışı bile bile mi yaptınız demek istemiştir.⁹⁴⁴ Eğer bile bile bu işi yapmışlarsa bu durumda Taha Suresi 81. ayette geçen “*Bu hususta aşırı gitmeyin, sonra sizin başınıza öfkem iner.*” vadine muhalefet etmişler demektir. Verdikleri sözden caymaları ise Allah'ın (c.c) öfkesine uğramalarına sebep olacaktır.⁹⁴⁵

Bu esnada çok öfkeli olan Musa (a.s) kavminin buzağıya taptığını görünce öfkesinden elindeki Tevrat levhalarını aceleyle bırakarak kardeşinin yakasına yapışmak için harekete geçmiştir.⁹⁴⁶ Ayet-i kerimede “*Levhaları yere attı.*” ifadesi kullanılır. Bu Hz. Musa'nın (a.s) öfkesinin ne denli şiddetli olduğunu ifade etmektedir. Çünkü o levhalarda kendisi için çok büyük bir öneme sahip olan Allah'ın (c.c) emirleri yazmaktadır. Musa'nın (a.s) bu derece

⁹⁴¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, IV, 120.

⁹⁴² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XI, 77.

⁹⁴³ Arslan, Ali, *Hülâsatü't-Tefâsîr*, Arslan Yay., İstanbul, 1984, VI, 204.

⁹⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XI, 400.

⁹⁴⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, XII, 322.

⁹⁴⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, IV, 124; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, IV, 3087.

öfkelenmesinin sebebi ise Allah'ın (c.c) razı olmadığı şirki hiçbir şekilde kabul etmemesidir.⁹⁴⁷

Musa (a.s) kavminin böyle bir günaha girdiğini ilk haber aldığında böyle bir tepki göstermemiştir. Ancak kavmini buzağıya taparken gördüğünde öfkesi daha da şiddetlendi. Bunun için Said b. Cübeyr “Haber almak görmek gibi değildir.” yorumunu yapmıştır.⁹⁴⁸ Tabii olarak gören, görmeyenden daha çok etkilenmektedir. Bundan dolayı Musa (a.s) şiddetli bir infial içine girmiştir. Öyle ki, önünde ateşten bir deniz olsa, ona dalacak duruma gelmiştir.⁹⁴⁹ Bu öfkeyle kardeşinin başını tutup kendine doğru çekerek ona, kavmi bu işi yaparken neden onları engellemediğini sormuştur. F. Râzî (606/1209) kardeşinin başını çekmesinin amacının kardeşini küçük düşürmek için değil de hesaba çekmek için olduğunu söylemiştir. Musa'nın (a.s) öfkeyle yaptığı ilk davranış levhaları yere atmak, ikincisi ise kardeşinin başını kendine doğru çekmek olmuştur.⁹⁵⁰

Musa (a.s) Allah (c.c) ile Tur dağına görüşmeye gittiğinde Harun (a.s) ve kavmi arasında geçen olayların bir kısmı ve Musa'nın (a.s) Harun'u (a.s) hesaba çekmesi Tâhâ Suresinde şöyle aktarılmaktadır:⁹⁵¹ “*Hakikaten Harun, onlara daha önce: — ‘Ey kavmim!’ demişti, ‘Siz bunun yüzünden sadece fitneye uğradınız. Sizin Rabbiniz şüphesiz çok merhametli olan Allah'tır. Şu halde bana uyunuz ve emrime itaat ediniz.’ Onlar: — ‘Biz’ dediler, ‘Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz!’ (Musa, döndüğünde) dedi ki: — ‘Ey Harun! Bunların dalâlete düştüklerini gördüğün vakit seni engelleyen ne oldu. (Neden) benim yolumu takip etmedin? Emrime asi mi oldun?’ Harun: — ‘Ey annemin oğlu!’ dedi, — ‘Saçımı sakalımı, yolma! Ben, senin: ‘İsrail oğullarının arasına ayrılık düşürdün; sözümü tutmadın!’ demenden korktum.*”⁹⁵²

Harun'un (a.s) A'râf Suresindeki cevabı da — “*Ey anamın oğlu! Bu kavim beni zayıf buldu. Neredeyse beni öldüreceklerdi. Bana böyle davranmakla düşmanları sevindirme. Beni zalim kavimle beraber tutma.*” şeklinde olmuştur. Şüphesiz Harun (a.s) belki de aynı konuşma içinde Musa'ya (a.s) iki cevabı da vermiştir. Ancak ilahi hikmet gereği konuşmanın bir kısmı Tâhâ Suresinde bir kısmı da el-A'râf Suresinde bize aktarılmıştır.

Harun (a.s) çok öfkeli ve kendisi hakkında görevini gereği gibi yerine getirmediği şeklinde bir zanna sahip olan kardeşine karşı oldukça yumuşak bir üslup kullanarak hem onun

⁹⁴⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, IV, 21–22; Arslan, *Hülâsatü't-Tefâsîr*, 1984, VI, 205; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1991, V, 89.

⁹⁴⁸ Aktaran: Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, VII, 464; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, VI, 3088.

⁹⁴⁹ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, V, 79–80.

⁹⁵⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XI, 778.

⁹⁵¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VII, 312.

⁹⁵² Tâhâ 20/90–94.

öfkelerini dindirmiş, hem de onun kendisi hakkındaki sui zannını izale etmiştir.

Harun (a.s) söze annemin oğlu diyerek başlamış aralarındaki kardeşlik bağına hatırlatmıştır. Bu hitap tarzıyla Musa'nın (a.s) şefkat duygularına hitap ederek onu yumuşatmak isteyen Harun (a.s)⁹⁵³ — “*Bu kavim beni zayıf buldu. Neredeyse beni öldüreceklerdi.*” diyerek mazeretini ifade etmiştir. Bu cümleler İsrail oğullarının buzağıya tapma konusunda ne kadar coşkulu ve heyecanlı olduklarını göstermek için yeterlidir. Onlar bu heyecan ve coşkuyla kendilerini bu yanlış davranıştan alıkoymaya çalışan Harun'u (a.s) öldürmeye bile yeltenmişlerdir.⁹⁵⁴

Harun (a.s), daha sonra — “*Bana böyle davranmakla düşmanları sevindirme.*” diyerek tekrar onun kardeşlik duygularına hitap etmektedir. Kendisine böyle davrandığı takdirde düşmanlarını sevindireceğini hatırlatmaktadır. Topluluk huzurunda bir kimseyi azarlamanın, tartaklamanın doğru olmadığını öğütlemekte ve eğitimde eskimeyen bir kuralı ortaya koymaktadır.⁹⁵⁵ Harun'un (a.s) en son hatırlatması ise — “*Beni zalim kavimle beraber tutma*”dır. Böylece Harun (a.s) kesinlikle buzağıya tapanları onaylamadığını söyleyerek suçsuz olduğunu bunun için de kendisini suçlular gibi cezalandırmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Ayrıca şirk koşanları zalim olarak nitelemektedir. Çünkü şirk zulümdür; zulmü işleyen de zalimdir.⁹⁵⁶

Harun (a.s) Musa'nın (a.s) öfkelerini bu yumuşak ifadelerle teskin edince, Musa (a.s) kardeşi hakkında yanlış düşündüğünü anlamış Rabbine yalvararak Harun'a (a.s) öfkelenip sert davrandığı ve farkına varmadan levhaları attığı için bağışlanma dilemiş, kavminin buzağıya tapmasına karşı yeterince sert tepki vermediyse diye kardeşi için de Allah'tan (c.c) af istemiştir.⁹⁵⁷ “*Ey Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetine kabul et. Zira sen merhametlilerin en merhametlisin!*”⁹⁵⁸ diyerek Allah'ın (c.c) rahmetine sığınmıştır.

Musa'nın (a.s) elindeki levhaları atarcasına bırakarak kardeşinin başından tutup çekmesinin en önemli sebebi kavminin kalbine ve zihnine yerleştirmeye çalıştığı tevhit inancının kırk gün içinde sarsıldığını görmüş olmasıdır. Bu öfkesinin bir diğer nedeni ise kardeşi Harun'un (a.s) görevini layığıyla yerine getirmediğini düşünmesidir. Görüldüğü üzere Musa'nın (a.s) öfkesi Allah (c.c) içindir. Kardeşini hesaba çektikten sonra onun yakasını bırakarak öfkelerini dindirmesi de yine Allah (c.c) içindir. Yine o, bu davranışlarıyla ilâhî

⁹⁵³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, 1996, IV, 21–22.

⁹⁵⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1991, V, 89.

⁹⁵⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1991, V, 90; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VII, 313.

⁹⁵⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VII, 313.

⁹⁵⁷ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XI, 80.

⁹⁵⁸ el-A'râf 7/151.

emirleri uygulamada kardeşi de olsa müsamaha etmeyeceğini de kavmine göstermiştir.⁹⁵⁹

Bu olaylardan çıkarabileceğimiz önemli bir ders kızgınlığa kızgınlıkla karşılık vermenin yanlış bir davranış olduğudur. Öfkeli bir insana yumuşak davranmak öfkenin daha çabuk ve zararsız geçiştirilmesini sağlamaktadır.

Dikkat edeceğimiz noktaysa çok şiddetli öfke anında öfkenin insana en kutsal değerleri unutturabilecek olmasıdır. Nitekim Musa (a.s) elindeki levhaları öfkeden bırakmıştır. Ayrıca öfke kontrol edilemediğinde insanı şiddete başvurmaya kadar sürükleyebilmektedir. Musa (a.s) kardeşinin başını kendine çekmekle bedensel bir temas oluşturmuştur. Olayın büyümesini önleyen ise Harun'un (a.s) yumuşaklıkla karşılık vermesidir.⁹⁶⁰

İnsanlar birbirlerinden farklı karakterlere sahiptirler. Bu karakter yapıları yöneticiliklerinde de kendilerinde görülebilmektedir.⁹⁶¹ Nitekim Musa'nın (a.s) sert bir üslup kullanmasına karşılık Harun (a.s) hem kavmine karşı hem de öfkeli olan kardeşine karşı yumuşak davranmıştır.

Musa (a.s) öfkesi dinip kendisinin ve kardeşinin bağışlanmasını diledikten sonra bıraktığı Tevrat levhalarını geri almıştır. Yani öfke ortadan kalktığında öfkeyle yaptığı davranışlarını düzeltmiştir. Musa (a.s) attığı levhaları almış, sert davrandığı kardeşi ve kendisi için bağışlanma dilemiştir. Levhaları geri aldığını ifade eden ayette “öfke” kelimesi cümlede fail (özne) olarak kullanılmıştır. Bu durumda ayetin manası “*Öfke, Musa'da dindiği zaman (Musa) levhaları aldı.*” şeklinde olur. Yani Musa'ya (a.s) levhaları attıran, kardeşinin başını çektirten öfkedir ve o dinip ortadan kaybolduğunda Musa (a.s) kardeşinin ve kendisinin bağışlanmasını istemiş ve attığı levhaları da tekrar eline almıştır.⁹⁶² İnsana umulmadık işler yaptırarak doğru olmayan işler yaptırmıştır.⁹⁶³ Canlı bir varlık gibi insanı eline alıp yönetebilmiştir. İlk kötü etkisi de levhaları bıraktırmak suretiyle dine olmuştur. Daha sonra insana, ondan sonra da topluma zararı dokunmuştur. Dine, topluma ve insana zararı dokunan bu öfkenin ortaya çıkış sebebi ise Harun'un (a.s) zulüm ile nitelendirdiği şirktir.⁹⁶⁴

Öfkeyle bırakılan levhalarda Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet haberi vardır. Kurtubî (671/273) hidayeti, yanlış yoldan doğru yola dönme; rahmeti ise Allah'ın (c.c) azabından kurtularak rahmetine ulaşma olarak açıklamıştır.⁹⁶⁵ Musa (a.s) bu hidayet ve

⁹⁵⁹ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İstanbul, 1986, V, 2232.

⁹⁶⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, VII, 312–313.

⁹⁶¹ Zuhaylî, *Tefsiru'l-Münir*, 2005, V, 81.

⁹⁶² er-Râzî, *Tefsir-i Kebîr*, 1998, XI, 83.

⁹⁶³ Heyet, *Kur'an Yolu*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, II, 598.

⁹⁶⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, VII, 318–319.

⁹⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, VII, 471.

rahmet öğüdüne ancak öfkesi dindikten sonra ulaşabilmiştir. Öfke anında ise içinde hidayet ve rahmet yazılı levhaları bir kenara atmıştır. Öfke insanı doğru davranış tarzından (hidayet) ve rahmetten (acıma duygusu) uzaklaştırmaktadır.

Ayette bir gerçeğe daha temas edilmektedir. O da hidayet ve rahmete ulaşacaklar Allah'tan (c.c) korkanlardır. İçinde Allah (c.c) korkusu olmayan hidayet ve rahmete ulaşamamaktadır. Toplumunu eğitenler Allah'tan (c.c) korkarak öfkelerini kontrol etmezlerse inandığı kuralları ve değerleri devre dışı bırakabilirler.⁹⁶⁶ Hidayet ve rahmetten uzaklaşabilirler. Bundan dolayı eğitimciler yumuşak huylu olmalı ve öfkelerini kontrol altında tutabilmelidirler.

2.3. HZ. YUNUS'UN ÖFKESİ

Yunus'un (a.s) öfkesinden Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde bahsedilmektedir. Bunlardan biri; *“Zünnûn'u (Yunus) da zikret. Hani o öfkelenerek gitmişti de kendisini hiç sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Böylece karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni her türlü noksanlıklardan tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum.' diye dua etmişti.”*⁹⁶⁷ ayetidir.

Bu ayet-i kerimede Yunus'un (a.s) neye kızdığı açık bir şekilde açıklanmamıştır. Bu yüzden müfessirler kızmış olabileceği şey hakkında pek çok görüş aktarmışlardır. Bunlar içinde en çok kabul gören iki görüş şöyledir:

Yunus (a.s) bir kavme peygamber olarak gönderilmişti. Kavmini Allah'ın (c.c) dinine çağıran Yunus (a.s) çok çabalamasına rağmen olumlu bir cevap alamamıştı. Kavminin ısrarlı bir şekilde isyanda direnmesine öfkelenmiş ve kavminin yanında kalıp kalmama noktasında kendisinin serbest olduğunu zannederek şehri terk etmişti. Oysa kalmayı tercih edip sabretmeli ve ayrılmak için Allah'ın (c.c) iznini beklemeliydi.⁹⁶⁸

İkinci görüşe göre ise Yunus (a.s) kavmine, inanmadıkları takdirde bir azaba uğrayacaklarını haber vermiş ve azaba uğramamak için kavminin yanından ayrılmıştır. Kavmi ise azabın gölgesini üzerlerinde görünce tövbe etmişlerdir. Allah'ta (c.c) onların tövbesini kabul ederek azabı üzerlerinden kaldırmıştır. Kavminin tövbe ettiğini bilmeyen Yunus (a.s) kavminin üzerine gazabın inmediğini görünce onların kendisini alay konusu edeceklerini düşünerek öfkelenmiş ve bir gemiye binerek oradan uzaklaşmak istemiştir.⁹⁶⁹

⁹⁶⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VII, 319–320.

⁹⁶⁷ el-Enbiyâ 21/87.

⁹⁶⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, 1996, V, 546; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 217; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XI, 552.

⁹⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XI, 552; Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, III, 697.

İki görüşün ortak noktası Yunus'un (a.s) kavminin iman etmeyişine kızmış olması, bu kızgınlığın sabırsızlığa dönüşmesi, bu sabırsızlığında yanlış bir karar alınmasına ve kavmini terk etmesine sebep olmasıdır. Bu sebeple din âlimi ve görevlileri tebliğde bulunurken umutlarını asla kaybetmemeli, öfkelenmemeli ve sabırsızlıkla halkını bırakıp gitmemelidir.⁹⁷⁰ Ancak hayati tehlike varsa ya da dini emirleri yerine getirmeye hiçbir şekilde imkân bulamıyorsa bulunduğu yeri terk etmesi uygun olur.

Yunus'tan (a.s) Kalem Suresinde de bahsedilmektedir. Ayet-i kerime şöyledir: *“Öyleyse, Rabbinin hükmüne sabırla katlan ve öfkeye kapılıp da sonra (ıstırap içinde) haykıran büyük balık sahibi gibi olma!”*⁹⁷¹

Ayette geçen “mekzûm” ifadesi “kederle dopdolu” anlamına geldiği gibi,⁹⁷² “öfkeyle nefesi tıkanmış bir halde” anlamına da gelmektedir.⁹⁷³ Yunus'un (a.s) öfkeyle nefesi tıkanmış bir halde dua etmesinin nedeninin yanlış hareket ettiği için kendisine öfkelenmesi olduğunu düşünüyoruz.

Görüldüğü üzere sabırsızlık ve öfke, Yunus'u (a.s) zor durumda bırakmıştır. Aşırı öfke insanın sağlıklı düşünmesine, olayları etraflıca düşünüp doğru bir değerlendirmede bulunmasına engel olmaktadır. Yanlış değerlendirmeler ise yanlış kararlar verilmesine sebep olarak kişiyi zor durumlarda bırakmaktadır. Yunus (a.s) da öfke nedeniyle yanlış bir karar almış ve bu karar kendisini çok zor bir durumda bırakmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de öfkenin insanın doğru karar vermesine engel olduğuna dikkatlerimizi çekerek şöyle buyurmuştur: *“İki kişi arasında öfkeli olduğun zaman hükmetme.”*⁹⁷⁴

2.4. KIZ ÇOCUĞUYLA MÜJDELENENİN ÖFKESİ

Bu konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de iki ayeti kerime vardır. Bunlar: *“İçlerinden birine bir kız çocuğu (olduğu) müjdelendiğinde, öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir.”*⁹⁷⁵

*“Onlardan birine, rahman olan Allah'a isnat ettikleri bir kız evlat müjdelense, içi öfkeyle dolarak yüzü simsiyah kesilir.”*⁹⁷⁶ ayetleridir.

Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere Mekkeli müşrikler kız çocuğunu bir utanç sebebi olarak görüyor ve kız çocukları doğduğu haberine sevinmiyorlardı. Tam aksine kız çocuğu olan kimse öfkeleniyor, büyük bir hüzne kapılıyor, kalbi kinle kaplanıyordu. Öyle ki kız

⁹⁷⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, XII, 505.

⁹⁷¹ el-Kalem 68/48.

⁹⁷² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 74.

⁹⁷³ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, ts., VIII, 292.

⁹⁷⁴ el-Buhârî, “Ahkâm”, 13.

⁹⁷⁵ en-Nahl 16/58.

⁹⁷⁶ ez-Zuhruf 43/17.

çocuğu olanın öfkesi, hüznü ve kini yüzünden rahatlıkla okunabiliyordu. İşin daha kötüsü ise kız çocuğu doğan kişinin bir karar vermek zorunda bırakılmasıydı.⁹⁷⁷ Bu karar ayet-i kerimede şöyle ifade edilmektedir: “*Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!*”⁹⁷⁸

Anlatıldığına göre Arap’ın birinin hanımı kız çocuğu dünyaya getirmiş. Bunun üzerine adam, hanımının bulunduğu evi terk edince hanımı şu beyti söylemiştir: “*Ne oluyor Ebu Hamza’ya ki, gelmiyor yanımıza da, Yanı başımızdaki evde kalıyor? Erkek doğurmuyoruz diye bize kızıyor. Biz ancak bize verileni alırız.*”⁹⁷⁹

Böyle bir toplumda kız çocuğuyla müjdelenen kimse bir müjde haberi aldığı halde, toplumun sahip olduğu yargılardan dolayı, sevinip mutlu olamıyordu. Ayette geçen “tebşir” kelimesi Arapçada yüzün değişmesini gerektirecek haber anlamına gelmekle birlikte daha çok iyi haber için kullanılan “müjde” anlamında bir kelimedir.⁹⁸⁰ Yani kız çocuğu doğan kimsenin mutlu olup sevinmesi gerekir. Ancak toplumun düşünce yapısı öyle değiştirilmiştir ki kız çocuğu haberini alan insanın yüzü öfkeden simsiyah kesilmektedir. Yüz ifadesi değişmekte, öfkelerini gizleyememektedir.⁹⁸¹ Oysa insan sevinç verecek bir haber aldığı anda önce kalbi ferahlar. Kalbi ferahlayınca ruhunun aydınlığı kalbinin her köşesine yayılır. Bu aydınlık daha sonra yüzüne yansır ve insanın yüzü aydınlanır, parlak.

Kötü bir haber aldığındaysa kalbi daralır, insanın ruhu kalpte büzülür. Bu darlık da yüzünde kararma olarak belirir. İnsan ruh ve bedenden oluşmaktadır. İyi haberler insanın ruhunun aydınlığını yüzünde açığa çıkarırken, kötü haberler topraktan yaratılan beden yoğunluğunu arttırmaktadır. Böylece insanın yüzü morarmakta, kararmaktadır.⁹⁸² Sonuçtaysa insanın hüznü, öfkesi, sevinci, mutluluğu yüzünden okunabilmektedir.

Öfkelenilecek şeyler toplumların kültürlerine göre değişebilmektedir. Kız çocuğunun doğumuna öfkelenip kederlenmek Arap toplumunda bir gelenek haline getirilmiştir.⁹⁸³ Hatta bu öfke daha da ileriye götürülmüş kız çocuğunu diri diri toprağa gömmeyi kötü bir davranış olarak algılamaz olmuşlardır. Kız çocuğu olan insanlar toplumun aşağılamalarına katlanarak o çocuğu büyütme zorunda kalmışlardır.

Kız çocuğunun doğumu pek çok kültürde hala öfkeyle, öfkeyle olmasa da buruklukla

⁹⁷⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, 1996, V, 211.

⁹⁷⁸ en-Nahl 16/59.

⁹⁷⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 508; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XV, 472.

⁹⁸⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIV, 253.

⁹⁸¹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, X, 183.

⁹⁸² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIV, 253.

⁹⁸³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, X, 540.

karşılanmaktadır. Kalabalık bir ortamda bir anda herkes susmuşsa “Kız çocuğu doğdu.” denmesi de bu algılamanın bir yansımasıdır. Çünkü erkek çocuğunun doğumu sevinç yarattığından bu doğum şenlikle karşılanmaktadır ve sessizlik ortamı kaybolmaktadır. Kız çocuğu doğduğundaysa insanları bir hüznün kaplamakta bu sebeple de insanlar susmaktadır.

2.5. KÂFİRLERİN MÜ’MİNLERE ÖFKESİ

Bu başlık altında farklı yerlerde bulunan 11 ayet-i kerimeyi incelemeye çalışacağız.

1) İlk olarak Firavun’un iman eden sihirbazlara karşı göstermiş olduğu öfkeyi inceleyeceğiz. Konuyla ilgili ayet-i kerime şöyledir:

Firavun, sihirbazlara: — “*‘Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım!’ dedi. Onlar da: — ‘Biz zaten Rabbimize döneceğiz.’ dediler. ‘Sen sadece Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde, onlara inandığımız için bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize bol bol sabır ver, Müslüman olarak canımızı al’, dediler.*”⁹⁸⁴

Firavun, sihirbazların Musa’nın (a.s) mucizelerini gördükten sonra iman etmeleri üzerine öfkelenmiş ve sihirbazlarla aralarında yukarıdaki konuşma geçmiştir.

Firavun sihirbazları, imanlarından dönmeleri için tehdit edip onların ellerini ve ayaklarını keseceğini, sonra da onları asacağını söyleyince sihirbazlar Firavun’a — “*Sen sadece Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için bizden intikam alıyorsun.*” demişlerdir. Sihirbazlar bu sözleriyle Firavun’un öfkesinin nedenini açıklamışlardır. Firavun’u öfkelenirerek tehditler savurmasına neden olan şey sihirbazların mucizeleri gördükten sonra iman etmeleridir. Bunu Firavun’un sihirbazlara Musa’yla (a.s) karşılaşmaya çıkmadan önce kendilerine mükâfat vereceğini söylemesinden de çıkarabilmekteyiz. Onun sihirbazların şahsına karşı bir öfkesi olmuş olsaydı karşılaşmadan önce onlara mükâfat vereceğini vaat etmezdi. Onun öfkesi, sihirbazların iman etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden sihirbazlara iman ettikleri için suçlulara kızar gibi kızmış, onlardan intikam almak istemiştir.⁹⁸⁵ Sihirbazlar itirazlarıyla Allah’ın (c.c) ayetlerine inanmanın böyle bir kızgınlık ve cezayı gerektirmediğini belirtmişlerdir.⁹⁸⁶ Böylece Musa’nın (a.s) getirdiği mucizelere inanmanın kin, nefret ve düşmanlık doğurduğu analizini yapmışlardır.⁹⁸⁷ Sihirbazların “*İntikam alıyorsun.*” ifadesinden kâfirlerin inanan insanlara intikam hırsıyla muamele ettiklerini ve etmeye devam edeceklerini de çıkarmak mümkündür.

⁹⁸⁴ el-A’râf 7/124–126.

⁹⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, ts., IV, 30.

⁹⁸⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XI, 17.

⁹⁸⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 2001, VII, 263.

“Ben size izin vermeden ona iman mı ettiniz? Bu, hiç şüphesiz şehirde, halkını oradan çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında (başınıza gelecekleri) göreceksiniz!”⁹⁸⁸ ifadeleri de Firavun’un öfkeli olduğunu göstermektedir. Sihirbazların iman edişlerini halkı şehirden çıkarmak ve orada iktidar sahibi olmakla bağdaştırabilmesi öfkeden dolayı mantıklı çıkarımlar yapamadığını göstermektedir. Firavun bu olayda endişelerini ortaya koymuştur. O iktidarına herhangi bir ortak istememektedir. Bu yüzden şüphelendiği en ufak davranışa bile öfkelenilmekte etrafındaki insanlara tuzak kurma gibi ithamlarda bulunabilmekte ve onları tehdit edebilmektedir. Kendi inanç sisteminin dışına çıkıp halkın ilgisini çekenleri, iktidarı için bir tehdit olarak algılamaktadır.⁹⁸⁹ Günümüzde de iktidar sahibi bazı insanların benzer düşünce ve davranış yapılarına sahip olduklarını görebilmekteyiz.

2) “Onların en çok kızıp intikam almak istedikleri ise, O çok güçlü, çok üstün, O çok övülmeye lâyık Allah'a iman etmeleriydi.”⁹⁹⁰ Bu ayet-i kerimede kâfirlerin mü’minlerden intikam alma arzuları dile getirilmektedir.

Ayet-i kerimede de ifade edildiği gibi hendekler kazılıp içinde ateş yakılarak bu ateşin içine atılmak istenen insanların işlemiş oldukları suç çok güçlü, üstün, övülmeye layık bir Allah’a (c.c) inanmalarıydı. O Allah ki Azîz’di, bütün yücelik ve kuvvete sahip olan, kimsenin onun yücelik ve kuvvetine karşı gelemediği bir Allah’tı (c.c). Hamîd’di, bütün hamdler kendisinin olan, kimsenin onun karşısında hamd (övgü ve şükür) ve saygıya layık olamadığı bir Allah’tı (c.c).

Kâfirler kendileri gibi inanmayan mü’minlere kızarak, sırf bu yüzden onlardan intikam almışlardı. Elmalılı “*İntikam alıyorlar.*” fiilinin mazi (geçmiş zaman kipi) değil de muzari (geniş zaman kipi) sığısıyla gelmesine dikkat çekerek bu intikam arzusunun o zamanda olup bitmiş bir olay olmayıp gelecekte de kâfirlerin aynı öfke ve intikam hırsıyla mü’minlere karşı benzer davranışlarda bulunacaklarına dikkat çekmektedir.⁹⁹¹

Ayrıca Allah (c.c) kâfirlerin bu davranışlarını bizlere aktararak hırs ve inkârın dünyayı nasıl kirlettiğine ve insanlığın yücelmesine büyük bir engel teşkil ettiğine de dikkatlerimizi çekmektedir.⁹⁹²

3) “De ki: Ey Kitap Ehli! Allah'a iman etmemizden, bize indirilene ve bizden önce indirilene inanmamızdan ve bir de çoğunuzun Allah'ın yolundan çıktığından dolayı mı

⁹⁸⁸ el-A'râf 7/123.

⁹⁸⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, VII, 261.

⁹⁹⁰ el-Burûc 85/8.

⁹⁹¹ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, ts., VIII, 346.

⁹⁹² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, VII, 264.

*hoşlanmıyor, öfkelenip bizden intikam almak istiyorsunuz?”*⁹⁹³ Bu ayet-i kerimede kitap ehlinin Müslümanlara karşı hissettikleri kin ve öfkeden bahsedilmektedir.

Mâide Suresinin 57 ve 58. ayetlerinde kitap ehlinin İslam dinini alaya almalarından ve namaza çağrı olan ezanla ve namazla istihza etmelerinden bahsedilmiştir. Burada da onların bu davranışlarının sebepleri açıklanmıştır. Bu davranışlarının iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi Müslümanların Allah’a (c.c), Kur’ân-ı Kerîm’e ve ondan önce indirilen kitaplara inanmalarıdır. Müslümanların kendi kitapları da dâhil diğer kitaplara da inanmaları Müslümanları kendilerinden üstün konuma getirdiği için kitap ehlinin Müslümanları kıskanmalarına ve öfkelenmelerine sebep olmuştur. Kitap ehlinin Müslümanlara karşı duydukları kin ve öfkenin bir diğer nedeni de İslam dininin günden güne yayılarak güç bulması bundan dolayı da Yahudilerin Arap müşrikleri arasındaki prestijlerinin yıkılmaya başlamasıdır. Onlar Araplar arasında ekonomik, sosyal, kültürel ve dini otoriteye sahiptiler. İslam dini yayıldıkça onlar bu otoritelerini kaybetmeye başladılar. İslam dinine girmeyi de Hz. Peygamber (s.a.s) kendi kavimlerinden olmadığı için kabullenemediler.⁹⁹⁴ Ayrıca dar kafalılar yüksek kafalıları, vicdansızlar vicdanlıları, günahkârlar doğruları sevmezler ve onları rahatsız etmek için ellerinden geleni yaparlar.⁹⁹⁵ Bütün bu sebepler onların mü’minlere karşı öfkeli olmalarına ve kin tutmalarına sebep olmuştur.

Konuyla ilgili bir diğer ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: *“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Rasulullah’ı) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Kendilerini zıyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar.”*⁹⁹⁶ Onların Müslümanların hak üzere olduğunu bilmelerine⁹⁹⁷ rağmen İslam diniyle ve Müslümanlarla alay ederek öfkelerini ve hoşlanmayışlarını ortaya koymalarının bir sebebi de onların fasık (günahkâr) kimseler olmalarıdır. Fasıklıklarının bir işareti de farklı dini inanca sahip insanların ibadetleriyle alay etmeleri ibadet özgürlüğüne mani olmalarıdır. Bu insanlar alaycı tavırlarıyla manevî değerleri yıkmaktadırlar.⁹⁹⁸ Onlar günahkâr oldukları için doğru yolda hareket eden ve dinlerinin gereklerini yerine getiren Müslümanları sevmezler.⁹⁹⁹

4) *“Ayetlerimiz açık açık kendilerine okunduğunda, kâfirlerin suratlarında hoşnutsuzluk sezersin. Onlar, kendilerine ayetlerimizi okuyanların neredeyse üzerlerine saldırırlar. De ki: Size bundan (bu öfke ve huzursuzluğunuzdan) daha kötüsünü bildireyim*

⁹⁹³ el-Mâide 5/59.

⁹⁹⁴ Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîru’l-Hadis*, (tr. Şaban Karataş v. dğr.), Ekin Yayınları, İstanbul, 1997, VII, 129.

⁹⁹⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, 1996, III, 333; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, ts., III, 210–211.

⁹⁹⁶ el-En’âm 6/20.

⁹⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, VI, 307.

⁹⁹⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, VI, 74.

⁹⁹⁹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 1991, III, 408.

*mi? Cehennem! Allah, onu kâfirlere (ceza olarak) bildirdi. O, ne kötü sondur!*¹⁰⁰⁰ Bu ayet-i kerime müşriklerin Kur'ân-ı Kerîm okunduğunda, duydukları büyük öfkeyi anlatmaktadır. İnkârcılıkta inat edip Allah'tan (c.c) başka varlıklara tapanların katı tutumları eleştirilmekte ve onların kin ve öfkelerinin şiddetine dikkatler çekilmektedir.¹⁰⁰¹

Onlar, kendilerine Kur'ân-ı Kerîm okuyan kimselere karşı hissettikleri kin, öfke ve hoşnutsuzluklarını yüz ifadeleriyle göstermektedirler. Hatta ayetleri okuyanların üzerine çullanacak, şiddetle yakalayacak, bu yakalayış sırasında dövüp, sövecek gibi bir hal takılmaktadırlar.¹⁰⁰² Onlar Kur'ân-ı Kerîm okuyanların üzerine koşup, elleriyle ve dilleriyle onlara kötülük yapmamak için kendilerini zor tutmaktadırlar.¹⁰⁰³ Onları bu duruma getiren şey kalplerinin küfür inancıyla kaynaması, bilgisiz, inatçı ve kibirli olmalarıdır.¹⁰⁰⁴ İnanç sistemleri çürük temellere dayandığından, içinde kesin ve gerçek bilgiler bulunan ayetlere verecek cevap bulamamakta, bu çaresizlikle öfkelenmektedirler. Bu öfke, kin ve hoşnutsuzluğu da yüzlerinde gizleyememekte hatta gizlemeye gerek de duymamaktadırlar. İlk fırsatta Kur'ân-ı Kerîm okuyanlara saldıracak gibidirler. Onların tüm duyguları yüzlerine yansıdır. İnsanın mutluluğu, hoşnutluğu, sıkıntısı, derdi, imanı, inkârı yüz ifadesinde görülebilmektedir.¹⁰⁰⁵

5) “Sizden öncekilerin, Nuh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonrakilerin haberleri size gelmedi mi? Onları Allah'tan başkası bilmez. Peygamberleri kendilerine mucizeler getirdi de onlar, ellerini peygamberlerinin ağızlarına bastılar ve dediler ki: Biz, size gönderileni inkâr ettik ve bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz.”¹⁰⁰⁶ Bu ayet-i kerimede ise kâfirlerin, peygamberlerin çağrısı karşısındaki tutum ve davranışları, bu çağrıya karşı duydukları öfkeleri ifade edilmektedir.

Ayet-i kerimede geçen “Ellerini ağızlarına götürdüler.” lafzıyla ilgili müfessirler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bunlardan birincisi ellerini ağızlarına götürerek peygamberlere konuşmamalarını işaret etmişlerdir. İkinci görüşe göre kâfirler yine ellerini ağızlarına götürerek konuşmak ve peygamberlere cevap vermek istemediklerini işaret etmişlerdir. Üçüncü görüşe göre peygamberlerin, kâfirlerin akılsızlıklarını ortaya koyan, putlarını eleştiren sözlerini duyunca öfkelerinden ellerini ağızlarına götürerek ısırılmışlardır.¹⁰⁰⁷ Dördüncü görüşe göre peygamberlerin söyledikleri sözlere hayret ederek ellerini ağızlarına koymuşlardır.

¹⁰⁰⁰ el-Hacc 22/72.

¹⁰⁰¹ Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, III, 752.

¹⁰⁰² Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XII, 150–151.

¹⁰⁰³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, X, 5533.

¹⁰⁰⁴ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, IX, 250.

¹⁰⁰⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, XIII, 153.

¹⁰⁰⁶ İbrâhîm 14/9.

¹⁰⁰⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, 1996, V, 102–103.

Beşinci görüşe göre inkârcılar, peygamberleri susturmak amacıyla elleriyle peygamberlerin ağızlarını kapatmışlardır.¹⁰⁰⁸ Altıncı görüşe göre onlar elleriyle dillerine işaret ederek “Biz dilimizle peygamberi yalanlıyoruz.” demek istemişlerdir.¹⁰⁰⁹ Daha başka görüşler de belirtilmiştir. Ancak Taberî (310/923) ve müfessirlerden bir kısmı onların “Peygamberlerin getirmiş oldukları mesajlara öfkelenerek parmaklarını ısırılmışlardır.” görüşünü kabul etmişlerdir.¹⁰¹⁰

6) “*Ey iman edenler! Sakın ha! Sizden olmayanı sırdaş edinmeyiniz. (Zira) onlar sizi şaşırtmaktan geri kalmazlar. Ve çektiğiniz sıkıntı onları sevindirir. Onların buğzları ağızlarından fışkırmaktadır. Hâlbuki göğüslerinin gizlediği (düşmanlık) ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz muhakkak ki, size ayetleri açıkladık.*”

“İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz. Siz, bütün kitaplara inanırsınız; onlar ise, sizinle karşılaştıklarında ‘İnandık.’ derler; kendi başlarına kaldıklarında da, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: Kininizden (kahrolup) ölün! Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir.”¹⁰¹¹

Bu ayet-i kerimede Müslüman olmayanların, içlerinde Müslümanlara karşı kin ve öfke besledikleri ve Müslümanları şaşırtmak istediklerinden dolayı sırdaş edinilmemesi gerektiği ifade edilmektedir.

“Onların buğzları (kinleri) ağızlarından dökülmektedir.” buyruğundaki “onlar” zamirinden kasıt münafıklar ya da Yahudilerdir. Bu zamiri münafıklar olarak düşündüğümüzde, ‘ağızlarından dökülen öfke’ nin anlamı, onlar öfkelerini ne kadar gizlemeye çalışsalar da konuşmalarındaki sevgisizlik ve samimiyetsizlikten bu öfkenin anlaşılmasıdır. Ayrıca “ağızlarından dökülen öfke” kendileri gibi düşünen kişilerle bir araya gelip Müslümanlar aleyhinde konuşmaları da olabilir. Bu tür konuşmalar Müslümanlara olan kinlerini artırır.

Bu zamiri Yahudiler olarak düşündüğümüzdeyse “ağızlarından dökülen öfke” Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’i (s.a.s) açıkça inkâr ederek Müslümanları ahmaklık ve cahillikle suçlamaları olur. Bir insan, birisinin ahmakça ve cahilce hareket ettiğini düşünürse bu davranıştan vazgeçmeyen kişiye karşı öfke ve kin beslemeye başlar.¹⁰¹²

Bu ayette Allah (c.c), kinin ve öfkenin dillerden değil de ağızlardan döküldüğünü ifade etmiştir. Bu onların gelişi güzel konuşmalarından kin ve öfkelerinin anlaşıldığını gösterir.

¹⁰⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, 2001, IX, 522.

¹⁰⁰⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 508.

¹⁰¹⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur’ân*, 1996, V, 102–103; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 508; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, 2001, IX, 522.

¹⁰¹¹ Âl-i İmrân 3/118–119.

¹⁰¹² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VII, 27.

Ayrıca öfkesi gözlerinden belli olan ve bunu gizlemeye çalışanlardan daha şiddetli bir öfkeye sahip olduklarını da bu ifadeden anlayabilmekteyiz.¹⁰¹³ Ağızdan çıkan kelimeler, insanın içindeki kini ele vermektedir. İnsanlar, simalarından tanındığı gibi, sözlerinden ve seslerinin tonlarından da tanınabilmektedirler. Nitekim Muhammed Suresinde: “*Eğer dileseydik onları sana tek tek gösterirdik, sen de onları simalarından tanırdın. Hatta sen onları ifadelerinden, ses tonlarından kesinlikle tanırsın. Allah bütün işlerinizi bilir.*”¹⁰¹⁴ buyrulmuştur. Yani kindar bir insanı simasından, sesinin tonundan, konuşmasından, yazılarından, kitaplarından tanınması mümkündür.¹⁰¹⁵ Bu onların dışarıya aksettirdikleri kin ve öfkedir. Onların göğüslerinde gizledikleri öfke ve kin ise açığa vurduklarından çok daha büyüktür.¹⁰¹⁶

Ayet-i kerimenin sonunda “*Eğer düşünürseniz muhakkak ki, size ayetleri açıkladık.*” buyrulmuştur. F. Râzî (606/1209) bu ayetin “Akıl, anlayış ve görüş sahibiyse ayetlerimizi size açıkladık.” şeklinde tefsir edildiği gibi “Dostluk ve düşmanlık ifade eden söz ve davranışları ayırt edebilirsiniz” şeklinde de tefsir edildiğini aktarmıştır.¹⁰¹⁷ İbn-i Kesîr (774/1373) de bu tür durumları akıllı kişilerin kolaylıkla anlayabileceğini söylemiştir.¹⁰¹⁸ İnsanların simalarından, ses tonlarından, konuşma ve yazılarından kin ve öfkelerini tanıyabilmek için iyi gözlem yapıp bu kültürü elde etmek gerekir. Kin bir kalp hastalığıdır.¹⁰¹⁹ Bu hastalığın belirtisi de ağızdan dökülen kelimelerdir. Akıl ve düşünce sahibi kimseler ağızdan dökülen kin dolu ifadeleri diğer ifadelerden ayırabildiği gibi bu kin dolu insanlara karşı akıllıca davranmayı da bilir. Kötülüğe kötülükle, entrikaya entrikayla, kine kinle karşılık vermenin çözüm getirmeyeceğini de bilir. Kişi bu tür durumlara akılla yaklaştığında Yahudi, kâfir ve münafıkların sözlerinden kinlerini, plan ve amaçlarını öğrenebilir. Plan ve amaçlarını öğrendiğinde gerekli tedbirleri alma olanağını da elde eder.¹⁰²⁰

“*İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz.*” ayetinde müminlerle kâfirlerin birbirlerine karşı olan duyguları ve davranışları açıklanmaktadır. Müminler, kâfirlere karşı iyi niyetli ve acıma duygusuna sahip iken kâfirler müminlere karşı katı kalpli ve kindardırlar.¹⁰²¹ Mü’minlerin başına kötü bir şey geldiğinde sevinmeleri, iyi bir şey geldiğinde ise üzölmeleri, Yahudi ve münafıkların kin ve düşmanlıklarına işaret etmektedir. Ancak mü’minler ayetin sonunda da ifade edildiği gibi

¹⁰¹³ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, 2001, IV, 342.

¹⁰¹⁴ Muhammed 47/30.

¹⁰¹⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, IV, 333–334.

¹⁰¹⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, 2001, IV, 342.

¹⁰¹⁷ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VII, 27.

¹⁰¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, 1985, III, 1153.

¹⁰¹⁹ Muhammed 47/29.

¹⁰²⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, IV, 334–335.

¹⁰²¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur’ân*, 1996, II, 347.

sabreder ve sakınırsa, Allah'ın (c.c) yardımını onlara ulaşacak ve Yahudi ve münafıkların kin ve hileleri mü'minlere zarar vermeyecektir.¹⁰²²

Ayette “*parmakları ısırma*” deyimini geçmektedir. Bu deyim elinde tutmaya güç yetiremediği bir şeyi kaybettiğinde kişinin duyduğu pişmanlığı ya da değiştirmeye güç yetiremediği sıkıntılarla karşı karşıya gelen kişinin öfke ve kızgınlığını ifade etmek için kullandığı bir davranıştır. İnsanlar bazı duygularını belirli davranışlarla dışarı yansıtabilmektedir. Kaçırdığı bir şeyden dolayı pişmanlıkla ya da öfkeyle dişleri gıcırdatmak, üzüntülü olduğunda çakıl taşlarıyla oynayıp yere çizgiler çizmek gibi.¹⁰²³ Aşırı derecede öfkelenen ve hüznlenen insanlar genelde parmaklarını ısırıkları için bu bir deyim haline gelmiş ve aşırı öfkelenen insanlara parmaklarını ısırmasalar da “O, öfkesinden parmaklarını ısırıyor.” denilmiştir.¹⁰²⁴

Kâfirleri parmaklarını ısırtacak kadar öfkelenen şey hakkında müfessirler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Mü'minlerin birbirleriyle kaynaşıp söz birliği içinde olmaları ve birbirlerinin aralarını bulmaları,¹⁰²⁵ güçlenip çoğalmaları,¹⁰²⁶ mü'minlere herhangi bir zarar verememeleri¹⁰²⁷ dolayısıyla acı duyup pişman olarak parmaklarını ısırıkları görüşlerini ileri sürmüşlerdir.

Ayetin devamında “Kininizle (öfkenizle) ölü.” buyrulmuştur. F. Râzî (606/1209) bu cümlenin “kinlerini sürdürmelerini emretmek” anlamında olduğunu söylemiştir. Ancak İslam'a ve Müslüman'a kin tutmanın küfürde kalmak demek olduğu için uygun olmadığını hatırlatmıştır. Bir insanın kâfir olarak ölmesi için dua etmek doğru değildir. Bu yüzden bu ayetin anlamının onların öfkesini arttıran şeylerin artması yani Müslümanların birlik beraberlik içinde, güçlü bir toplum olmaları ve kâfirlerin Müslümanlara zarar verecek güce ulaşamamaları durumunun artması olduğunu ifade etmiştir. Bu ayetin anlamının, onların arzuladıklarına ulaşmadan önce ölmeleri için dua etmek olabileceğini de söylemiştir.¹⁰²⁸

Allah (c.c) herkesin kalbinin içindeki duygu ve düşünceleri bilmektedir. Bu yüzden onlar müminleri ne kadar kıskanırsa kıskansınlar, kinleri ne kadar çok olursa olsun, Allah (c.c) mümin kullarına olan nimetini tamamlayacak ve dinini kemale erdirecektir. Dinini üstün kılacak, kendi sözünü yükseltecek, Müslümanları aziz eleyecektir.¹⁰²⁹ Müslümanların durumu bu şekilde yükseldiğinde Müslümanları sevmeyenlerin kini ve öfkesi artacaktır. Onlar

¹⁰²² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, IV, 1351.

¹⁰²³ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, IV, 344; Hicâzî, *et-Tefsîr el-Vâdih*, ts., I, 323.

¹⁰²⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VII, 30.

¹⁰²⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VII, 30.

¹⁰²⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, IV, 344.

¹⁰²⁷ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, II, 323.

¹⁰²⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VII, 30.

¹⁰²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, IV, 1350; Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, II, 323.

bu öfke sebebiyle parmaklarını ısıracaklardır. Onlar parmaklarını ısırarak nasıl bedenlerine zarar veriyorlarsa kalplerinde kini barındırmakla da kendi kendini zehirleyen akrep gibi ruhlarını zehirlemeye başlayacaklardır. Çünkü kin ve öfke duygusu insanın tüm güzel faziletlerini yok edebilmektedir. Bu da kâfirlerin manen ölümüne sebep olmaktadır.¹⁰³⁰

7) *“Yeminlerinin olanca güçleriyle, kendilerine bir uyarıcı-korkutucu gelecek olsa, ümmetlerin herhangi birinden mutlaka daha doğru yolda olacaklarına dair, Allah'a ant içtiler. Ancak onlara uyarıcı-korkutucu geldiğinde, nefretlerinden başkasını arttırmadı.”*¹⁰³¹

Bu ayet-i kerimede müşriklerin kitap ehlinde bir peygamber geleceğini öğrenmeleri üzerine ona ilk inananlar olacaklarına dair yemin etmeleri, Hz. Peygamber (s.a.s) gönderilince de ondan nefret edişleri anlatılmaktadır.

Ayette geçen “nufûr” kelimesi nefret etme¹⁰³² ve haktan uzaklaşma¹⁰³³ anlamlarına gelmektedir. Bir peygamber gelirse ümmetlerin herhangi birinden daha doğru yolda olacaklarına dair olanca güçleriyle yemin edenlere peygamber gönderilmesi, onların ancak nefretlerini arttırmıştır. Nefretlerinin sebebi ise kibirli insanlar olmaları ve kötü tuzaklar kurmalarındır.¹⁰³⁴ Onlar Allah'ın (c.c) ayetlerine uymayı gururlarına yedirememişler ve Allah yolundan alıkoymak için kötü tuzak ve hilelere başvurmuşlardır.¹⁰³⁵

Onların kibirlenmelerinin bir sebebi de kavmiyetçilik anlayışına sahip olmalarıdır. Onlar peygamberin Kureyş kabilesinden çıkmış olmasını kıskanmışlardır. Bu kıskançlık duygusu da kin, nefret, hasetlik ve düşmanlık duygularıyla yoğrulmuş onları kötü tuzaklar kurmalarına sebep olmuştur. Hz. Peygamber'e (s.a.s) uymayı gururlarına yedirememişler,¹⁰³⁶ eski düzeni devam ettirmek için çaba sarf edip bu düzeni zayıf kimselere şirin göstermeye¹⁰³⁷ çalışmışlardır. Hatta onlar Peygamber'e (s.a.s) “ebter” diyecek kadar ileri gitmişlerdir.¹⁰³⁸ Bütün bunlar da onları Allah (c.c) yolundan uzaklaştırmıştır.

8) *“Her kim, Allah'ın, dünya ve ahirette ona (Resulüne) asla yardım etmeyeceğini zannetmekte ise, (Allah ona yardım ettiğine göre) artık o kimse tavana bir ip atsın; (boğazına geçirsin); sonra da (ayağını yerden) kessin! Şimdi bu kimse baksın! Acaba, hilesi (bu yaptığı),*

¹⁰³⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, IV, 337.

¹⁰³¹ Fâtır 35/42.

¹⁰³² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, 1996, VII, 29; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XII, 6712.

¹⁰³³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVIII, 426; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, XIV, 360.

¹⁰³⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, 1996, VII, 29.

¹⁰³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XII, 6712.

¹⁰³⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 1986, X, 5018.

¹⁰³⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, XIV, 360.

¹⁰³⁸ el-Kevser 108/3; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, 1996, IX, 247; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXIII, 482.

*öfke duyduğu şeyi (Allah'ın Hz. Peygamber'e yardımını) gerçekten engelleyecek mi?*¹⁰³⁹ Bu ayet-i kerimede kâfirlerin Allah'ın (c.c) Hz. Peygamber'e (s.a.s) yardım etmesi dolayısıyla öfkelenmeleri anlatılmaktadır. Ancak onların öfkesi Allah'ın (c.c) yardımının Hz. Peygamber'e (s.a.s) ulaşmasına engel olamamıştır.

Kâfirler Hz. Peygamber'in (s.a.s) başarılı olmasına öfkelenmektedirler. Allah (c.c) onların bu öfkesinin anlamsız olduğunu bir örnekle açıklamaktadır. İnsanın bir ip alıp onu tavana ya da göğe bağlayarak kendisini öldürmesi nasıl onun sorunlarını çözmekteyse kâfirlerin öfkelenmiş olmaları da Hz. Peygamber'e (s.a.s) Allah'ın (c.c) yardımını engellemeyecektir.¹⁰⁴⁰

Kâfirlerin Allah'ın (c.c) Hz. Peygamber'e (s.a.s) yardım etmeyeceğini düşünmelerinin sebebi, onların Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı duydukları kin ve kıskançlık duyguları ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) yardım görmesini arzulamamalarıdır. Ancak Allah'ın (c.c) Hz. Peygamber'e (s.a.s) yardım etmesi kesin olduğuna göre bu yardımın gerçekleştiğine şahit olmak istemeyen kişinin bir an önce ölmesi gerekir. Kâfirin kendisini öldürerek bu yardımın geldiğini görmemesiyse Hz. Peygamber'in (s.a.s) yardım görmediği anlamına gelmeyecektir.¹⁰⁴¹ Hz. Peygamber'e (s.a.s) gelecek yardımı öfkelenerek engellemek mümkün değildir. Kâfirlerin öfkesi sonuç vermeyen boş bir öfkeden ibarettir. Onlar için doğru olan, öfkelenmeyi bırakıp iman etmektir.

Müfessirlerden bir kısmı “*Dünya ve ahirette ona asla yardım etmeyeceğini zannetmekte ise*” ayetindeki “ona” zamirinden kastın Hz. Peygamber (s.a.s) değil de kişinin kendisi olabileceği yorumunu da yapmışlardır. Bu durumda ayetin anlamında birtakım değişiklikler söz konusu olmaktadır.¹⁰⁴² Bu manaya göre “ona” zamiriyle kastedilen kişi imanla küfür arasında gidip gelen kişidir. Nitekim bu ayetin bir gurup Esed'li ve Gatafan'lı hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Bunlar: “Biz, Muhammed'e (s.a.s) Allah'ın (c.c) yardım etmeyeceği endişesini taşıyoruz. Eğer O, Muhammed'e (s.a.s) yardım etmezse, müttelikimiz olan Yahudiler ile aramızdaki ilgi ve münasebet kesilir. O zaman onlar bize yiyecek vermezler.” diyorlardı.¹⁰⁴³

Bu düşünce yapısındaki kişiler Allah'a (c.c) bir ucundan ibadet eden kişilerdir.¹⁰⁴⁴ Bu tür insanlar bir menfaat elde ettiklerinde Allah'a (c.c) inanırlar. Bir zarara uğradıklarında ise

¹⁰³⁹ el-Hacc 22/15.

¹⁰⁴⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 281; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, X, 5426.

¹⁰⁴¹ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, ts., V, 293.

¹⁰⁴² Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, III, 719.

¹⁰⁴³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 280.

¹⁰⁴⁴ el-Hacc 22/11.

ne yapacaklarını şaşırırlar. Hatta dinden yüz çevirirler. Oysa bir mü'min şartlar ne kadar ağır olursa olsun Allah'ın (c.c) rahmetinden ve yardımından ümit kesmemelidir.¹⁰⁴⁵

Ancak batıl ve küfrün hızla yol aldığını, hakkın ve faziletin yavaş ilerlediğini gören bazı Müslümanlar her şeyin bittiğini, hakkın ve İslâm'ın yardımsız ve desteksiz kaldığını zannederler. Böylece kin tutup öfkelenmeye başlarlar. Ayette de belirtildiği gibi kin ve öfke ise problemleri çözmez. Problemler düşünerek, araştırarak, bir araya gelip çalışarak çözülebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) etrafında az bir grup insan olmasına rağmen emin adımlarla yavaş yavaş hedefe doğru ilerlemiş, Allah'ın (c.c) rahmet ve yardımından ümidini kesmediği gibi mü'minlere de Allah'ın (c.c) yardımı ve rahmetinden ümit kesmemelerini tavsiye etmiştir. Çok geçmeden bu inanç ve ümitte olan Müslümanlar büyük bir güç haline gelmişlerdir.¹⁰⁴⁶

Burada dikkat edilecek nokta Allah'ın (c.c) yardımından ümidini kesen insanların ışığın geleceği bütün yolları, huzur verecek tüm esintileri kapatarak sıkıntının korkunç baskısı altına girmeleridir. Onlar öfkelerini dindiremez ve korkunç bir bunalıma kendilerini kaptırırlar.¹⁰⁴⁷ İnkârcılığın oluşturduğu kin ve psikolojik baskıdan kurtulamayanlar ise ne yaparlarsa yapsınlar sıkıntılarını gideremeyecek, dünya ve ahirette kaybedenlerden olacaklardır.¹⁰⁴⁸ Bu kötü akıbetten kurtuluş yolu iman ederek kin ve öfkeyi bir kenara bırakmaktır.

Bu ayet, Müslüman olduğu için dinden döndürme amaçlı baskılara ve sosyal boykota maruz kalan mü'minler hakkında da indirilmiş olabilir. Zor durumda kalmış olan bu mü'minlere bu ayetle güven aşılınmış, psikolojik yaraları sarılmıştır. Dinden döndürme amaçlı baskılara dayanamayan, inancı sarsılan, yoldan çıkan, irtidat eden kimseler de eleştirilmişlerdir.¹⁰⁴⁹

9) *“Allah, o inkâr edenleri hiçbir fayda elde edemedi öfkeleri ile geri çevirdi. Allah (in yardımı) savaşta mü'minlere yetti. Allah güçlüdür, mutlak galiptir.”*¹⁰⁵⁰ Bu ayet-i kerimede müşriklerin mü'minlere karşı hissettikleri kin ve öfke sebebiyle savaşa çıktıkları ve bu kin ve öfkeyle sonuç alamadan geri döndükleri bildirilmektedir.

Ayet-i kerimede öfkenin insanları savaşa sürüklediği ifade edilmektedir. Kâfirler Müslümanlara ve İslam dinine duydukları öfkeyle büyük bir ordu hazırlayıp Medine'ye saldırmak istemişlerdir. Ancak Medine'ye geldiklerinde aşamayacakları büyük bir hendekle

¹⁰⁴⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1997, IV, 414.

¹⁰⁴⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, 1986, VIII, 4002.

¹⁰⁴⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1991, VIII, 101.

¹⁰⁴⁸ Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, III, 720.

¹⁰⁴⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1997, IV, 414.

¹⁰⁵⁰ el-Ahzâb 33/25.

karşılaşmış, Medine'yi uzun süre kuşatmalarına rağmen bir sonuç elde edememişlerdir. Allah'ın (c.c) gönderdiği meleklerden oluşan orduyla onların yüreklerine korku salınmış, soğuk ve fırtınayla yenilgiye uğratılmışlardır.¹⁰⁵¹ Böylece onlar geldikleri gibi dönmüşler yani öfkeleri teskin olmadan, amaçlarına ulaşmadan ve hiçbir sonuç elde edemeden Allah (c.c) onları geri çevirmiştir.¹⁰⁵²

10-11) “*Muhammed, Allah'ın Resulüdür. Onunla beraber olanlar, inkârculara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah, kendileri sebebiyle inkârcuları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaat etmiştir.*”¹⁰⁵³ Bu ayet-i kerimede kâfirlerin Müslümanların güçlenmelerine karşı duydukları öfke anlatılmaktadır.

Ayet-i kerimenin son kısmında kâfirlerin Müslümanlara olan öfkesi açıklanmaktadır. Kâfirler Müslümanların güçlenmelerine ve çoğalmalarına öfkelenmektedirler. Müslümanların filizlenen bir ekin gibi ortaya çıkıp güçlenmeleri, kendi başlarına ayakta durabilmeleri, meyve vererek sayılarını arttırmaları, nice zaferler kazanarak yücelmeleri kâfirleri öfkelenmiştir. Allah'ın (c.c) Müslümanları bu şekilde geliştirip büyütmesi, bununla kâfirleri öfkelenmek istemesinden ya da kâfirlerin böyle öfkelenmelerinden dolayı Allah'ın (c.c) Müslümanları büyütüp geliştirmesindedir. Ayetin sonunda yer alan “*Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaat etmiştir.*” cümlesi de kâfirlerin öfkesini arttırıp öfkeden çatlamaları için gelmiştir.¹⁰⁵⁴ Burada sanki kâfirlerin öfkelenmelerine rağmen Müslümanlara bağışlanma ve büyük mükâfat vaat edilmektedir.

Tevbe Suresinde de kâfirlerin Müslümanların savaş alanındaki başarılarına öfkelenedikleri ifade edilmektedir. Ayet-i kerime şöyledir: “*Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allah'ın Resulünden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz. İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir açlığa duçar olmaları, kâfirleri öfkelendirecek bir yere (ayak) basmaları ve*

¹⁰⁵¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, VI, 487–488.

¹⁰⁵² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVIII, 251.

¹⁰⁵³ el-Fetih 48/29.

¹⁰⁵⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XX, 186.

*düşmana karşı bir başarı kazanmaları, ancak bunların karşılığında kendilerine salih bir amel yazılması içindir. Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez.”*¹⁰⁵⁵

Ayet-i kerimede “*kâfirleri öfkeliendirecek bir yere (ayak) basmaları*” ifadesi kullanılmaktadır. Yani Müslümanların ayağının, atının tırnağının, devesinin tabanının bir yere basması kâfirlerin öfkelenmesine sebep olmaktadır.¹⁰⁵⁶ Bu yüzden Müslümanların kâfirleri kızdıracak herhangi bir yere ayak basmaları ve kâfirlere verdikleri her zarar mükâfatlandırılmaktadır.¹⁰⁵⁷

2.6 CEHENNEMİN ÖFKESİ

Müfessirler cehennemın öfkesini ifade eden ayet-i kerimelerin hakiki manada mı yoksa mecazi manada mı olduğu noktasında farklı görüşlere sahiptirler. Kur’ân-ı Kerîm’de, kelimeler hakiki anlamda kullanılabildikleri gibi, mecaz anlamda da kullanılırlar. Bazı ayetlerde mecaz anlamın mı yoksa hakiki anlamın mı kastedildiği noktasında müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

“Sonra duman halindeki göğe yönelmiş; ona ve yere; ‘İsteyerek veya istemeyerek gelin.’ demişti; ikisi de; ‘İsteyerek geldik.’ diye cevap vermişlerdi.”

“Nihayet oraya geldikleri zaman kulakları, gözleri ve derileri, işledikleri şeye karşı onların aleyhine şahitlik edecektir. Derilerine: ‘Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?’ derler. Onlar da: ‘Her şeyi konuşuran Allah, bizi de konuştu. İlk defa sizi o yaratmıştır. Yine O’na döndürülüyorsunuz’ derler.”

“‘Ey yer, suyunu yut! Ey gök suyunu tut!’ denildi. Su çekildi, iş bitti; gemi Cudi’ye oturdu.”

“Ey Ateş! İbrahim’e karşı serin ve zararsız ol.”

*“(Ne var ki) bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fışkırır. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukardan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduklarınızdan gafil değildir.”*¹⁰⁵⁸

Bu ayetlerin hakiki anlamda olduğunu söyleyen âlimler yer, gök, ateş, taş, göz, kulak, deri ve benzerlerinde Allah’ın (c.c) hayat, akıl ve anlayış yaratması, onlara bu özellikleri vererek onlara emir vermesi ve mükellefiyetler yüklemesi mümkündür derler.¹⁰⁵⁹ Delil olarak

¹⁰⁵⁵ et-tövbe 9/120.

¹⁰⁵⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XII, 226.

¹⁰⁵⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, 1996, IV, 381.

¹⁰⁵⁸ Fussilet 41/11, 20–21; Hûd 11/44; el-Enbiyâ 21/69; el-Bakara 2/74.

¹⁰⁵⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XIX, 363–364.

hadislerden Hz. Peygamber ile (s.a.s) yemek yiyen sahabenin yemeğin tesbihini işitmesini, hurma kütüğünün ağlmasını, taşların Peygamber'e (s.a.s) selam vermesini¹⁰⁶⁰ örnek verirler.¹⁰⁶¹ Ayrıca “*Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik (vermek istedik), ama onlar bunu yüklenmekten çekindiler.*”¹⁰⁶² ayetini de delil olarak kullanırlar. Bu ayet, cansız varlıkların Allah'ın (c.c) yüklemiş olduğu mükellefiyetleri yerine getirebilecek özelliklere sahip olduğunu gösterir, derler.¹⁰⁶³ Bir engel olmadığı sürece ayetin anlamının zahire göre verilmesi gerektiğini de ifade ederler.

Bu ayetlerin mecaz anlamda olduklarını düşünenlerse Allah'ın (c.c) cansız varlıklara emir vermesinin zihinlerde Allah'ın (c.c) güç ve kuvvetini daha iyi canlandıracağını söylerler.¹⁰⁶⁴ Cansız varlıkların konuşmasını, akletmesini, sorumluluk yüklenmesini mümkün görmezler. Dolayısıyla bu ayetlerin mecaz anlamları üzerinde dururlar.¹⁰⁶⁵ Mecaz anlamları açıklarken de edebi sanatlara değinirler. Gerçekten de Kur'ân-ı Kerîm'de istiare, kinaye, tasvir, teşhis, tescim, tahyil gibi sanatlara ait pek çok örnek bulmak mümkündür. Bu sanatlarla bir mana ya da manzara, bir insan tipi, bir tartışma, psikolojik bir durum, olmuş bir olay, kıyamet manzaraları ve benzeri durumlar anlatılırken ayetler resimlendirilerek ruha ve duyulara hitap eder hale getirilir. Mesela “*Hayır, Biz hakkı batılın tepesine (indirip) atarız da o, bunun beynini parçalar.*”¹⁰⁶⁶ ayetinde hak sert bir cisme batıl ise zayıf bir cisme benzetilerek istiare sanatı yapılmıştır. Ayrıca mücerret bir mana olan hakkın güçlü ve sert bir cisme benzetilmesi ve onun, zayıf ve güçsüz olan batılın tepesine bir darbe indirmesiyle batılın yerle bir olup ruhunun çıkacağına hayal edilmesi tescim, teşhis ve tahyî sanatlarının bir arada kullanılmasına güzel bir örnektir. Tescim, hakkın ağır darbe alacak biçimde tasvir edilmesinde; teşhis, hakkın batılın beynine darbe vurup onu parçalamasında; tahyî ise, vurma hareketinin anlattığı ağırlıkta ve beyne vurulmasıyla beynin parçalanmasının hayal edilmesinde kullanılmıştır.¹⁰⁶⁷

Cehennemün öfkesi ifade edilirken de bu sanatlar kullanılarak etkili bir ifade tarzı oluşturulmuştur. Hiç kimsenin elinden kurtulamadığı, doymak bilmez,¹⁰⁶⁸ doğru yola çağrıldığı halde, bu yola gelmeyerek sırt çevirenlere karşı son derece öfkeli,¹⁰⁶⁹ onları uzaktan

¹⁰⁶⁰ el-Buhârî, “Menâkıb” 25; et-Tirmîzî, “Cuma”, 357 (10); Müslim, “Fezâil”, 1; et-Tirmîzî, “Menâkıb”, 7.

¹⁰⁶¹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, II, 177– 179.

¹⁰⁶² el-Ahzâb 33/72.

¹⁰⁶³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 363– 364.

¹⁰⁶⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XIII, 34.

¹⁰⁶⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVII, 112– 114; XIII, 34; XIV, 496; XIX, 363– 364.

¹⁰⁶⁶ el-Enbiyâ 21/18.

¹⁰⁶⁷ Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri* (tr. M. Said Şimşek), Hibaş Yayınları, Konya, ts., s. 257.

¹⁰⁶⁸ Kâf 50/30.

¹⁰⁶⁹ el-Furkân 25/12.

gördüğünde öfkeden homurtuları işitilen,¹⁰⁷⁰ gel diye çağırın¹⁰⁷¹ bir cehennem tarif edilmektedir.¹⁰⁷² Bu ayetlerde cehennem sanki bir insan gibi tasvir edilerek istiare sanatı yapılmıştır. O vicdanî tepkiler göstermekte ve duygusal hareketlerde bulunmakta, ağlayıp feryat edenler gibi sesler çıkarmakta, öfkelenip hiddetlenmektedir. Keskin duyguları olan bir cana sahiptir.¹⁰⁷³

Kur’ân-ı Kerîm’de cehennemın öfkelerini ifade eden iki ayet-i kerime bulunmaktadır. Bu ayetlerden ilk inceleyeceğimiz: “*Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler. Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak! Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara: — ‘Size, (bu azap ile) korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi?’ diye sorarlar.*”¹⁰⁷⁴ ayetidir.

“*Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler.*” şeklinde meali verilen ayetteki “şehîk” kelimesi uğultu,¹⁰⁷⁵ çirkin ve korkunç ses¹⁰⁷⁶ ve öfkeli kimsenin kuvvetle aldığı nefes sesi¹⁰⁷⁷ anlamlarına gelir.

Müfessirler bu sesin nereden ya da kimden geldiğine dair farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Mukatil, bu sesin cehennemden geldiğini söylerken, Ata, daha önce cehenneme atılanların sesi olduğunu söylemiştir. “Onlar bu sesi kendilerinden duymuştur.” diyenler de olmuştur.¹⁰⁷⁸ Tercih edilen görüş bu sesin cehennemden geldiğidir.

Daha sonra “*Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak.*” buyrulmuştur. Cehenneme kâfirler atıldığında cehennem o kadar öfkelenecek ki, öfkesinden coşacak, kabaracak,¹⁰⁷⁹ çatlayacak dereceye gelecek,¹⁰⁸⁰ kendi kendini parçalayacaktır.¹⁰⁸¹

Görüldüğü üzere bu ayetlerde cehennem öfkeli kimsenin sesi ve hareketleriyle canlı bir varlık gibi tasvir edilmiştir.¹⁰⁸² O öfkeyle kabarmakta, fokur fokur kaynayarak çıkardığı uğultulu sesler işitilmektedir. Her tarafı öfkeyle dolmakta, çatlayacak hale gelmektedir. Cehennemın bu öfkesi öyle şiddetlenmiştir ki öfkesi sebebiyle cehennem, Allah’ı (c.c) inkâr edenleri görmeye bile tahammül edememektedir.¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁰ el-Mülk 67/7– 8.

¹⁰⁷¹ el-Meâric 70/15–18.

¹⁰⁷² Kutub, Seyyid, *Kur’an’da Edebi Tasvir* (tr. Süleyman Ateş), Hilal Yayınları, İstanbul, 1978, s.102-127.

¹⁰⁷³ Subhi, *Kur’an İlimleri*, ts., s. 258.

¹⁰⁷⁴ el-Mülk 67/7– 8.

¹⁰⁷⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, 1996, VIII, 370.

¹⁰⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XVII, 507.

¹⁰⁷⁷ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 10.

¹⁰⁷⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 10.

¹⁰⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XVII, 508.

¹⁰⁸⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 11; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XVII, 508.

¹⁰⁸¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, 1996, VIII, 370.

¹⁰⁸² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 11.

¹⁰⁸³ Kutub, *Fi Zılâli’l-Kur’ân*, 1991, XI, 483.

Bu şekilde tasvir edilen cehennem, bizim bilmediğimiz bir hayat şekline de sahip olabilir.¹⁰⁸⁴ Yani Allah'ın (c.c) onda bir can, duygu ve anlayış yaratması mümkündür.

Kur'ân-ı Kerîm'de kâinattaki tüm varlıkların Allah'ı (c.c) zikrettikleri, onun emirlerine gönülden boyun eğdikleri, onu tesbih ettikleri anlatılmaktadır. Ayrıca şirk koşulmasına büyük bir tepki verdikleri de bildirilmektedir. Kâinattaki varlıkların tesbihi hakkında müfessirler iki farklı görüşe sahiptirler. Bir kısmı bu tesbih hakiki anlamdadır derken, bir kısmı mecaz anlamda olduğunu söyler. F. Râzî (606/1209) sözlü olarak hakiki manada tesbihi melekler, cinler ve insanların yapacağını, mecaz anlamda ise Allah'ın (c.c) varlığına, birliğine, izzetine delalet etmek suretiyle hayvanlar ve cansız varlıkların yapacağını belirtir. Ayrıca o bir kelimenin hem mecaz hem de hakiki manada kullanılamayacağını hatırlatarak yer ve göktekilerin tesbihinin mecaz anlamda olması gerektiğini belirtir. Çünkü meleklerin, insanların ve cinlerin varlığı da cansız varlıklar ve hayvanlar gibi Allah'ın (c.c) varlığına, birliğine ve izzetine delalet eder.¹⁰⁸⁵

Ayet-i kerimeler şöyledir: *“Yedi kat gök, yer ve buralardaki varlıkların tümü onu tenzih ederler, noksanlıklardan uzak olduğunu dile getirirler. Evrendeki her varlık O'nu överek tesbih eder. Fakat siz bu varlıkların tesbihlerini anlayamazsınız.”*¹⁰⁸⁶

*“Ey dağlar, o tesbih ettikçe söylediklerini tekrarlayın. Ey kuşlar siz de.”*¹⁰⁸⁷

*“Baksana, göklerde ve yerde bulunan herkes ve sıra sıra uçuşanlar Allah'ı tesbih ederler, her biri salâtını ve tesbihini bilir.”*¹⁰⁸⁸

*“‘Rahmân çocuk edindi dediler.’ Sizler böyle demekle son derece çirkin bir iddia ileri sürdünüz. Bu iddia karşısında neredeyse gökler paramparça olacak, yer yarılacak ve dağlar gürültü ile göçerek yerle bir olacak. Onlar Rahmeti bol olan Allah'a çocuk yakıştırdılar diye! Oysa Rahmeti bol olan Allah'a çocuk edinmek yakışmaz.”*¹⁰⁸⁹

Allah'ı (c.c) tanıyan, ona gönülden boyun eğen, onu tesbih eden kâinattaki bütün varlıklar, küfre ve şirke karşı öfkeyle dolup taşmaktadır. Kâinattaki varlıklar bu öfkeyle neredeyse parçalanacak, sarsılacak, yıkılacak hale gelmektedir. Kâfirlerin Allah (c.c) hakkındaki yanlış iddialarından dolayı verilen bu tepkiye incelemekte olduğumuz ayet-i kerimede cehennem de katılmaktadır. O, çok değer verdiği ve önemseydiği bir şeye saldırılması durumunda öfkelenen ve bunu yapana kin besleyen, öfkesinden çatlayacak gibi

¹⁰⁸⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 11.

¹⁰⁸⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIV, 494– 496.

¹⁰⁸⁶ el-İsrâ 17/44.

¹⁰⁸⁷ Sebe' 34/10.

¹⁰⁸⁸ en-Nûr 24/41.

¹⁰⁸⁹ Meryem 19/ 88–92.

olan bir insan gibi homurtulu sesler çıkarıp kabarmaktadır.¹⁰⁹⁰ Sanki cehennemin bu öfkesi kâfirlerin dünyadayken Allah'ın (c.c) kitabına ve peygamberlerine karşı¹⁰⁹¹ duydukları kin ve öfkenin karşılığıdır.¹⁰⁹²

Kâfirler cehenneme atılırlarken onlara bir öfke de meleklerden gelecektir. Cehennem melekleri, onları “*Bu korkunç günden sizi korkutup uyaracak bir peygamber size gelmedi mi?*” diye azarlar, kınar gibi sorgulayacaklardır.¹⁰⁹³ Bütün bunların anlatılmasının amacı kâfirleri Allah'ın (c.c) gazabıyla uyararak, yanlış yoldan döndürmektir.¹⁰⁹⁴

Cehennemin öfkesini ifade eden diğer ayet-i kerime ise şöyledir: “*(Ateş,) Onları uzak bir yerden gördüğünde, onlar bunun gazaplı öfkesini ve uğultusunu işitirler.*”¹⁰⁹⁵

Cehennem kâfirleri uzak bir yerden gördüğünde öfkeli bir insanın göğsünün kaynaması gibi kaynar. Kâfirlere öfkeli olduğunu belirten bir sesi vardır veya kaynadığı için böyle bir ses çıkarır. Yani kâfirlerin cehennemden işittikleri ses, öfkeli bir insanın sesine benzer. Bu ayet-i kerimeyi “Cehennemlikler için orada öfkeden kaynama ve uğultulu ses çıkarma vardır.” şeklinde de tefsir edenler olmuştur.¹⁰⁹⁶ Yani cehennemlikler cehennemde oldukları için öfkelenerek böyle sesler çıkaracaklardır. Her iki durumda da kâfirler orada, öfkelenmiş ve gazaplanmış kimsenin sesine benzeyen bir ses duyacaklardır.¹⁰⁹⁷

Bu ayet-i kerimede ateşin kaynama sesinin kızgın bir kimsenin sesine ve nefesine benzetilmesinin sebebi, hiddetli kimsenin sesi ve nefesinde öfkesini belli eden titreme ve kızgınlığın olmasıdır.¹⁰⁹⁸ Bu titreme ve kızgınlıktan o insanın öfkesi anlaşılır. Tıpkı bunun gibi kâfirler de cehennemi uzaktan gördüklerinde ya da cehennem onları uzaktan gördüğünde cehennemin öfkesi, çıkardığı seslerden ve hararetinden anlaşılacaktır.¹⁰⁹⁹

Öfkeli bir insanın öfkesini yansıtan söz ve davranışları uzaktan izlendiğinde bile oldukça iticidir. Kimse böyle bir insanın yanına yaklaşmak istemez. Kâfirler ise daha cehenneme girmeden böyle bir manzarayla karşılaşmaktadırlar. Bunun bir sebebi onların Allah'ın (c.c) ayetlerine olan öfkeleri sebebiyle Kur'ân-ı Kerim'in dinlenmesini önleyebilmek için gürültü¹¹⁰⁰ yapmaları olabilir. Şimdiyse kendileri öfkeli olan cehennemin korkunç sesini, kaynarken çıkardığı o müthiş uğultuyu dinlemek zorunda kalmışlardır. Onlar bu öfke ve

¹⁰⁹⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1991, XI, 484.

¹⁰⁹¹ Âl-i İmrân 3/118–119.

¹⁰⁹² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, XIX, 451.

¹⁰⁹³ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1990, VI, 513–514

¹⁰⁹⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, 1986, XII, 6295.

¹⁰⁹⁵ el-Furkân 25/12.

¹⁰⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XII, 511; Arslan, *Hülâsatü't-Tefâsîr*, 1984, XII, 235.

¹⁰⁹⁷ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVII, 189–190.

¹⁰⁹⁸ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, X, 26.

¹⁰⁹⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVII, 189–190.

¹¹⁰⁰ Fussilet 41/26.

uğultuyu dünyada yaptıkları işlere karşılık satın almışlardır.¹¹⁰¹ Eğer Allah'ın (c.c) gazabından korkar ve Allah'a (c.c), peygamberine, kitabına inanırlarsa bu gazaptan kurtulacaklardır.

2.7 CEHENNEMDEKİLERİN ÖFKESİ

Bu konuyla ilgili dört ayet-i kerime inceleyeceğiz. Bunlardan birincisinde cehennem meleklerinin sert ve öfkeli hallerinden bahsedilmektedir. Ayet-i kerime şöyledir: “*Ey iman etmiş olanlar! Nefislerinizi ve ailelerinizi bir ateşten koruyunuz ki, onun yakacağı, insanlardır ve taşlardır. Üzerinde iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır. Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeyde asi olmazlar ve emroldukları şeyi yapıverirler.*”¹¹⁰²

Bu ayet-i kerimede cehennemde görev yapan meleklerin vasıfları anlatılmaktadır. Bu meleklerin adı zebanidir. Onlar katı kalpli, merhametsiz ve öfkeden yaratılmışlardır. Kendilerinden merhamet istenirse merhamet etmezler. Âdemoğullarına yeme içme sevdirdiği gibi onlara da azap etmek sevdirilmiştir. Bedenleri güçlü, kuvvetli; sözleri sert, davranışları kabadır. Cehennem halkını yakalayışları kuvvetlidir.¹¹⁰³ Onların kâfirlere karşı alabildiğine sert tabiatlı, Allah (c.c) dostlarına karşı ise alabildiğine merhametli olduğunu aktaran müfessirler de vardır. Bu görüşte olan müfessirler zebanilerin yaratılışlarında öfkenin olmadığını ancak işlerini yapma konusunda böyle sert tabiatlı olduklarını söylerler.¹¹⁰⁴ Nitekim mü'minler hakkında da: “*(Onlar), kâfirlere karşı alabildiğine sert; birbirlerine karşı ise son derece merhametlidirler.*”¹¹⁰⁵ buyrulurak kâfirlere karşı sert oldukları ancak mü'minlere karşı merhametli oldukları ifade edilmiştir. Yani kâfirlere karşı bu meleklerin kalplerinden merhamet duygusu silinmiştir.¹¹⁰⁶ Bu yüzden mü'minlere cehennemden hem kendilerini, hem de ailelerini korumaları emredilmiştir. Cehennemde görevli melekler katı kalpli, merhamet isteyenlere müsamahasız, ilahi emirlere karşı gelmeyen, emirleri uygulama noktasında sert, görünümleri korkunç ve ürkütücü, gerektiğinde kaba davranıp sert konuşan, belki de öfkeden yaratılmış olduklarından oradan kaçmaya ve kurtulmaya müsaade etmeyen meleklerdir.¹¹⁰⁷

İnceleyeceğimiz ikinci ayet-i kerimede cehennemliklerin pişmanlıktan dolayı kendilerine öfkelenmeleri anlatılmaktadır. Ayet-i kerime şöyledir: “*O gün her zalim*

¹¹⁰¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, XIII, 472.

¹¹⁰² et-Tahrîm 66/6.

¹¹⁰³ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, XVII, 482.

¹¹⁰⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXI, 559–560.

¹¹⁰⁵ el-Fetih 48/29.

¹¹⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIV, 7967.

¹¹⁰⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 1986, XII, 6271–6272.

öfkesinden parmaklarını ısırarak şöyle der; ‘Keşke peygamberin yoldaşı olsaydım.’”¹¹⁰⁸

Kıyamet gününde her şey apaçık belli olunca kâfirler dünyadayken yanlış bir yola girip o yolda yürümüş olduklarından dolayı kendi kendilerine öfkelenecekler, büyük bir pişmanlık duyacaklardır.¹¹⁰⁹ Hatta onların öfke ve pişmanlıkları o derece ileri olacak ki onlara tek elinin parmaklarını ısırarak yetmeyecek diğer elinin parmaklarını da ısıracaklardır.¹¹¹⁰ Dünyada dost bildikleri herkes, kendisini o gün yalnız bırakmıştır ve girdikleri yolun artık dönüşü yoktur. Dünyadayken mü’minlere ve Allah’ın (c.c) ayetlerine öfkelenerek parmaklarını ısırarak o gün “Neden peygamberin yolunu tutmadım.” diyerek parmaklarını ısıracaktır.¹¹¹¹

İnceleyeceğimiz üçüncü ayet-i kerimede hem cehennemliklerin kendilerine öfkeleri, hem de Allah’ın (c.c) onlara gazaplanması anlatılmaktadır. Ayet-i kerime şöyledir: “*Şüphesiz küfredenlere de (şöyle) seslenilir: — ‘Allah’ın gazaplanması, elbette sizin kendi nefislerinize gazaplanmanızdan daha büyüktür. Çünkü siz, imana çağrıldığınız zaman inkâr ediyordunuz.*”¹¹¹²

Bu ayet-i kerimede kâfirlerin, peygamberlerin söylediği her şeyin hak ve doğru olduğunu gördüklerinde, dünyadayken onların getirdiği hakikatlere inanmadıklarından dolayı kendilerine öfkelenmelerini öğreniyoruz. Ancak onlara, kendilerine öfkelenmelerinden daha kötü bir durum hatırlatılıyor. O da Allah’ın (c.c) onlara öfkesinin onların kendilerine öfkelenmelerinden daha büyük olduğudur.

Kâfirlerin bu pişmanlığı ve kendilerine öfkelenmelerini kıyameti, cenneti ve cehennemi bizzat gördükleri zaman yaşayacaklarını söyleyen âlimler olduğu gibi, hesap defterleri kendilerine verilip de orada işledikleri suçları gördükleri zaman yaşayacaklarını söyleyen âlimler de olmuştur.¹¹¹³

Yine kâfirlerin “kendilerine öfkesi” konusunda da farklı görüşler vardır. Bazı âlimler “Kâfirler kendilerini dünyadayken doğru yola girmesine engel olan dostlarına ya da şeytana öfkelenmelerini” söylerken bazı âlimler de “Onların peygamberlere uymamakla ne kadar büyük bir hata yapmış olduklarını anladıkları için kendi akılsızlıklarına, yanlış kararlarına” öfkelenirler demişlerdir.¹¹¹⁴ Kâfirlerin kendilerini doğru yoldan engelleyen kâfirlere ya da

¹¹⁰⁸ el-Furkân 25/27.

¹¹⁰⁹ Heyet, *Kur’ân Yolu*, 2007, IV, 120.

¹¹¹⁰ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 1991, VIII, 339.

¹¹¹¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, XIII, 492.

¹¹¹² el-Mü’min 40/10.

¹¹¹³ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XV, 238.

¹¹¹⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 258; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XV, 239.

şeytana öfkelenmelerinin “kendilerine öfkelenmeleri” olarak ifade edilmesinin nedeni de onların aynı düşünce yapısına sahip olmalarıdır.¹¹¹⁵

Âlimler Allah’ın (c.c) öfkesinin bu dünyada mı, yoksa ahirette mi olduğuna dair de iki ihtimal üzerinde durmuşlardır. Bu görüşlerden biri kâfirlerin peygamberleri ve ayetleri yalanlayarak mü’minlerle mücadele ettikleri sırada, onların bu yaptıklarına dair Allah’ın (c.c) öfkesinin, onların ahirette dünyadayken iman etmediklerinden dolayı duydukları öfkeden daha büyük olmasıdır. Diğer de Allah’ın (c.c) ahirette onlara öfkesinin onların ahirette kendilerine karşı duydukları öfkelerinden daha büyük olduğu yönündedir.¹¹¹⁶

Kâfirlere “*Bugün Allah’ın (c.c) öfkesi sizin kendinize olan öfkenizden daha büyüktür.*” diyen sesin kime ait olduğu konusunda da farklı görüşler vardır. Bu sesin meleklerle ait olabileceğini söyleyenler olduğu gibi cennete gidecek olan mü’minlere ait olabileceği görüşü de vardır.¹¹¹⁷

Bu görüşlerin hepsinin de doğru olma ihtimali vardır. Kâfirler cehenneme girdiklerinde, onların hem cennetliklerle, hem şeytanla, hem de insanlardan kendilerini yoldan çıkaranlarla konuşmaları olacaktır. Ayrıca cehennemdeki melekler de onlara azabı hak ettiklerini söyleyeceklerdir. Cehennemliklerle cennetlikler arasındaki konuşmalardan biri şöyledir: “*Cennetlikler cehennemliklere: — ‘Rabbimizin bize vaat ettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin vaat ettiğini gerçek buldunuz mu?’ diye seslenirler. Onlar: — ‘Evet’ derler. O zaman aralarında bir duyurucu: — ‘Allah’ın laneti zalimlere!’ diye seslenir.*”¹¹¹⁸

Cehennemliklerin birbirleriyle konuşmalarından birkaç örnek de şöyledir: “*Nihayet kıyamet günü bize gelince, arkadaşına: — ‘Keşke seninle benim aramda doğu ile batı arasındaki kadar bir uzaklık olsaydı. Sen ne kötü arkadaşmışsın!’ der.*”¹¹¹⁹

“*Allah onlara: — ‘Sizden önce gelip geçen cin ve insan toplulukları yanında cehenneme girin.’ der. Her cehenneme giren topluluk, yoldaşına lânet okur. Sonunda hepsi orada bir araya gelince sonrakiler, kendilerinden öncekiler için, — ‘Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı onun için bunlara bir kat daha fazla cehennem azabı ver.’ derler. Allah da onlara: — ‘Her birinizin azabı ikiye katlanmıştır, ama bilmiyorsunuz.’ der.*”¹¹²⁰

“*Ogün dostlar, birbirine düşmandır.*”¹¹²¹

“*Kıyamet gününde birbirinizi inkâr eder ve birbirinizi lanetlersiniz.*”¹¹²²

¹¹¹⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 258.

¹¹¹⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 258; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, 2001, XV, 238–239.

¹¹¹⁷ Arslan, *Hülâsatü't-Tefsîr*, 1984, XIV, 43.

¹¹¹⁸ el-A'râf 7/44.

¹¹¹⁹ ez-Zuhruf 43/38.

¹¹²⁰ el-A'râf 7/38.

¹¹²¹ ez-Zuhruf 43/67.

Şeytanla cehennemlikler arasında da şu konuşma geçer: “*İş olup bitince, şeytan: — ‘Doğrusu Allah size gerçeği söz vermişti. Ben de size söz verdim ama sonra caydım; esasen sizi zorlayacak bir nüfuzum yoktu; sadece çağırdım, siz de geldiniz. O halde, beni değil kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Beni Allah’a ortak koşmanızı daha önce kabul etmemiştim; doğrusu zalimlere can yakan bir azap vardır.’ der.*”¹¹²³

Cehennemliklerle melekler arasında geçen konuşmalara örnek ise: “*Her grubun cehenneme atılışında, cehennemin bekçileri onlara: — ‘Size, sorumluluğu, hesabı ve cezayı hatırlatan uyarıcı, peygamber gelmedi mi?’ diye sorarlar.*”¹¹²⁴

Allah’ın (c.c) kâfirlere öfkesinin nedeni ayetin sonunda “*Çünkü siz, imana çağrıldığınız zaman inkâr ediyordunuz.*” cümlesiyle açıkça ifade edilmektedir. Onlar dünyadayken Allah’ın (c.c) peygamberleri ve kitapları aracılığıyla yaptığı çağrılara kulak tıkamışlardı. İman edenlere alaycı tavırlar takınıp onları küçümsemişlerdi. Her türlü günahı işlemekte hiçbir sakınca görmemişlerdi. Ahireti, cenneti, cehennemi yalanlamışlardı.¹¹²⁵ İslam’a, namaza, dini emirlere uymaya çağıranlara öfke duymuşlardı. Bunların çok kötü ve çirkin şeyler olduklarını zannetmişlerdi. Ancak şimdi inkâr ettikleri, yalanladıkları, alaya aldıkları her şeyin hak ve hakikat olduğunu görmüş, pişman olmuş, kendilerine öfkelenmişlerdir. Ama Allah’ın (c.c) onlara olan öfkesi, onların mü’minlere olan öfkelerinden ya da onların kıyamet günü kendilerine duyacakları öfkeden daha büyüktür. Çünkü onlar uyarılara rağmen inanmamışlardır.¹¹²⁶ Uyarıcıların uyarılarını kulak ardı etmişlerdir. Ahirette her şeyin açıkça ortaya çıktığı gün ise şöyle diyeceklerdir: — “*‘Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, (şimdi) şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık!’ diye ilâve ederler. Böylece günahlarını itiraf ederler. Artık (Allah’ın rahmetinden) uzak olsun, o alevli cehennemin mahkûmları!’*”¹¹²⁷

İnceleyeceğimiz dördüncü ayet-i kerimeyi konu yakınlığından dolayı Enbiyâ Suresindeki ayet-i kerimeyle birlikte işlemeyi uygun gördük. Bu ayetlerde cehennemliklerin cehennemdeyken öfkeyle nefes alışı verişleri anlatılmaktadır. Ayet-i kerimeler şöyledir: “*Mutsuz olanlara gelince; cehennemdedirler. Onların orada şiddetli bir soluyuşları vardır.*”¹¹²⁸

¹¹²² el-Ankebût 29/25.

¹¹²³ İbrâhîm 14/22.

¹¹²⁴ el-Mülk 67/8.

¹¹²⁵ Heyet, *Kur’ân Yolu*, 2007, VI, 644.

¹¹²⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, XVI, 476.

¹¹²⁷ el-Mülk 67/10–11.

¹¹²⁸ Hûd 11/106.

“Onlar için bir inleme ve şiddetli soluma vardır! Ve onlar orada (azabın dehşeti içinde hiçbir şey) işitmezler.”¹¹²⁹

Müfessirler bu ayet-i kerimelerde geçen ve şiddetli soluyuş olarak mealini verdiğimiz “şehîk ve zefîr” kelimelerine daha çok acı ve kederden kaynaklanan kuvvetli nefes alıp verme anlamını vermişlerdir.¹¹³⁰ Müberred Mülk suresi yedinci ayet-i kerimede geçen “şehîk” kelimesini “Öfkeli bir kimsenin aldığı nefes gibi alınan bir nefes.” olarak tefsir etmiştir.¹¹³¹ “Zefîr” kelimesi ise Furkan Suresinin 12. ayetinde “تَغِيْطًا وَزَفِيْرًا” olarak geçmiş, “öfke içeren uğultu” olarak tefsir edilmiştir.

“Şehîk ve zefîr” kelimelerinin şiddetli üzüntüyle kuvvetli bir şekilde nefes alıp verme olduğunu, üzüntünün de kendinden güçlü kimselere karşı öfkelenince ortaya çıkan bir duygu olduğunu düşündüğümüzde kâfirlerin cehennemde acı, üzüntü ve öfke sebebiyle uzaktan duyulacak şekilde derin derin nefes alıp verdiklerini söyleyebiliriz. Buradan da dünyadayken inkâr eden, şirk koşan, amellerini boşa çıkarana öbür dünyada cehennem ateşi içindeyken pişmanlık, keder ve öfkeyle inleyecekleri sonucuna varabiliriz.

2.8 MALDAN MAHRUM OLANIN ÖFKESİ

Bu konuyla ilgili olarak dört ayet-i kerimeyi incelemeye çalışacağız. Bunlardan birincisi malı elinden zorla alınan kimsenin kin tutmasıyla ilgilidir. Ayet-i kerime şöyledir: “Eğer sizden onları isteyip de sizi zorlarsa, cimrilik edecektiniz, O da kinlerinizi ortaya çıkaracaktı.”¹¹³²

Bu ayet-i kerimede insanın yaratılışında var olan mal sevgisine dikkat çekilmektedir. İnsanın elinden sahip olduğu mal zorla alınırsa o, bu duruma öfkelenir ve bu işi yapana kin tutar. Bundan dolayı “Mal canın yongasıdır.” denilmiştir. Ancak insanın sevdiği kişilere ya da şeylere harcama yapması onda öfke ve kin gibi olumsuz duygular oluşturmaz. İnsanın malı ihtiyacından fazlaysa yani zaruri ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabiliyorsa, malının fazlasından az bir kısmının alınmasına da öfkelenmeyebilir. Bundan dolayı Allah (c.c) mü'minlerden mallarının tümünü istememiştir. Farz olan ibadet ve vergilerde de alınan miktar, ihtiyaç fazlası olan malların tamamı değil, az bir kısmıdır. Eğer malın tamamı

¹¹²⁹ el-Enbiyâ 21/100.

¹¹³⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 123-124; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, IX, 153.

¹¹³¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 10.

¹¹³² Muhammed 47/37.

istenmiş olsaydı ayet-i kerimede de ifade edildiği gibi insanlar cimrilik ederler, ısrar edildiğindeyse öfkelenerek kin tutmaya başlarlardı.¹¹³³

Şüphesiz insanların fitratına mal sevgisinin yerleştirilmesinin¹¹³⁴ çeşitli hikmetleri vardır. Bu hikmetlerden birisi de sosyal hayata canlılık kazandırmak ve rekabet duygusunu geliştirmektir. Ancak insanın mal sevgisi konusunda dengeyi kurabilmesi gerekir. Aşırı mal hırsı insanı her türlü kötü davranışa sürükleyebilir. Bunun için Allah (c.c) insanlara zekât, hac gibi mali yükümlülüğü olan ibadetleri emretmiştir. Böylece insan gerektiğinde sevdiği insanlar ve davranışlar için harcama yapabilecek fazilete ulaşır. Bu mali ibadetler fakir insanlara emredilmemiştir. Çünkü onlar zaruri ihtiyaçlarını ya ancak karşılayabilmekte ya da karşılayamamaktadırlar. Eğer onlardan da bu malî ibadetler istenmiş olsaydı ayet-i kerimede de ifade edildiği gibi onlar cimrilik edecekler ve kin tutmaya başlayacaklardı.¹¹³⁵ Yükümlülükler hususunda Allah'ın (c.c) kullarına sert davranmaması onlara olan merhametindedir.¹¹³⁶ Eğer insanlara mallarının tümünü infak etmeleri gibi bir emir vermiş olsaydı insan zayıf yaratıldığından¹¹³⁷ bu emir onların imanlarını kuvvetlendirmez tam aksine imanının tamamen kaybına sebep olabilirdi. Bu konuda dikkat çeken bir nokta da Allah'ın (c.c) insanların malının tümünü infak etmelerini istememesinin Kur'ân-ı Kerîm'in hayata uygulanabilir bir din ortaya koyduğunu göstermesidir.¹¹³⁸

İnceleyeceğimiz ikinci ayet-i kerime bir menfaatten istifade edemeyenlerin öfkesinden bahsetmektedir. Ayet-i kerime şöyledir: “*Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse razı olurlar, şayet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar.*”¹¹³⁹

Bu ayet-i kerime münafıklar hakkında nazil olmuştur. F. Râzî (606/1209), Dehhâk'tan (67/686) aktardığı rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.s) sadakaların dağıtım sırasında meydana gelen bu olayı şöyle aktarmaktadır: “*Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği az veya çok her malı onlar arasında taksim ediyordu. Mü'min olanlar kendilerine düşene razı oluyor ve bundan ötürü Allah'a (c.c) hamd ediyorlardı. Münafıklar ise, eğer kendilerine fazla verilirse seviniyorlar, az verilirse kızıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s), o gün*

¹¹³³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, VII, 447; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XX, 126; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XVI, 160; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIII, 7312; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, ts., VI, 478; Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, V, 60.

¹¹³⁴ Âl-i İmrân 3/14.

¹¹³⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, 1986, XI, 5693.

¹¹³⁶ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 1990, VI, 101.

¹¹³⁷ en-Nisâ 4/28.

¹¹³⁸ Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı* (tr. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), 5. Baskı, İşaret Yay., İstanbul, 1999, III, 1042.

¹¹³⁹ et-tövbe 9/58.

Mekkelilerin kalplerini, kendilerine bol ganimet vererek İslam'a ısındırıyordu. Münafıklar, bu sebeple Hz. Peygamber'e (s.a.s) kızmışlardı." Münafıkların bu tutumu onların bir menfaate ulaştıklarında sevindiklerini, ulaşamadıklarındaysa hemen öfkelenediklerini göstermektedir.¹¹⁴⁰ Onlar bu menfaati hak edip etmediklerini düşünmemektedir.¹¹⁴¹ Bazı insanların gönlü münafıklar gibi maddi menfaatlere bağlıdır. Kendileri ihtiyaç sahibi olmasalar da yapılan yardımlardan istifade etmek isterler.¹¹⁴² İstifade edemediklerinde de öfkelenirler. Bu da öfkenin, bir menfaatten istifade edememekten kaynaklanan psikolojik bir duygu olduğunu gösterir.¹¹⁴³

İnceleyeceğimiz üçüncü ayet-i kerime fakirlere sadaka vermek istemeyen ve bu sebeple bir plan kuran bahçe sahiplerinden bahsetmektedir. Ayet-i kerime şöyledir: "*Sadece engellemeye, şiddete güçleri yeten kişiler olarak erkenden vardılar.*"¹¹⁴⁴

Kalem Suresinde anlatılan bahçe sahipleri¹¹⁴⁵ ürünlerini devşirecekleri zaman ürünlerden fakirlerin bir şeyler istemesini önlemek için sabah erkenden bahçeye gitmeyi düşünürler. Giderlerken de fakirlere engel olacakları azmi ve kararı içinde, fakirlere karşı öfkeli ve onlara güçlerinin yettiği düşüncesiyle sabah erkenden yola çıkarlar. Ancak bahçeye vardıklarında bahçenin simsiyah kesildiğini görerek hatalarını anlayıp yaptıklarına pişman olurlar.

Ayet-i kerimede geçen "hard" kelimesinin birçok anlamı vardır. Bu anlamların hepsi de bu ayet için geçerli olabilir. Bu anlamlarla ayetin mealini verdiğimizde "Onlar bahçeye 'kuvvet ve şiddetle gittiler', 'ciddiyetle gittiler', 'yoksullara güçleri yeter gibi gittiler', 'kastederek gittiler', '(fakirleri) engelleyerek ya da men ederek gittiler', 'Hard isimli bahçeye gittiler', 'kinle, gazap ve kızgınlıkla gittiler.'" ¹¹⁴⁶ diyebiliriz.

Görüldüğü gibi bahçe sahipleri sahip oldukları malları kimseyle paylaşmak, kimseye vermek istememişlerdir. Üstelik kimse kendilerinden bir şey istemesin diye plan kurmuşlardır. Hatta kimseye bir şey vermeme azmi ve kararlılığı içinde öfkelenmişlerdir. Öfke öfkelenilen şeyin meydana gelmesine adeta engel olur. Onlar da fakirlere bir şey vermemek için onları men edebilecekleri zannıyla bahçelerine erkenden varmışlardır.¹¹⁴⁷

Bahçe sahiplerinin bu düşünce ve davranışları bize mal hırsı olanların, mallarını

¹¹⁴⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XII, 34.

¹¹⁴¹ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, ts., IV, 258.

¹¹⁴² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VIII, 243–244.

¹¹⁴³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VI, 121.

¹¹⁴⁴ el-Kalem 68/25.

¹¹⁴⁵ el-Kalem 68/17–32.

¹¹⁴⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 59; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XVII, 557; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIV, 8062.

¹¹⁴⁷ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 58.

kaybetme endişesiyle öfkelenediklerini göstermektedir. Onların mallarından en ufak bir şeyi başkalarıyla paylaşmaya tahammülleri yoktur.

Dördüncü olarak inceleyeceğimiz ayet-i kerimeler yetimler ve isteyenlere karşı nasıl davranmamız gerektiğini açıklamaktadır. Ayet-i kerimeler şöyledir: “*Öyleyse yetimi sakın ezme. El açıp isteyenini de sakın azarlama.*”¹¹⁴⁸

“Yetimi azarlama.” ayeti “Yetime kahretmemek, onu ezmemek, azarlamamak ve küçümsememek; aksine ona iyi davranıp merhamet etmek.” olarak tefsir edilmiştir. “*Ve bir şey isteyenini azarlama.*” ayeti de “Soru sorarak doğruyu bulmak isteyenini azarlama; zalim, kendini beğenmiş, azgın ve Allah’ın zayıf kullarına katı davrananlar gibi olma.” şeklinde tefsir edilmiştir.¹¹⁴⁹ Yine bu ayetler “Yetimlere zulmederek kahretmemek, maddi ya da manevi bir şeyler isteyenleri azarlamamak, onlara ağır ve kaba sözler söylemek yerine isteyene kolayına gelen bir şeyi vermek, onu güzel bir şekilde geri çevirmek, bir şey verilemeyecekse, kendisinin de ihtiyaç içinde olduğunu söylemek.” şeklinde de tefsir edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: “*Dilenciye ya kolayınıza gelen bir şeyi karşılıksız vererek yahut güzel bir söz söyleyerek geri çeviriniz. Çünkü insanlardan da, cinlerden de olmayan kimseler size gelir ve Allah’ın size ihsan ettiği şeyler hususunda nasıl tasarruf ettiğinize bakarlar.*”¹¹⁵⁰

Ayete baktığımızda direk öfkeyle ilgili bir şey görememekteyiz. Ancak kahretme ve azarlama davranışlarının sebepleri arasında öfke de olabilmektedir. Yukarıda incelediğimiz Kalem Suresinin 25. ayetiyle de bağlantı kurduğumuzda yetimlerin ve fakirlerin ihtiyaç içinde olan kimseler olmaları, dolayısıyla bizden bir şeyler istemeleri, iyi huylu ve merhamet sahibi kimseler değilsek bizi öfkeliendirecektir. Bu durumda bizden bir şeyler isteyen insanlara öfkelenerek onları azarlamamız bu ayetlerle yasaklanmıştır. Bu yüzden onlara herhangi bir şekilde yardımcı olamıyorsak da onlara kaba ve katı davranmamalıyız.

2.9 FİRAVUNUN ÖFKESİ

Bu başlık altında beş grup ayet-i kerimeyi incelemeye çalışacağız. Bunlardan birincisi Firavun’un aşırı kibri ve öfkesi sebebiyle doğru çıkarımlarda bulunamadığını göstermektedir. Ayet-i kerime şöyledir: “*Ve ona en büyük mucizeyi gösterdi. (O ise) hemen yalanladı ve isyan*

¹¹⁴⁸ ed-Duhâ 93/9–10.

¹¹⁴⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1985, XV, 8502.

¹¹⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XIX, 180–181.

etti. Sonra (inkâr için) olanca çabasını göstererek sırtını döndü. Derhal (adamlarını) topladı ve (onlara) bağırdı: — ‘Sizin en yüce rabbiniz benim.’ dedi.”¹¹⁵¹

Bu ayet-i kerimede Firavunun aşırı derecede öfkelenmesi sonucunda ne dediğini bilemez hale geldiğini görebilmekteyiz. Kâdî (415/1025) Firavun’un ne dediğini bilmez hale gelişi hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “Musa’nın (a.s) esasının yılanı dönüşmesiyle büyük bir yenilgiye uğrayan Firavun’un “Ben sizin en yüce rabbinizim” demesi uygun düşmez. Çünkü onun bu yenilgiden sonra aciz olduğu ve zillet içinde kaldığı görülmüştür.¹¹⁵² Rabb olmuş olsaydı bu yenilgiye ne kendisi ne de adamları uğrardı.

İnceleyeceğimiz ikinci, üçüncü ve dördüncü grup ayetler sihirbazların Musa’nın (a.s) mucizelerini gördükten sonra iman etmeleri üzerine Firavun’un tepkilerini bize aktarmaktadır.

“Firavun, (kızgınlık içinde) dedi ki: — ‘Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha! Demek ki size sihri öğreten büyüğünüzmüş o! Ama şimdi (size yapacağımı göreceğ ve) bileceksiniz: And olsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım!’”¹¹⁵³

“(Firavun) Şöyle dedi : — ‘Ben size izin vermeden önce ona inandınız öyle mi! Hakikat şu ki o, size büyü öğreten ulunuzdur. Şimdi elleriniz ile ayaklarınızı tereddüt etmeden çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve sürekli olduğunu iyice anlayacaksınız.’”¹¹⁵⁴

— “‘Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım!’ Onlar da : — ‘Biz zaten Rabbimize döneceğiz.’ dediler. — ‘Sen sadece Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize bol bol sabır ver, Müslüman olarak canımızı al.’ dediler.”¹¹⁵⁵

Firavun, sihirbazlar Musa (a.s) ile karşılaşmaya çıkmadan önce sihirbazların Musa’yı (a.s) yeneceğini düşünüyordu. Çünkü Musa (a.s) karşılaşma yeri ve zamanını bayram günü, kuşluk vakti, meydan olarak belirlediğinde buna itiraz etmemişti. Eğer yenileceklerini düşünseydi bu zaman ve mekânı kabul etmezdi. Ayrıca sihirbazlar karşılaşmadan önce yedikleri takdirde ücret istemişlerdi, o da ücret vereceğini söylemişti. Sihirbazlar da kendilerine güveniyor karşılaşmayı kazanacaklarına inanıyorlardı ki karşılaşmaya çıkmadan önce “Firavun’un kudreti hakkı için elbette bizler galip geleceğiz.” demişlerdi.¹¹⁵⁶ Ancak iş onların düşündüğü gibi olmadı. Musa’nın (a.s) getirmiş olduğu mucize sihirbazların sihrini

¹¹⁵¹ en-Nâziât 79/20–24.

¹¹⁵² Aktaran: er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 476.

¹¹⁵³ eş-Şuarâ 26/49.

¹¹⁵⁴ Tâhâ 20/71.

¹¹⁵⁵ el-A’râf 7/124–126.

¹¹⁵⁶ eş-Şuarâ 26/41–42, 44; Tâhâ 20/59.

bozunca sihirbazlar anladılar ki Musa (a.s) büyü yapmıyor. Onun getirdiği hak ve gerçektir. Bunun üzerine hemen iman edip Allah’a (c.c) secde ettiler. Bu olaylar karşısında büyük bir şok geçiren Firavun öfkeyle sihirbazlara “*Ben size izin vermeden önce ona inandınız öyle mi?*” dedi. Bu cümlede bir azarlama üslubu vardır.¹¹⁵⁷ Ardından da sihirbazları suçlayarak “*Hakikat şu ki o, size büyü öğretene ulunuzdur.*” demiştir. Bununla da yetinmemiş sihirbazları imanlarından döndürebilmek için öfkeyle büyük bir tehditte bulunmuştur. “*Şimdi elleriniz ile ayaklarınızı tereddüt etmeden çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve sürekli olduğunu iyice anlayacaksınız.*” demiştir.

Bütün bu davranışlar, bu derece şiddetli olmasa da istediği gerçekleşmediği zaman öfkelenmiş bir insanda, gözlenebilecek şeylerdir. Müfessirlerden bir kısmı bu davranış ve tehditlerin düşünülerek, planlanarak yapılan işler olduğunu söylerken¹¹⁵⁸ bir kısım müfessirler de bunların muhakeme gücünü yitirmiş kimselerin davranışı olduğunu söylemişlerdir. Mesela İbn-i Kesîr (774/1373) Musa’nın (a.s) sihirbazlardan bir şey öğrenmesinin, sihirbazlarla neredeyse hiç bir araya gelmediğinden, mümkün olmadığını belirterek akıllı kimsenin böyle bir iddiada bulunmayacağını söylemiştir.¹¹⁵⁹ Seyyid Kutub da sarayda büyüyen Musa’nın (a.s) eğitimiyle uğraşanlar arasında bu sihirbazlardan bir kısmının bulunması ya da mabetlerde onlarla karşılaşmasının söz konusu olabileceğini ancak olayların ters yüz edilerek “Musa (a.s) sizin öğrencinizdir, sizden öğrenmiştir.” denileceği yerde “Musa (a.s) sizin büyüğünüzdür.” denmesinin şaşırtıcı olduğunu belirtmektedir.¹¹⁶⁰

Firavun’un bu azarlama, suçlama ve tehditleri karşısında sihirbazlar bir gerçeği dile getirerek — “*Sen sadece Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için bizden intikam alıyorsun.*” demişlerdir.

Firavun’u bu kadar öfkeliendiren ve intikam almaya yönelten şey, “*Sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin örnek yolunuzu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdırlar.*” cümlesiyle Firavun’un danışmanları¹¹⁶¹, Firavun’un kendisi¹¹⁶² ve sihirbazlar¹¹⁶³ tarafından dile getirilen iktidarı kaybetme korkusu ve sihirbazların Allah’a (c.c) iman etmiş olmalarıdır.

¹¹⁵⁷ Zuhaylî, *Tefsîru ’l-Münîr*, 2005, V, 42.

¹¹⁵⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVII, 324–325.

¹¹⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru ’l-Kur’âni ’l-Azîm*, 1985, XI, 6065.

¹¹⁶⁰ Kutub, *Fî Zilâli ’l-Kur’ân*, 1991, VIII, 402–403.

¹¹⁶¹ el-A’râf 7/110.

¹¹⁶² eş-Şuarâ 26/35.

¹¹⁶³ Tâhâ 20/63.

Oysa Allah'a (c.c) iman etmek azarlanmayı, suçlanmayı ve tehdit edilmeyi gerektirecek bir şey değil, tam aksine tebrik ve takdir edilmeyi gerektiren bir fazilettir.¹¹⁶⁴

Ama tacının ve tahtının tehlikede olduğunu zannedenler iman edenlere, vicdanları sızlamadan, öfke ve katı yüreklilikle korkunç zulümler ederler.¹¹⁶⁵ Nitekim sihirbazların Allah'ın (c.c) ayetlerine inanmaları, karşılaşmayı kazandıkları takdirde kendilerine ödül verecek olan Firavun'da kin, nefret ve düşmanlık duyguları oluşturmuştur. O bu duyguların etkisinde kalarak sihirbazların el ve ayaklarını çaprazlama keseceğini bununla da yetinmeyip onları hurma dallarına asacağını söylemiştir.

Sihirbazların "*Bizden intikam alıyorsun.*" diyerek muzari (geniş zaman) kalıbı kullanmaları inanmayanların sadece Firavun'un döneminde değil her dönem ve çağda intikam almaya devam edeceklerine işaret eder.¹¹⁶⁶

İnceleyeceğimiz beşinci gruptaki ayet-i kerimede Firavun'un İsrail oğullarına öfkesi anlatılmaktadır. Ayet-i kerime şöyledir: "*(Böyle iken) kesinlikle bizi öfkelenenmişlerdir.*"¹¹⁶⁷

Musa (a.s) Allah'ın (c.c) emri üzerine bir gece vakti kavmiyle birlikte Firavun'un bulunduğu şehirden çıkmıştır. Firavun ve kavmi sabah olduğunda, İsrail oğullarını oturdukları mahallede bulamayınca öfkelenerek ordu toplamak amacıyla diğer şehirlere temsilciler göndermiş, tellallar çağırılmışlardır. Tellallar halka yaptıkları duyuruda: "*Şüphesiz ki İsrail oğulları, döküntü azınlıklardır. Her zaman onlardan bizi öfkelenen olacak davranışlar meydana gelmektedir. Doğrusu biz, topluca tedbirli olmalıyız.*" demişlerdir.¹¹⁶⁸ Ayet-i kerimeler şöyledir: "*Firavun ise onları takip etmek gayesiyle, bütün şehirlere asker toplamak üzere görevliler çıkardı. 'Esasen bunlar çok küçük, sefil bir gruptur. Fakat bize karşı kızgın olup dış bilemektedirler. Biz de elbette uyanık, tedbirli bir topluluğuz' diyordu.*"¹¹⁶⁹

Firavun'un ordu toplamak için kullandığı üç argümandan birisi İsrail oğullarının onları öfkelenmesidir. Müfessirler Firavun'un "*Bizi öfkelenenmişlerdir.*" demesinin dört nedeni olabileceğini söylemişlerdir. Bunlardan birincisi İsrail oğullarının şehirden ayrılmadan önce Mısırlılardan ödünç aldıkları takıları da yanlarında götürmeleridir. İkincisi İsrail oğullarının kölelikten kurtularak özgür olmalarıdır. Nitekim daha önce Musa (a.s) Firavun'dan İsrail oğullarını kendisiyle göndermesini istemişti.¹¹⁷⁰ Ancak İsrail oğullarının şehirden ayrılması büyük bir işgücü kaybına neden olacağından teklifi kabul edilmemiştir. Üçüncüsü İsrail

¹¹⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ts., IV, 30.

¹¹⁶⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 1991, VIII, 402-403.

¹¹⁶⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, VII, 263-264.

¹¹⁶⁷ eş-Şuarâ 26/55.

¹¹⁶⁸ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XI, 6067; Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münir*, 2005, X, 143.

¹¹⁶⁹ eş-Şuarâ 26/53-56

¹¹⁷⁰ eş-Şuarâ 26/17.

oğullarının Firavun'un kavmine din konusunda uymamaları ve onlara başkaldırmalarıdır. Dördüncüsü İsrail oğullarının Firavun'u ilah edinmemeleridir. Nitekim Firavun, sihirbazların da kendisini ilah kabul etmemesini kabullenememiştir.¹¹⁷¹ İsrail oğullarının izin almaksızın çıkıp gittiklerinden ötürü de bu sözü söylemiş olabileceği ileri sürülmüştür.¹¹⁷²

Kur'ân-ı Kerîm'de öfke; Allah'ın (c.c) öfkesi, insanların öfkesi, meleklerin öfkesi, cehennemin ve kâinattaki diğer varlıkların öfkesi olarak dört grupta yer almaktadır. Allah'ın (c.c) öfkesinden bahsedilmesinin sebebi insanları Allah'ın (c.c) sevmediği ve insanlara zararlı olan tutum, davranış ve inançlardan uzaklaştırarak onları cenneti hak edecek insanlar haline getirmektir. Çünkü cenneti hak edemeyenler cehennemde kalacaklardır. Bu yüzden insanlar Allah'ın (c.c) azabını ve gazabını gerektirecek davranışlardan ve inançlardan uzak durmalıdırlar. Allah'ın (c.c) öfkesi O'nun adaletinin ve mazlum konumunda olan kullarına rahmetinin bir gereğidir. O kullarına hiçbir zaman zulmetmez.

Allah'ın (c.c) öfkesinden uzak durmak insanlara hem bu dünyada hem öbür dünyada menfaat sağlar. Tüm bunlara rağmen Allah'ın (c.c) azabı ve öfkesini gerektirecek bir iş yapan insana azap ve öfke bu dünyada gelebileceği gibi öbür dünyada da gelebilir. Eğer insan çok büyük bir suç işlemişse iki dünyada da Allah'ın (c.c) azabı ve öfkesiyle karşılaşabilir.

İnsanlar pek çok sebepten dolayı öfkelenebilmektedirler. Hz. Musa ve Hz. Yunus'un öfkesi Allah (c.c) içindir ve onlar küfre ve küfürde kalmakta ısrar edenlere öfkelenmişlerdir. Bahçe sahipleri, kendisine ganimetten pay verilmeyen kişi ve Firavun; sahip oldukları mal, mülk ve makamlarını kaybetmek endişesiyle öfkelenmişlerdir. Kâfirlerin mü'minlere öfkesi ise kendisi gibi düşünmeyen, yaşam şeklinin yanlışlığını ortaya koyan, çıkarlarına ters düşenlere karşı insanın öfke duymasıdır. İnsan cehennemdeki kâfirler gibi yapmış olduğu hatalardan dolayı kendine de öfkelenebilmektedir. Bazen insanlar öfke gerektirmeyen durumlara da öfkelenebilmektedirler. Mesela kız çocuğuna sahip olmak öfkelenilecek bir durum değilken yanlış düşünce ve gelenekler sebebiyle öfkelenilecek bir durum haline gelebilmiştir.

Meleklerin, cehennemin ve kâinattaki diğer varlıkların öfkelenmesinin sebebi küfür inancı ve bu inançta kalmakta ısrar etmektir. Onların öfkesi Allah (c.c) içindir ve onlar Allah'a (c.c) yakışmayan sıfatların Allah'a izafe edilmesine tahammül edememektedirler.

Müslümanlar da peygamberler, melekler, cehennem ve kâinattaki diğer varlıklar gibi Allah (c.c) için öfkelenmelidir. Allah'ın (c.c) gazabından yani yasakladığı şeylerden de uzak durmalıdır. Çünkü Allah (c.c), insanın yararına olan hiç bir şeyi yasaklamamıştır. Bu yüzden

¹¹⁷¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVII, 328.

¹¹⁷² Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XIII, 30.

insanın yararına olan işler Allah'ın (c.c) azabını ve öfkmesini gerektirmez. Allah'ın (c.c) azabını ve öfkmesini gerektiren şeyler Allah'a iftira etmek (şirk), adam öldürmek, içki içmek, kumar oynamak, zina iftirasında bulunmak gibi insanın kendine ya da diğer insanlara zararlı olan davranışlardır. Müslüman bu zararlı işlerden hem uzak durmalı hem de bu zararlı işlerin yapılıyor olmasına öfkelenmelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE ÖFKENİN YÖNETİMİ

3.1. ÖFKE DUYULACAK YERLER

Öfkelenmenin doğru olduğu ve olmadığı yerler vardır. Bazı durumlarda öfkelenmek doğru olan davranıştır. Mesela Allah'ın (c.c) diniyle, kitabıyla, peygamberiyle alay edildiğinde buna öfkelenmeyen Müslüman yanlış davranışta bulunmuş olur. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: *“Allah size Kitap'ta (Kur'ân): ‘Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, o kâfirlerle oturmayın. Aksi halde siz de onlar gibi olursunuz’ diye hüküm indirdi. Muhakkak ki Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.”*¹¹⁷³

Yine bir zulüm karşısında öfkelenmemek, zulme seyirci kalmak da doğru değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de *“Birbirlerinin yaptıkları fenalıklara mani olmuyorlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!”*¹¹⁷⁴ buyrulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de *“Sizden kim bir kötülük görürse eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin. Bu sonuncusu imanın en zayıf mertebesidir.”*¹¹⁷⁵ buyurmuştur. Ancak zulme karşı çıkılırken yıkıcı değil, yapıcı davranmaya dikkat edilmelidir.

Bazı yerlerde de öfkelenmemek fazilettir. Mesela kişinin kendisine yapılan haksızlığa öfkeyle değil de iyi muameleyle karşılık vererek öfkelenmemesi daha faziletlidir. Kur'ân-ı Kerîm'de: *“Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir.”*¹¹⁷⁶ buyrulur. Öfkelenmenin doğru olduğu yerleri şöyle sıralayabiliriz:

3.1.1. Haram İşlenmesine Öfkelenme

Haram işlenmesi ve küfürde kalarak İslam'a ve Müslümanlara zarar verilmesi, öfkelenilmesi gereken durumlardır. Burada dikkat edilecek husus öfkenin şahsa karşı değil de işlenen günaha ya da küfür inancına karşı olması gerektiğidir. Kişi günahı ya da küfrü terk ettiğinde artık o kişiye öfkelenmek doğru değildir.

Kötü ve insanlara zararlı olan davranışları Allah (c.c) haram kılmıştır. Allah'ın (c.c) haram kıldığı davranışları yapanlar hoşgörüyü karşılırsa bu kötü ve zararlı davranışlar

¹¹⁷³ en-Nisâ 4/140.

¹¹⁷⁴ el-Mâide 5/79.

¹¹⁷⁵ Müslim, “İmân”, 20.

¹¹⁷⁶ eş-Şûrâ 42/43.

tüm topluma yayılarak herkesi etkiler. Bu haram davranışlar toplum ve insan hayatına zararlı olduğundan hem insanı hem de toplumu helak eder. Lût (a.s) da toplumunun düşmüş olduğu bataklıktan onları kurtarabilmek için her yolu denemiştir. Tüm gayret ve çabalarına rağmen sonuç alamayınca kavmine yaptıkları işten nefret ettiğini ifade ederek onları yaptıkları o kötü davranıştan caydırmaya çalışmıştır. Ayet-i kerime şöyledir: “*Dedi ki: — ‘Gerçekten ben, sizin bu yapmakta olduğunuza öfke ile karşı olanlardanım.*”¹¹⁷⁷

Ayet-i kerimede geçen “Gılâ” kelimesi buğz etmek,¹¹⁷⁸ gönlü ve ciğerleri etkileyen bir buğz,¹¹⁷⁹ şiddetle karşı çıkmak ve öfkelenmek¹¹⁸⁰ anlamlarına gelir. Lût (a.s) bir önceki ayette geçen kavminin: — “*Ey Lût! (Bu davadan) vazgeçmezsen, iyi bil ki, sürgün edilmişlerden olacaksın!*”¹¹⁸¹ tehdidine karşı “*Gerçekten ben, sizin bu yapmakta olduğunuza öfke ile karşı olanlardanım.*”¹¹⁸² diyerek hem onlardan korkmadığını, hem de yaptıkları bu işi kesinlikle onaylamayacağını ifade etmiştir. Lût’un (a.s) bu sözü, size kin tutanların en önde gelenlerindenim anlamında da kullanılmış olabilir.¹¹⁸³ Bu da onun bu haramın işlenmesinden ne kadar büyük bir rahatsızlık duyduğuna işaret etmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de haram işlenmesine karşı oluşan öfkeyi Musa’nın (a.s) davranışlarında da görebilmekteyiz. Musa’nın (a.s) öfkesi ve tepkisi Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle aktarılmaktadır: “*Musa, kızgın ve üzgün bir halde kavmine dönünce: — ‘Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?’ dedi. Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin (Harun’un) başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi): — ‘Anam oğlu! Bu kavim beni cidden zayıf gördüler ve nerede ise beni öldüreceklerdi. Sen de düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle beraber tutma!’ dedi.*”¹¹⁸⁴

Musa (a.s) Tûr dağındaki görüşmesinden döndüğünde kavminin bir kısmının buzağıya tapmakta olduklarını görünce dini gayretle öfkelenmiş, öfkesinden elindeki levhaları yere bırakarak kardeşi Harun’un (a.s) başını çekmiş ve ondan durumun ne olduğunu öğrenmiştir. Tüm bu davranışlar kavminin Allah’tan (c.c) başka bir varlığa tapıyor olmasına şiddetli bir şekilde öfkelenmiş olduğunu göstermektedir.¹¹⁸⁵ O, kardeşi Harun’un

¹¹⁷⁷ eş-Şuarâ 26/168.

¹¹⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi ’l-Kur’ân*, 2001, XII, 78.

¹¹⁷⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVII, 367.

¹¹⁸⁰ et-Taberî, *Câmiu ’l-Beyân fi Tefsîri ’l-Kur’ân*, 1996, VI, 241.

¹¹⁸¹ eş-Şuarâ 26/167.

¹¹⁸² eş-Şuarâ 26/168.

¹¹⁸³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVII, 367.

¹¹⁸⁴ el-A’râf 7/150.

¹¹⁸⁵ Arslan, *Hülâsatü ’t-Tefâsîr*, 1984, VI, 205; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, VII, 319.

(a.s) da görevini ihmal ettiğini düşünmüş ve bundan dolayı ona da öfkeli bir şekilde, sert davranmıştır.¹¹⁸⁶ Onun kardeşinin görevini yerine getirmediğini düşünmesi Tâhâ Suresinde şöyle ifade edilmektedir: — “*Ey Harun! Onların saptıklarını gördüğün zaman seni ne engelledi de, benim ardım sıra gelmedin. Emrime isyan mı ettin?*”¹¹⁸⁷ Musa’nın (a.s) kardeşi Harun’un (a.s) başını tutup çekmesi, kardeş de olsa dini emirlerin uygulanmasında ne kadar hassas olunması gerektiğini de göstermektedir.¹¹⁸⁸

Yunus (a.s) da kavminin işlemiş olduğu şirk günahından kavmini alıkoyamayınca onların bu günahı işlemelerindeki ısrarlarına tahammül edememiş, öfkelenerek kavmini terk etmiştir. Olay Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılmaktadır: “*Zünnûn’u (Yunus’u) da zikret. Hani o öfkelenerek gitmişti de kendisini hiç sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Böylece karanlıklar içinde, ‘Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni her türlü noksanlıklardan tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum.’ diye dua etmişti.*”¹¹⁸⁹

Yunus’un (a.s) öfkelenerek gidişini müfessirler genelde kavminin Allah’tan (c.c) başka varlıklara ibadet etmesine bağlamaktadırlar. Yunus (a.s) kavminin tek Allah’a (c.c) ibadet etmesini sağlamak için çok gayret göstermiş, uzun yıllar çaba sarf etmişti. Kavmi ise Yunus’un (a.s) davetine olumsuz cevap vermişti. Bunun üzerine o kavminin iman etmesinden ümidini keserek kavminin bu durumuna Allah (c.c) için öfkelenmiş ve bu öfkesi sebebiyle Allah’ın (c.c) emrini beklemeden kavmini terk etmiştir.¹¹⁹⁰ Yunus (a.s) Allah (c.c) için, dinine bağlı bir insan olduğu için, küfürden ve onun bağlılarından hoşlanmadığı için öfkelenmiştir.¹¹⁹¹

3.1.2. Kâfirlere Öfkelenme

Yanlış yolda olan ve insanları bu yanlış yola sürükleyen kâfirlere öfkelenmek gerekir. Nitekim kâfirlerin ellerinde, Allah’tan (c.c) başka varlıklara tapmalarını gerektirecek herhangi bir delil olmadan, Allah’ın (c.c) ayetleri hakkında peygamberlerle ve mü’minlerle tartışmaları hem Allah’ın (c.c) öfkesini hem de mü’minlerin öfkesini celp etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “*Onlar ki, kendilerine gelmiş açık bir delil olmaksızın Allah’ın ayetleri hakkında mücadele ederler. Bu Allah katında da iman*

¹¹⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, VII, 464.

¹¹⁸⁷ Tâhâ 20/92–93.

¹¹⁸⁸ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 1986, V, 2232.

¹¹⁸⁹ el-Enbiyâ 21/87.

¹¹⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XI, 552.

¹¹⁹¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 217.

*edenlerin yanında da büyük bir öfkeye yol açar. İşte Allah her kibirli zorbanın kalbini böylece mühürler.”*¹¹⁹²

İnkârcıların, Allah'ın (c.c) göndermiş olduğu deliller hakkında, herhangi bir delile dayanmadan sırf kendini beğenme, altta kalmama duygularıyla tartışarak haksız olarak mücadeleye girmeleri hem Allah'ın (c.c) hem de mü'minlerin öfkesini celp etmektedir. Onlar hakka karşı batılla savaşmaktadırlar. Bu yersiz ve inatçı mücadeleye karşı Allah'ın (c.c) öfkesi, isyan edenleri azaba sokması ve kibirleri karşılığında kalplerini mühürlemesidir. Mü'minlerin öfkesi ise kâfirleri terk etmek ve onlarla ilişkiyi kesmektir.¹¹⁹³

Kibir ve zorbalık insanı Allah'ın (c.c) ayetleriyle mücadeleye sürükler, bunun sonucunda da o insanların kalpleri hakka, hakikate, merhamet ve şefkate karşı mühürlenir.¹¹⁹⁴ Çünkü bu tür insanlar bir şey söyleyip de söylediklerinin yanlışlığını kabul ettiklerinde itibarlarının düşeceğini düşünürler. Bu yüzden karşıdakinin haklı olduğunu anlasalar da söyledikleri sözden dönmezler. Bu da zamanla onların kalplerini hak ve hakikate kapatır. Yine onlar dediklerini kabullendiremediklerinde zorbalığa başvurur hatta zulmederler. Zorbalık yapmaları ve zulmetmeleri zaman içinde, içlerindeki merhamet duygusunu yok eder. Böylece onların kalpleri hakka, hakikate, merhamete ve şefkate kapanır. Sonuçta bu insanların yapmış olduğu davranışlar onların kalplerinin mühürlenmesine yol açar. Yine kibir ve zorbalık, bu vasıfları taşıyanlardan diğer insanları uzaklaştırdığı için yalnızlığa sebep olur. Çünkü kibir ve zorbalık kişinin herhangi bir iyiliği tanmasına engel olur ve tüm kötü davranışları kendine çeker.¹¹⁹⁵ Kibirli, zalim, zorba, iyiliği bilmeyen ve kötü ahlaklı kişilerde toplumdaki mevkilerini aniden kaybederler. Ayette geçen “makt” kelimesinin anlamı da kişinin toplum içinde güzel bir mevkie çıktıktan sonra Allah'ın (c.c) onu rezil-rüsva edip tökezletmesidir.¹¹⁹⁶

İnananlar müşriklerin ellerinde delil olmadığı halde Allah'ın (c.c) ayetleri hakkında tartışmalarına öfkelenedikleri gibi inanmama noktasındaki dirençlerine de öfkelenirler. İbrahim (a.s) ve ona inananlar, müşriklere “İman etmediğinizden dolayı size öfkeliyiz ve size düşmanız. Biz sizden uzak olmak istiyoruz.” demişlerdir. Ayet-i kerime şöyledir: “İbrahim ve onunla beraber olanlarda, sizin için uyulacak güzel bir örnek vardır. Onlar milletlerine şöyle demişlerdi: – ‘Biz sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız; sizin

¹¹⁹² el-Mü'min 40/35.

¹¹⁹³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, 1996, VII, 219.

¹¹⁹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, XVI, 522.

¹¹⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIII, 6996.

¹¹⁹⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 294.

dininizi inkâr ediyoruz; bizimle sizin aranızda yalnız Allah'a inanmanıza kadar ebedi düşmanlık ve öfke baş göstermiştir.' Yalnız, İbrahim'in, babasına: – 'And olsun ki, senin için mağfiret dileyeceğim, fakat sana Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi savmaya gücüm yetmez.' sözü bu örneğin dışındadır. – 'Rabbimiz! Sana güvendik, Sana yöneldik; dönüş Sanadır.'¹¹⁹⁷

Bu ayette İbrahim (a.s) ve yanındakilerin davranışları bizlere örnek gösterilmektedir. Onlar kavimlerinin iman etmemeleri üzerine biz sizden de, sizin inancınız olan putlara tapmaktan da uzağız demişlerdir. Bunun ardından da bu ayrılışın sebebini söylemişlerdir. Müşriklerden ayrılış nedenleri şirki kabul etmeyip inkâr etmeleridir. Şirk onlarda öfke ve düşmanlık duygularının açığa çıkmasına sebep olmaktadır. Bu düşmanlık ve öfke ancak müşriklerin iman ederek bir olan Allah'a (c.c) ibadet etmeleri, O'nun dışında taptıkları putları ve heykelleri reddetmeleriyle son bulacaktır. Eğer iman etmezlerse bu ayrılış da bitmeyecek, ebediyete kadar devam edecektir.¹¹⁹⁸ Bu ebedi ayrılığın sebebi aralarında inanç bağının olmayışdır. Bu tutum, bu tür durumlarla karşılaşan her Müslüman'a güzel bir örnektir.¹¹⁹⁹ Çünkü iman, Allah düşmanları ile ilişkiyi kesmeyi ve onlara kin duymayı gerektirir.¹²⁰⁰

Yine Enbiya Suresinde de İbrahim'in (a.s) kavmiyle putlara tapma konusundaki bir tartışma esnasında kızarak "Yuh olsun size ve Allah'ı bir yana bırakıp taptığınız putlarınıza! Sizin hiç kafanız çalışmıyor mu?"¹²⁰¹ dediğini görüyoruz. F. Râzî (606/1209) Keşşaf yazarının ayette geçen "üff" kelimesini "Söylendiğinde, söyleyenin canının sıkıldığını ortaya koyan bir sözdür." şeklinde tefsir ettiğini aktarır. İbrahim'in (a.s.), müşriklerin eski inançlarına tutunmak için ileri sürdüğü tüm delilleri çürütmesine rağmen iman etmemeleri karşısında canı sıkılmış ve "inanmayıştınızdan dolayı, 'Üff (yuh) size!'" demiştir.¹²⁰²

Tevbe ve Tahrir Surelerinde kâfirlerle mücadele edilirken onlara karşı katı, tavizsiz sert, öfkeli ve asık suratlı olunması emredilmektedir. Ayet-i kerimeler şöyledir:

"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş, onlara karşı sert ol, onların varacakları yer cehennemdir, orası ne kötü bir varılacak yerdir."¹²⁰³

¹¹⁹⁷ el-Mümtehine 60/4.

¹¹⁹⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, VIII, 255; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIV, 7836.

¹¹⁹⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1991, XI, 332.

¹²⁰⁰ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1990, VI, 403-404.

¹²⁰¹ el-Enbiyâ 21/67.

¹²⁰² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 169.

¹²⁰³ et-Tevbe 9/73.

“Ey iman sahipleri! Küfre sapanların yakınızdaki bulunanlarıyla savaşın. Sizde bir sertlik bulsunlar. Şunu bilin ki Allah, sakınanlarla beraberdir.”¹²⁰⁴

“Ey Peygamber! Kâfirler ve münafıklarla mücadele et ve onlara sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. Gidilecek yer olarak ne fena yerdir orası!”¹²⁰⁵

Ayet-i kerimelerde “sertlik” olarak anlamını verdiğimiz “ğ-l-z” fiilinden türeyen kelimeler hakkında müfessirler farklı açıklamalarda bulunarak anlamının şecaat (kahramanlık), şiddet, kin ve öfke olduğunu söylemişlerdir.¹²⁰⁶ Yumuşak kalpliliğin zıddı olduğu, katı ve sert anlamına geldiği de söylenmiştir.¹²⁰⁷ Çetinlik, güç ve hamiyet¹²⁰⁸ anlamları da verilmiştir.

İncelemekte olduğumuz ayetlerde kâfir ve münafıklara sert olmakla kastedilen onların iman etmesi ve onlara doğru yolun gösterilmesi için kullanılabilecek her türlü ikna ve inandırma yönteminin kullanılması sırasında onlara karşı gösterilecek kararlılıktır.¹²⁰⁹ Ayrıca onların topluma kötülükleri bulaştırma çabasını engellemek ve kâfirlerin gücünün kırıldığını onlara göstermek amacı da taşır.¹²¹⁰ F. Râzî (606/1209) “Kâfirlere karşı sert davranmanın faydasını, kötülüklerin önüne geçmede daha etkili bir yol olması.” olarak açıklamıştır. Ancak kişinin kötülük yapmasına engel olmanın tek yolunun sertlik olmadığını da belirtmiştir. Bazı insanlar yumuşak şekilde uyarıldıklarında kötülüklerden vazgeçerken, bazıları sertlikle uyarıldıklarında vazgeçmektedir. Tevbe suresinin 123. ayetinde geçen “Sizde bir sertlik bulsunlar.” ifadesinde bu sertliğin yüksek düzeyde olmaması gerektiğine dair işaret vardır. Bu ifadeyle “Onlar sizin ahlakınızı ve karakterinizi araştırdıklarında sizde sertlik bulup görsünler, inancınız konusunda taviz vermeyeceğinizi anlasınlar.” denilmek istenmiştir. Böyle denilmesinin sebebi devamlı sert davranılmasının nefrete ve toplumun dağılmasına sebep olmasıdır. Bu emir normalde şefkatli ve merhametli olan ancak gerektiğinde sertlik gösterebilen kişiler için geçerlidir.¹²¹¹

Kâfirlere karşı gösterilecek olan bu sertlik ancak dine davetle ilgili konularda söz konusudur. Onlara dini anlatma konusunda delil getirirken, onlarla mücadele ederken ya da savaş esnasında sert davranılır. Alışveriş, yeme içme ve oturup kalkma gibi durumlarda kâfirlere karşı sert davranılmaz.¹²¹² Savaş başlamadan önce de kâfirler müsamahakâr bir

¹²⁰⁴ et-Tevbe 9/123.

¹²⁰⁵ et-Tahrim 66/9.

¹²⁰⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XII, 234.

¹²⁰⁷ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, V, 466.

¹²⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, VIII, 457.

¹²⁰⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1999, I, 371-372.

¹²¹⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, VIII, 277.

¹²¹¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XII, 234.

¹²¹² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XII, 235.

şekilde, yumuşaklıkla, hikmetle ve güzel öğütlerle Allah'a (c.c) davet edilirler. Şayet Müslümanlar düşmanlarında azgınlık ve asik suratlılık görürlerse uygun bir tarzda şiddet ve sertlikle cevap verirler.¹²¹³ Normal şartlarda yürütülen insani ilişkilerde, meselâ turizm ve ticaret gibi alanlarda Müslüman olmayanlara karşı bu buyruğun işletilmesi düşünülemez.¹²¹⁴ Dini maslahat bulunduğu durumlarda da kâfirlere iyilik yapmakta bir sakınca yoktur.¹²¹⁵

Bilindiği üzere Hz. Peygamber (s.a.s) yumuşak huyludur. Âl-i İmrân Suresi 159. ayet-i kerimede Hz. Peygamber'in (s.a.s), Allah'ın (c.c) rahmetiyle insanlara yumuşaklıkla muamele ettiği, sert ve katı kalpli olmuş olsaydı insanların etrafından dağılacığı hatırlatılmıştır. Ayrıca kendisine ve tüm mü'minlere "*Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır; onlarla en güzel şekilde mücadele et!*"¹²¹⁶ emri verilmiştir. Bu ayetlerde ise kâfirlere karşı sert olunması emredilmiştir. Bu noktada bu ayetler arasında zıtlık görünür gibi olmasına rağmen bir zıtlık söz konusu değildir. Kâfirler ve münafıklar inançlarını eyleme dönüştürüp mü'minlere karşı güç kullanmaya ve onlar üzerinde baskı kurmaya çalışmadıkları sürece onlara yumuşak davranıp en güzel yöntemlerle, hikmet ve öğütle İslam'a davet edilirler. Ama Müslümanlara karşı fiili saldırılarda bulduklarında onlara karşı sert davranmak zaruret haline gelecektir. Çünkü bu insanlar hikmet ve güzel öğütle davet edildiklerinde saldırılarından vazgeçmeyecektir.¹²¹⁷ İslam dininin yayılmasına engel olanlara karşı sert muamelede bulunmak gerekir. Çünkü yumuşak davranırken de sert davranırken de Müslümanların amacı daha çok insana İslam çağrısını ulaştırabilmektir. Aynı amaca ulaşmak için gerektiğinde farklı yöntemler kullanılabilir. Bu yüzden Mümin mümine karşı çok yumuşak ve halim, selim iken, kâfirlere karşı onları inkârlarından caydırmak için sert ve güçlü olur.¹²¹⁸

Allah (c.c) kâfir ve münafıklara sert davranılmasını emrettikten sonra onlarla mücadele edilmesini de emretmiştir. Münafıklar da kâfirdirler ancak ayrıca zikredilmişlerdir. Âlimler kâfirlerle mücadelenin (cihadın) kılıçla, münafıklarla mücadelenin ise onlara deliller getirerek, sert davranarak ya da onları uzaklaştırmakla olacağını söylemişlerdir.¹²¹⁹ Abdullah İbn Mes'ûd (ö. 32/652-653) bu mücadelenin bazen el ile bazen dil ile yapılacağını, bunlara güç yetirilemediğinde onlarla karşılaşıldığında

¹²¹³ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, VI, 77.

¹²¹⁴ Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, III, 76.

¹²¹⁵ Arslan, *Hülâsatü't-Tefâsîr*, 1984, XIV, 385.

¹²¹⁶ en-Nahl 16/125.

¹²¹⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VIII, 278.

¹²¹⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, IV, 387.

¹²¹⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXI, 563.

surat asıp yüz ekşitmekle, kin ve öfkeden dişlerini göstermekle, buna da güç yetirilemezse kalbiyle onların yaptıklarına buğz etmekle mücadele edileceğini söylemiştir.¹²²⁰

Hız. Peygamber'in (s.a.s) Müslümanların içindeki münafıklarla mücadele etmemesinin sebebi ise onların küfürde olduklarını açıklamamalarıdır. Hız. Peygamber (s.a.s) münafıkların kimler olduğunu bildiği halde onlarla mücadele etmemiş, onların dış görünüşte Müslüman olmalarına göre hareket etmiştir.¹²²¹ Münafıklarla mücadele onlara karşı deliller getirerek, ahiretteki hallerini anlatarak, sıratı geçmek için bir nurlarının olmayacağını bildirerek, sert davranarak gerçekleştirilmiştir.¹²²²

Hız. Peygamber (s.a.s) ve onun yanında olanlar kâfir ve müşriklere karşı çetin, tavizsiz, kendi aralarında ise müşfik, merhametli olmuşlardır. Onların durumu Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: *"Muhammed, Allah'ın Resulüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah, kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaat etmiştir."*¹²²³

Ayetten de anlaşıldığı gibi Hız. Peygamber (s.a.s) ve mü'minler kendi aralarında incelleme, iyilikle, güler yüzle ve merhametle muamele ederler, kâfirlere karşı ise sert, dayanıklı, katı kalpli, asık suratlı ve öfkelidirler.¹²²⁴ Böyle olmaları kâfirlere kötü davranmaları anlamında değildir. Bunun anlamı kâfirler karşısında inançlarını koruyup muhafaza etmeleridir. Bu davranışları; imanlarının sağlamlığının, prensiplerinin kesinliğinin, hayat düzenlerinin olgunluğunun ve imanlarından kaynaklanan ileri görüşlülüklerinin şaşmazlığının göstergesidir. Onların katı, sert, öfkeli ve asık suratlı olmaları kâfirlerin istedikleri yöne çevirebilecekleri şahsiyetsiz kişiler olmadıklarındandır. Onlar kâfirler karşısında granit kaya gibi sağlam dururlar.¹²²⁵

Allah (c.c), Hız. Peygamber (s.a.s) ve mü'minleri önce sertlikle sonra yumuşaklıkla nitelendirmiştir. Eğer sadece sertlikle nitelemiş olsaydı onların her zaman, herkese karşı

¹²²⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XII, 91; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, VIII, 321.

¹²²¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, 1996, IV, 325.

¹²²² Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, XIV, 559.

¹²²³ el-Fetih 48/29.

¹²²⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, 1996, VII, 491; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIII, 7389; Arslan, *Hülâsatü't-Tefsîr*, 1984, XIV, 384; Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, XIII, 437.

¹²²⁵ el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'an* (tr. Muhammed Han Kayanî v. dğr.), 2. Baskı, İnsan Yay., İstanbul, 1996, V, 397.

sert ve katı olduğu zannedilirdi. Bu zannı ortadan kaldırmak için Müslümanların kendi aralarında yumuşak davrandıkları bildirilmiştir. Böylece onların Allah (c.c) için kâfirlere karşı katı ve sert, kardeşlerine karşı ise yumuşak davrandıkları açığa çıkmıştır.¹²²⁶ Onlar, birbirine zıt iki davranış içindeymiş gibi görünmelerine rağmen zıt davranış içinde değildirler. Onların öfkeleri de yumuşak davranmaları da Allah (c.c) içindir.¹²²⁷ Onlar kâfirlere karşı aralarında babaları, kardeşleri, dostları ve yakınları olmasına rağmen sert ve tavizsizdirler. Din kardeşlerine karşı ise oldukça merhametli ve naziktirler. Onların dostlukları da düşmanlıkları da bir takım çıkarlar için değil Allah (c.c) içindir. Davranış ve ilişkilerinde olduğu gibi, duygu ve düşüncelerinde de yalnız ve yalnız inanç esasları yer alır. İnançlarına düşman olanlara çetin davranırlarken, din kardeşlerine karşı da nezaket ve merhametle muamele ederler. Onlar, bencillikten heveslerine uymaktan, Allah'tan (c.c) ve kendilerini Allah'a (c.c) bağlayan bağdan başka şeyler için tepki ve heyecan duymaktan tamamen arınmış, sıyrılmışlardır.¹²²⁸

Kâfirlere karşı öfkelenmek sadece Müslümanlara has bir durum değildir. Onların küfürde olmalarına, küfür içeren sözlerine kâinat ve cehennem de öfkelenmektedir. Meryem Suresinde şöyle buyrulmaktadır: “— *‘Rahmân çocuk edindi.’ dediler. Hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız. Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir! Rahmân'a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden. Hâlbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz.*”¹²²⁹

Ayet-i kerimede gökleri çatlatacak, yeryüzünü parçalayacak, dağları yıkacak şeyin “*Rahmân çocuk edindi.*” iddiası olduğu bildirilmektedir. Kâinattaki varlıklar bu iddia karşısında bir insanın çok sevdiği birine çirkin şeyler söylenilmesi durumunda ya da kendisine hakaret edilip onuru çiğnendiğinde göstereceği tepkiyi göstermekte, bütün varlığıyla sarsılmaktadır.¹²³⁰

Yine cehennem kâfirleri uzaktan gördüğünde benzer bir tepki vermektedir. Kuran'da geçen ifade şöyledir: “*Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler. Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak! Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara: — ‘Size, (bu azap ile) korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi?’ diye sorarlar.*”¹²³¹

¹²²⁶ Arslan, *Hülâsatü 't-Tefâsîr*, 1984, XIV, 384.

¹²²⁷ et-Taberî, *Câmiu 'l-Beyân fî Tefsîri 'l-Kur'ân*, 1996, VII, 491.

¹²²⁸ Kutub, *Fî Zilâli 'l-Kur'ân*, 1991, X, 555.

¹²²⁹ Meryem 19/88–92.

¹²³⁰ Kutub, *Fî Zilâli 'l-Kur'ân*, 1991, VII, 501.

¹²³¹ el-Mülk 67/7–8.

Seyyid Kutub cehennemin bu tepkisini tefsir ederken “Burada cehennem canlı bir varlıktır. Büyük bir öfkeyle köpürmekte fokur fokur kaynayarak çıkardığı uğultulu nefesleri işitilmektedir. Her yanı öfkeyle dolup taşmıştır. Kabaran öfkesinden dolayı çatlayacak gibidir. Öyle bir kızgınlık ve nefretle dolmuştur ki, bu, kâfirlere şiddetli bir kin duyacak, onları görür görmez büyük bir öfkeye kapılacak düzeye ulaşmıştır.” şeklinde tasvir etmektedir.¹²³² Taberî (310/923) de cehennemin kâfirlere olan öfkesinden neredeyse kendi kendini parçalayacağı açıklamasını yapmıştır.¹²³³ F. Râzî (606/1209) ise ehli sünnet inancına göre hayatın var olabilmesi için beden şartının olmadığını bizim bilmediğimiz bir şekilde cehennemin hayat, akıl ve anlayış sahibi olabileceğini, cehennemin içinde canlı bir ateşin yaratılmış olabileceğini belirtir. Ateşin alevinin sesi ve hızının öfkeli kimsenin sesine ve hareketlerine benzetilmiş olabileceğini ya da bu ifadeyle cehennem meleklerinin kastedilmiş olabileceğini de söyler.¹²³⁴

3.2. ÖFKENİN BASTIRILACAĞI YERLER

Öfkenin bastırılacağı en önemli durum yaşlı anne-babadan kaynaklanan sıkıntılardan dolayı öfkelenildiği andır. Ayet-i kerimede şöyle buyrulur: “*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine ‘öf!’ bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.*”¹²³⁵

Ayette geçen “üff” kelimesi bir şeyden tiksiniildiği zaman söylenen sözlerdendir. Daha sonra bu kelime anlam genişlemesine uğrayarak eziyet duyulan her şeyi ifade eder hale gelmiştir. Bu kelimenin, can sıkıntısı anlamına geldiği de söylenmiştir.¹²³⁶ Yine bu kelime “Kötü söz söylemek.” şeklinde de tefsir edilmiştir. Kötü sözün en alt mertebesi “üff” demektir.¹²³⁷ Kurtubî (671/273) de “Reddedilip kabul edilmeyen her şeye karşı kullanılan bir söz.” olduğunu belirttiikten sonra İbrahim’in (a.s) “*Üf size ve sizin Allah’tan başka taptıklarınıza!*”¹²³⁸ sözünü hatırlatmıştır.

¹²³² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, 1991, XI, 483.

¹²³³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur’ân*, 1996, VIII, 370.

¹²³⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 11.

¹²³⁵ el-İsrâ 17/23.

¹²³⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIV, 450.

¹²³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, 1985, IX, 4720.

¹²³⁸ el-Enbiyâ 21/67.

Ayetin devamındaki “tenher” kelimesi de “Senden onlara karşı kötü bir davranış görülmesin, onlara karşı elini bile oynatma,¹²³⁹ şiddetle reddedip kaba davranma.”¹²⁴⁰ şeklinde tefsir edilmiştir.

Anne-babanın uzun süre yaşlılık halinde kalması, zamanla evlat üzerinde ağırlığını hissettirir, onu usandırır ve sıkıntısını arttırır. Sıkıntısı artan kişinin öfkesi su yüzüne çıkar. Kişinin sıkıntısını açığa çıkaran asgari durum ise öfke ve sıkıntıdan sık sık solumasıdır. Bu öfke, zaman zaman sıkıntıyı ifade eden “üff” sözüyle ya da azarlamayla da gösterilebilir. Dini bağlılığı az olan kişiler bu durumda anne-babasına kötü davranmaya başlarlar. Allah (c.c) böyle bir durumla karşılaşan Müslümanlara “*Sakin onlara öf deme, onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle.*” diye buyurmaktadır.¹²⁴¹ Böylece anne-babadan görülen hoş olmayan durumlar için öfkelenmemek gerektiği açığa çıkmaktadır.

Öfkenin bastırılacağı diğer durum ise insanlardan kötülük görüldüğü sıradaki öfke anıdır. Öfkeyi yutma tavsiyesi iki ayet-i kerimede yer almaktadır. Bunlardan birincisi: “*O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.*”¹²⁴² ayetidir.

Bu ayet-i kerimede geçen “وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ” ibaresi “Bir insanın öfkesini yenip söz ve fiiliyle bu öfkesini göstermemesi.” demektir. Yine “Öfkenin sonucunda oluşacak davranışları göstermeyip içinde tutmaktır.” şeklinde de tarif edilmiştir.¹²⁴³ Kurtubî (671/273) bu ibarenin “Öfkesinin gereğini yapabilecek güçte olmasına rağmen kişinin öfkesini yenerek sesini çıkarmaması.” olarak tarif etmiştir.¹²⁴⁴ Öfkeyi yenmek sabrın ve yumuşaklığın bir çeşididir.¹²⁴⁵

Âl-i İmrân 133-135. ayetlerinde İslam’da ideal ahlak özellikleri olan cömert olma, insanları bağışlama, kendi hatasını kabul edip bu hatayı düzeltmenin yanında öfkeyi yenmek de sayılmıştır. Bütün bu ahlakî özelliklere sahip olan kişinin de muttakilerden olduğu belirtilmiştir. Hatta bu insanların sahip olduğu takva onlara bu ahlaki özellikleri kazandırmaktadır. Bu takva duygusunun etkisiyle muttakiler can sıkıcı olaylar karşısında intikam almaya güçleri yettiği halde öfkelerini kontrol edip intikam almamaktadırlar.¹²⁴⁶ Öfkelerini yenen muttakiler ayrıca kendilerine kötülük yapan bu insanları bağışlayarak ve

¹²³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, IX, 4720.

¹²⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, X, 370-371.

¹²⁴¹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, X, 369.

¹²⁴² Âl-i İmrân 3/134.

¹²⁴³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VII, 70.

¹²⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, IV, 377.

¹²⁴⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VII, 71.

¹²⁴⁶ Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, I, 672-673.

onlara iyilik yaparak Allah'ın (c.c) sevdiği kullar arasına girmektedirler.¹²⁴⁷ Ancak affetme konusunda dikkat edilecek bir nokta vardır ki o da kamuyu ilgilendiren meselelerde toplum düzeninin bozulmasına ve kötülüklerin yayılmasına yol açabilecek durumlar karşısında gevşeklik göstermemektir.¹²⁴⁸

Öfkeyi yenmeyle ilgili üçüncü ayet-i kerime şöyledir: “*Onlar öyle kimselerdir ki büyük günahlardan ve hayâsız çirkin işlerden kaçınırlar, kızdıkları zaman öfkelerini yener, karşıdakinin kusurlarını affederler.*”¹²⁴⁹

Bu ayet-i kerimenin Hz. Ömer (23/643) ya da Ebu Bekir (13/634) (r.a) hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Rivayetlerde onlara hakaret edildiği ancak onların buna karşılık vermedikleri yer almaktadır. Kendisine kötülük yapanlara öfkelenip kötülükle karşılık vermemek ahlakın güzel özelliklerindedir. Güzel ahlaka sahip olanlar kendilerine zulmedenlere karşı şefkatli davranır, kendilerine cahillik edenleri bağışlarlar. Böylece Allah'ın (c.c) vereceği sevabı ve kendilerini bağışlamasını ümit ederler.¹²⁵⁰ Onlar öfkeli ve kinci değildirler, sakin bir mizaca sahiptirler. İnsanların eksikliklerine göz yumar, öfkelenmelerinde öfkelerini bastırırlar. Hz. Peygamber'in (s.a.s) başarı kazanmasındaki etkili amiller arasında bu özelliklere sahip olması da bulunmaktadır.¹²⁵¹

İnsanlar yaratılışı icabı öfkelenmektedirler. Güzel ahlak hiç öfkelenmemek değil, öfkelenildiğinde öfkesine hâkim olabilmektir. Gerektiğinde özveride bulunup bağışlayabilmektir. Öfkelenildiğinde bağışlayıcı olmak güzel bir davranış olduğu gibi haksız tecavüze karşı direnmek de güzel davranışlar arasında yer alır.¹²⁵² Şahsiyeti ihlâl edici ve zarurî durumlarda yumuşak davranmak doğru değildir. Mesela, Allah'ın (c.c) emir ve yasakları çiğnendiğinde vacip olan, yumuşak davranmak değil, öfkelenmektir.¹²⁵³

¹²⁴⁷ Hicâzî, *et-Tefsîr el-Vâdih*, ts., I, 335.

¹²⁴⁸ Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, I, 674.

¹²⁴⁹ eş-Şûrâ 42/37.

¹²⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XV, 418–419.

¹²⁵¹ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1996, V, 231.

¹²⁵² Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, IV, 754.

¹²⁵³ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1990, V, 463.

3.3. ÖFKEYE DIŞARDAN MÜDAHALE

3.3.1. Allah'ın (c.c) Kalpteki Öfkeyi Gidermesi

Kalpte bulunan öfke insana sıkıntı vermektedir. Bunun için öfkenin kalpten çıkarılması gerekmektedir. Tevbe Suresinde Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Ve onların (müminlerin) kalplerinden öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilendir, hikmet sahibidir.*”¹²⁵⁴

Ayet-i kerimenin öncesinde Mekkeli müşriklerle savaşılması emredilmektedir. Bu savaş sonucunda elde edilecek beş faydadan biri de mü'minlerin kalplerindeki öfkenin giderilmesidir. Bu emirden önce müşrikler, Müslümanlara savaş açmış, saldırılarda bulunmuş, Hz. Peygamber (s.a.s) ve mü'minleri yurtlarından çıkarmış, yeni yerleştikleri yerden de çıkarmaya kalkışmış, yapılan antlaşmalarda verdikleri sözleri tutmamış¹²⁵⁵ ve böylece mü'minlerde büyük bir öfke oluşmasına neden olmuşlardır. Mü'minlerin kalbinde oluşmuş olan bu öfke, şiddet ve kızgınlık; Allah'ın (c.c) yardımıyla elde edilecek zafer sonucunda giderilmiş olacaktır.¹²⁵⁶

Ayet-i kerimedeki “*Kalplerindeki öfkeyi gidersin.*” ifadesinden, mü'minlerin kalbindeki öfkenin giderilmesinin kastedildiğini söyleyenler olduğu gibi kâfirlerin kalbindeki öfkenin giderilmesinin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur.¹²⁵⁷ Genel kabul ise mü'minlerin kalbindeki öfkenin giderilmesi yönündedir. Elmalılı Hamdi Yazır her iki tarafın da kalbindeki öfkenin giderilmesinin önemine dikkat çekerek “Zira elde edilmiş öyle zaferler olur ki, galiplerin başına daha büyük dertler açar, galip tarafın gönlünü okşayan öyle geçici başarılar olur ki, daha büyük kin ve öfkeler saçar.” demiştir. Bundan dolayı savaşmadaki tek amaç Allah'ın (c.c) yardımını ve rızasını kazanmak olmalıdır. Böylece hem mü'minlerin gönüllerindeki kin ve öfke ateşi söndürülür, hem de zafer sonrası gösterilecek taşkınlıklar yüzünden yeni kin ve öfkelerin oluşmasına engel olunur.¹²⁵⁸ Nitekim bu ayetin, Mekke'nin fethini konu aldığı rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) sıkı uyarılarıyla Mekke fethedildiğinde herhangi bir taşkınlık yapılmamış, Hz. Peygamber'in (s.a.s) de genel af ilan etmesiyle pek çok müşrik İslam dinini kabul etmiştir. Bu savaşın sebebi müşriklerin yapmış oldukları haksızlıklardır. Bu savaşla onların yapmış oldukları haksızlıkların önüne geçilmiş, mü'minlerin içindeki öfke

¹²⁵⁴ et-Tevbe 9/15.

¹²⁵⁵ et-Tevbe 9/12–13.

¹²⁵⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1992, III, 1237.

¹²⁵⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VIII, 147.

¹²⁵⁸ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, ts., VI, 186.

giderilmiş, müşriklere haksızlık edilmeyerek de oluşacak yeni kin ve öfkelerin önüne geçilerek gönüller huzura kavuşturulmuştur.

Bu ayette zafer bahşedenin, gönüllere ferahlık verenin, kalplerdeki kin ve öfkeyi giderenin ve dilediklerinin tövbesini kabul edenin hep Allah (c.c) olduğu dikkat çekmektedir.¹²⁵⁹ Yine bu ayet-i kerimede sahabenin İslam dininin yücelip yayılması noktasında, İslam dinini koruma çabası içinde olduğu ve bu sebeple müşriklere karşı öfke duydukları da görülebilmektedir. Sahabe gibi bütün Müslümanlar da İslam dinini yüceltme, koruma ve İslam dininin yayılmasına engel olan kâfirlere Allah (c.c) için öfkelenme duygusuna sahip olmalıdırlar.¹²⁶⁰

Müslümanlar, kâfirlere öfkelenirken din kardeşlerine karşı içlerinde hiçbir öfke ve kin bulundurmazlar. Hatta onlar kendilerinden önce yaşayan mü'minlere karşı hissedecekleri kin ve öfkeyi giderebilmek için Allah'tan (c.c) yardım isterler. *“Onlardan sonra gelenler: — ‘Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla; kalbimizde müminlere karşı kin bırakma; Rabbimiz! Şüphesiz Sen şefkatlisin, merhametlisin.’ derler.”*¹²⁶¹

Bu duayı yapan mü'minlerin kimler olduğu noktasında farklı görüşler olmakla birlikte genel görüş sahabelerden sonra gelen bütün mü'minlerdir.¹²⁶² F. Râzî (606/1209) *“Kin bırakma.”* ifadesini *“Haset ve buğz bırakma.”* olarak tefsir etmiştir.¹²⁶³

Allah (c.c), cennetteki mü'minlerin de kalplerinden kin ve öfkenin çıkarılacağını müjdelemiştir. Konuyla ilgili ayet-i kerimeler şöyledir: *“Cennette altlarından ırmaklar akarken gönüllerinden kini çıkarıp atarız. — ‘Bizi buraya eriştiren Allah'a hamd olsun. Eğer Allah bizi doğru yola iletmeseydi, biz doğru yolu bulamazdık. And olsun ki Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmiştir.’ derler. Onlara, — ‘İşlediğinize karşılık işte mirasçısı olduğunuz cennet!’ diye seslenilir.”*¹²⁶⁴

*“Biz onların gönüllerinde olan kini çıkardık, artık onlar sedirler üzerinde karşılıklı oturan kardeşlerdir.”*¹²⁶⁵

Ayetlerde geçen “gıll” kelimesi ince ve latif olduğu için, kalbin ta içine nüfuz eden şey¹²⁶⁶, kin ve düşmanlık demektir.¹²⁶⁷ Kin ve düşmanlığın temelinde öfke vardır. Kişi

¹²⁵⁹ Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, II, 737.

¹²⁶⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XI, 435.

¹²⁶¹ el-Haşr 59/10.

¹²⁶² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, VIII, 239; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXI, 412.

¹²⁶³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXI, 413.

¹²⁶⁴ el-A'râf 7/43.

¹²⁶⁵ el-Hicr 15/47.

¹²⁶⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, X, 372.

¹²⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, X, 52.

affederek ya da öfkesinin gereğini yerine getirerek öfkesini gideremediğinde kin ve düşmanlık duyguları ortaya çıkmaktadır.

Cennettekilerin gönüllerinden çıkarılan kin dünyadayken birbirlerine karşı yapmış oldukları haksızlıklardan kaynaklanan öfke ve kin olabileceği gibi cennettekilerin derecelerinin birbirlerinden farklı olmasından kaynaklanabilecek haset ve kin de olabilir.¹²⁶⁸

Ayetlerde cennettekilerin kalbinden kinin çıkarılması cennettekilere verilen nimetler arasında sayılmıştır.¹²⁶⁹ Kin ve öfke gibi duygular insanın içinde kaldıkça ona yük olmaya başlar ve maddi ya da manevi huzursuzluğa yol açarlar. Bu huzursuzluktan kurtulmak gerçekten çok büyük bir nimettir. Bundan dolayı cennet halkının kalbinden kin ve öfkenin çıkartılması, Allah için kardeşler olmaları, altından yapılmış koltuklar üzerinde, başlarına, inci ve yakuttan yapılmış taçlar giyerek, karşılıklı oturacak olmaları büyük bir müjdedir.¹²⁷⁰

Ayetlerde işaret edildiği gibi kin ve öfkenin kendisine zarar verdiğini bildiği halde insan bazen kin ve öfkesini kalbinden çıkarıp atamamaktadır. Bunun için kişi sahabe neslinden sonra gelen mü'minler gibi Allah'tan (c.c) yardım isteyerek kin ve öfkeyi kalbinden çıkarmalıdır.

3.3.2. Şeytanın Araya Kin Sokması

Şeytan uygun ortam ve fırsat bulduğunda insanın kalbine kin, öfke ve düşmanlık gibi olumsuz duyguları sokmaya çalışır. el-Mâide Suresinde şeytanın içki ve kumar yoluyla insanlar arasına düşmanlık ve kin sokmaya çalıştığı ifade edilmektedir. Ayet-i kerime şöyledir: “Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”¹²⁷¹

Ayet-i kerimede de ifade edildiği gibi içki ve kumar insanlar arasındaki olumlu ilişkileri bozarak onları birbirine düşman haline getirebilmektedir. Bir önceki ayette de içki, kumar, dikili taşlar ve fal oklarının şeytan işi pislik olduğu ifade edilmiştir. İbn Abbas (65/687–688) ayette geçen “rics” kelimesinin “gazap” anlamına geldiğini söylemiştir.¹²⁷²

¹²⁶⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, X, 373.

¹²⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, VII, 343.

¹²⁷⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, V, 157.

¹²⁷¹ el-Mâide 5/91.

¹²⁷² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1196, III, 383; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, VI, 386.

Yani içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları hem şeytan işi şeylerdir, hem de Allah'ı (c.c) gazaplandırmaktadır. İncelemekte olduğumuz ayette de içki ve kumarın insanlar arasında kin ve düşmanlık soktuğunu öğrenmekteyiz. Kin ve düşmanlığın meydana gelmesinde şeytanın vesveselerinin payı büyüktür. Allah (c.c) ise mü'minler arasında kin ve düşmanlığın olmasını arzu etmemektedir.

Ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak anlatılan olaylarda da şeytanın vesvesesinin etkilerini görebilmekteyiz. Rivayetlere göre Ensardan iki kabile şarap içip sarhoş olmuşlardır. Biri diğerine akli dengesini yitirdiğinden hoş olmayan şeyler yapmıştır. Sabahleyin ayıldıklarında arkadaşının yaptığı şeylerin izini yüzünde gören Ensar "Eğer kardeşim bana merhametli olsaydı bunu bana yapmazdı." demiştir. Daha önceden kardeş gibi olan bu insanlar sadece bu sebepten birbirlerine kin tutmaya başlamışlardır. Bunun üzerine bu ayet-i kerime indirilmiştir.¹²⁷³

İçki içen insanlar genelde arkadaşlarıyla eğlenip sohbet edip iyi vakit geçirmek için bir araya gelmektedirler. Amaçları dostluklarını kuvvetlendirip muhabbetlerini arttırmaktır. Ancak çoğu zaman durum rivayette olduğu gibi tersine dönmektedir. Çünkü içki aklın hâkimiyetini insanın elinden almakta ve insan davranışlarını kontrol edemez hale gelmektedir. Böylece dostlar arasında çekişmeler ve tartışmalar çıkmaktadır. Bu tartışmalar birbirine hakaret etme, dövüşme hatta cinayetle sonuçlanabilmekte, büyük bir düşmanlık ve kin ortaya çıkmaktadır. Şeytan bu sonuçlara ulaşabilmek için devamlı olarak içki içerek bir araya gelmenin dostluğu ve muhabbeti arttıracığını telkin etmektedir.¹²⁷⁴

Kumarda da benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kişi önce bir el oynamadan bir şey olmaz demekte ancak yenilip parasını kaybettiği zaman bu sefer kazanırım düşüncesiyle tekrar oynamak istemektedir. Ama tekrar, tekrar oynamanın bir türlü sonu gelmemektedir. Şeytan, bu sefer kazanırsın, bu sefer kazanırsın diyerek kişiyi oynamaya yönlendirmekte, en sonunda kişi ailesi ve çocuğu üzerine oyun oynamaya başlamaktadır. Her şeyini kaybettiğinde ise kendisinden sahip olduğu şeyleri alanlara öfkelenmekte, onlara karşı içinde kin ve düşmanlık beslemektedir.¹²⁷⁵

Görüldüğü gibi içki ve kumar şeytanın insanlar arasında öfke, kin ve düşmanlık sokmak için kullandığı araçlardır. Onların zararlarından biri de insanları Allah'ı (c.c) zikretmekten ve namazdan alıkoymasıdır. Bu yüzden Allah (c.c) her ikisini de

¹²⁷³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, IX, 207; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, VI, 392.

¹²⁷⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, IX, 207; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, VI, 392.

¹²⁷⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, IX, 207; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, VI, 392.

yasaklamıştır.¹²⁷⁶

3.4. ÖFKEYİ YERLİ YERİNCE KULLANMANIN KAZANIMI

3.4.1. Hoşgörülü Olma (Yumuşak Davranma)

Olumsuz davranışlarla karşılaşan insanlar genelde öfkelenirler. Öfkesinin gereğini yerine getirmeyip kontrol etmeyi öğrenen kimse, insanlara karşı hoşgörülü olmayı da öğrenir. Allah (c.c), Hz. Peygamber (s.a.s) ve mü'minlere, kâfirlerin söyledikleri sözlere karşılık vermemelerini ve onlara karşı hoş görülü olmalarını emretmiştir. Ayet-i kerimeler şöyledir: *“Onların söylediklerine sabret, yanlarından güzellikle ayrıl.”*¹²⁷⁷

*“İnanmışlara de ki: — ‘Allah'ın bir milleti yaptıklarına karşılık cezalandıracağı günlerin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar. Kim yararlı iş işlerse kendinedir; kim kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Sonra Rabbinize döndürülürsünüz.”*¹²⁷⁸

Ayetlerde kâfirlerin söyledikleri sözlere sabredilerek onların yanından güzellikle ayrılma emredilmiştir. Bu ayrılma başka bir kınamaya ihtiyaç bırakmayacak bir ayrılma şeklidir.¹²⁷⁹ “Onlardan güzellikle ayrıl.” buyrulurken kastedilen “Onlara tebliğ etmeyi bırak.” değildir. Onlar boş söz söylediklerinde, terbiyesizlik yaptıklarında; onlara cevap vermemek, kızmamak, öfkelenmemek ve onları muhatap almamak kastedilmiştir.¹²⁸⁰ Kâfirlerin kin ve nefret güdülerıyla söyledikleri çirkin sözleri sabırla karşılamalı ve onların yanından onları paylamadan, onlara küsmeden kırıcı karşılıklar vermeden güzellikle ayrılmalıdır. Bu emir Mekke döneminin ilk yıllarında gelmiştir. Bu dönemde kalplere ve vicdanlara seslenilmeye çalışılarak soğukkanlı bir mücadele verilmiştir.¹²⁸¹ Kâfirlerin tepkileri daha çok sözlü sataşma şeklinde olmuştur. Bu emirlerle az sayıdaki mü'minlere, giderek artacak olumsuz tepkilere nasıl karşılık verileceği öğretilmiştir.¹²⁸²

Hz. Peygamber'e (s.a.s) böyle bir emrin verilmesi, onun ahlakının aksi yönde olduğu anlamına gelmez. Hz. Peygamber'in (s.a.s) ahlakı zaten böyleydi ancak kâfirler onun kendilerinden korktuğu ya da onlara karşılık vermeye gücünün yetmediğini düşünmesinler diye böyle bir emir verilmiştir. Onun üstün ahlakı ve yapmış olduğu tebliğ görevi, kötülüğe kötülükle cevap vermesine engeldir. O ve yanındaki mü'minler, tartışma

¹²⁷⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, IX, 207; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, VI, 392.

¹²⁷⁷ el-Müzzemmil 73/10.

¹²⁷⁸ el-Câsiye 45/14–15.

¹²⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIV, 8169.

¹²⁸⁰ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 1996, VI, 459.

¹²⁸¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1991, XII, 98.

¹²⁸² Heyet, *Kur'an Yolu*, 2007, V, 487.

ve çatışma ortamına girmemek için kâfirlerin sözlerine aldırış etmemiş ve bu tür ortamlardan emir gereği uzaklaşmışlardır. Bu durum hicrete kadar bu şekilde devam etmiştir.¹²⁸³ Onlar kalben ve fikren kâfirlerden uzak durup yaptıkları işlerde onlara uymamakla beraber kötülüklerine karşılık vermeye kalkışmayıp hoşgörü, idare ve güzel ahlâk ile güzel bir muhalefet yapmışlardır.¹²⁸⁴

Her insan, ya insanlarla birlikte yaşar ya da onlardan ayrı yaşar. İnsan, diğer insanlarla birlikte yaşamak istiyorsa onlardan gelebilecek eziyet ve kabalıklara sabretmelidir. Çünkü insanlar arasında yaşayıp da rahatlık ve iyilik hayal eden bunu bulamaz. Hayal kırıklığına uğrayarak keder ve üzüntü içinde kalır. Bunun için insanlar arasına karışmak isteyen kişi sabırlı olmalıdır. İnsanlar arasına karışmak istemeyen ise onlardan güzellikle ayrılmalıdır. İnsan diğer insanlarla iç içe olmak istemez de onlardan uzaklaşırsa onlardan “güzellikle ayrılmış” olur.¹²⁸⁵ Güzellikle ayrılan insan, diğer insanlara karşılık vermediği gibi onların ceza görecekleri zamanı da beklememelidir. Onların ceza görmelerini beklemek davet görevini terk etmeye sebep olur.¹²⁸⁶

Kötülükle karşılaşan insanlar öfkelenirler. Bu doğal bir süreçtir. Doğal olmayan kişinin öfkelenmesinde etrafına zarar verecek şekilde öfkesini açığa çıkarmasıdır. Bunun önüne geçmek için öfke kontrolünü öğrenmek gereklidir. Öfkesini kontrol etmeyi öğrenen insanlar hoşgörülü olmanın bir başka şekli olan kötülüğü en güzel şekilde savmayı da öğrenirler. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*İyilik ve fenalık bir değildir. Ey inanan kişi: Sen, fenalığı en güzel şekilde sav; o zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kişinin yakın bir dost gibi olduğunu görürsün.*”¹²⁸⁷

“*Sen, kötülüğü en güzel bir tutumla sav. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyi çok iyi bilmekteyiz.*”¹²⁸⁸

Ayet-i kerimelerde kötülüğün en güzel şekilde savulması emredilmektedir. Bu yapıcı davranışların en ileri seviyesidir. Kişinin kendisine yapılan kötülüğü cezalandırmaya gücü yeterken cezalandırmayıp onu bağışlaması, hatta kötülüğe iyilikle karşılık vermesi İslam ahlakında hilm olarak isimlendirilir. İbn-i Atıyye (541/1146), kötülüğe iyilikle karşılık vermenin bütün ahlak güzelliklerini ve hilm çeşitlerini içerdiğini söylemiştir. Selam verme, öfkeyi yenme, alacak verecek işlerinde kolaylaştırıcı olmayı da kötülüğe

¹²⁸³ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1996, VI, 459; Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, V, 487.

¹²⁸⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, ts., VIII, 143.

¹²⁸⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 221.

¹²⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XVIII, 136.

¹²⁸⁷ Fussilet 41/34.

¹²⁸⁸ el-Mü'minûn 23/96.

iyilikle karşılık vermenin örnekleri arasında saymıştır.¹²⁸⁹

“Kötülüğü en güzel şekilde savmak” Mücahid’e (103/721) göre müşriklerin yaptıklarına aldırış etmemek, selam deyip geçmek; Hasan-ı Basrî’ye (110/728) göre öfkeyi yenmektir.¹²⁹⁰ Kâfir ve müşriklerin yaptıklarına aldırış etmeyip iyilikle karşılık vermek, bu konuda tüm gücünü kullanmak kötülüğü karşılama konusunda kat kat iyilik olur.¹²⁹¹ Bu iyiliği yapmaya Allah (c.c) rızası için kötülüklere sabredenler ve cennete girmeyi hak edenler ulaştırılırlar.¹²⁹²

Bu ayet-i kerime indirildiği sırada İslam düşmanları Hz. Peygamber (s.a.s) ve Müslümanlara karşı her türlü şiddete başvuruyor, insanî, vicdanî, ahlakî tüm kuralları çiğniyorlardı. Her türlü yalan, iftira ve hileyi Müslümanlara karşı kullanıyorlardı. İslam dinini anlatmanın tüm yollarının kapatıldığı bu dönemde Allah (c.c) elçisine “İyilik ve kötülüğün bir olmayacağını” bildirmiştir. Bunun anlamı şudur: Şu anda iyilik zayıf, kötülükse güçlü görünüyor ancak kötülük yapısı itibarıyla zayıftır ve çökecektir. Çünkü insanlar yaratılışları icabı kötülüğü sevmez, ondan nefret ederler. Hatta kötülüğü yapanlar bile kötülükten hoşlanmazlar. Haksız olduklarını ve zulmettiklerini bilirler. Kötülük yapmaya devam etmeleri inatçılıklarından ve çıkarlarına uygun olduğundandır. Onlar zulmetmekle sadece başkalarının gözünden düşmezler, bizzat kendi gözlerinden de düşerler. Onların zulme devam etmelerinin sebebi de İslam’ın yayılarak bir gün galip geleceğinden korkmalarıdır. Ancak iyilik de, kötülük de tüm yönleriyle ortaya konulduğunda, çok az insan kötülükten hoşlanarak iyiliği takdir etmez.¹²⁹³

Bu yüzden kötülük en güzel şekilde savulmalıdır. Böyle davranıldığı takdirde belki de düşmanlar yakın bir dost olacaktır. Öfkeden kontrolünü kaybetmiş, kızgın bir kimseye söylenecek güzel bir söz, tatlı bir tebessüm belki de onun tüm öfkesini giderecektir. Öfkeli birine, öfkeyle karşılık vermek ise, her iki tarafın da öfke dozunu arttırarak istenmeyen sonuçlara sebebiyet verecektir. Utanma duygusunu giderecek kişiyi kötülükleriyle, günahlarıyla övünür duruma getirecektir. Hz. Musa (a.s) ve kardeşi Harun (a.s) arasında geçen olaylarda olduğu gibi öfkeli insana yumuşaklıkla karşılık vermek olayın tatlılıkla çözümlenmesine yardımcı olacaktır.¹²⁹⁴

Burada dikkat edilecek nokta, kötülüğe iyilikle karşılık vermenin, şahsa yönelik saldırılarda geçerli olmasıdır. Dini inanca yönelik saldırılarda gerekli tepkiler verilmelidir.

¹²⁸⁹ Heyet, *Kur’ân Yolu*, 2007, IV, 710.

¹²⁹⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, 1996, VI, 90.

¹²⁹¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 456.

¹²⁹² et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, 1996, VII, 265.

¹²⁹³ el-Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 1996, V, 186.

¹²⁹⁴ el-A’râf 7/150.

Dini inancı değiştirme yönünde yapılan baskılara karşı direnilmelidir. Kişinin direnecek gücü yoksa Allah (c.c) bir çözüm kapısı açana kadar sabırla beklemelidir.¹²⁹⁵

Kötülüğü önce iyilikle karşılamanın amacı kötülüğün çoğalmasını önlemektir. Kötülüğe iyilikle karşılık verildiğinde çoğu zaman kötülüğün büyümesi, insanlar arasında kin ve nefret duygularının oluşması önlenir. Bu yüzden İslam'da “Zarar kendi misliyle giderilmez.”, “Zarara zararla karşılık vermek yoktur.” gibi ilkeler vardır. Ancak “kötülüğe iyilikle karşılık verme” kötülüğü yapanı şımartmakta ve daha çok kötülük yapmasına sebep olmaktaysa ya şartların elverdiği ölçülerde kötülüğü gidermek için kuvvete başvurulur ya da sabredilir ve Allah'ın (c.c) takdir ettiği hüküm beklenir. Mekke döneminde Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahabeler de kötülüğü kuvvete başvurarak düzeltemediklerinden sabırla bekleyip tebliğ görevine devam etmişlerdir. Medine döneminde ise kötülüğü, iyilikle giderme imkânı olduğunda, iyilikle giderme yoluna gidilmiştir. İyilikle giderme imkânı olmadığındaysa kuvvete başvurularak kötülük giderilmiştir.¹²⁹⁶

İyilikle kötülük hiçbir zaman için eşit değildir. İyilik yapanlar hem bu dünyada saygınlık kazanırlar, hem de öbür dünyada mükâfatlarını alırlar. Kötülük yapanlarsa hem bu dünyada itibarlarını kaybeder, hem de öbür dünyada cezayı hak ederler. Bu yüzden kötü davranışlara sabır göstermek, terbiyesizliklere, öfkeyle yapılan eza ve cefalara karşılık vermemek, bir gün gelip kötülük yapanların yaptıklarından dolayı utanmalarına, çirkin davranışları terk etmelerine sebep olabilir.¹²⁹⁷ Kötülüğe kötülükle karşılık verildiğindeyse, ateşin üzerine benzinle gidilmiş olur. Ayrıca kötülüğe karşılık veren de kötü olmuş olur. Kötülüğü kötülükle gidermek mümkün değildir. Kötülük kötülüğün zıddı olan iyilikle giderilebilir. Kötülük insan hayatını ortadan kaldırma gibi bir nitelikteyse nefsi müdafaa hakkı vardır. Ancak buradaki niyet de kötülüğü savmak olmalıdır. Kötülüğe kötülükle karşılık vermek değil.¹²⁹⁸

Hz. Peygamber (s.a.s) hem aşhabına hem de kâfirlere karşı hoşgörölü ve yumuşak davranmıştır. Hoşlanmadığı durumlarla karşılaştığında sahabelere öfkelenerek kaba, katı ve sert davranmamıştır. Aksine sabırla doğruları göstermiştir. Onun hoşgörüsü Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: “Allah'ın rahmetinden dolayı, ey Muhammed, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış, fakat karar

¹²⁹⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 1991, X, 212.

¹²⁹⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 1986, VIII, 4140.

¹²⁹⁷ Heyet, *Kur'an Yolu*, 2007, IV, 709.

¹²⁹⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, XIII, 290.

verdin mi Allah'a güven. Doğrusu Allah güvenenleri sever."¹²⁹⁹

Bu ayet-i kerimede Uhud savaşında hatalı davranan sahabelere, Hz. Peygamber'in (s.a.s) yumuşak davranıp onları azarlamamasının, Allah'ın (c.c) rahmetiyle gerçekleştiği ifade edilmektedir.¹³⁰⁰

Allah (c.c) Hz. Peygamber'in (s.a.s) ilmini arttırmış, böylece Hz. Peygamber (s.a.s) savaş sırasında kaçan sahabeye karşı öfkesini yutmuş, onlara yumuşak davranmıştır. Bu davranış tarzı onun ahlakının güzelliğinden de kaynaklanmaktadır. Eğer onlara kaba ve sert davranmış olsaydı onlar etrafından dağılıp giderlerdi. O hata yapan Müslümanları affederek İslam'ın eğitim metotlarından biri olan affetme konusunda örnek olmuştur.

Yerine göre affetmek azarlayıp cezalandırmaktan çok daha olumlu sonuçlar verir. Bu sebeple Allah (c.c) mü'minlerin Uhud savaşındaki hatalarını affettiğini ilan etmiş,¹³⁰¹ bu ayette de Hz. Peygamber'e (s.a.s) onların bağışlanması için dua etmesini emretmiştir.¹³⁰² İnsanları bir arada tutmak için merhamet ve yumuşaklık şarttır. Ancak yumuşaklık ilahi emirlerde söz konusu olmaz. İlahi emirler çiğnendiğinde çiğneyen kişinin bağışlanması için dua edilir.¹³⁰³

Müslümanların liderliğine seçilen insanlar da Hz. Peygamber (s.a.s) gibi yumuşaklığı, ince kalpli olmayı tercih etmeli, kaba, katı, sert olmamalıdır. Değişik durumları göz önünde bulundurarak, şiddet ve musibet zamanlarında, yanlış davranarak pişman olanlara karşı hoşgörülü ve temkinli davranmalıdırlar.¹³⁰⁴ Müslümanlar çocuklarına, öğrencilerine, memurlarına ve işçilerine de aynı şekilde davranmalıdırlar. Böyle davrananlar ilahi rahmetin kuşatıcılığı altında olduklarına inanabilirler. İlahi rahmetin bulunmadığı toplumlarda yöneticiler yönettiklerine karşı katı davranırlar. Yöneticiler yumuşak ve hoşgörülü davranışların toparlayıcı, birleştirici özelliğe sahip olduğunu; kaba, katı ve sert davranışların ise dağıtıcı özelliğe sahip olduğunu unutmamalıdırlar.

Ayette dikkat çeken bir başka nokta da insanın kalbinin davranışlarını yönettiğidir. Hz. Peygamber (s.a.s) kaba ve katı kalpli olsaydı davranışları da kaba ve katı olacaktı. Kaba ve katı davranış ise Müslümanları dağıtacak ve dava başarısız olacaktı. Ancak ilahi rahmet gereği Hz. Peygamber (s.a.s) yumuşak kalpliydi. Allah'ın (c.c) rahmetiyle de o

¹²⁹⁹ Âl-i İmrân 3/159.

¹³⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, IV, 437-438; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, IV, 1402.

¹³⁰¹ Âl-i İmrân 3/152.

¹³⁰² Heyet, *Kur'an Yolu*, 2007, I, 704.

¹³⁰³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VII, 153; Arslan, *Hülâsatü't-Tefâsîr*, 1984, III, 151.

¹³⁰⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1997, V, 488.

Müslümanlara yumuşak davranmıştı.¹³⁰⁵

3.4.2. Affetme

Öfkesini kontrol edebilen insanlar affetme faziletine de ulaşabilmektedirler. Ya da affedebilenler içlerindeki öfkeden kalan tüm kötü ve olumsuz duygulardan kurtulabilmektedirler. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (c.c) öfkelenmelerinde bile bağışlayanlara mükâfat vaat etmektedir. Ayet-i kerime şöyledir: “(Allah katında olan ise) büyük günahlardan, hayâsızlıktan sakınanlar ve öfkelenmelerinde bile bağışlayanlar içindir.”¹³⁰⁶

Mü'minler öfkeli ve kinci değildirler. İnsanların eksikliklerini görmezden gelirler. Öfkelenmelerinde öfkelerini yenerler. Bu özellikleri imanlarının en önemli vasıflarındandır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) başarı kazanmasındaki en önemli amillerden birisi de öfkelenmesinde öfkesini yenmesi ve kin tutmamasıdır.¹³⁰⁷ Ancak insan yaratılışı gereği öfkelenebilir. Faziletli olan hiçbir şekilde öfkelenmemek değil, öfkelenmesinde insanları affedebilmek, gerektiği yerlerde kusurları görmezden gelebilmektir. Fakat insan öyle durumlarla karşılaşır ki bu durumlara tepki vermek, fazilet haline gelir.¹³⁰⁸ Mesela, Allah'ın emir ve yasakları çiğnendiğinde vacip olan, yumuşak davranmak değil, öfkelenmektir.”¹³⁰⁹

Mü'minler kendilerine zulmedenleri affetmekle Allah'ın (c.c) vereceği sevabı ve kendilerini affetmesini umarlar.¹³¹⁰ Bundan dolayı öfkelerini yenerek insanları affetme faziletine ulaşırlar.

Muttakiler iyilikle kötülüğün bir olmadığını bilirler, öfkelerini yenerek kötülüğü en güzel şekilde savarlar ve ahirete inanmayanlarla kötülük işleyenleri affederler. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: “İnanmışlara de ki: Allah'ın bir milleti yaptıklarına karşılık cezalandıracağı günlerin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar. Kim yararlı işlerse kendinedir; kim kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Sonra Rabbinize döndürülürsünüz.”¹³¹¹

¹³⁰⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, IV, 428–429.

¹³⁰⁶ eş-Şûrâ 42/37.

¹³⁰⁷ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1996, V, 231.

¹³⁰⁸ Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, IV, 754.

¹³⁰⁹ Aktaran: es- Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1990, V, 463.

¹³¹⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XV, 418–419.

¹³¹¹ el-Câsiye 45/14–15.

“İyilik ve fenalık bir değildir. Ey inanan kişi: Sen, fenalığı en güzel şekilde sav; o zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kişinin yakın bir dost gibi olduğunu görürsün.”¹³¹²

“O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”¹³¹³

İlk verdiğimiz ayet-i kerimenin inişiyle ilgili rivayet edilen olayların ortak noktası Kur’ân-ı Kerîm ve ahirete inanmayan kâfirlerin çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber (s.a.s) ve Müslümanlara yapmış oldukları hakaretlerdir. Sahabe-i kiramın bu hakaretlere karşılık vermek için harekete geçmesi üzerine bu ayet-i kerime indirilmiştir. Kâfirlerle ilgili asıl problem kâfirlerin Müslümanlara saygılı davranmaları değil de, iman etmemeleri olduğundan Müslümanların böyle önemsiz işlerde enerjilerini tüketmemeleri istenmiştir. Müslümanlar, kâfirlerin bu yersiz sataşmalarıyla uğraşmak yerine “*Kim yararlı iş işlerse kendinedir; kim kötülük yaparsa kendi aleyhinedir.*” tavsiyesiyle teselli edilmişlerdir. Böylece Müslümanların önemsiz konularda onlarla çekişmelerinin önüne geçilerek kâfirlerden gelecek eziyet verici sözlere ve işlere aldırış edilmemesi gereği üzerinde durulmuştur.¹³¹⁴

Nitekim İbn Abbas (65/687–688) “*Fenalığı en güzel şekilde sav.*”¹³¹⁵ ayetini “Öfke anında sabretmek, kötülüğe maruz kalındığında affetmektir.” şeklinde açıklamıştır. Böyle davranan kimseleri Allah’ın (c.c) koruyacağını ve düşmanlarının böyle kimseler önünde eğileceğini söylemiştir.¹³¹⁶ Hz. Ömer’de (23/643) (r.a) “Senin hakkında Allah’a karşı geleni, Allah’a itaat etmekten daha iyi bir şeyle cezalandıramazsın.” diyerek öfkeyi kontrol edip sabretmekle kişinin Allah’ın (c.c) emrini yerine getireceğini, böyle davrandığında da öfkesine sebep olan kimseyi cezalandırmış olacağını söylemiştir.¹³¹⁷ Gerçekten de sırf karşısındaki insanı öfkelendirmek için sataşan kimselere kızmamak, onları cezalandırmaktır. Ancak bireysel hakların değil de kamu hakkının ihlali söz konusu olduğunda Hz. Peygamber’in (s.a.s) uygulamalarından anlaşılacağı üzere, affetmek uygun bir davranış değildir.¹³¹⁸

İbn Abbas’tan kötülüğü savmakla ilgili aktarılan bazı tavsiyeler de şöyledir: “Yumuşak ve hoşgörülü davranarak, sana karşı cahillik edenlerin cahilliğini def et. Biri

¹³¹² Fussilet 41/34.

¹³¹³ Âl-i İmrân 3/134.

¹³¹⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 607; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi ’l-Kur’ân*, 2001, XVI, 15; Heyet, *Kur’ân Yolu*, 2007, V, 14.

¹³¹⁵ Fussilet 41/34.

¹³¹⁶ el-Buhârî, “Tefsîr” (41), 1.

¹³¹⁷ Aktaran: İbn Kesîr, *Tefsîru ’l-Kur’âni ’l-Azîm*, 1985, XIII, 7064.

¹³¹⁸ Heyet, *Kur’ân Yolu*, 2007, IV, 710.

söverse; — “Eğer söylediklerin doğru ise Allah beni bağışlasın, söylediklerin yalan ise Allah seni bağışlasın” diye cevap ver. Kızdığında sabret, cahillik edildiğinde tahammül et, kötülük yapıldığında da affet.¹³¹⁹

Kurtubî’ye (671/273) göre “kötülüğü en güzel şekilde savma” faziletine öfkelerini yenen, eziyetlere katlanarak sabredenler kavuşturulurken; İbn Abbas’a göre “Hayırdan büyük pay sahibi olanlar (cennete girecek olanlar) kavuşturulur.”¹³²⁰ Seyyid Kutub’a göre ise ancak muttaki olanlar bu şekilde davranabilir. İnsan takva ile karakterinin ve nefsi arzularının gerektirdiği davranışları aşarak takvadan kaynaklanan ulvî etkenlerle öfkesini yenmeyi başarır ve affetme faziletine ulaşır. F. Râzî (606/1209) affetmeyle takva arasındaki bağlantıya dikkat çekerek affetmenin takvanın göstergelerinden biri olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla en çok affeden kişinin en muttaki kişi olacağını, en muttaki kişinin de en üstün kişi¹³²¹ olacağını söylemiştir.¹³²²

Affetme faziletine ulaşabilmek için önce öfkeyi yenmek gerekir. Ancak öfkeyi yenmek her zaman sonuç vermez. İnsan öfkesini yenip o anda karşısındakine zarar vermese de içinde öfkenin kalıntıları kalabilir. İleride intikamını almak ve kin beslemek için öfkesini yenmiş görünebilir. Bu ise bir anlık öfkenin verebileceği zararlardan çok daha büyük zararlar ortaya çıkarır. Bunun için kişi öfkesini yendikten sonra affetme, hoş görme ve aldırış etmeme faziletine ulaşmaya çalışmalıdır. Bu fazilete ulaşamadığında içe atılan öfke ruhun üzerinde bir ağırlık, kalbi kavuran bir ateş ve vicdanı saran bir duman haline dönüşür. Affetme faziletine ulaşıldığıdaysa ruhtaki ağırlık atılır, kalp serinler ve vicdanda nurlar açığa çıkar. Böylece insan huzura kavuşur. Bu huzur da Allah'ın (c.c) o kimseyi sevdiğinin göstergesidir. Çünkü “Allah (c.c) iyilik yapanları sever”.¹³²³

Affetmek bir fedakârlıktır. Âl-i İmran Suresi 134. ayette üç türlü fedakârlık peş peşe getirilmiştir. Bunlar; ekonomik fedakârlık, İnfak; psikolojik fedakârlık, öfkeyi yenmek; sosyolojik fedakârlık ise affetmektir.¹³²⁴ Ayet-i kerime şöyledir: “*O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yenerler ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.*”¹³²⁵ Ayette de görüldüğü üzere bu üç fedakârlığı yapanlar takva sahipleridir ve onlar Allah'ın (c.c) sevgisini kazanmışlardır.

¹³¹⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, XV, 340, 342.

¹³²⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, XV, 343.

¹³²¹ el-Hucurât 49/13.

¹³²² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVII, 19.

¹³²³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1991, II, 203–204.

¹³²⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, IV, 369.

¹³²⁵ Âl-i İmrân 3/134.

Bundan dolayı fakirin ihtiyacını gidermek, öfkeyi yenmek ve suçluları affetmek din eğitiminin önemli unsurlarıdır.¹³²⁶

Ancak Müslüman kendisine yapılan kötülüğe misliyle karşılık verdiğinde onun aleyhine yol aranmaz. Yine de affetmek Allah (c.c) katında daha makbul bir davranıştır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu Allah zalimleri sevmez. Zulüm gördükten sonra hakkını alan kimselerin aleyhine bir yol yoktur. İnsanlara zulmedenlere, yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere karşı durulmalıdır. İşte can yakıcı azap bunlardır. Fakat kim sabreder, kendisine yapılan kötülüğü affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir.*”¹³²⁷

Ayet-i kerimede suçlu kimsenin yaptığığın misliyle cezalandırılacağı bildirilmektedir. Ardından da affedip bağışlayanların mükâfatlarının Allah (c.c) katında olduğu haber verilmektedir. Bu ayet-i kerime insanların suç işleyenlere karşı iki türlü muamelede bulunduğunu göstermektedir. İnsanlar suçluları ya bağışlarlar ya da cezalandırırlar. Bağışlarsa bu onlar için daha iyi olur.¹³²⁸ Suç şahsi konularla ilgili bir meseleyse bağışlayarak durumu düzeltme yoluna gitmek bağışlayanı zarara sokmaz. Ödülünü ise Allah (c.c) verecektir. Ancak kişi suçluyu cezalandırmak, haksız saldırıyı önlemek de isteyebilir. Meşru ölçüler içinde karşılık vermesi kınamayı ve cezayı gerektiren bir durum değildir. Hatta suçlunun bu şekilde suç işlemesine engel olmak erdem olabilmektedir.¹³²⁹

Burada insanın aklına hem bağışlamak hem de suçluyu cezalandırmak, “ikisi birden nasıl erdem olabilir?” sorusu gelmektedir. Bu sorunun cevabı suçlunun affa veya cezaya vereceği tepkiye bağlıdır. Eğer suçlu istemeyerek suç işlemiş, işlediği suçtan dolayı pişmanlık duymuş ve bir daha bu suçu tekrarlamayı düşünmeyen bir kimseyse, affetmek de onun suç işlemekten vazgeçmesinde önemli bir etken olacaksa ve bu af toplumda fitne unsuru oluşturmayacaksa affetmek daha büyük bir erdemdir.

Ancak suçlu kişi suçu kimseden çekinmeden işleyen, bu sırada büyük küçük demeden herkese zarar veren biriye, suçun affedilmesi suçun tekrarına sebep olacaksa, toplumda öfke ve kinin artmasına neden olacaksa ya da suçlunun, affedene karşı öfke ve

¹³²⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, IV, 370.

¹³²⁷ eş-Şûrâ 42/40-43.

¹³²⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XV, 424.

¹³²⁹ Heyet, *Kur'ân Yolu*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, IV, 755.

kininin artmasına neden olacaksa, böyle birini cezalandırmak daha erdemli bir davranıştır.¹³³⁰

Cezalandırmada dikkat edilecek nokta ise misliyle cezalandırmaktır. Taberî (310/923) “Allah'ın (c.c) takdir ettiği ceza, o kötülüğe denktir.” der.¹³³¹ Verilecek ceza o suçun kötülüğünü kendisine hissettirecek nitelikte ve ona denk bir karşılık olmalıdır.¹³³² Eksik ya da fazla olmamalıdır. Ceza suça denk olduğunda adalet yerine gelmiş olur. Yerler ve gökler adalet sayesinde ayakta durmaktadır.¹³³³ Ayette “*Zulüm gördükten sonra hakkını alan kimselerin aleyhine bir yol yoktur.*” buyrulmuştur. Bu ifade suçluyu cezalandırmanın mubah olduğunu (emredilmediğini) gösterir.¹³³⁴ Bundan dolayı Allah (c.c) rızası için kötülük yapanı affedenlerin, arayı düzelterenlerin mükâfatını Allah (c.c) verecektir.

Kötülük yapana dengiyle karşılık veren, adaleti yerine getirir; ancak cezalandırmaya gücü yettiği halde affeden, büyük bir iyilik yapmış olur.¹³³⁵ Kötülük yapana denk bir kötülükle karşılık verdiğimizde hakkımızı alabiliriz, ancak kötülüğü iyiliğe dönüştürmeyi başaramayız. Öfkelendiğimizde bağışlayıp affedebilirsek kötülüğü iyiliğe dönüştürme ihtimalimiz daha yüksek olur.¹³³⁶

Bundan dolayı Müslümanlar oç almaya güçleri yettiği halde affetmeyi tercih ederler. Onlar zayıfların kusurlarını görmezden gelirken zalimler karşısında cesurdurlar ve onlara boyun eğmezler. Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatında bu davranış tarzının pek çok örneğini görebiliriz.

Hz. Peygamber (s.a.s), Hudeybiye senesi Ten'im dağından inerek hayatına kasteden seksen kişiyi affetmiş, onları cezalandırmaya gücü yettiği halde, serbest bırakarak ihsanlarda bulunmuştur. Yine Gavras İbn-i Haris, Hz. Peygamber (s.a.s) uyurken Peygamber'in (s.a.s) kılıcını kınından çıkararak onu öldürmek istemiş, Hz. Peygamber (s.a.s) uyanarak Gavras'ı yapmak istediği şeyden menetmiş, o da kılıcı elinden bırakmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s) ashabını çağırarak durumu onlara haber vermiş, sonra Gavras'ı affederek serbest bırakmıştır.¹³³⁷

Yine Hz. Ebu Bekir (13/634) (r.a) kızı Hz. Aişe'ye (57/676) (r.a) iftira atanlar arasında bulunan teyzesi kızının oğlu Mistah'ı (r.a) indirilen ayet-i kerime sebebiyle affetmiştir. Ayet-i kerime şöyledir: “*Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler, yakınlığı*

¹³³⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 467; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, XV, 423-424.

¹³³¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, 1996, VII, 302-303.

¹³³² Heyet, *Kur'an Yolu*, 2007, IV, 755.

¹³³³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 474.

¹³³⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, XV, 424.

¹³³⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, 1996, VII, 302-303.

¹³³⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, XVII, 250.

¹³³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIII, 7110.

bulunanlara, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere bir şey vermemeye yemin etmesinler, affetsinler, hoş görsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah, bağışlayandır, esirgeyendir."¹³³⁸

Mistah (r.a) Hz. Ebu Bekir'in (r.a) teyzesi kızının oğlu olup onun elinde yetişen bir yetimdir. Bedir Savaşına katılmış yoksul muhacirlerden biridir. Hz. Ebu Bekir (r.a) fakir olduğundan dolayı ona yardım ediyordu. Ancak Mistah'ın (r.a) ismi Hz. Aişe'ye (r.a) iftira edenlerin arasına karışınca Hz. Ebu Bekir (r.a) ona bir daha yardım etmeyeceğine dair yemin ederek onu yanından uzaklaştırmıştır. Bunun üzerine yukarıdaki ayet-i kerime indirilmiştir. Hz. Ebu Bekir (r.a) "*Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?*" ayetini duyunca "Evet ya Rabbi! Beni affetmeni yürekten isterim." diyerek Mistah'ı (r.a) affetmiştir. Ayrıca Mistah'a (r.a) yaptığı yardımı iki katına çıkarmıştır.¹³³⁹ Böylece yoksullara acıma, onların bazı hatalarından dolayı yapılan yardımları kesmeyip onları affederek hoş görmenin eğitimi bu ayet-i kerimeyle Müslümanlara verilmiştir.¹³⁴⁰ "Affedip geçmenin" kötülüğü en güzel şekilde savmanın yollarından birisi olduğu da açığa çıkmıştır.¹³⁴¹

Müslümanların hatalarını affedip bağışlamada bir örnek de Hz. Yusuf'tur. O kardeşleri kendisine iftira attıklarında onları bağışlamıştır. Olay Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle aktarılmaktadır: "*(Kardeşleri) dediler ki: — 'Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı.' Yusuf bunu içinde sakladı, onlara açmadı. (Kendi kendine) dedi ki: — 'Siz daha kötü durumdasınız! Allah, sizin anlattığınızı çok iyi bilir.'*"

Bu ayet-i kerimede Yusuf'un (a.s) kardeşlerinin Yusuf'a (a.s) hala öfkeyle dolu olduğu sezilebilmektedir. Çünkü onlar hırsızlığı Hz. Yusuf (a.s) ve onun anne bir kardeşine yakıştırmakta hiçbir mahzur görmemişlerdir. Geçen uzun yıllara rağmen hala ona karşı kin ve hasetle doludurlar.¹³⁴²

Hırsızlıkla itham edildiklerinde "Bu işte bir yanlışlık var." demek yerine "*Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı.*"¹³⁴³ demeyi tercih etmişlerdir. Başka çareler aramak yerine öfkeye kapılarak suçu kardeşlerine yakıştırmışlardır.

Yusuf (a.s) ise onların bu şekilde düşüncelerine kırılmış ve üzülmüş ancak bu duygularını içinde tutup açığa vurmamıştır, beklemiş, sabretmiş, öfkeye kapılmamış ve kusurlarına bakmamıştır. Ancak içinden "*Siz daha kötü durumdasınız! Allah, sizin*

¹³³⁸ en-Nûr 24/22.

¹³³⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVII, 14-15; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XII, 327.

¹³⁴⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 1997, VI, 333.

¹³⁴¹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 1999, II, 711.

¹³⁴² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 303.

¹³⁴³ Yûsuf 12/77.

anlattığınızı çok iyi bilir.” demiştir. Onların içinde buldukları zor durumdan dolayı öfke ve şaşkınlıkla söylemiş oldukları bu sözlere aldırış etmemiştir.¹³⁴⁴

Yine Yusuf’un (a.s) kusurları görmeyip kardeşlerine her türlü cezayı vermeye gücü yetecekken af yolunu tuttuğunu “*Bugün size başa kakmak ve kınamak yok. Allah sizi bağışlasın.*”¹³⁴⁵ sözlerinde görebilmekteyiz. O her şey açığa çıktıktan sonra kardeşlerini bu sözlerle affetmiştir.

Yakub’un (a.s) da yalan söyleyen evlatlarına karşı öfkelenmek ve azarlamak yerine affi ve sabrı tercih ettiğini görüyoruz. Ayet-i kerime şöyledir: “*Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. (Yakub) dedi ki: - ‘Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir. Anlattığınız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah’tır.*”¹³⁴⁶

Burada Yakub’un (a.s) “*Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi.*” sözünden evlatlarının kendisine yalan söylediğini fark ettiğini anlayabilmekteyiz. O, yalan söyleyen ve kardeşlerini kaybeden evlatlarına karşı “*güzel bir sabırla*” sabredeceğini söyleyerek Allah’a (c.c) tevekkül etme yolunu seçmiştir.

3.4.3. Dost Kazanma

İnsan öfkelerini yutup kötülüğü en güzel şekilde savarsa kendisine kötülük yapan insanlar onun yakın bir dostu olabilir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*İyilik ve kötülük bir değildir. Ey inanan kişi: Sen, kötülüğü en güzel şekilde sav; o zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kişinin yakın bir dost gibi olduğunu görürsün.*”¹³⁴⁷

İbn Abbas (65/687–688) (r.a) bu ayet-i kerimeyi açıklarken “kötülüğü en güzel şekilde savmak”tan kastedilenin “Öfke anında sabretmek ve kötülükle karşılaşıldığında affetmek.” olduğunu söyledikten sonra bunları yapabilen insanları Allah’ın (c.c) koruyacağını böylece düşmanlarının kendilerine eğileceğini ve samimi bir dost olacaklarını söylediğini daha önce aktarmıştık.¹³⁴⁸ Öfke anında sabır, cahillik karşısında hoşgörü, kötülük karşısında af insanlar arasındaki olumsuz duyguları yok eder. Allah (c.c) şeytanın vesveselerinden öfkelerini yutup, cahillikleri görmezlikten gelerek, hataları affeden kimseleri korur ve düşmanları onların yakın dostları haline gelerek onlara boyun eğderler. Kötülüğe karşı iyilik yapmak düşmanlarda dostluk, sevgi ve şefkat duyguları oluşturur.

¹³⁴⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, ts., IV, 505–506.

¹³⁴⁵ Yûsuf 12/92.

¹³⁴⁶ Yûsuf 12/18.

¹³⁴⁷ Fussilet 41/34.

¹³⁴⁸ el-Buhârî, “Tefsîr”, Hâmîm, es-Secde (Fussilet), 1.

Düşmanı dost haline çevirebilenler ancak öfkelerini yutup, cahilliklere aldırmayan ve kötülükleri affeden yani sabreden kişilerdir.¹³⁴⁹ Sabırlı olunup olumsuz tutum ve davranışlara öfkeyle karşılık verilmediğinde kötülük yapanlar yaptıklarından utanabilirler ve bu utanç onları kötü tutumlardan uzaklaştırabilir. Böylece düşmanlıktan muhabbete, buğz ve kinden sevgiye geçiş olur.¹³⁵⁰

Mesela bize söven birine karşılık vermediğimizde iyilik yapmış oluruz, ancak bize sövene karşılık vermediğimiz gibi onun için dua da edersek, karşımızdaki çok öfkeli biri olsa bile bize tekrar sövmez ve yaptığından utanır. Yine bize zarar veren birine sabredersek, o cesaretle daha çok zarar verebilir, ancak o şahsı bir tehlikeyle karşılaştığında kurtarırsak bizim yakın bir dostumuz olur. Hatta akrabamızdan daha yakın olabilir. Çünkü hiçbir kötülük, iyilik karşısında tutunamaz. Ancak yaratılışı bozulmuş istisna insanlarla da karşılaşmak mümkündür.¹³⁵¹

Düşmanımız bizden güçlüyken bize yaptığı kötülöklere, durum değişip de biz güçlü konuma geldiğimizde karşılık vermez de adil davranırsak, bu adil davranışımız karşısında düşmanlarımız dost olurlar. Kendisine kötülük yapan düşmanına iyilikle karşılık veren insanın en büyük ödülü de o düşmanının dosta dönüşmesidir.¹³⁵²

3.5. ÖFKEYİ YERSİZ KULLANMANIN ZARARI

3.5.1. Öfkelenerek Yanlış Kararlar Verme

İnsan öfkeliyken karar verdiğinde genellikle olayları objektif olarak değerlendiremez ve yanlış kararlar verir. Bunun için öfkeliyken karar vermekten sakınmak gerekir. Özellikle öfkelenilen insan hakkında verilen kararlar, öfke dindikten sonra tekrar değerlendirilmelidir. Allah (c.c) öfke anında insanlara karşı yanlış davranışlarda bulunmama noktasında mü'minleri uyararak şöyle buyurmaktadır: “*Siz ey imana ermiş olanlar! Allah'ın koyduğu sembolere ve kutsal (Hac) ayına ve süslenmiş kurbanlıklara ve Rablerinin lütuf ve rızasını isteyerek Beytu'l-Harama koşanlara karşı saygısızlıkta bulunmayın; (ancak) hac göreviniz bittikten sonra serbestçe avlanabilirsiniz. Sizi Mescidi Haramdan alıkoyanlara karşı öfkeniz, saldırganlık yapmanıza yol açmasın: erdemi ve ilahi sorumluluk bilincini geliştirmede birbirinizle yardımlaşın, kötülüğü ve düşmanlığı*

¹³⁴⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIII, 7064.

¹³⁵⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 391.

¹³⁵¹ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1996, V, 186–187.

¹³⁵² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, V, 487; XIII, 291.

arttırmada değil; Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Ve unutmayın ki Allah'ın intikamı çetindir!"¹³⁵³

Bu ayetin muhatabı olan Müslümanlar geçmişte pek çok haksızlığa uğramışlardır. Bu haksızlıklardan biri de Kâbe'yi ziyaret etmek için geldiklerinde haksız yere bu ziyaretten alıkonulmalarındadır. Ziyaretten alıkonulduklarında zayıf olan bu Müslümanlar Mekke'yi fethederek güçlü bir konuma geldiklerinde, kendilerini Kâbe'yi ziyaretten alıkoyanlara aynı şekilde karşı koyabilirlerdi. Ancak Allah (c.c) onlara faziletin adresini göstererek "*Sizi Mescidi-i Haramdan alıkoyanlara karşı öfkeniz, saldırganlık yapmanıza yol açmasın.*" buyurmuştur. Böylece onların öfke, kin ve intikam duygularının etkisinde kalarak yanlış karar verip yanlış hareket etmelerinin önüne geçilmiştir. Müslümanlara kötülük yapıp, düşmanlık etmek için yardımlaşmanın yanlış bir davranış olduğu hatırlatılarak iyilik ve takvada birbirlerine yardımcı olmaları gerektiği bildirilmiştir.¹³⁵⁴

Bu ayetin nüzul sebebi hakkında iki rivayet vardır. Bunlardan birincisi Benu Dubey'a b. Sa'lebe'den Hutam b. Hindi Bekri hakkındadır. Hutam arkadaşlarını Medine dışında bırakarak Medine'ye gelmiş, Hz. Peygamber'in (s.a.s) huzuruna varıp bir kavmin davetçisi olduğunu söylemiş, arkadaşlarıyla gelip Müslüman olacaklarını vaat etmiştir. O çıktığında Hz. Peygamber (s.a.s) "*Bu adam bir günahkâr yüzüyle girdi ve bir hain kafasıyla çıktı.*" buyurmuştur. Medine'den ayrılırken Medine halkının yayılmakta olan develerini görünce bu develeri sürüp götürmüştür. Medine halkı durumu haber alınca peşine düşmüş ancak yetişememişlerdir. Ertesi yıl kaza umresi yapılırken bu şahısla karşılaşmışlardır. Onun yanında gerdanlıklar takılarak Kâbe'ye hediye olarak sevk edilmiş halde Medinelilerin develeri de vardır. Bu durumu gören sahabe (r.a) Hz. Peygamber'den (s.a.s) onlara saldırmak için izin istemiş, bu istek üzerine bu ayet-i kerime indirilmiştir.¹³⁵⁵

Diğer rivayette ise Müslümanlar kaza umresi sırasında ya da Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'yi ziyaret için gelen müşrikleri, kendilerini engelledikleri gibi engellemek isteyerek Hz. Peygamber'den (s.a.s) izin istemişler bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil olmuştur.¹³⁵⁶

Unutmamak gerekir ki ibadet ve eğitim özgürlüğünü engellemek insanlarda öfke ve kin oluşturmaktadır. Böyle yapanlara misilleme yapmak ise yeni öfkeler ve kinler ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı Müslüman adaletten hiçbir zaman ayrılmamalı, gerekiyorsa

¹³⁵³ el-Mâide 5/2.

¹³⁵⁴ Salman, Yüksel, Kur'an'dan Öğütler, 2. Baskı, DİB. Yay., Ankara, 2010, II, 47.

¹³⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, VI, 27; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, ts., III, 83-84.

¹³⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2001, VI, 30; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, V, 2088; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, ts., III, 84.

adil davranma ve iyilik yapmada diğer Müslümanlardan destek almalıdır. Zulmederek zalim olmamalıdır. Kötülüğü ortadan kaldırmak için bir araya geldiklerinde de niyetleri sadece iyilik ve takva olmalı, günah ve düşmanlık olmamalıdır.¹³⁵⁷

Ayette de belirtildiği gibi öfkeyle alınan kararlar insanı yanıltabilmektedir. Öfkeyle alınmış yanlış bir karar sonucu pişmanlık duyan Yunus (a.s) Kur’ân-ı Kerîm’de bize örnek olarak anlatılmaktadır. Ayet-i kerime şöyledir: “Zünnûn’u (Yunus’u) da zikret. Hani o öfkelenerek gitmişti de kendisini hiç sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Böylece karanlıklar içinde, ‘Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni her türlü noksanlıklardan tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum.’ diye dua etmişti.”

Yunus (a.s) kavminin küfürde ısrarla direnmesine öfkelenmiş, onların iman etmesinden ümidini keserek kavmini terk etmiş,¹³⁵⁸ onların eziyetlerine yeterince sabretmemiştir. Kavmini terk etme konusunda serbest olduğunu düşünerek yanlış bir karar verip Allah’ın (c.c) iznini beklemeden öfkeyle oradan ayrılmıştır.¹³⁵⁹ Ancak o, denizde fırtınaya tutulup da balık onu yutunca bu kararı verdiğinden dolayı pişman olmuştur. “Seni her türlü noksanlıklardan tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum.”¹³⁶⁰ diyerek dua edip pişmanlığını belirtmiştir.

Musa (a.s) da kavmini buzağıya taparken görünce yanlış bir karar vererek kardeşine sert muamelede bulunmuştur. Olay Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle aktarılır: “Musa, kızgın ve üzgün bir halde kavmine dönünce: ‘Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?’ dedi. Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin (Harun’un) başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi): ‘Ey annemin oğlu! Bu kavim beni cidden zayıf gördüler ve nerede ise beni öldüreceklerdi. Sen de düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle beraber tutma!’ dedi.”¹³⁶¹

Musa (a.s) Tur dağında Rabbi’yle yaptığı görüşmede kavminin buzağıya taptığını öğrenmiştir. Döndüğünde de onları buzağıya taparken görünce aşırı derecede öfkelenerek elindeki levhaları bırakmış¹³⁶² ve kardeşi Harun’un (a.s) görevini yapmadığını düşünerek onun başını tutup kendisine doğru çekmeye başlamıştır.¹³⁶³

¹³⁵⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, V, 463–464.

¹³⁵⁸ Heyet, *Kur’ân Yolu*, 2007, III, 697.

¹³⁵⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 217; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, XI, 552.

¹³⁶⁰ el-Enbiyâ 21/87.

¹³⁶¹ el-A’râf 7/150.

¹³⁶² Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, VII, 464.

¹³⁶³ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, 1996, IV, 21–22.

Musa'nın (a.s), kardeşinin görevini yapmadığını düşünmesi öfkeyle vermiş olduğu bir karardır. Harun (a.s) kendisine açıklamada bulunduğu, yanlış karar vermiş olduğunu anlamış ve hem kendisinin hem de kardeşinin bağışlanması için dua etmiştir.¹³⁶⁴

Sihirbazların mucizeleri gördükten sonra Musa'ya (a.s) iman etmelerine aşırı öfkelenen Firavun'un da pek inandırıcılığı olmayan bir çıkarımda bulunarak halkın iman etmesini engellemeye çalıştığını görmekteyiz. Ayet-i kerime şöyledir: “*Bu, hiç şüphesiz şehirde, halkını oradan çıkartmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz.*”¹³⁶⁵

Sihirbazların iman edişini, şehir halkını şehirden çıkarmak için kurulan tuzak olarak görmesi, onun öfkesinin ve endişesinin nedenini açıklamaktadır. Oysa tevhit inancına geçmenin şehirde iktidar sahibi olmayla bir ilgisi yoktur. Bu yöntemle şehirlerin fethedildiği zaten görülmemiştir. Firavun'un böyle bir çıkarımda bulunması sağlıklı düşünme melekesini kaybettiğini göstermektedir.¹³⁶⁶

Yine Firavun'un öfkeliyken yapmış olduğu bir diğer yanlış çıkarım da Şuara Suresinde geçmektedir. “*Firavun, (kızgınlık içinde) dedi ki: — ‘Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha! Demek ki size sihri öğreten büyüğünüzmüş o! Ama şimdi (size yapacağımı göreceksiniz. And olsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astracağım!’*”¹³⁶⁷

Firavun'un, sihirbazlara sihri öğreten kişinin Musa (a.s) olduğu iddiası, inandırıcılığı olmayan, otoritesini kaybetme endişesinden kaynaklanan, iktidar hırsı ve öfkeyle söylemiş olduğu bir sözdür. Çünkü Musa (a.s) sihirbazlarla daha önce bir araya gelmemiştir. Onlara sihri öğretmesi mümkün değildir. Sağlıklı düşünebilen biri böyle bir söz söylemez.¹³⁶⁸

Bu ayetin tefsirinde Kâdî (415/1025) de ayetteki “Ben size izin vermeden” kaydının, Firavun'un ilahlık iddiasına ters düştüğünü söylemiştir. Çünkü o tanrı olsaydı, sihirbazların onun iznini almadan iman etmiş olması mümkün olmazdı.¹³⁶⁹ İlah olan varlığın haberi olmadan herhangi bir şeyin meydana gelmesi mümkün değildir. Ya da onun ilahlığında bir takım eksiklikler mevcuttur.

¹³⁶⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XI, 80, 83.

¹³⁶⁵ el-A'râf 7/127.

¹³⁶⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2001, VII, 261.

¹³⁶⁷ eş-Şuarâ 26/49.

¹³⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XI, 6065.

¹³⁶⁹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XI, 14–15.

Öfkenin insanın içinde uzun süre bekletilerek saklanması durumunda kin duygusu oluşabilmektedir. Kin duygusu da giderilemediğinde kıskançlığa dönüşebilmektedir.¹³⁷⁰ Hz. Âdem'in (a.s) iki oğlu arasında geçen olayda da öfke, kin ve kıskançlık duygularının etkisiyle yanlış bir karar alındığını görüyoruz. Kur'ân-ı Kerîm'de olay şöyle aktarılmaktadır: “Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden): — ‘And olsun seni öldüreceğim.’ dedi. Diğer de: — ‘Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder.’ dedi (ve ekledi): — ‘And olsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.’”¹³⁷¹

İbn Kesîr (774/1373) ayetin açıklamasında “Ayetin akışı birinin diğerine kızdığı ve kendi kurbanının kabul edilmemesini kıskandığı için aleyhinde harekete geçmiş olmasını gerektirir.” demektedir.¹³⁷² Çünkü kurbanın birinden kabul edilmeyişi bildirildikten hemen sonra “And olsun seni öldüreceğim.” cümlesi gelmektedir. Bu davranış tarzı aşırı derecedeki bir öfkeye işaret etmektedir. Bu öfkeyle verilen karar ise kardeşini öldürerek ortadan kaldırmaktır. Ancak bu yanlış karar uygulamaya konulduğunda problemler çözülmediği gibi pişmanlığa da sebep olmuştur.¹³⁷³

3.5.2. Kendine Öfkelenme

İnsan, kimi zaman bir anlık öfkeyle yanlış bir iş yapabilmekte ve bundan dolayı pişmanlık yaşayabilmektedir. Bu pişmanlık duygusuyla kişi kendisine öfkelenmektedir. Kişinin kendine öfkelenmesiye, zaman içinde büyük bir acı hissetmesine sebep olmaktadır. Bu acının en büyüğü de ahirette yaşanır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz küfredenlere de (şöyle) seslenilir: — ‘Allah'ın gazaplanması, elbette sizin kendi nefislerinize gazaplanmanızdan daha büyüktür. Çünkü siz, imana çağrıldığınız zaman inkâr ediyordunuz.’”¹³⁷⁴

Kâfirler ahirette peygamberlerin doğru söylediklerini gördüklerinde, kendilerinin ise onlara boş yere kin duyarak düşmanlık ettiklerini anladıklarında, pişmanlık duyup kendi kendilerine öfkelenenlerdir. Azaptan kurtuluş yolu arayacaklar ancak

¹³⁷⁰ Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 1973, s. 471; Pazarlı, *İslâmda Ahlâk*, 1972, s. 315; Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, 2010, s. 244.

¹³⁷¹ el-Mâide 5/ 27–28.

¹³⁷² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, V, 2205.

¹³⁷³ el-Mâide 5/31.

¹³⁷⁴ el-Mü'min 40/10.

kurtulamayacaklardır. Defterlerini açtıklarında orada yaptıkları her şeyin kayıtlı olduğunu görmeleri de onların kendilerine öfkelenmelerine sebep olacaktır. Bir de şeytanın kâfirlere yalan vaatte bulunduğunu itiraf ederek “Ben sizin üzerinizde otorite sahibi değildim. Sizi çağırdığımda hemen geldiniz.” diyerek kendilerine öfkelenmeleri gerektiğini söylemesi¹³⁷⁵ kâfirlerin öfkelerini iyice arttıracaktır. Ancak bundan daha kötüsü vardır. Bir münadi onlara: — “Allah'ın gazaplanması, elbette sizin kendi nefislerinize gazaplanmanızdan daha büyüktür.” diyecektir. Bu da onların kat kat olan acılarını biraz daha katlayacaktır.¹³⁷⁶

Zalimler de cehennemde yaptıklarına pişman olup kendi kendilerine öfkelenenlerdir. Ayet-i kerime şöyledir: “O gün her zalim öfkesinden parmaklarını ısırarak şöyle der: — ‘Keşke peygamberin yoldaşı olsaydım.’”¹³⁷⁷

Kıyamet gününde kâfirler Allah düşmanlarını dost edinip, onların peşinden gittiklerine pişman olacak ve kendilerine olan öfke ve çaresizliklerinden¹³⁷⁸ parmaklarını ısırarak “Keşke peygamberin yoldaşı olsaydım.” diyecektir. Çünkü şeytan ve şeytanın yolunda olan insanlar, onu terk etmişlerdir ve o, artık yapayalnızdır.¹³⁷⁹ Bu ise onun kendi kendine öfkelenmesine ve acı çekmesine neden olacaktır.

Kâfirlerin bir de tekrar diriltildikleri günde öfke, korku, dehşet ve kederden yutkunmaları vardır. Onların durumu Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle aktarılır: “Yaklaşan gün hususunda onları uyar! Çünkü o anda dehşet içinde yutkunurken yürekleri ağızlarına gelmiştir. Zalimlerin ne dostu ne de sözü dinlenir şefaatchisi vardır.”¹³⁸⁰

Ayet-i kerimede geçen “kâzım” kelimesine gam ve kederle boğulmuş anlamı verilmiştir. Yine gam ve öfkeyle dolu olduğunda sesini çıkarmayan kimseye denildiği söylenmiştir.¹³⁸¹ Burada kâfirlerin psikolojik durumları anlatılmıştır. Onlar dünyadayken değer verdikleri her şeyin artık hiç bir kıymetinin kalmadığını ve kendilerinin de artık bir değer ifade etmediklerini görünce korku, dehşet ve üzüntüden yürekleri ağızlarına gelmiş bir halde, yutkunur dururlar. Dünyadayken dost bildikleri herkes kendi derdine düşmüş, kimsenin kimseyle ilgilenecek hali kalmamıştır. Herkes kendi başına yardımcısız ve desteksizdir. Peygamberlerin söyledikleri doğru çıkmıştır ve onlar dünyadayken peygamberlerin söylediklerine “Bunlar eskilerin masallarıdır.” demişlerdir. Tüm bunlar onları büyük bir kedere, korkuya ve öfkeye düşürmüştür. Bu yüzden de yutkunmaktadırlar.

¹³⁷⁵ İbrâhîm 14/22.

¹³⁷⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 258; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XV, 238; Hicâzî, *et-Tefsîr el-Vâdih*, ts., V, 345; Heyet, 2007, VI, 644.

¹³⁷⁷ el-Furkân 25/27.

¹³⁷⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, ts., V, 427.

¹³⁷⁹ Heyet, *Kur'ân Yolu*, 2007, IV, 120.

¹³⁸⁰ el-Mü'min 40/18.

¹³⁸¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 275.

İnsanın kendine öfkelenmesi yapmış olduğu hatayı anlamasından ya da bazı konularda kendini yetersiz görmesinden kaynaklanır. Kendine öfkelenildiğinde bu öfke hatalarını düzeltmesine ya da yetersizliklerini gidermesine yardımcı oluyorsa kendine öfkelenme insana fayda verir. Eğer iş işten geçmiş son pişmanlık fayda vermiyorsa ya da kendisinde gördüğü eksikliklerin giderilmesi mümkün değilse bu durumda kendine öfkelenmek fayda değil zarar verecektir. Kişiyi psikolojik sıkıntı içinde bırakacaktır. Bu yüzden cehennemdeki müşrik ve kâfirlerin kendilerine öfkelenmeleri kendileri için bir çeşit azap olmaktadır. Çünkü dünya hayatına tekrar geri dönüp hatalarını düzeltme imkânları yoktur.

3.5.3. Adaletten Ayrılma

İnsan içindeki öfke duygusunu yatıştırma maksadıyla karşısındakine zarar vermeye çalışırken hak ve hukuku gözetmemektedir. Hak ve hukuku gözetmemek de insanı adaletten ayırmaktadır. Allah (c.c) bu konuda şöyle buyurmaktadır: *“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)tır. Allah’a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.”*¹³⁸²

Ayette de ifade edildiği gibi bir topluluğa duyulan kin, dikkat edilmediği takdirde insanı adil davranmaktan alıkoymaktadır. Bunun için Allah (c.c), adaleti ayakta tutma arzusunun nefisten değil de Allah (c.c) rızasını kazanma arzusundan kaynaklanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Allah (c.c) için hakkı ayakta tutan kimseyi, sevgi ve düşmanlık gibi duygular adil davranmaktan alıkoymaz.¹³⁸³ Yine anne, baba, yakın akraba ya da sevdiği diğer insanlara karşı duyduğu yakınlık onu adilce şahitlik yapmaktan alıkoymaz. Düşmanın kendisine vermiş olduğu zarar da ne kadar büyük olursa olsun yapacağı şahitlikte onu adaletten ayıramaz. Eğer kişi bu tür şahitliklerde nefesine göre hareket eder de Allah (c.c) rızasını gözden geçirirse adaleti yerine getiremez.¹³⁸⁴ Bunun için Müslüman, dost ya da düşman herkese karşı adil olmalıdır. Çünkü herkese karşı adil olursa takvaya daha yakın olacaktır.¹³⁸⁵ Bu ayet-i kerimenin namazla ilgili ayetlerin

¹³⁸² el-Mâide 5/8.

¹³⁸³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 1986, III, 1626.

¹³⁸⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VIII, 532; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, ts., III, 313-314; Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 1986, III, 1626.

¹³⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1985, V, 2163.

arkasından gelmesi de manidardır. Çünkü dinin direği olan namazın takvaya ulaşmada büyük bir etkisi vardır.

Takvanın göstergelerinden biri de dost ya da düşman herkese adil davranmaktır. Bir toplumda herkes bu şekilde birbirine adil davranırsa o toplumda siyasi, ekonomik ve sosyal dengeler sağlamlaşır. Ancak öfke, kin ve düşmanlıklar bir toplumda insanları adil davranmaktan uzaklaştırırsa o toplumdaki dengeler bozulur ve toplum sarsılır.¹³⁸⁶ Böyle bir çöküşten kurtulmanın yolu Allah (c.c) rızasını kazanmak ve takvaya ulaşmak için adalet ve kinin arasını ayırmak, Allah (c.c) için adaleti ayakta tutmaktır.

Dost düşman herkese adaletli olmayı emreden bu ayet-i kerimedden bir kimsenin düşmanlık yaptığı kimse aleyhindeki şahitliğinin geçerli olacağına dair delil çıkarmak da mümkündür. Çünkü hüküm veren kişiye de şahitlik eden kişiye de Allah (c.c) için adil olmaları emredilmiştir. Eğer birine kin ve düşmanlık etmekle şahitlik ve hüküm verme hakkı ortadan kalkmış olsaydı adaleti gözetme emri verilmezdi. Yine bu ayetten kâfirin küfrünün ona adil davranmaya engel olmadığını da çıkarabiliriz.¹³⁸⁷ Çünkü bu ayetin kâfirlere adil davranma konusunda indirildiği de söylenmiştir.¹³⁸⁸ Ayrıca ayet metninde “topluluğun” Müslüman ya da kâfir topluluğu olduğuna dair bir ifade de yer almamıştır.

Yine Mâide Suresinin 2. ayet-i kerimesinde Müslümanlar bir topluluğa olan kinleri dolayısıyla saldırgan davranışlarda bulunmaktan sakındırılmışlardır. Ayet-i kerime şöyledir: “...Sizi Mescidi-i Haramdan alıkoyanlara karşı öfkeniz, saldırganlık yapmanıza yol açmasın: erdemi ve ilahi sorumluluk bilincini geliştirmede birbirinizle yardımlaşın, kötülüğü ve düşmanlığı arttırmada değil; Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Ve unutmayın ki Allah’ın intikamı çetindir!”

Öfkelenerek Yanlış Kararlar Verme başlığı altında da açıklandığı üzere Müslüman olma vadiyle Medine’den ayrılan ve Medine dışında bulunan Medinelilerin develerini de alıp giden Hutam’la kaza umresi için yola çıkmış olan Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabı karşılaşırlar. Hz. Peygamber (s.a.s), Yemame’den gelen hacıların telbiyelerini işitince: — “İşte bu, Hutam ve onun arkadaşlarıdır.” buyurur. Medine çevresinde otlarken talan ettiği develere, gerdanlık takmış ve Mekke’ye hediye olarak sürmüştür. Sahabeler (r.a) onu takip etmek üzere yola koyulunca, bu ayet-i kerime nazil olmuştur.¹³⁸⁹ İşte böylesi bir durumda bile Müslümanlara emredilen takva ve saldırganlıktan uzak olmaktır. Onlar adil davranıp ibadet etme özgürlüğüne müdahale etmemekle emrolunmuşlardır. İçlerindeki kin ve öfke

¹³⁸⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, V, 486.

¹³⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, VI, 126.

¹³⁸⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, VIII, 532.

¹³⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2001, VI, 27.

onları bu adaletten ayırmamalıdır.

İnsan önemli olduğunu düşündüğü bir şey için çalışırken bu önemli işi yapmasına engel olarak gördüğü bazı olay ve davranışlar karşısında da daha adilce hareket etmekten uzaklaşabilmektedir. Peygamber (s.a.s) bir gün Mekke'nin henüz iman etmemiş ileri gelenlerine İslamî davette bulunurken İbn Ümmü Mektum (r.a) gelerek birkaç kere “*Ey Allah'ın Resulü! Beni irşat et.*” demiştir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s) müşriklerin hidayete ermesinin daha önemli olduğunu düşünerek yüzünü ekşitmiş ve müşriklerle konuşmaya devam etmiştir.¹³⁹⁰ Bu olaydan sonra “*Kendisine âmâ bir kimse geldi diye (peygamber) yüzünü ekşitti ve çevirdi.*”¹³⁹¹ ayetleri indirilerek Peygamber (s.a.s) uyarılmıştır. Ayette geçen “abese” kelimesi yüzünü ekşitti, kaşlarını çatı demektir.¹³⁹² Peygamber (s.a.s) iman etmemiş Mekkeli ileri gelenleri İslam'a davet ederken İbn Ümmü Mektum'un gelmesi “*Beni irşat et.*” demesi ve böylece Peygamber'in (s.a.s) davetini bölmesi Peygamber'i (s.a.s) rahatsız etmişti. Ayrıca Mekkeli Müşrikler fakir, sakat ve zayıf insanları küçük görüyorlardı. İbn Ümmü Mektum'un (r.a) gelerek soru sorması onları rahatsız edecekti. Bundan dolayı Peygamber (s.a.s) İbn Ümmü Mektum'un (r.a) soru sormasından hoşlanmamış kaş çatmış, yüz çevirerek Müşriklerle konuşmasına devam etmişti.¹³⁹³ Ancak Peygamber'in (s.a.s) böyle davranması ve bu düşüncede olması daha adilce davranmasına engel olmuştur. Çünkü kör olan İbn Ümmü Mektum (r.a) kör olduğu için ilgi ve şefkate Mekkeli müşriklerden daha layıktır. Ayrıca Peygamber'in (s.a.s) bu şekilde davranışı zenginlerin fakirlere tercih edildiği zannını uyandırabilirdi.¹³⁹⁴ Oysa Allah (c.c) katında daha değerli olanlar Allah'a (c.c) yakın olmayı daha çok arzulayanlardı.

Kur'ân-ı Kerîm'de kin ve öfkenin insanları adaletten ayırdığına dair yaşanmış başka olaylar da vardır. Bunlardan biri Hz. Âdem'in (a.s) oğulları arasında yaşanmıştır. Olay Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır: “*Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü: bu yüzden de kaybedenlerden oldu.*”¹³⁹⁵

Kurbanı kabul edilmeyen kardeş öfke, kin ve kıskançlık duygularının etkisinde kalarak takva ve adaletten uzaklaşınca nefsi onu kardeşini öldürmeye itmiştir. Oysa kardeşi, kurbanının kabul edilmeyişinin sebebinin kendisi olmadığını “*...Allah ancak müttakîlerden kabul eder...*”¹³⁹⁶ diyerek açıklamıştır. Ancak o sunduğu kurbanın kabul

¹³⁹⁰ et-Tirmîzî, “Tefsir”, 72.

¹³⁹¹ Abese 80/1– 2.

¹³⁹² Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XVIII, 399.

¹³⁹³ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XVIII, 402.

¹³⁹⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XXII, 501.

¹³⁹⁵ el-Mâide 5/30.

¹³⁹⁶ el-Mâide 5/27.

edilmeyişini takva sahibi olmadığına bağlamayıp da kardeşinin varlığına bağlayınca ona kin ve öfke duyup, takvadan biraz daha uzaklaşmış, adil olmayan bir karar vererek kardeşinin “...Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.” sözünü işitmemiştir. Sonuçta kin, kıskançlık ve öfkeyle adaletten ayrılmış hiçbir suçu olmayan kardeşini öldürme kararına vararak bu kararı uygulamıştır.¹³⁹⁷

Bir diğer örnek Ashabı Uhdûd'un yaşadıklarıdır. Burûc Suresinde bu insanların sadece Allah'a (c.c) inandıkları için, içinde ateş yanan hendeklere atıldıkları haber verilmektedir. Onların bu cezaya çarptırılmalarının sebebi Ayet-i kerimede şöyle açıklanır: “Onların en çok kızıp intikam almak istedikleri ise, O çok güçlü, çok üstün, O çok övülmeye lâyık Allah'a iman etmeleriydi.”¹³⁹⁸

Çok güçlü, çok üstün, çok övülmeye lâyık olan Allah'a (c.c) inandıkları için kâfirler Ashabı Uhdûd'a kin ve öfke beslemişler ve onlardan bu şekilde intikam almışlardır. Herkesin takdir edeceği gibi böyle bir inançtan dolayı kimse suçlanıp cezalandırılmaz. Ancak kâfirlerin içinde bulunan kin ve öfke onları adaletten ayırmış ve mü'minlere böyle bir cezayı layık görmüşlerdir.

Öfke ve kinin insanı adaletten ayırmasına bir diğer örnek de Yusuf (a.s) ile kardeşleri arasında geçen olaylardır. Onlar öfkenin ileri derecedeki boyutları olan kin ve kıskançlık duygularıyla Hz. Yusuf'u (a.s) cezalandırarak kuyuya atmış böylece onu ailesinden koparmışlardır. Oysa Yusuf (a.s) bu cezayı hak edecek bir suç işlememiştir.¹³⁹⁹

Bir diğer örnek de Firavun'un, sihirbazları inandıkları için cezalandırmak istemesidir. Sihirbazlar Firavun'un tehdidine karşı şöyle demişlerdi: — “Sen sadece Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize bol bol sabır ver, Müslüman olarak canımızı al, dediler.”¹⁴⁰⁰

Makam ve mevkisini kaybetmekten korkarak büyük bir öfkeye kapılan, vicdani duygularını kaybeden Firavun bu sözleri söyleyerek mü'minleri cezalandırmak istemiştir.¹⁴⁰¹ Karşısındaki insanların suçu kendi ifadeleriyle “Rablerinin ayetleri kendilerine geldiğinde, onlara inanmaları”dır. Oysa gerçek açığa çıktıktan sonra batılı terk etmek, hakka tabi olmak kızılacak, tehdit edilecek, hele hele de cezalandırılacak bir durum değildir. Tam aksine gerçekleri kabul edip hakka tabi olmak takdir edilecek, övülecek bir

¹³⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, V, 2205.

¹³⁹⁸ el-Burûc 85/8.

¹³⁹⁹ Yûsuf 12/9–15.

¹⁴⁰⁰ el-A'râf 7/126.

¹⁴⁰¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1991, VIII, 402–403.

davranıştır.¹⁴⁰² Ancak Firavun, öfkesinden ve kininden bunları düşünecek durumda değildir. O verdiği hükmün adalete uyup uymadığını da düşünmemektedir. Heva ve hevesi neyi gerektiriyorsa onu yapmaktadır. Heva ve hevesinin gereği olan öfke ve kin de onu adaletten uzaklaştırmıştır.

3.6. ÖFKELENENLERE KARŞI TAKINILACAK TAVIR

3.6.1. Hakkı Yerine Getirmek İçin Hiç Kimseden Çekinmeme

Adaleti hakkı yerine getirmek güzeli ve iyiyi hâkim kılmak için öfkelenenlerin öfkesinden çekinmemek gerekir. Eğer çekinilirse hak, adalet ve iyiliğin toplumda yer etmesi mümkün olmaz. Bu konuda Allah (c.c) şöyle buyuruyor: “*Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allah'ın Resulünden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz. İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir açlığa duçar olmaları, kâfirleri öfkeliendirecek bir yere (ayak) basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları, ancak bunların karşılığında kendilerine salih bir amel yazılması içindir. Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez.*”¹⁴⁰³

Ayet-i kerimede “*Kâfirleri öfkeliendirecek bir yere (ayak) basmaları*” ifadesi geçmektedir. Bu demektir ki oraya ayak bastıkları için kâfirler öfkelenirler.¹⁴⁰⁴ Ama o mü'minler onların öfkelenen olmalarına aldırış etmezler. Zaten mü'minlerin ayağı, atının tırnağı, devesinin tabanı bir yere bastığı zaman kâfirler buna mutlaka kızar, öfkelenirler.¹⁴⁰⁵ Allah (c.c) da onların düşmanı kızdıracak bir yere ayak basmalarından dolayı onlara büyük mükâfat verecektir. Çünkü Allah (c.c) emir ve yasaklarına uyarak güzel iş yapanların mükâfatını zayi etmez, onlara karşılığını vermek için yazdırıp kaydettirir.¹⁴⁰⁶

Nitekim Mekke döneminde Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabı, Mekkeli müşriklerden korkmadan hakkı ve gerçekleri anlatıp açıklamaktan çekinmemişlerdir. Allah (c.c) onların karşılaştıkları sıkıntıları Kur'ân-ı Kerim'de şöyle açıklamaktadır: “*Ayetlerimiz açık açık kendilerine okunduğunda, kâfirlerin suratlarında hoşnutsuzluk sezersin. Onlar, kendilerine ayetlerimizi okuyanların neredeyse üzerlerine saldırırlar. De ki: — ‘Size bundan (bu öfke*

¹⁴⁰² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XI, 17; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, ts., IV, 30.

¹⁴⁰³ et-Tevbe 9/120.

¹⁴⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, VIII, 447.

¹⁴⁰⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XII, 226.

¹⁴⁰⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, IV, 381.

ve huzursuzluğunuzdan) daha kötüsünü bildireyim mi? Cehennem! Allah, onu kâfirlere (ceza olarak) bildirdi. O, ne kötü sondur!”¹⁴⁰⁷

Ayet-i kerimede müşriklerin yüz ifadelerinden öfkelerinin ve inkârlarının okunduğu bildirilmektedir.¹⁴⁰⁸ Onlar Kur’ân-ı Kerîm’in ayetlerini duymaktan ve dinlemekten son derece rahatsız olmakta ve öfkelerinden neredeyse ayetleri okuyanların üzerine çullanacak duruma gelmektedirler.

Ayet-i kerimeden Hz. Peygamber’in (s.a.s), onların bu tutum ve davranışlarını bildiği halde onlardan korkmadan çekinmeden, onların kin ve öfkelerine aldırış etmeden ayetleri okumaya devam ettiğini anlamaktayız.¹⁴⁰⁹ Ayetin devamında ise Hz. Peygamber’e (s.a.s) onların içinde buldukları öfke, sataşma, kin, hoşlanmayış ve can sıkıntısından daha kötüsünü haber vermesi istenmektedir. Bu da cehennem ateşidir.¹⁴¹⁰

Kâfirlerin şiddetli öfkelerini görmelerine ve bilmelerine rağmen ne Hz. Peygamber (s.a.s) ne de sahabeler gelen ayetleri açıkça okumaktan ve anlatmaktan çekinmişlerdir. Aksine onlar kâfirlerin bu öfkelerini, hoşnutsuzluklarını ve inkârlarını önemsememişler, cesurca İslam’ın getirdiği mesajı insanlara ulaştırmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s) onların inatlarına, kabarmış öfkelerine ve kinlerine rağmen tebliğ görevini en iyi şekilde yerine getirmiştir. Müşrikler ise kinlerinden, şiddetli öfkelerinden daha incitici, daha korkutucu ve kulaklara hoş gelmeyen bir şeyden haberdar edilmişlerdir. O da cehennemdir.¹⁴¹¹

Firavun’un öfkesi ve tehditleri karşısında sihirbazlar da aynı şekilde davranmış, şiddetli öfke ve tehditlere aldırış etmemişlerdir. Firavun’un öfkeyle savurduğu tehditlere sihirbazların cevabı şöyledir: “Onlar: — ‘Biz zaten Rabbimize döneceğiz. Sen sadece Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize bol bol sabır ver, Müslüman olarak canımızı al,’ dediler.”¹⁴¹²

Firavun sihirbazlara “Benden izin almadan mı iman ettiniz?” diyerek onları azarladıktan sonra onları, ellerini ve ayaklarını çaprazlama kesmekle tehdit etmiş, sonra da hurma kütüklerine asacağını söylemiştir. Sihirbazlar Firavun’un öfkesinden ve tehditlerinden korkmadıklarını — “Biz zaten Rabbimize döneceğiz.”¹⁴¹³ yani “Biz Allah’a (c.c) dönüyoruz, onun huzuruna varacağız.” diyerek ifade etmiş,¹⁴¹⁴ Firavun’un bu tehditlerine ve öfkesine rağmen imandan dönmeyeceklerini ifade etmek için de “Sen ancak

¹⁴⁰⁷ el-Hacc 22/72.

¹⁴⁰⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, 1996, VI, 49.

¹⁴⁰⁹ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 1997, IV, 458–459.

¹⁴¹⁰ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVI, 367.

¹⁴¹¹ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 1997, IV, 459.

¹⁴¹² el-A’râf 7/125–126.

¹⁴¹³ el-A’râf 7/125.

¹⁴¹⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, 1996, IV, 98.

*Rabbimizin ayetlerine inandığımız için bizden öç alıyorsun.*¹⁴¹⁵ demişlerdir. Bundan sonra da Allah'tan (c.c) sabır istemişlerdir. Firavun'un öfke ve tehdidi onları hak bildikleri yoldan çevirememiştir.

Lut (a.s) da kavminin: — *“Ey Lût! (Bu davadan) vazgeçmezsen, iyi bil ki, sürgün edilmişlerden olacaksın!”*¹⁴¹⁶ tehdidi karşısında *“Gerçekten ben, sizin bu yapmakta olduğunuza öfke ile karşı olanlardanım.”*¹⁴¹⁷ cevabını vererek onların öfke ve tehditlerine aldırış etmemiştir.

Lût'un (a.s) bu sözleriyle *“Size öfkelenenlerin en önde gelenlerdenim.”*¹⁴¹⁸ demiş olabileceği de söylenmiştir. Böylece o *“Bana yapacağınız şeylerden dolayı size boyun eğmem.”* demek istemiştir.¹⁴¹⁹

Ashabı Uhdûd'da aynı şekilde ateşte yanmayı göze almış, imana ve İslam'a karşı kin ve öfke besleyen insanlara aldırış edip, boyun eğmemişlerdir.¹⁴²⁰

3.6.2. Allah'a Sığınma

Gerek kendimiz öfkelendiğimizde gerekse karşımızdaki insanlar öfkelendiğinde ortaya çıkabilecek kötülüklerden Allah'a (c.c) sığınmak gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s) öfkelenildiğinde *“Ey Nebi Muhammed'in Rabbi olan Allah'ım günahlarımı bağışla ve kalbimin öfkesini gider!”*¹⁴²¹ diye dua edilmesini tavsiye etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur: *“Sen, kötülüğü en güzel bir tutumla sav. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyi çok iyi bilmekteyiz. Ve de ki: Rabbim! Şeytanların kışkırtmalarından sana sığınırım!”*¹⁴²²

İnsan kötülükle karşılaştığında öfkelenebilmektedir. Bu öfkeden bazen kendi çabalarıyla kurtulamamaktadır. Bundan dolayı öfkeye öfkeyle karşılık vermek söz konusu olabilmektedir. Öfkeyle hareket etmekten kurtulmanın yolu ayet-i kerimede Allah'a (c.c) sığınmak olarak belirlenmiştir.¹⁴²³ Anne babasının Allah'a (c.c) iman çağrılarına olumsuz cevap veren bir evlat ve onun anne-babasının durumu Kur'an-ı Kerim'de bizlere aktarılarak o anne-babanın Allah'a (c.c) sığınması bize örnek olarak gösterilmektedir. Ayet-i kerime şöyledir: *“Anne-babasına: — ‘Öf be size! Benden önce nice nesiller gelip*

¹⁴¹⁵ el-A'râf 7/126.

¹⁴¹⁶ eş-Şuarâ 26/167.

¹⁴¹⁷ eş-Şuarâ 26/168.

¹⁴¹⁸ eş-Şuarâ 26/168.

¹⁴¹⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, VI, 241; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XVII, 367.

¹⁴²⁰ el-Burûc 85/7-8.

¹⁴²¹ Yeğin, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, 2010, s. 255.

¹⁴²² el-Mü'minûn 23/96-97.

¹⁴²³ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2001, XII, 236.

geçmişken, beni mi tekrar diriltilmekle tehdit ediyorsunuz?’ diyen kimseye, ana ve babası Allah’ın yardımına sığınarak: — ‘Yazıklar olsun sana! İman et. Allah’ın vaadi gerçektir,’ dedikleri halde o: — ‘Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir,’ der.’¹⁴²⁴

Evladın: — “*Öf be size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni mi tekrar diriltilmekle tehdit ediyorsunuz?*”¹⁴²⁵ demesi onun anne-babasının uyarılarına öfkelenmiş olduğu izlenimi vermektedir. Onun bu sert cevabı ve öfkesine karşı anne babası önce Allah’a (c.c) sığınmışlar ancak mücadeleden de vazgeçmeyip tekrar onu: — “*Yazıklar olsun sana! İman et. Allah’ın vaadi gerçektir.*”¹⁴²⁶ diyerek biraz daha sert bir tarzda uyarılmışlardır. Fakat yine olumlu bir cevap alamamışlardır. Böyle tartışmalı durumlarda kişi öfkesini yenebilmek için ve karşıdan zarar görmemek için Allah’a (c.c) sığınmalıdır.

İnsanın öfkelenmesinde ve öfkesinin dozunun yükselmesinde şeytanın vesvesesinin etkisi büyüktür. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah’a sığın. Çünkü O, işiten, bilendir.*”¹⁴²⁷

“*Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah’a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir. Takvaya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah’ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler.*”¹⁴²⁸

“*Ve de ki: — ‘Rabbim! Şeytanların kışkırtmalarından sana sığınırım! Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım, Rabbim!’*”¹⁴²⁹

İnsan “kötülüğü en güzel şekilde savmaya” çalışırken karşısındaki insanın bu iyi davranışlara karşı kayıtsız kalması insanı daha çok öfkeli edebilmektedir. Böyle bir durumda yapılabilecek şey şeytanın vesvesesinden Allah’a (c.c) sığınmaktır. Çünkü böyle bir durumda insanın öfkesinin artmasına sebep olan şey, şeytanın vesvesesidir. O “Bu duyarsız insan için neden çabalıyorsun.” diyerek insanı kandırmaya çalışır. Bu yolla insanı affetmekten, iyiliği emretmekten ve cahillerden yüz çevirmekten alıkoyar. Bunları yapmaktan vazgeçen insan şeytanın etkisi altına girmiş olur. Bu duygu ve düşünceden kurtulmanın yolu ise ayette de ifade edildiği gibi şeytandan Allah’a (c.c) sığınmaktır.¹⁴³⁰

“Şeytanın dürtmesinden” maksadın bizzat şeytanın vereceği vesveseler olduğunu söyleyenler olduğu gibi insanın öfkelenerek bir şey göremez hale gelmesidir, diyenler de vardır. Böyle bir durumla karşılaşan kişi öfkelenildiği zaman Allah’a (c.c) sığınarak ondan

¹⁴²⁴ el-Ahkâf 46/17.

¹⁴²⁵ el-Ahkâf 46/17.

¹⁴²⁶ el-Ahkâf 46/17.

¹⁴²⁷ Fussilet 41/36.

¹⁴²⁸ el-A’râf 7/200–201.

¹⁴²⁹ el-Mü’minûn 23/97–98.

¹⁴³⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, VII, 445–446.

yardım istemelidir.¹⁴³¹ Kişi aşırı öfkelenildiğinde Allah'a (c.c) sığınmazsa öfke akli devre dışı bıraktıracak insana Allah'ın (c.c) razı olmayacağı işler yaptırabilmektedir.¹⁴³² Aşırı öfke sebebiyle sabırdan ve hoşgörüden uzaklaşan insanı zayıf anında yakalayan şeytan da fırsatı değerlendirip verdiği vesveselerle öfkenin dozunu arttırabilmektedir. Bu durumda sığınılacak tek mercii ise Allah'tır (c.c).¹⁴³³

İnsanlardan kaynaklanan kötülöklere onlara iyi davranılarak karşılık verildiği takdirde onlardan korunmak mümkündür ancak şeytana karşı bu yöntem bir yarar sağlamaz. O, Kur'ân-ı Kerîm'de de bildirildiği gibi kendisine iyilik yapılsa da insanın düşmanıdır ve bu düşmanlıktan vazgeçmez.¹⁴³⁴ Onun şerrinden kurtulmanın tek yolu Allah'a (c.c) sığınarak O'na dayanmaktır. Hz. Peygamber (s.a.s) de namaza durduğunda; *“Taşlanmış şeytandan, onun diirtmesinden ve üfürmesinden Semi' ve Âlim olan Allah'a sığınırım.”* diyerek Allah'a (c.c) sığınmıştır.¹⁴³⁵

Şeytan verdiği vesveselerle kötü şeyleri güzel göstermeye çalışır. Şeytanı yaratan ise hem onun verdiği vesveseleri hem de onun vesveselerinden korunmanın yollarını en iyi bilendir. Üstelik o darda kalan kulunu da görür ve dua ettiğinde kulunun duasını işitir. Öyleyse gözü kara öfkeden ve şeytanın vesvesesinden kurtulmak için Allah'a (c.c) sığınmalıdır.¹⁴³⁶

3.6.3 Sabretme

Öfkeden kurtulmanın bir yolu da sabretmektir. İnsan sabırlı hareket ettiğinde sık sık öfkelenmez, öfkelenildiğinde de etrafına zarar verici davranışlarda bulunmaz. Bu konuda Yakub'un (a.s) sabrı bize güzel bir örnektir. O oğullarının yapmış olduğu hatalı davranışlara karşı sabırla karşılık vermiştir. Onlara karşı öfke dolu kırıcı davranışlarda bulunmamıştır. Eğer Yakub (a.s), böyle davranmamış olsaydı Yusuf'u (a.s) bulduklarında kardeşler arasında çok daha büyük öfkeler ve kırgınlıklar yaşanabilirdi. O sabrederek daha büyük sorunların çıkmasının önüne geçmiştir. Onun bu sabrı Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle tasvir edilmiştir: *“Onlardan yüz çevirdi, ‘Ah Yusufum ah!’ diye sızlandı ve kederini içine gömmesi yüzünden gözlerine boz geldi.”*¹⁴³⁷

¹⁴³¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1996, VII, 265.

¹⁴³² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 2001, VII, 445-446.

¹⁴³³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1991, X, 212.

¹⁴³⁴ Fâtır 35/6.

¹⁴³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1985, XIII, 7064.

¹⁴³⁶ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 2005, XII, 497.

¹⁴³⁷ Yûsuf 12/84.

Ayette geçen “kezîm” kelimesini müfessirler genelde “gam ve kederini içine gömmek” olarak tefsir etseler de “öfkeyle dolu olmak” şeklinde tefsir edenler de olmuştur. Bu tefsire göre Yakub (a.s) öfkeyle dolu olduğu halde öfkesini yutmuş, oğullarına hiçbir şey söylememiş ve yüzünü onlardan çevirmiştir. O öfkesini de hüznünü de içinde gizlemiştir.¹⁴³⁸

Kederinden gözlerine boz gelince oğullarının ona karşı tavrı “*Vallahi, Yusuf Yusuf diye diye ya yatağa düşeceksin, ya da helâk olacaksın.*”¹⁴³⁹ demek olmuştur. Bu ifade kınayıcı ve kin dolu bir ifadedir. Ancak Yakub (a.s) yine onlara olumsuz bir cevap vermemiş, kendisini Rabbiyle baş başa bırakmalarını istemiştir.¹⁴⁴⁰ O Allah’a (c.c) sığınmayı tercih etmiştir.¹⁴⁴¹

Yakup (a.s) görüldüğü gibi hüznünü ve öfkesini içine atmış, oğullarına karşı kırıcı sözler söylememiştir. Hem Yusuf’u (a.s) kaybettiğinde hem de onun anne bir kardeşi Bünyamin’i kaybettiğinde “*Bana düşen güzel bir sabırdır.*”¹⁴⁴² demiştir. Böylece bizlere büyük bir sabır örneği olmuştur. Onun “güzel sabrı” ümidin yitirilmediği, yapılan kötülüklerle karşı nefretin oluşmadığı, hiçbir şey olmamış gibi davranılan bir sabırdır. O bu sabrı en büyük acılardan olan yerini bile bilmediği evladının kaybına karşı göstermiştir. Öyle ki bu acı onun vücut yapısını değiştirmiş, gözlerinin kör olmasına sebep olmuştur.¹⁴⁴³

Yapılan kötülükleri, kötülüğe bulaşmadan savuşturabilmek kolay bir iş değildir. İnsanlar kötülükle karşılaştıklarında öfkelenirler ve kötülüğe kötülükle karşılık vermek onlara kolay gelir. Bundan dolayı Allah (c.c) Kur’ân-ı Kerîm’de kötülüğü en güzel şekilde savarak düşmanı dost edinebilmenin sabırla ulaşılabilecek bir özellik olduğunu bildirmiştir. Ayet-i kerime şöyledir: “*İyilik ve fenalık bir değildir. Ey inanan kişi! Sen, fenalığı en güzel şekilde sav; o zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kişinin yakın bir dost gibi olduğunu görürsün. Buna (bu güzel davranışa) ancak sabredenler kavuşturulur; buna ancak (hayırdan) büyük nasibi olan kimse kavuşturulur.*”¹⁴⁴⁴

Ayet-i kerimede de ifade edildiği gibi kötülüğü öfkeye kapılmadan iyilikle savuşturmak ancak sabırla olabilecek bir şeydir. Kötülüklerle göğüs germek, sıkıntılara katlanmak, öfkeyi yenmek ve intikam duygusunu terk etmek sabır olmadan yapılabilecek şeyler değildir. Sabırlı olmayan bir insanın kötülük karşısında oluşan öfke sonucunda

¹⁴³⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIII, 322; es- Sâbûnî, *Safvetü ’t-Tefâsîr*, 1990, III, 187; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, IX, 479.

¹⁴³⁹ Yûsuf 12/85.

¹⁴⁴⁰ Kutub, *Fî Zilâli ’l-Kur’ân*, 1991, VI, 548.

¹⁴⁴¹ Yûsuf 12/86.

¹⁴⁴² Yûsuf 12/18, 83.

¹⁴⁴³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 2001, IX, 477-479.

¹⁴⁴⁴ Fussilet 41/34-35.

intikam almaya yönelmemesi ancak gerçek bir sabırla mümkün olur.¹⁴⁴⁵ Sabırlı olmayı isteyenler de güzel ahlak sahibi olmaktan zevk alanlardır. Güzel ahlakla süslenmenin bir üstünlük olduğunu düşünmeyen ve güzel ahlaklı olmaktan haz almayan insan sabırlı olmayı da istemez. Kötülük yaptığından dolayı içinde sıkıntı hissetmez. Etrafındaki kötülüklerden de rahatsız olmaz, “Bana dokunmayan yılan, bin yaşasın.” felsefesine göre yaşar. Böyle bir insanın da kötülüklere göğüs germek, sıkıntılara katlanmak, öfkeyi yenmek ve intikam duygusunu terk etmek gibi bir hedefi olmaz.¹⁴⁴⁶ İşte bundan dolayı kötülüklere göğüs gerip sıkıntılara katlananlar, öfkelerini bastırıp intikam peşinde koşmayanlar; sabırlı olanlar ve hayırdan büyük nasibi olanlardır.

¹⁴⁴⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, ts., VI, 327.

¹⁴⁴⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1998, XIX, 391–392.

SONUÇ

İnsan, hayatını sürdürebilmesi ve kendini koruyup geliştirebilmesi için pek çok duyguyla donatılmıştır. Öfke bu duygular arasında önemli bir yere sahiptir. Bu duyguyla insan kendini dış tehlikelere karşı korur. Ancak yersiz kullanılan öfke insanı korumak yerine ona zarar verir. Bu yüzden öfke kontrolü üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Macit Gökberk'in Felsefe Tarihi isimli kitabında ilkçağ filozoflarından Korinthoslu Periandros'un (M.Ö 585) "Öfkeni yen." tavsiyesinde bulunduğu aktarılmaktadır. İbn Miskeveyh (421/1030) de Sokrat'ın (M.Ö 400) öfkeli bir insanın içinde bulunduğu durumu; fırtınaya tutulan, dalgalarla sallanan ve dağlar gibi büyük dalgalara kapılan gemiye benzettiğini aktarmıştır. Sokrat'a göre bu geminin fırtınadan kurtulma ihtimali, öfkelenmiş ve kızmış insanın öfkesinden kurtulma ihtimalinden daha fazladır. Çünkü bu durumdaki geminin tayfaları, onu kurtarmak için çalışırken öfkeye kapılmış bir insanın hiçbir yardımcısı yoktur. Ona verilen öğüt ve öfkesine karşı söylenen yatıştırıcı sözler, yanan ateşe atılan odun gibi onun öfkesini arttıracaktır.

Yine İbn Miskeveyh filozofların, öfkeli insan psikolojisini, içi ateş dolu bir mağaraya benzettiklerini aktararak bu mağaranın alev ve dumanla dolduğunda sıcaklığının yükseleceğini, gürültülerin çoğalacağını ve bu yangını söndürmenin imkânsızlaşacağını söylemiştir. Böyle bir durumda yangını söndürmek için kullanılacak her şey yangının hararetlenmesine sebep olacaktır. Tıpkı bu mağara gibi öfkesi şiddetlenen kişi de her türlü teskin edici söze karşı kulağını tıkayacak, yatıştırıcı sözler onu öfkelendirecek ve bu öfkeyi yatıştırmak imkânsızlaşacaktır.

İlk çağlardan bize ulaşmış olan bu tavsiye ve örnekler öfkenin nasıl açığa çıktığı, kontrol edilip edilemeyeceği, nasıl kontrol edileceği gibi konuların yüzyıllar boyunca tartışıldığını göstermektedir. Günümüzde de bu konu önemini muhafaza etmektedir. Madlow'un 1972, Hauck'un 1974, Ebbeser, Duncan ve Konecni'nin 1975, Zillman 1979, Singer 1984, Tavris 1984, Dalrymple 1995 yıllarında yaptıkları ve ismini burada sayamadığımız pek çok çalışmada öfke duygusu incelenmiştir.

Konunun önemine binaen insanı yoktan var eden ve onun hakkında her türlü bilgiye sahip olan Allah'ın (c.c) Kur'ân-ı Kerîm'de öfkeyle ilgili olarak bize vermiş olduğu bilgileri incelemeyi uygun gördük. Öfkeyle ilgili ayetleri Kur'ân bütünlüğü içerisinde anlayıp yorumlamaya çalıştık.

Çalışmada Allah'ın (c.c) öfkesiyle ilgili Ahmet Gündüz'ün *Kur'an'da Allah'ın Rahmet ve Gazabı*, Hatice Başkaya'nın *Kur'ân'da Allah'ın Gazabına Uğramış İnsanlar ve Toplular*, Cafer Kaysıcı'nın *Kur'an'da Mükâfat ve Ceza* gibi çalışmalar olduğundan fazla ayrıntıya girmemeye çalıştık. Bununla birlikte önemine binaen bu konuya da çalışmamızın gerektirdiği ölçüde yer verdik.

Bu çalışma içerisinde öfke hakkında genel bir malumat edinebilmek amacıyla psikoloji ilminde ve İslam ahlakında öfkenin nasıl değerlendirildiğini de incelemeye çalıştık. Bu inceleme sonucunda insanın yaratılışının ve öfkeyi yaşama biçiminin yüz yıllar boyunca değişmediğini, insanın kendisini koruyabilmesi için öfke duygusuna ihtiyaç duyduğunu, bu duyguyu doğru bir şekilde kullanmadığı takdirde kendisine ve çevresine zarar verdiğini gördük. Bu farklı disiplinlerde insanlara önerilen öfke yönetimiyle ilgili bilgilerin birbirine benzer olduğunu tespit ettik. Öfkeye sebep olan şeylerin kültürden kültüre, insanın karakterine ve yaşam koşullarına göre değişiklik arz ettiğini ancak öfkenin dışarıya aksettirilmesinde ve yaşanılıp tüketilmesinde büyük farklılıklar olmadığını gördük.

Çalışma sırasında Kur'ân-ı Kerîm'de öfkenin tamamıyla insan hayatından çıkarılmasının emredilmediğini tespit ettik. Aksine öfkenin, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın (c.c) haramlarının çiğnenmesi ve kâfirlerle mücadelede kullanılması gereken bir duygu olarak verildiğini gördük. Tespit ettiğimiz diğer hususlar arasında mü'minlere karşı hoşgörülü olmayı, kâfirlerle mücadele edilirken kâfirlere din hususunda taviz verilmeyeceğini sert tavırlarla belli etmeyi, kâfirlerin kötü sözleriyle karşılaşıldığında "selam size" diyerek en güzel şekilde onların kötülüklerini savmayı, kötülüğe aynıyla karşılık vermeyerek öfke ortamı oluşturmamayı sayabiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre öfke kontrol altında tutulması gereken bir duygudur. Her zaman öfke duygusunun tatmini yoluna gidilmemelidir. Öfkeli olduğunda karar verme aşamasında olanlar ve şahitlik yapanlar adaletten ayrılmamalıdır. Bir toplumdaki kötülük görülürse, kötülüğe kötülükle cevap vermek yerine affetmek tercih edilmelidir. Yine şahsa yönelik yapılacak saldırılar gerek kâfirlerden olsun gerek Müslümanlardan olsun hoş görüyle karşılanarak öfkeden uzak durulmalıdır. Ancak inanca yapılan saldırılara sessiz kalmamalıdır. İnsan öfke kontrolünde zorlandığı zaman Allah'tan (c.c) yardım istemelidir.

Kız çocuğuyla müjdelenenlerde olduğu gibi öfkenin toplumsallaşabilmesi de mümkündür. Kız ya da erkek çocuğa sahip olmak öfkelenmeyi gerektirecek bir durum değildir. Ancak Arap toplumundaki yanlış düşünce biçimi kız çocuğunun doğumunu öfkelenilecek bir durum olarak insanların zihnine nakşetmiştir. Günümüzde de insanlar geçim kaygısıyla ikiden fazla çocuk sahibi olduklarında öfkelenmektedirler. Ancak

Kur'ân-ı Kerîm İsrâ suresinin 31. ve En'âm suresinin 151. ayetinde açlık korkusuyla çocukların öldürülmesini haram kılmış ve onların rızıklarına Allah'ın kefil olduğunu bildirmiştir.

İnsanın sevdiği şeylerden olan mal ve iktidar gibi şeyleri kaybetmek de insanı öfkeleniren sebepler arasındadır.

Konumuzla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de dikkat çeken hususlardan biri de İslam dininin gereklerini anlatan mü'minlere öfkelenen insanların öfkelerinden çekinerek İslam dinini anlatmaktan geri durmamak gerektiğidir. Ancak kâfirler Allah'ın (c.c) öfkesinden çekinmelidirler. Çünkü bu dünyada Allah'ın (c.c) öfkesinden çekinmeyenler öbür dünyada Allah'ın (c.c) öfkesiyle karşılaşacaklar ve Allah'ın (c.c) emirlerine uyup Peygamber'e (s.a.s) tabi olmadıklarından dolayı kendilerine öfkelenenlerdir.

Ayrıca iman ettiklerinden dolayı Müslümanlara öfkelenen kâfirlere, dünyadayken yerde ve gökte bulunan varlıklar, ahirette ise Allah (c.c), melekler ve cehennem öfkelenmektedir.

Bu çalışmada daha çok Kur'ân-ı Kerîm'deki öfkeyle ilgili ayetlerin psikolojik yönüne değindik. Öfkenin sosyolojik etkileri üzerinde de bir araştırma yapmak öfkenin toplum üzerindeki etkilerini tespit edebilmek açısından faydalı olacaktır. Bazen biriktirilmiş öfke sonucu açığa çıkabilen kin, nefret, kıskançlık gibi duyguların yer aldığı ayetlere de çalışmamızda değindik. Ancak bu konularla ilgili ayetler üzerinde de müstakil çalışmalar yapılabilir. Bu tür çalışmalar Kur'ân-ı Kerîm'in insan ve toplum psikolojisine bakış açısını daha net olarak anlamamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı* (tr. Şelale Başar), Dergâh Yay., İstanbul, 1985.

Akay, Hasan, *İslami Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul, 1995.

Albayrak, Banu, *Ergenlerde Öfke İfade Tarzıyla Kan Basıncı Arasındaki İlişki* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2009.

Arkonaç, Sibel Ayşen, *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, Alfa Basım Yay. Dağ. Ltd. Şti., İstanbul, 2003.

Arslan, Ali, *Hülâsatü't-Tefâsîr*, I-XVI c., Arslan Yay., İstanbul, 1984.

Avcı, Raşit, *Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri, Öfke Ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana, 2006.

Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001.

Balkaya, Feza, Şahin, Nesrin H., “Çok Boyutlu Öfke Ölçeği”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 14, sy. 3, Ankara, 2003, s. 192–202.

Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 1. Baskı, I-XXI c., Bayraklı Yay., İstanbul, 2001.

el-Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (458/1066), *el-Câmiu li Şuabi'l-İmân* (thk. Muhtar Ahmed Nervî), I-XIV c., Mektebete'r-Rüşd, Riyad, 2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Dini ve Felsefi Ahlak Lugatçesi*, Bilmen yay., İstanbul, 1967.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I-VI c., Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1992.

Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2000.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870), *el-Câmiu's-Sahîh el-Müsned min Hadîsi Rasûlillâhi ve Sünenihî ve Eyyâmihî* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-IV c., el-Mektebetü's-Selefiyye, Kâhire, h.1400.

Cüceloğlu, Doğan, *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, 19. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413), *et-Ta'rifât*, Matbûat'ü-Âmire, İstanbul, h. 1269.

Çağrıci, Mustafa, “Gazap Maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XXIII c., İstanbul 1996.

Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lügati*, I-III c., Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1954.

Çelebi, Arif, “Öfke, Saldırganlık ve Ruh Sağlığımız”, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c. 16, sy. 192, Ankara, 1983, s. 20–21.

Çetiner, Bedreddin, *Fatiha'dan Nas'a Esbab-ı Nüzul: Kur'an Ayetlerinin İnış Sebebi*, I-II c., Çağrı Yayınları, İstanbul 2002.

ed-Damegânî, Abdullâh Hüseyin b. Muhammed (478/1086), *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbillâhi'l-Azîz* (thk. Arabî Abdulhamîd Ali), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs* (tr. Şaban Karataş v. dğr.), I–VII c., Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 11. Baskı, Aydın Kitapevi, Ankara, 1993.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 8. Baskı, Rehber yay., Ankara, 1990.

Dökmen, Üstün, *Küçük Şeyler 1 Deniz Kabukları*, 16. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2009.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. El-Eş'âs es-Sicistânî (275/889), *Sünenü Ebî Dâvûd* (thk. Kemal Yusuf el-Hûd), I–II c., Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye, Beyrut-Lübnan, 1988.

Ebü'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseyinî (1095/1684), *Külliyât'ü Ebi'l-Bekâ*, Matbûat'ü-Âmire, İstanbul, h. 1287.

Emrullâh, Ali bin Hâdimî Muhammed, *İslâm Ahlâkı*, İhlâs A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1986.

Enç, Mithat, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Karatepe Yay., Ankara, 1990.

Erşahin, Cengiz, *Zorluklara Karşı Kendini Ateşle*, 151. Baskı, Tutku Yayınevi, Ankara, 2009.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı* (tr. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), 5. Baskı, I–III c., İşaret Yay., İstanbul, 1999.

Foulquie, Paul, *Pedagoji Sözlüğü* (tr. Cenap Karakaya), Sosyal yay., İstanbul, 1994.

Firûzabâdî, Muhammed b. Ya'kûb (817/1415), *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Matbaatü'l-Mustafâ, Mısır, 1956.

Gazâlî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (505/1111), *İhyâu Ulûmi'd- Dîn* (tr. Ahmed Serdaroğlu), I–V c., Bedir Yayınevi, İstanbul, ts.

Gazâlî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (505/1111), *Kimyâ-ı Saâdet* (tr. A. Fârûk Meylânî), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1973.

Genç, Mustafa, *Peygamberimizin Öfkeleri* (Yüksek lisans tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Gündüz, Ahmet, *Kur'an'da Allah'ın Rahmeti ve Gazabı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2005.

H. Şahin, Nesrin, D. Batıgün, Ayşegül, *Kişiler Arası Tarz, Öfke ve Benlik Algısı: Psikopatolojilerde Ortak Ögeler*(Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009.

Halit, Abdulkadir, *Âdâb-ı Muâşeret*, Rehber Yayınları, İzmir, 2006.

Heyet, *Kur'ân Yolu*, 3. Baskı, I-V c., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2007.

Hicâzî, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîr el-Vâdih* (tr. Mehmet Keskin), I-VI c., İlim Yay., İstanbul, ts.

İbnü'l-Cevzî, Cemâleddîn Ebu'l-Ferâc Abdurrahmân b. Ali (597/1201), *Nüzhetü'l-E'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir* (thk. Muhammed Abdulkerîm Kâzım er-Râzî), 3. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.

İbn Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed (241/855), *el-Müsned* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Hamza ez-Zeyn), I-XX c., Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2005.

İbn Kesîr, İmâdü'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer (774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (tr. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner), I-XVI c., Çağrı Yay., İstanbul, 1985.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (273/887), *Sünenü İbn Mâce* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II c., Dâru'l-Hadîs, Kâhire, ts.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed İbn Mükerrrem (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı, I-XV c., Dâru's-Sadr, Beyrut, 1994.

İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub (421/1030), *Tehzîbü'l-Ahlâk* (tr. Abdulkadir Şener, v. dğr), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Kanoğlu, Esra, *Lise Öğrencilerinin Öfke Düzeyleri ve Öfke İfadelerinin İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi, İstanbul, 2008.

Kayaoğlu, Mehtap, *Siz "Siz" Olun Mutluluk Psikolojisi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005.

Koçak, Sevinç, *Türkçe Sözlük*, I-II c., Dil Derneği, Ankara, 1999.

Kökdemir, Hülya, "Öfke ve Öfke Kontrolü", *Pivolka Dergisi*, c. 3, sy. 12, Ankara, 2004, s. 7- 10.

Kurtubî, Ebu Abdullah b. Ahmed (671/273), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân* (tr. M. Beşir Eryarsoy), 2. Baskı, I-XIX c., Buruc Yay., İstanbul, 2001.

Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (tr. Yakup Çiçek v. dğr.), I-XII c., Hikmet Yay., İstanbul, 1991.

Kutub, Seyyid, *Kur'an'da Edebî Tasvir* (tr. Süleyman Ateş), Hilal Yayınları, İst., 1978.

Mayda, Arslan, “Öfke”, *Sızıntı*, sy. 234, İzmir, 1998, s. 267–270.

el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'an* (tr. Muhammed Han Kayanî v. dğr.), 2. Baskı, I–VII c., İnsan Yay., İstanbul, 1996.

Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâburî (261/875), *el-Câmiu's-Sahîh* (thk. Muhammed Fuad Abdalbaki), I–V c., Dâru'lFikr, Beyrut, ts.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb (303/915), *Sünenü'n-Nesâî bi Şerhi'l-Hâfiz Celâlüddîn es-Suyûtî ve Hâşiyeti'l-İmâme's-Sindî* (thk. Mektebü Tahkîki't-Türâsi'l Arabî), I–V c., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut–Lübnan, 1992.

Özer, Zuhâl, “Duygu Dünyasının Bam Teli Öfke”, *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c. 30, sy. 354, Ankara, 1997, s. 80–84.

Pazarlı, Osman, *İslâm'da Ahlâk*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1972.

er-Râğıb, el-İsfehânî (502/1108), *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an* (tr. Abdalbaki Güneş-Mehmet Yolcu), Çıra yay., İstanbul, 2006.

er-Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir (666/1268), *Muhtâru's-Sihâh*, Matbaatü'l-Küllîye, Mısır, h. 1329.

er-Râzî, Fahrüddîn (606/1209), *Tefsîr-i Kebîr* (tr. Suat Yıldırım v. dğr.), I–XXIII c., Akçağ Yay., Ankara, 1998.

Rıfat, Ahmet, *Tasvîr-i Ahlâk*, Tercüman yayınları, y.y, ts.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr* (tr. Sadrettin Gümüş-Nedim Yılmaz), I–II c., İz Yay., İstanbul, 1990.

Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl (429/1038), *Fıkhü'l-Lüga*, Şeriketü Dâri'l-Erkâm, Beyrut, 1999.

Sert, Emin, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge yay., İstanbul, 2004.

Soykan, Çiğdem, “Öfke ve Öfke Yönetimi”, *Kriz Dergisi*, c. 11, sy. 2, Ankara, 2003, s.19–27.

Subhi, es-Salih, *Kur'an İlimleri* (tr. M. Said Şimşek), Hibaş Yayınları, Konya, ts.

et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Gâlib (310/923), *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an* (tr. Hasan Karakaya–Kerim Aytekin), I–VI c., Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996.

Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî (1158/1745), *Keşşâf'u Istilâhati'l-Fünûn*, I–III c., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

et-Tirmizî, Ebû İsa, Muhammed b. İsa b. Savre b. Mûsâ b. Ed-Dahhâk es-Selemî ez-Zerîr el-Bugî (279/892), *el-Câmiu's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I-V c., Dâru'lFikr, y.y, ts.

Topçu, Nurettin, *Psikoloji*, Dergâh yay., İstanbul, 2003.

Üzüm, İlyas, “Gazap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Gazap Maddesi, I-XXXIII c., İstanbul, 1996.

Viscott, David S., “Öfkemizi Nasıl Kullanabilir ve Kontrol Edebiliriz?” (trc. Galip Atakan), *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, c. 10, sy. 111, Ankara, 1997, s. 30–32.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili* (sd. M. Nur Çetin v. dğr.), I-IX c., Birleşik Yay., İstanbul, ts.

Yeğin, İ. Hüseyin, “Öfke Duygusu ve Dinî Açından Baş Edebilme Yolları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 10, sy. 2, Samsun, 2010, s. 235–258.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, I-XIII c., Anadolu Yay., İstanbul, 1986.

ez-Zebidî, Seyyid Muhammed Murtaza'l-Hüseyin (1205/1790), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (nşr. Abdü's-Settâr Ahmed Ferrâc), I-X c., Dâru'l-Hidâye, Kuveyt, 1965.

ez-Zemahşerî, Cârullâh Ebi'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (538/1144), *Esâsü'l-Belâğa* (thk. Abdurrahîm Mahmûd, Emîn Hûlî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-Münîr* (tr. Hamdi Arslan v. dğr), 2. Baskı, I-XV c., Risale Yay., İstanbul, 2005.